INSTITUTUL DE ISTORIE ŞI TEORIE LITERARĂ
„GEORGE CĂLINESCU"

Crestomaţie de literatură română veche

EDITURA DACIA

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
INSTITUTUL DE ISTORIE ȘI TEORIE LITERARĂ
„G. CĂLINESCU"

Colectivul de redactare:
Liliana Botez, V. Cândea, Gh. Ceaușescu, I. C. Chițimia, Nedret Mamut, Mihai Moraru, Stela Toma, Cătălina Velculescu

CRESTOMAȚIE
de
LITERATURĂ ROMÂNĂ VECHE

Vol. I.

Cuvînt înainte de Prof. dr. doc. Zoe Dumitrescu Bușulenga

Coordonatori
I. C. Chițimia și Stela Toma

EDITURA DACIA
CLUJ-NAPOCA 1984

CUVÎNT ÎNAINTE

A trebuit să ajung departe în lume ca să am o bucurie revelatoare privitoare la unele valori de acasă (așa cum spunea odată, cu mult adevăr, că se întîmplă, Martin Buber, relatînd o veche legendă hassidică). Prin 1974, cu prilejul unei vizite la Oxford, m-am oprit, firește, la vestita Bibliotecă Bodleiana unde directorii, plini de o amabilă și caracteristică solicitudine, au scos la vedere pentru plăcerea oaspetelui modest care eram, un manuscris de preț. Bucoavna veche de peste jumătate de mileniu și-a părăsit culcușul de sticlă pentru a-și lăsa răsfoite paginile apărate fiecare de materiale izolatoare. Își poate oricine închipui că bucuria mea n-a fost mică, deși emoția depășea cu mult puterile percepătoare ale nespecialistului. Țineam în fața ochilor frumusețea aceea de T e t r a e v a n g h e l, din 1429, copiat de mîna de artist a unui călugăr de la mănăstirea Neamț, la porunca doamnei Marina, soția lui Alexandru cel Bun. Mă turbura amintirea acelui vechi cărturar de neam, Gavriil Uric, care, în solitudinea chiliei sale, a dat glas erudiției și pietății în formele alese ale artei. Și mă uimeam de armonia punerii în pagină, de siguranța elegantă a trăsăturii caligrafice, de calculul riguros care se ascundea sub măiastra alternanță a literelor față de care jocul de păsări ori de corole al inițialelor stabilea raporturi estetic ordonatoare, demne de rafinamentul unui gravor extrem-oriental. Iar „enluminura", miniatura propriu-zisă, păstrînd, și în toată ornamentica preponderent geometrică și în reprezentarea apostolilor, regula proporțiilor, o alia cu un cromatism fermecător, lipsit de orice stridență, dar avînd vioiciunea aceea, naturalețea, prospețimea culorilor de pe viitoarele fresce exterioare ale mănăstirilor bucovinene. Privindu-i lucrarea de artist desăvîrșit la dimensiunile miniaturalului, mă gîndeam la o observație făcută cu o acuitate extraordinară de un specialist german de marcă, profesorul Wilhelm Nyssen de la Köln, cu privire tocmai la valoarea coloristică a frescelor exterioare. Și anume că raporturile spațiale de mărime ajung să nu mai aibă nici o importanță, față de forța cu care se impune privitorului impresia policromă ce iradiază parcă și sonor, ca un

ecou în culori (dealtfel, profesorul avea să treacă mai tîrziu aceste reflecții entuziaste asupra picturii medievale românești într-o carte cu un titlu de puternică sugestie, *Pămînt cîntînd în imagini*, *Bildgesang der Erde*). Cu adevărat regăseam și în pictura lui Gavriil Uric, precum mai tîrziu în miniaturile lui Anastasie Crimca, de la Dragomirna, aceleași atribute ale specificității noastre, acel cîntec al pămîntului și al inimii izvorît dintr-o atitudine interioară a bucuriei imnice. Privirea paginilor care vibrau ca niște timpane îmi dăruia o desfătare aleasă în care simțurile se bucurau tot atît cît și spiritul, dar îmi stîrnea și un oarecare simțămînt de stînjenire față de mine însămi. Eram, evident, confruntată cu un fel de repoș secret din partea „izvodului moldovenesc", cel atît de original pe tot întinsul culturii bizantino-slave a sud-estului european, deși venea și el din același Bizanț care pe toți ai acestei lumi ne-a călăuzit și ne-a înrîurit.

Și tot în Anglia am auzit elogiile entuziaste ale specialiștilor la adresa broderiilor medievale românești, mai cu seamă a celor de la Putna, pe care le socoteau cel puțin egale în valoare cu cele flamande. La Institutul Courtauld, doamna Stella Newton și colaboratorii săi mi-au vorbit îndelung de originalul tezaur românesc și în această privință și opiniile lor nu erau ale unor oameni doar politicoși, ci ale unor cunoscători dintre cei mai exigenți.

Și dacă în cadrul culturilor medievale atît de înrudite ale sud-estului prin impactul comun al Bizanțului, românii au dat bolțile lor specifice în arhitectură, izvoadele lor în pictura miniaturală și în cea monumentală, broderiile lor sau cîntările psaltice de unică frumusețe, cu dulceața bucuriilor ori mîhnirilor duhovnicești, atunci în literatură să fi rămas oare ei mai prejos decît în tărîmul celorlalte arte, adică mai întîrziați din punctul de vedere al producerii valorilor de limbă și literatură? Limba slavonă (latina răsăritului ortodox), limbă de cult și de cancelarie, accesibilă clerului și diecilor, străină poporului, ar fi putut fi socotită un obstacol în calea apariției mai timpurii a literaturii originale. Dar cercetătorii români și străini sînt de acord că manuscrisele slavone înseși poartă de timpuriu pecetea minții românești, scriptorii și copiștii noștri introducînd, din ce în ce mai des, particularități morfologice, sintagme întregi ori calcuri relevante din limba lor maternă. Cum observa mult regretatul profesor Mario Ruffini, influența limbii române în slavona eclesiastică folosită în țările române, s-a făcut tot mai simțită pe măsura trecerii timpului.[1] Și aceasta pe de o parte fiindcă poporul nu înțelegea slavona, și pe de alta cei care le traduceau textele erau constrînși la un firesc exercițiu de echivalență tot mai exactă. Căci așa cum spunea un preot sas din Bistrița, Adalbert Wurmloch, la începutul secolului XVI, într-o scrisoare către un prieten din Breslau, clericii români *explicau* Evanghelia și Epistolele în românește, după ce le citiseră în prealabil în slavonă, limbă pe care mirenii n-o înțelegeau.[2]

În același timp, o activitate deosebit de intensă de *citire*, de copiere și de răspîndire a manuscriselor în toate provinciile cu populație românească a fost caracteristică primelor secole ale mileniului nostru. De la mănăstirile din nordul Moldovei, de la Neamț și Putna Bucovinei la Bistrița olteană și Cozia, de la Ieudul Maramureșului la Hodoș Bodrog în Banat, pretutindeni în lăcașurile acestea sfinte, vetre de cultură, mintea intelectualilor timpului, cu precădere clerici, lucra, mlădiindu-și și perfecționîndu-și necontenit mijloacele de expresie, în slavonă ca și în română (ba chiar, uneori, în greacă, pe care o stăpîneau, de pildă, desăvîrșit, un Eustație, „ritorul" și muzicianul de la Putna), în consonanță cu dezvoltarea firească pe care o imprima limbii creșterea și manifestarea creativității populare în cultura specifică.

De aceea chiar de la apariție, scrierile în românește, traduceri ori originale, se bucură de o limbă viguroasă și spornică, avînd un potențial expresiv notabil, decelabil chiar de la primul nivel al lecturii. Și probabil că nu în ultimul rînd, impresionaseră și aceste valori ale expresivității pe umaniștii europeni care, în secolul XV, au descoperit, mai cu seamă împinși de rațiuni politice anti-otomane, pe români și limba lor, mărturie de netăgăduit a unității unei etnii despărțite în trei mari provincii. Au făcut atunci referire la idiomul nostru neo-latin și Blondus Flavius Forliviensis (1392—1463), și Poggio Bracciolini (1390—1459), umaniști celebri, precum și alții, secretari ai Cancelariei florentine ori ai Curiei papale, la curent cu politica arzătoare a anilor ce precedau sau urmau căderii Constantinopolului.

Dar cea mai interesantă dintre relatări (și una dintre cele într-adevăr substanțiale) aparține unui personaj politic, implicat direct în marile planuri de acțiune ale acelei dramatice vremi. Enea Silvio Piccolomini, cărturar strălucit, a dat umanismului său un sens activ, implicîndu-l în istorie, încercînd să-l facă o expresie adevărată, funcțională și eficientă a unui spirit european *avant la lettre*. Ajungînd papă între anii 1458—1464, sub numele de Pius al II-lea,

[1] Mario Ruffini, *Aspetti della cultura religiosa ortodossa romena medievale*, Roma, 1980, p. 10.

[2] apud Dr. Antonie Plămădeală, *Dascăli de cuget și simțire românească*, București, 1981, p. 65.

el a conceput proiectul unei cruciade (a IX-a), care urma să refacă prestigiul creștinătății, trezind în popoarele continentului simțul apartenenței la o unitate spirituală anume. În acest context, descoperirea potențialului spiritual (și, desigur, militar strategic) al românilor, insulă neo-latină în răsăritul și sudul slav, dobîndea o însemnătate nu numai simbolică. Și în lucrarea lui politică ce vădea în parte aspirația spre universalitate, spre sinteză superioară, a unei minți prea coapte poate pentru timpul său, Enea Silvio încerca să realizeze un echilibru necesar între puteri (ca o modalitate specifică a binelui pe acest tărîm al practicii politice), în care românii din Valahia, Moldavia și Transilvania și-ar fi avut, prin stirpea lor romanică, locul cuvenit. Dealtfel, locul misiunii lor istorice de atunci și de mai tîrziu, în calea extensiei unor pericole anti-europene.

Accentuînd obîrșia românilor (a valahilor, cum îi numea pe toți) și spunînd: „Li Vlahi sono di generazione italica ...“ sau despre limba lor: „... fin qui ritengono del parlar romano ancora, benche in gran parte mutato et a pena da potere essere inteso da uno italiano“ (pînă astăzi păstrează încă vorbirea romanică, deși în mare parte schimbată și abia putînd fi înțeleasă de un italian)[3], acel papă, contemporan cu Ștefan cel Mare, îi introducea într-un circuit firesc de consangvinitate europeană și-i făcea apți de recunoaștere ca atare, cu atît mai mult cu cît apăsa clar și pe obîrșia valahă a lui Iancu de Hunedoara, al treilea apărător al creștinătății notoriu la vremea aceea, pe lîngă Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș.

Timpul acela atît de vitreg pentru istoria noastră i-a dat însă o dimensiune epică certă care n-a lipsit a înrîuri și conținutul gîndirii și forma expresiei. Căci nu generalitatea reflecțiilor umaniste ale occidentului european te izbește în nucleele literare din textele noastre de început, ci o necontenită relatare a unor fapte specifice, revelatorii pentru o anumită condiție umană. Din corespondența diplomatică a lui Țepeș ori a lui Ștefan cel Mare, din documentele de cancelarie care consemnează întîmplări și stări, din suplice, plîngeri ori scrisori particulare se constituie, in nuce, o Weltanschauung dramatică prin simplitatea și resemnarea cu care adversitățile sînt primite și asumate. Abia mai e nevoie de un adaos de ficțiune și de o brumă de generalizare pentru ca literatura să se nască. Iar limba capătă sonurile gravității și solemnității ori răsfrîngeri polemice, după caracterul precumpănitor al relatărilor. O pietate adîncă, dar rațională se desprinde din paginile mult răsfoite ale scrierilor canonice și omiletice, o judecată dreaptă și încrezătoare într-o justiție imanentă răsare din orice rînd pus pe pergamente. Nestatornicia lucrurilor lumii se echilibrează printr-o nădejde moderată într-un viitor mereu crezut mai luminos în pofida realității grele. Umaniștii istorici ori prelați, dieci ori voevozi se supun vremii, adică necesității istorice, într-un fel de înțelepciune specifică în care se amestecă eroicul fatalism al dacilor, spiritul moderat al acțiunii romane, precum și urmele isihasmului bizantin. Sinteza teologic-filosofică literară a acestei atitudini o va înfățișa acel monument literar edificat de Neogoe Basarab în Învățăturile către fiul său Theodosie, la începutul secolului XVII. Interpretarea marilor cărți sacre și a părinților bisericii într-un sens mai personal, preponderent moral, încrederea în valoarea pedagogiei pentru perfecționarea ființei umane, reconsiderarea vieții interioare cu accentul pus pe măsură, pe echilibrul contrariilor și al puterilor dinăuntru și din afară, punerea laolaltă a învățăturilor patristice și atonite cu cele pitagoreice, stoice și gnostice înseamnă în cultura română și aceea a sud-estului european un moment de interferență de-o însemnătate puțin obișnuită, cu atît mai mult cu cît toate aceste cîștiguri moral-filosofice trebuie să stea la temelia artei guvernării.

Acest prinț, care a dat culturii noastre și chiar literaturii noastre o operă de adînci ecouri, a fost doar unul dintre primii umaniști ai secolului XVI, secol care a abundat în înnoiri și diversificări de direcții culturale. Deschiderea spre Europa și umanismul latin au prevalat cu Nicolaus Olahus, prietenul și corespondentul lui Erasmus din Rotterdam, cu Iacob Eraclid Despot, colaboratorul lui Johannes Sommer la academia latină de la Cotnari, cu Petru Cercel cel susținut de Henric al III-lea al Franței, de papă și de umaniștii italieni de la sfîrșitul secolului. Iar Reforma și ecourile ei au adîncit, în același secol, tendințele interne, forțele autohtone din toate provinciile românești, — prin punerea în valoare a elementului național în limba scrierilor. Mergînd în consens cu dezvoltarea factorilor lăuntrici, mișcarea reformatoare și activitățile traducătorilor și, mai presus de oricare altele, acelea ale lui Coresi au venit într-un moment în care unitatea limbii românilor de pretutindeni devenea o realitate de netăgăduit.

Ritmul dezvoltării culturii românești s-a modificat în aceste împrejurări într-un fel foarte favorabil, vizibil în marea bogăție și diversitate a genurilor și speciilor din secolul următor, secol de aur al literaturii române vechi, cum s-a spus. Poate și din această pricină a valorilor de tot felul născute pe pămînturile românești din secolul XV pînă în XVII, Jean Racine, istoriograful regelui Soare, nota în 1680, pe colțul unui manuscris: „Valaquie, Molda-

[3] Enea Silvio Piccolomini, *La Discrittione de l'Asia et Europa di Papa Pis II, in Vinegia*, MDXLIII, p. 185.

vie... Valaquie de delà les monts... Transalpinam Valachiam" (Valahia, Moldova... Valahia de dincolo de munți... Valahia Transalpină — a d i c ă T r a n s i l v a n i a, n.n.).

Secolul XVII a fost într-adevăr al marilor arhitecți de limbă[4], dar și de literatură. Căci numim întîi urmașii, între descendenții lui Coresi, dar la o putere mult superioară, pe Varlaam sau Simion Ștefan, mitropoliții. Iar între scriitorii autentici, pe mult înzestratul poet Dosoftei mitropolitul, cel care a trecut în Psaltirea românească, precum într-o sămînță pînă departe roditoare, esențe ale unei limbi poetice din care se vor împărtăși artiștii români pînă la Arghezi. Apoi între prozatorii istorici, Miron Costin ține o întîietate necontestată cu stilul său complicat și rafinat de umanist tîrziu. Biblia de la 1688 are valoarea unui monument de limbă literară care fixează modalitățile tuturor posibilelor deveniri. În continuare, Antim Ivireanu dă o literatură omiletică de primă mărime, stolnicul Constantin Cantacuzino întreține spiritul umaniștilor europeni în direcția explicării istoriei naționale în termeni de relație cu obîrșiile.

Iar în Dimitrie Cantemir și Ioan Neculce, cu care crestomația de față se va încheia, noi vedem și în secolul XVIII expresia rodnică a ceea ce numeam mai demult pendularea noastră între cele două obîrșii, între mitul cultural și mitul arhaic la care participăm deopotrivă, adică între europenism și autohtonism. Căci dacă prințul erudit, membru al Academiei din Berlin, poliglotul subțire, amicul suveranilor europeni reprezintă într-adevăr aspirația noastră continentală și apartenența indubitabilă, prin cele mai mari spirite, la R e p u b l i c a l i t t e r a r u m, prin boierul de țară sfătos și iubitor de tacla moldovenească, Ioan Neculce, și prin opera sa, ne cufundăm în fîntînile autohtonității, făcînd loc acelui tip de creativitate aflat la mijloc între povestirea orientală și povestirea populară românească, tip de creativitate dus la maximă strălucire de mărturisitul urmaș al lui Neculce, Mihail Sadoveanu.

Nu am dorit (și nici n-am fi putut) să facem din aceste cîteva pagini o prefață specializată de care volumul de față nici n-ar avea nevoie, deoarece conținutul său îi este recomandarea cea mai înaltă. Și oricine va parcurge cu ochi atent și iubitor măcar sumarul volumului I, va înțelege din capul locului aria de pe care s-a cules modesta, dar atît de substanțiala recoltă de texte selectate cu acuratețe de specialiști excelenți, departe văzători în complicata materie a literaturii vechi. Și va mai înțelege și structura acestei crestomații care este una nu de limbă, ci de l i t e r a t u r ă, ceea ce a impus organizarea ei pe genuri și specii literare. Iar dacă va pătrunde cititorul în textele așa de bine, de armonios sunătoare, în limba lor „veche și înțeleaptă" și se va lăsa furat de vraja unei arte simple și robuste la începuturi, și mai apoi de esențele ei tari și durabile, va izbîndi într-o cunoaștere de preț, a unui spirit, a unei creativități arătate lumii, în secolele de lucrare zmerită, de către un popor autentic înzestrat cu daruri literare. Popor care n-a produs numai pe Ștefan cel Mare, pe care Bossuet îl recomanda în lecțiile sale prințului moștenitor al Franței drept „le plus grand guerrier de son siècle" (cel mai mare războinic al secolului său), ci și pe Eminescu și Sadoveanu, urmașii cei mai de seamă ai tuturor celor cuprinși în paginile ce vor urma.

ZOE DUMITRESCU BUȘULENGA

[4] Antonie Plămădeală, *Op. cit.*, p. 85.

CRESTOMAȚII ȘI ANTOLOGII, TIPURI ȘI VARIETATE

Între lucrările văzute din vremuri antice ca necesare, alături de dicționare și enciclopedii, se înscriu tipurile de *crestomații* sau *analecta, antologii* și *collectanea,* culegeri de texte cu scopuri diverse: de învățare a unei limbi și de cunoaștere mai aprofundată a ei, de lectură a unor pagini de literatură de primă valoare sau de adunare, eventual editare, a unor scrieri sau fragmente din tezaurul unei culturi ori pe o anumită temă.

Deși terminologia specială a luat naștere mai tîrziu, tipul de lucrări a apărut chiar din antichitate, fiind denumit altfel. Astfel de lucrări s-au efectuat în special în legătură cu versurile scurte, adică de volum mic, numite *epigrame.* Cel dintîi care, în sec. I î.e.n., a făcut o culegere de epigrame grecești din 46 de poeți (între ei: Arhiloh, Simonides, Safo, Moiro, Platon etc.) a fost poetul Meleagru, dîndu-i titlul *Stèfanos* (Buchetul). În vremea lui Caligula, în sec. I e.n., culegerea lui Meleagru a fost completată, cu epigrame din alți 13 poeți de mai tîrziu, de către Filip din Salonic, păstrîndu-i vechiul titlu. Au mai alcătuit apoi asemenea culegeri antologice Diògenianos din Heraclea (sec. II e.n.), care a introdus și termenul *Anthologion* (luat din domeniul botanicii), apoi Straton din Sardes (sec. III e.n.), Agathias din Myrina (sec. VI e.n.) și alții. Bazîndu-se pe asemenea materiale vechi, în sec. X, Konstantinos Kefalàs a întocmit o mare antologie de 3700 epigrame dispuse tematic (nu alfabetic ca la Meleagru) în 15 cărți. În sec. al XIII-lea, Maximos Planudes, căruia i se atribuie și *Viața lui Esop,* a făcut la Constantinopol excerpte din Kefalàs în 7 cărți cu 2400 epigrame, lucrare publicată peste două secole de Ioannes Lascaris la Florența, în 1494: *Anthologia epigrammatum graecorum cura Ioannis Lascaris,* dedicată fiind lui Pietro de Medicis. Dar în anul 1607 francezul Claude Saumaise a descoperit la Heidelberg, în așa-zisul *Codex Palatinus* (Cod. pal. 23, din sec. XI), manuscrisul lui Kefalàs, de unde numele culegerii de *Palatianè Anthologia* sau *Anthologia Palatina,* publicată tîrziu, în 1772, la Strassburg, de August Bruckner și pe urmă din nou de Friedrich Jacobs, în 1813[1].

În ce privește însă literatura latină, deși există mențiuni date de un Aulus Gellius sau Plinius Maior, că în vremea lui Octavianus Augustus (63 î.e.n. — 14 e.n.) s-ar fi întocmit o antologie de scurte versuri erotice, totuși o asemenea lucrare nu s-a descoperit încă. S-a păstrat, în schimb, o adunare de sentenții romane din sec. VI e.n., datorate — se crede — lui Luxorius, autor de versuri elegiace epigramatice. O antologie propriu-zisă a fost realizată de-abia în epoca Renașterii, lucru explicabil prin interesul față de antichitate, de către Joseph Justus Scaliger (1540—1609), publicată în 1573: *Catalecta Veterum Poetarum,* în ea fiind introdus un număr de 250 piese. O a doua astfel de culegere a săvîrșit în secolul al XVIII-lea Peter Burmann, fiind primul care i-a dat titlul *Anthologia Latina* (conține peste 1450 de scrieri). În secolele XIX și XX s-a înmulțit numărul specialiștilor clasiciști și s-au alcătuit multe antologii, unele apărute în mai multe ediții revizuite. S-au antologat diverse genuri, de la lirică și teatru la retorică și istoriografie, privind în special scrierile antice mai puțin cunoscute.

Intenția de a cunoaște de aproape textele, frumusețea și arta lor stilistică a dus și la istorii literare de tip antologic cum procedează, în chip evident, Jean Bayet[2] sau Ettore Bignone[3].

Deși termenul de *crestomație (Chrestomathia, chrestomathie, chrestomathy, chrestomatija* etc.) din gr. *khrêstomatheia (khrêstos* 'util', *manthanein* 'a învăța') s-a impus de-abia la începutul secolului al XIX-lea, cînd științele filologice au luat în Europa un avînt extraordinar și cînd s-a stabilit și o terminologie științifică modernă, totuși termenul apare mai rar și în secolele anterioare, în legătură cu culegeri de texte necesare în special pentru învățătura în școli, așa cum se întîlnește în secolul al XVI-lea și al XVII-lea[4] și mai ales în secolul Luminilor, în care iau dezvoltare școala și știința, în toate țările europene. Astfel, apar crestomații și în Ungaria, în Polonia, în Transilvania (și, bineînțeles, în alte țări). În 1782 se pu-

---

[1] Vezi Fr. Jacobs, *Anthologia graeca sive Poetarum graecorum Lusus,* 13 vol., Leipzig, 1794—1814.

[2] Jean Bayet, *Littérature latine,* Paris, 1934; reeditare 1958 și 1965; trad. rom. de Gabriela Creția, trad. versurilor de Petre Stati, introd. de M. Nichita, București, 1972.

[3] Ettore Bignone, *Storia della letteratura latina,* 3 vol., Florența, 1945—1950 (fragmente întinse din operele tratate).

[4] Vezi bunăoară, *Procli Chrestomatia poetica,* interprete et scholiste Andrea Schotto, nunc correctius editum a Ludovico Corrione Brugensi, Hanovra, 1615.

blică la Buda o lucrare care ne interesează: *Chrestomathia ex optimis linguae latinae autoribus, concinnata in usum gymnasiorum et scholarum grammaticarum per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*[5]. Acest impuls a continuat, iar, în secolul următor, Feliks Bentkowski, învățat literat polonez, cu studii la Halle, a editat în limba polonă o crestomație, devenită celebră, a lui Friedrich Gedike: *Wypisy dla poczynających się uczyć języka lacińskiego do użycia Polaków przystosowane* (Crestomație, pentru începătorii învățăturii limbii latine, adaptată pentru folosința Polonilor), Varșovia, 1806[6]. Lucrarea lui Gedike, un clasicist foarte activ[7], a apărut în zeci de ediții, cu titlu latin sau german[8], și una dintre ele, adaptată, a văzut lumina tiparului la Cluj, în 1836[9].

Dacă s-au publicat antologii pentru o întreagă literatură sau pentru poezie ori proză[10], s-au lucrat altele pentru un singur gen, cum a procedat Ludwig Goldscheider (colaborator Paul Wiegler) cu cele două excelente volume, unul de lirică germană[11], altul de lirică universală în traducerea unor renumiți clasici germani[12]. Desigur, în epoca modernă și contemporană, tipurile de crestomații și antologii, pe epoci, genuri, teme, pînă la istorii literare antologice, s-au înmulțit, dar cele spuse mai sus dau o idee despre istoricul și varietatea lor, despre interesul pentru asemenea cărți.

---

[5] Între provinciile anexate se include și Transilvania.

[6] O a doua ediție a apărut în 1809.

[7] Date despre el la Herbert Schmitt, *Friedrich Gedike, Gymnasialdirektor und erster preussischer Oberschulrat im friderizianischen Zeitalter*, Halle, 1937.

[8] O ediție nu cu mult înainte de aceea a lui Bentkowski, în polonă, era a XI-a: Fr. Gedike, *Lateinisches Lesebuch für die ersten Anfänger*, Berlin, 1800, VIII + 230 p.; în 1820 apărea a XVIII-a, iar în 1834, Fr. Adolf Beck scotea o a XXI-a ediție. Dealtfel, Gedike a alcătuit și o crestomație de texte grecești; în 1829 Philipp Buttmann o reedita pentru a XII-a oară, „cu adaose și îmbunătățiri“: *Griechiesches Lesebuch fur die Anfänger* von Fr. Gedike, mit Zusätzen und Verbesserungen von Philipp Buttmann, Berlin, 1829, XIV + 233 p.

[9] Fridericus Gedikus, *Liber latinus, usibus juventutis scholasticae Regni Hungaricae et Transylvaniae accommodatus*, editio nova et emendatior, Claudiopoli, 1836, 360 p.

[10] Vezi o atare antologie pentru poezia italiană: Corrado Govoni, *Splendore della poesia italiana*, Milano, 1937; ca antologie pentru o epocă, vezi, de pildă, Jan Kott, *Poezja polskiego oświecenia* (Poezia secolului luminilor în Polonia), Varșovia, 1954 (excelentă).

[11] Ludwig Goldscheider, Paul Wiegler, *Die schönsten deutschen Gedichte. Ein Hausbuch deutscher Lyrik von den Anfängen bis heute*, Viena-Leipzig, Phaidon-Verlag, 1933, 470 p.

[12] Ludwig Goldscheider, *Die schönsten Gedichte der Weltliteratur. Ein Hausbuch der Weltlyrik von Anfängen bis heute*, Viena-Leipzig, Phaidon-Verlag, 1933, 490 p.

În literatura română s-ar putea socoti ca antologii vechi o serie de manuscrise miscelanee sau manuscrise pe genuri de literatură istoriografică sau de cărți populare etc., dar ar însemna să mergem prea departe și ne vom rezuma la crestomații și antologii de literatură română care au văzut lumina tiparului începînd cu secolul al XIX-lea, succedîndu-se în ritm viu. Totuși nu ne vom opri să nu consemnăm că, pentru literaturile antice, Johannes Honterus a publicat la Brașov, în 1539, o antologie redactată atît în limba greacă, cît și în limba latină[13].

Dar o crestomație de literatură română a publicat pentru prima dată Timotei Cipariu: *Crestomatia sau analecte literare den cărțile mai vechi sau nouă românești, tipărite și manuscrise, cu o notiță literară*, Blaj, 1858. Concepută pînă la 1830, deci pentru toată literatura veche, cum a fost văzută periodizarea și după 1900 (vezi *Bibliografia românească veche)*, lucrarea s-a oprit la sfîrșitul secolului al XVII-lea, dar ceea ce a realizat Cipariu, cu multă trudă, este un monument al vremii și un document la îndemîna cercetătorilor de atunci și de mai tîrziu[14]. Ideile lui din „notița literară“ îl arată cu înțelegere justă față de fenomenul cultural și primele urme de limbă română, cu evidențierea spiritului românesc din *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, cu prețuirea tipăriturilor din secolul al XVI-lea, notînd printre merituoși nu numai pe scriitorii originali, ci și pe traducători, copiști, tipografi etc., care și-au manifestat interesul pentru conservarea unor scrieri sau pentru tipărirea unor cărți.

Lucrările de tipul crestomațiilor și antologiilor de texte au continuat, iar harnicul și priceputul profesor Aron Pumnul a scos la Viena, între 1862—1865, o culegere în patru volume, intitulată *Lepturariu rumânesc cules den scriptori rumâni*[15], alcătuită „spre folosința învățăceilor“, introducînd, în primele volume, între altele, și texte din lucrarea de mai sus a lui Cipariu, apoi alte texte (fabule) din Donici, Asachi, Alexandrescu, legende istorice din Alecsandri (există și texte de istorie, geografie și științele naturii). În

---

[13] Johannes Honterus, *Epitome tis tou Aristotelous dialektikes. — Epitome tis tou avtorou retorikes*, Brașov, 1539; idem, *Rudimenta praeceptorum dialectices ex Aristotele et alliis collecta. — Compendium rhetorices ex Cicerone et Quintiliano*, Brașov, 1539.

[14] Devenită rară, precum și pentru spirit de cinstire, cartea a fost reprodusă exact și în același număr de pagini (XXXVIII + 256) de către Mitropolitul de Blaj, dr. Victor Mihályi de Apșa, la Blaj, în 1916.

[15] Lucrarea a apărut după cum urmează: tom. I. 1862; tom. II, partea I[a], 1863, partea 2[a], 1863; tom. III, 1862; tom. IV, partea 1[a], 1864, partea 2[a], 1865; primele două tomuri erau destinate gimnaziului inferior, ultimele celui superior.

volumele III și IV încearcă o istorie a literaturii române de la cronicari pînă după 1830, cu texte ilustrative și notițe biobibliografice (inegale), scoase din diverse izvoare, obținute uneori direct de la unii scriitori, încît conțin informații de neîntîlnit altundeva. Transcriind însă textele într-o ortografie sui-generis și după norme lingvistice personale, lucrarea greu de citit a fost repudiată, pe nedrept, în totalitate. Profesor de gimnaziu la Cernăuți, omul a fost de talie universitară în activitatea lui, omagiat cu căldură, la moarte, de M. Eminescu.

B. P. Hasdeu n-a intenționat în cele două volume din *Cuvente den bătrîni* (1878—1879) o crestomație, ci o editare științifică de texte de limbă română veche și de cărți populare. Dar din textele publicate de el, precum și din cele ale lui Cipariu, pe lîngă altele, a folosit A. Lambrior în a sa *Carte de citire*, întocmită într-adevăr cu scop crestomatic și devenită de preț[16].

M. Gaster a pregătit și publicat, în 1891, o excelentă crestomație, în două volume, cu texte diverse, manuscrise sau tipărite, dintre 1550 și 1830 (încă o dată se vede concepția de literatură veche pînă la 1830)[17]. Crestomația se deschide cu o lungă introducere (text în română și franceză), apoi o gramatică a limbii române și se încheie cu un bogat glosar cu explicații în limba franceză. Lucrarea se adresează deci și străinilor. Pe lîngă literatura veche, Gaster a introdus și texte dialectale (inclusiv sud-dunărene), precum și numeroase texte folclorice. Este cea mai cuprinzătoare crestomație de pînă acum.

Pentru literatura veche, mai poate fi consemnată, în secolul XIX, lucrarea lui Gh. Adamescu, *Crestomație pentru istoria limbii și literaturii românești*, București, 1897 (merge și mai departe de literatura veche).

Secolul al XX-lea aduce înmulțirea și diversificarea tipurilor de crestomații sau antologii românești. Nici nu vor fi înregistrate toate aici (în afară de unele exemple ilustrative pentru ce înseamnă diversificarea genului în întreaga literatură română)[18]. Pe de altă parte, facem distincția între textele publicate cu scop editorial științific și cele destinate crestomatic învățămîntului și marelui public. În sensul din urmă, notăm o primă și remarcabilă antologie a

[16] Apărută la Iași, 1882, LXXI + 302 p., s-a retipărit în ediția a IIa: Iași, 1890, LXXXV + 353 p.; ediția a IIIa, publicată de Gh. Ghibănescu, Iași, 1893, LXXV + 353 p. + 5 pl.

[17] M. Gaster, *Chrestomatie română*, Leipzig-București, 1891, 368 p. + 562 p.

[18] O bibliografie selectivă este anexată la sfîrșitul întregii noastre *Crestomații*.

unui *singur gen literar*, a celui istoriografic, datorată lui N. Iorga[19], după care a urmat alta, a lui Ovid Densusianu[20], de același conținut, aceasta însă cu intenția de a sublinia valorile literare ale cronicilor, prin alegerea textelor, ceea ce a urmărit în mod expres, mult mai tîrziu, și Al. Rosetti[21].

În general, crestomațiile de literatură română veche, cu texte socotite dificile, au fost preocupate, în cea mai mare măsură, de elementul lingvistic și filologic. În această viziune se înșiră multe lucrări. Deși de proporții restrînse (30 de pagini) și fără caracter expres de crestomație, broșura lui Jacques Byck, *Texte românești vechi* (1930), cu o serie de excerpte paralele din psaltiri vechi și din *Faptele apostolilor*, precum și un număr de scrisori particulare, a servit pe vremuri exercițiilor filologice seminariale și a avut deci o funcție crestomatică (păcat că autorul nu a continuat seria începută). Pentru elementul literar și informativ al cărților și despre cărți, Aurelian Sacerdoțeanu a adunat și publicat *Predosloviile cărților românești (1508—1645)*, București, 1938.

După ultimul război au apărut, firește, numeroase antologări de texte de literatură veche[22], iar între ele se detașează cele destinate străinilor și romaniștilor, pentru studiul și învățătura limbii române, realizate de Alexandrina Mititelu[23], Iorgu Iordan și colectiv[24], Mario Ruffini[25], Al. Niculescu, Florica Dimitrescu[26], care au adus neîndoielnic servicii limbii române.

[19] N. Iorga, *Din faptele străbunilor. Povestiri ale cronicarilor*, Vălenii de Munte, 1909; ediția II-a: București, 1923 (cu adnotări).

[20] Ovid Densusianu, *Povestiri din cronicari*, București, f.a. (înainte de primul război mondial), în „Biblioteca pentru toți“, nr. 452—453; ediția a II-a: 1927.

[21] Al. Rosetti, *Cronicarii români*, București, 1945; în materie notăm și antologia lui Virgil Ene, *Cronicarii munteni*, cu prefață de Al. Piru, București, 1965, precum și pe cea cu text stabilit de Mihail Gregorian, *Cronicarii munteni* (colecția Lyceum), București, 1968.

[22] Vezi încă Boris Cazacu, *Pagini de limbă și literatură română veche*, București, 1964; Gh. Mihăilă, Dan Zamfirescu, *Literatură română veche*, București, 1969.

[23] Alexandrina Mititelu, *Letteratura romena antica, Cénni storici. Breve antologia*, Padova, 1961.

[24] Iorgu Iordan (și colectiv), *Crestomație romanică*, tom. I, București, 1962, p. 143—194; t., II, București, 1965, p. 5—153.

[25] Mario Ruffini, *Antologia romena dei secoli XVIe—XVIIe*, Torino, 1964.

[26] Al. Niculescu, Florica Dimitrescu, *Testi romeni antichi (secoli XVI—XVIII)*, Padova, 1970 (introducere și larg studiu lingvistic de Al. Niculescu; texte alese și glosar de Florica Dimitrescu).

Cea mai nouă crestomație îmbrățișează întreaga literatură română, de la *Scrisoarea lui Neacșu* la literatura contemporană, pe genuri de scrieri și stiluri, cu insistență asupra elementelor de limbă literară, în evoluția lor, în final cu o serie de texte paralele, în curgere istorică, elocvente din acest unghi de vedere[27]. Evantaiul tipurilor de crestomații și antologii românești este, prin urmare, foarte larg.

Crestomațiile și antologiile de pînă acum au stăruit, în ce privește literatura veche, în special asupra problemelor lingvistice și filologice. În crestomația prezentă se insistă pentru prima dată, în mod accentuat, asupra elementelor de artă literară, în creșterea lor progresivă, de la expresia ingenuă de început la expresia intenționat artistică sau simțit artistică, cu rădăcini în limbajul viu al poporului, în forme vechi (uneori străvechi) și noi, imprimate istoric și în creația orală. Așadar, în crestomația de față nu ne rezumăm numai la considerații făcute la modul general, despre calitățile literare ale textelor, sau numai la alegerea „literară" a textelor, ci căutăm de fiecare dată să luminăm cu comentarii elementele concrete ale scrisului, în mijirea și creșterea lor artistică, fiorul vorbei de moștenire ancestrală, motive și arhetipuri literare, transmise cu viața și istoria, apoi inventivitatea tot mai frecventă a expresiei inspirat asociate. Sub crusta unui scris în aparență vechi, se ascund și se descopăr virtuți de artă literară, mai ales dacă știm să ne substituim momentului și reușim să ascultăm și să auzim cuvîntul timpului.

De aceea, pentru a observa mai bine dezvoltarea și înălțarea structurilor literare, în cazul unor texte reluate în traducere de cărturari (anumiți psalmi sau fragmente din *Noul Testament* etc.) unele dintre aceste texte s-au dat în dispoziție comparată. Schimbarea de termeni, asociații noi de cuvinte, retraduceri înnoite ca idee și expresie față de ce se efectuase înainte, toate acestea pot arăta trepte literare în urcare, dar și nimerirea expresiei de la început, ba uneori expresia veche este mai potrivită și mai frumoasă ca figură de stil. Iată un exemplu din *Faptele apostolilor*, în traducerea veche, foarte veche, a *Codicelui Voronețean*, în comparație cu aceea din *Noul Testament* de la Alba Iulia (1648). Este vorba de judecarea apostolului Pavel, la Damasc, pentru actele lui dure împotriva creștinilor, înainte de a se creștina personal:

[27] Ștefan Munteanu, Doina David, Ileana Oancea, Vasile D. Țâra, *Crestomație românească. Texte de limbă literară*, București, 1978.

CODICELE VORONEȚEAN	NOUL TESTAMENT
Căută Pavelu spre zboru și dzise: „Bărbați frați, eu cu totu gândul cela bunrul viu lu Dumnedzeu pînră la aceasta dzi".	Iară Pavel, căutind spre sobor, zise: „Fraților bărbați, eu cu toată știința bună am slujit lui Dumnezău, pănă în ciastă zi."
Arhierei Anania dzise celora ce sta înraintea lui se-i bată lui rostul [gura].	Iară Anania, mai marele popilor, porunci celora ce sta să-l bată preste gură.
Atunce dzise Pavelu cătră elu: „Bate-te-va Dumnedzeu, *păreate văruitu.* Și tu ședzi de giudeci după leage, și prespre leage treci, că gici se me bată".	Atuncea zise Pavel către el: „Bată-te-va pre tine Dumnezău, *părete înălbit,* că tu șezi giudecînd pre mine după leage, și împotriva legii poruncești să mă bată".

Limba codicelui nu face impresie oricum și oricui, față de aceea a *Noului Testament,* evoluată viu și popular, dar ea vine cu poezia unor forme și structuri vechi, a rotacismului de origine îndepărtată și cel puțin metafora „părete văruit", pentru omul cu obraz fals și nesincer, acceptată de redacțiile moderne ale *Bibliei,* este de la început mai frumoasă și mai expresivă decît „părete înălbit" (se înălbesc rufele, dar nu pereții), precum și față de „părete spoit" din *Biblia de la 1688* sau „părete albit" din *Biblia* lui Samuil Micu (1795). Aceasta înseamnă că în scrisul românesc zac din vechime potențe incalculabile.

Psalmii au un joc de cuvinte de toată frumusețea poetică, iar scrisorile particulare, cu traducerea directă a gîndurilor în grai viu, își au poezia lor, prin marcarea faptelor în vorbe simple, dar pline de tensiune, precum acea scrisoare a lui Cocrișel din prizonieratul lui mizerabil în Transilvania, din timpul luptelor lui Mihai Viteazul, reușind să scrie, după multă vreme, că n-a pierit, că era gata să fie tăiat, dar acum zace în temniță la Bistrița, rămas „numai c-o cămeșă", avînd „o barbă pînă în brîu", „mîncat de păduchi", rugînd „să se dea de știre părintelui său Mogîldea vornicul" și să fie scos de acolo, de l-o mai ținea trupul. Cu toată tragedia personală, în final nu uită să spună cald: „Și să afle aiasta scrisoare a mea sănătoș pre domeavoastră". Tragedia omului este acoperită sau descoperită perfect de vorba lui neîmpiedecată și înfiorată.

Este și asta o poezie neintenționată, izvorîtă din capacitatea insului și a limbii lui de a comunica plastic mizeria în care se găsea.

Dacă trecem la alt gen al scrisului, al apocrifelor, vedem că el nu rămîne mai prejos și fiorul artei literare este evident și aici. De data aceasta stilul este altul, uneori de text apocaliptic care cade asupra pămîntenilor ca un înspăimîntător fenomen cosmic, în expresie vie și tipic populară[28]:

„Și voiu avea a ploa, în luna lu prier în șaptesprădzeace dzile, în loc de ploaie, sînge, și foc și spudză [. . .]. Și voiu avè a lasa pre voi here venenoase, și vor avè capete de leu și arepi de vultur, în locul peanilor, păr muierescu [. . .]. Și așea veți începe a săpa gropile morților și veți grăi: «Luați prea noi, frații noștri, ceia ce steți morți de în veaci, că nu putem răbda de herile aceastea»! [. . .]".

Citatul este elocvent și scrisul, după cum se vede, capabil de tonalitate nouă chiar de la începuturile sale, căci *Legenda Duminicii,* din care am citat, are toate semnele de limbă ale unui text cu urme foarte vechi, de origine, iar anul înscris în el, 1392, așa cum discutăm în comentariul fragmentului reprodus, merită mai mult decît o simplă neglijare sau apriorică sfidare, știind în plus că cercetările sînt pe urmele unor atestări documentare de scris românesc la jumătatea secolului al XIV-lea[29].

În alt apocrif, în schimb, în *Legenda lui Adam,* și ea dintre cele mai vechi, după cum arată vestigiile copiei reprodusă în *Crestomație,* drama primilor oameni (există și aci o dramă) curge într-un stil de liniște și înțelepciune bătrînească, prin gura Evei care povestește. Izgoniți de Dumnezeu (furibund și amenințător în *Legenda Duminicii),* se spune, în formă cît se poate de expresiv literară, că Adam și Eva au fost siliți să cutreiere pămîntul înfometați: „Și ne sculăm și încungiurăm pămîntul și nu aflăm nemică de mîncare, numai pălămidă, iarbă de arină [nisip]", adică buruiană de întinderi nisipoase. Nu se poate spune că nu este găsit bine cuvîntul. De observat și formele verbale vechi de perfect. Apoi cei doi devin simpli țărani, care, ca în cosmogonia populară, tratează cu diavolul, stăpînul lor și zeul păgîn al celor umili. Pămîntul este al lui, cerul al dumnezeului creștin, sfidat ironic cu bunurile lui cerești cu tot, față de ce înseamnă viața omului pe pămînt. Tabloul este agrest și patriarhal:

---

[28] De multe ori cuvîntul slavon tradus nu are ingenuitatea și prospețimea de grai a celui românesc.

[29] Prof. dr. Ion M. Bota, Florești-Cluj, se află în cursul detectării și valorificării unor asemenea atestări.

„Și luo Adam boii și ară. Și veni diavolul și stătu înaintea boilor. Și nu lăsa pre Adam să are. Și zise lui Adam:

— Nu te voi lăsa să lucrezi pămîntul, că pămîntul iaste al mieu, iară a lui Dumnezău sînt ceriurile și raiul. Deci de veri să hii al mieu, tu lucrează pămîntul, iar de vei să fii a lui Dumnezău, tu mergi în rai".

Realismul vieții pe pămînt este transpus și turnat în imaginile care traduc, de veacuri multe, credințele poporului.

Această legendă, cu „ciudesele" ei, este o podoabă de narațiune veche inedită, în care formele de demult și viu populare ale originalului se mai mențin printre cele evoluate (*a conteni* = a opri, *inema* = stomac, în graiul popular, „eu *rostul* mieu [gura mea] deșchiș" etc.).

Dar, dacă în textele apocrife, cu origini într-un vechi substrat folcloric și în credințe primitive, există artă literară, cu atît mai mult în textele de înaltă inspirație, precum în *Psalmii lui David,* poezia adîncurilor a luat înălțime în simțirea și în cuvîntul traducătorilor de pretutindeni, ceea ce nici nu mai este nevoie de demonstrat insistent, paralelismul unor psalmi, dat mai jos, vorbind prin sine, de la unul la altul.

Tot astfel, traducerea altor texte, canonice sau necanonice, nu mai este o simplă traducere „materială", ci o recreație (de cele mai multe ori) în haină nouă de limbă românească, iar din acest punct de vedere, mitropolitul Varlaam, de pildă, socotit, adeseori și în chip fals, ca tributar izvoarelor, a expurgat mălurile acestor izvoare și le-a transpus în mierea limbii condeiului său. Este de ajuns să citească cineva *Plîngerea maicii,* reprodusă în *Crestomație* din *Cartea de învățătură,* fragmente din acest plîns, pentru a vedea că vorba și lirismul lui vin cu veacurile, din urmă, și sînt ale unei poezii inimitabile locale și de milenii:

„Că pre tine, fiiul meu, am avut nădeajde, pre tine tată și îmă [mamă] și Dumnedzău de agiutoriu și de folosire. Dară de-acum cine voiu avea în locul tău, fiiul mieu? Amar mie, sîngurata de mine!"

Ceea ce răsună aci răsunase și în *Învățăturile lui Neagoe Basarab* la moartea fiului său Petru, în accente identice, încît structurile stilistice specifice genului sînt întru totul de vatră și de continuitate.

Cît despre romanele populare *Alexandria* și *Varlaam și Ioasaf,* arta lor epică este aidoma celei a narațiunilor folclorice românești, ca structură și grai autentic, încît în nici un moment, pentru nici

un cititor, cult sau mai puțin cult, nu se simte vreun element de import cultural. Adaptarea este integral reușită.

Dar aceasta, o dată cu cele spuse mai înainte despre alte genuri, denotă că literatura română veche nu este o operație tîrzie și firavă, ci dimpotrivă pornește viguros din timpuri mult mai vechi și are o continuitate de structuri și de stil propriu, care îi conferă calități pe nedrept neglijate.

I. C. CHIȚIMIA

ABREVIERI

An. Acad. Rom.	„Analele Academiei Române", București, 1879 ș.u.
An. Inst. Ist. Cluj	„Anuarul Institutului de Istorie din Cluj", 1958 ș.u.
An. Univ. Buc.	„Analele Universității București", 1964, ș.u.
Arh. Olt.	„Arhivele Olteniei", Craiova, 1922 ș.u.
Arh. St. B.	Arhivele Statului București
Arh. St. Br.	Arhivele Statului Brașov
Arh. St. Cl.-N.	Arhivele Statului Cluj-Napoca
BAR	Biblioteca Academiei Române
BOR	„Biserica Ortodoxă Română", București, 1874 ș.u.
BRV	Bibliografia românească veche, 1508—1830, I—IV, Ioan Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu, București, 1903—1944
Bul. Com. mon. ist.	„Buletinul comisiunii monumentelor istorice", Vălenii de Munte, 1908 ș.u.
Cercet. ist.	„Cercetări istorice", Iași, 1925 ș.u.
Cercet. lit.	„Cercetări literare", București, 1934 ș.u.
Conv. lit.	„Convorbiri literare", Iași, 1867 ș.u.
CRV	Carte românească veche
DIR A	*Documente privind istoria României, veacul XVI. A. Moldova*, vol. I, București, 1951 ș.u.
DIR B	*Documente privind istoria României, veacul XVI, B. Țara Românească*, vol. I—VI, București, 1951 ș.u.
Doc. Hurm.	*Documente privitoare la istoria românilor*, culese de Eudoxiu de Hurmuzachi, vol. I—XXI, București, 1887 ș.u.
Doc. îns. XVI	*Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș și Alexandra Roman-Moraru. Introducere de Alexandru Mareș, București, 1979
DR	„Dacoromania", Cluj, București, 1920 ș.u.
DRH B	*Documenta Romaniae historia, B. Țara Românească*, vol. I, XXIII, București, 1966 ș.u.
Gl. Bis.	„Glasul bisericii", București, 1944 ș.u.
Hasdeu, CDB	B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, vol. I—III, București, 1878—1881.

Iorga, DB	Nicolae Iorga, *Documente româneşti din arhivele Bistriţei*, I—II, Bucureşti, 1899—1900
Iorga, *Scrisori*	N. Iorga, ***Scrisori de boieri***, *Scrisori de domni*, ed. II, Vălenii de Munte, 1925.
Iorga, SD	N. Iorga, ***Studii şi documente cu privire la istoria românilor***, vol. I—XXIII, Bucureşti, 1901—1913
LL	„Limbă şi literatură", Bucureşti, 1955 ş.u.
LR	„Limba română", Bucureşti, 1952 ş.u.
Mitr. Ard.	„Mitropolia Ardealului", Sibiu, 1956 ş.u.
Mitr. Ban.	„Mitropolia Banatului", Timişoara, 1951 ş.u.
Mitr. Mold.	„Mitropolia Moldovei", Iaşi, 1925 ş.u.
Mitr. Olt.	„Mitropolia Olteniei", Rîmnicu Vîlcea, 1950 ş.u.
Ps. Hurm.	Psaltirea Hurmuzachi
Ps. Sch.	Psaltirea Scheiană
Ps. Vor.	Psaltirea Voroneţeană
RÉSEE	„Revue des études sud-est éuropéennes", Bucureşti, 1863 ş.u.
Rev. bibl.	„Revista bibliotecilor", Bucureşti, 1966 ş.u.
Rev. ist.	„Revista istorică", Vălenii de Munte, Bucureşti, Iaşi, 1915 ş.u.
Rev. ist. rom.	„Revista istorică română", Bucureşti, 1931 ş.u.
RIAF	„Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", Bucureşti, 1882 ş.u.
RITL	„Revista de istorie şi teorie literară", Bucureşti, 1964 ş.u.
Rosetti, LB	*Lettres roumaines de la fin du XVI-e et du début du XVII-e siècle tirées des archives de Bistritza (Transylvanie)*, Bucureşti, 1929.
Rosetti, SB	Al. Rosetti, *Scrisori din arhivele Bistriţei (1592—1638)*, Bucureşti, 1944.
RRH	„Revue roumaine d'histoire", Bucureşti, 1960 ş.u.
Rsl	„Romanoslavica", Bucureşti, 1953 ş.u.
SCB	„Studii şi cercetări de bibliografie", Bucureşti, 1955 ş.u.
SCIA	„Studii şi cercetări de istoria artei", Bucureşti, 1954 ş.u.
SCILF	„Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor", Bucureşti, 1952—1963.
SCL	„Studii şi cercetări lingvistice", Bucureşti, 1950 ş.u.
SLLF	„Studii de limbă literară şi filologie", I—III, Bucureşti, 1969—1974
St. lit. univ.	„Studii de literatură universală", Bucureşti, 1956 ş.u.

adj.	= adjectiv
adv.	= adverb, adverbial
aux.	= auxiliar
cj.	= conjuncţie
compl.	= complement
cond.	= condiţional
conj.	= conjunctiv
dat.	= dativ
det.	= deteriorat
dim.	= diminutiv
ed.	= ediţie
f.	= feminin
fasc.	= fascicola
fig.	= figurat
gen.	= genitiv
ind.	= indicativ
inf.	= infinitiv
interog.	= interogativ
jud.	= judeţ
lat.	= latină
loc.	= locuţiune
loc. adv.	= locuţiune adverbială
m.	= masculin
magh	= maghiar
ms.	= manuscris
n. pr.	= nume propriu
om.	= omis
part.	= participiu
pers.	= persoana; personal
pf. c.	= perfect compus
pf. s.	= perfect simplu
pl.	= plural
pr.	= pronume
prep.	= prepoziţie
prez.	= prezent
ps.	= psalm
rom.	= românesc
s. şi subst.	= substantiv
sec.	= secol
sg.	= singular
sl.	= slav, slavon
tc.	= turcesc
vb.	= verb, verbal

NOTA

Prezenta *Crestomaţie de literatură română veche* încearcă să surprindă filonul artistic al primelor scrieri în limba română, oricît de subţire la începuturile lui, şi să justifice atributul de „literatură" pentru un material nu atît de sărac pe cît s-ar părea la prima vedere — cu intenţia de *a construi*, în sensul ştiinţific al termenului, temeliile edificiului literaturii noastre.

Lucrarea se adresează, deopotrivă, unui public larg, elevilor, studenţilor, specialiştilor din ţară şi străinătate, urmînd să apară — pentru aceştia din urmă — şi în două limbi de circulaţie: franceză şi engleză.

Crestomaţia cuprinde excerptări (ordonate, de regulă, în succesiune cronologică) începînd cu cele mai vechi texte româneşti, păstrate pînă în zilele noastre, şi încheindu-se cu extrase din opera lui D. Cantemir şi Ioan Neculce. Autorii şi-au fixat această limită considerînd că aceste două personalităţi reprezintă — cum nu se poate mai bine pentru epoca respectivă — un moment „de marcă" al literelor româneşti: prin cultivatul prinţ moldav intram în cultura universală, iar prin sfătosul povestitor de legende istorice (culese în parte din tradiţia orală) ne probam caracterul autohton al spiritualităţii noastre.

Materialul a fost distribuit în trei volume, aproximativ egale ca întindere, care vor apărea eşalonat, după posibilităţi; primul tom se încheie la mijlocul secolului al XVII-lea, odată cu debutul excepţionalei înfloriri a literelor noastre vechi de-a lungul unui întreg secol; din acesta, volumul II va cuprinde personalităţi culturale şi opere pînă în deceniul al nouălea (Dosoftei, Milescu, *Biblia de la Bucureşti, Fiziologul, Sindipa, Esopia, Poveste de jale despre uciderea postelnicului Const. Cantacuzino)* şi mai ales bogata istoriografie literară, căreia Gr. Ureche îi deschide magistral porţile, fapt pentru care autorul *Letopiseţului Ţării Moldovei* — deşi se încadra cronologic primului volum — a fost integrat alături de marea literatură istorică a epocii; volumul III va include extrase din opera lui Antim Ivireanul, Dimitrie Cantemir, Ioan Neculce ş.a.

Compartimentarea materiei va avea, în general, pentru toate cele trei tomuri, aceleaşi secţiuni cuprinse în sumarul acestuia, cu subîmpărţiri care urmăresc să pună în evidenţă genurile multiple în care s-a scris, implicit varietatea stilurilor.

În prezentarea textelor s-a avut în vedere:

a) o scurtă *introducere*, cu titlul, datarea, localizarea lucrării (din care s-a ales fragmentul), cuprinsul, sursele (în cazul traducerilor sau prelucrărilor), împrejurări care i-au favorizat apariţia; difuzarea, interesul suscitat; aceste note introductive şi-au pus drept scop să fixeze, pe cît posibil, locul pe care-l ocupă fiecare scriere în peisajul literar şi cultural al timpului, să explice în puţine cuvinte specificul ei, valoarea literară şi ideologică;

b) *textul*, ales, de obicei, din cel mai vechi izvor (indicat la finele extraselor) este reprodus, în cazul celor cu alfabet chirilic, în transcriere interpretativă, păstrîndu-se particularităţile dialectale (rotacismul, fonetismele moldoveneşti sau transilvănene), precum şi particularităţile grafice (*ă* pentru *a*, *o* pentru *u* sau invers), ori scrierea diferită a unor cuvinte în acelaşi text (*den* şi *din*, *pren* şi *prin*, *cărtular*, *cărturar*, forme diftongate sau nediftongate *morte—moarte*, *sore—soare* etc.); nu s-a păstrat punctuaţia originalului şi n-au fost redate spiritele sau accentele (decît atunci cînd, acestea din urmă, marcau certe pronunţări regionale sau pentru a se evita omonimii mai greu de sesizat); literele aruncate deasupra s-au transcris la rînd şi s-au completat tacit prescurtările; în cazul textelor în alfabet latin — a căror grafie este influenţată, de cele mai multe ori, de cea maghiară sau săsească — s-a procedat la o transcriere care să faciliteze inteligibilitatea textului.

S-au pus între [ ]: — literele sau cuvintele aflate în porţiunile deteriorate ale textului (şi care au putut fi ulterior reconstituite); — lacunele din original sau omiterea unor pasaje, precum şi — titlurile lucrărilor, datarea sau localizarea lor (atunci cînd acest lucru n-a fost consemnat în textul respectiv, ci s-a stabilit prin studii mai tîrzii).

În paranteze rotunde sînt date formele corecte ale numelor proprii, aşa cum circulă în lucrările curente.

Între < > s-au notat repetiţiile, silabele în plus.

c) *notele*, enciclopedice, istorice, filologice, lingvistice, glosări legate de fragmentele citate s-au trecut la urma fiecărui text;

d) *comentariile* la texte, se opresc asupra valorilor literare ale acestora: teme, motive universale, genuri şi specii literare (în evoluţie), figuri de stil, virtuţi de expresie românească, imagini plastice iscate din aspra luptă a impunerii limbii vernaculare în cultură;

e) *bibliografia*, selectivă, ataşată după comentariu, priveşte lucrarea sau autorul din care a fost ales textul; ea cuprinde: copii sau ediţii, — lucrările folosite, în mod special, pentru informaţiile extraliterare asupra cărora autorii *Crestomaţiei* nu au făcut investigaţii proprii ci le-au preluat de la specialiştii respectivi şi — încercările sporadice, întîmplătoare sau sistematice, de-a analiza aceste texte sub aspect estetic. Bibliografia se opreşte la data cînd a fost depusă lucrarea la editură (1981), neintroducîndu-se după aceea titluri decît în limita spaţiului.

Aparatul critic de la sfîrşitul fiecărui volum cuprinde: o *Bibliografie generală*, care inserează lucrările de bază utilizate de cercetători pe parcursul tomului respectiv (lucrări ale căror titluri sînt citate — uneori — în nota introductivă a textului sau în comentariul acestuia sub formă prescurtată); un *Indice tematic*, inventar cultural selectat din textele prezentate, menit să sublinieze nivelul de informare şi posibilităţile de exprimare în româna evului mediu; un *Indice de nume proprii*, citate în texte şi în comentarii care completează — de altfel — „registrul" cunoştinţelor vehiculate de unele din cele mai vechi texte româneşti; — un *Glosar*, cu cuvintele şi sensurile care astăzi nu mai au circulaţie, care sînt mai puţin cunoscute sau care în paginile excerptate sînt folosite cu alt înţeles decît cel obişnuit în uzul actual.

Prin analizele formulate, semnatarii *Crestomaţiei de literatură română veche* nu socotesc că au epuizat posibilităţile de interpretare ale textelor respective, iar în selecţia făcută recunosc că orice antologare, prin condiţia ei, implică o accentuată notă de subiectivitate.

Dacă în alcătuirea acestui florilegiu au reușit însă să puncteze anumite conexiuni ale creațiilor noastre cu ale altor culturi, mai apropiate sau mai îndepărtate, dacă în analizele efectuate au pus uneori la contribuție rezultate ale altor discipline și mai ales dacă, sprijiniți pe aceste metode — comparatistă și de studiere interdisciplinară a materialului — au putut reliefa nota de specificitate a culturii românești medievale, rădăcinile, înflorirea și păstrarea ei în timp vor socoti că au făcut un prim pas; cu convingerea că acei ce le vor urma vor izbuti cu mult mai mult, dar și că le va fi mai ușor (ferindu-se de neizbutirile acestui început), autorii își însușesc ideea lui Cantemir: „Cu atîta mulțămiți și contentuiți vom fi, învitînd și îndemnînd pre alții, carii decît noi în puteri mai bogați vor fi (că precum și sint și după noi mulți vor fi cunoaștem și mărturisim)... și... altora lor următori călătoriia ușoară și cale deșchisă să facă, căci, cătră ceale aflate, pre lesne iaste a adaoge, dzic cei științtori" (*Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, p. 316).

Materialele au fost revăzute și discutate, în mare măsură, pe lîngă coordonatori, și de colectiv.

Colaboratorii lucrării se simt datori să mulțumească prețioaselor sugestii ale referenților științifici, prof. univ. dr. Florica Dimitrescu Niculescu și prof. univ. dr. Octavian Șchiau, precum și Editurii Dacia care a încurajat și sprijinit apariția *Crestomației*.

I. DIPLOMATARIUM: ACTE ȘI SCRISORI

Textele originale românești din sec. XVI, XVII și din primele decenii ale sec. XVIII înmănunchează, alături de producții cu conținut laic (*scrisori* particulare, oficiale, diverse *acte* sau documente, *însemnări, lucrări* cu caracter juridic, istoric, belestristic) și producții cu conținut preponderent religios *(prefețe, epiloguri, cuvîntări).*

Caracteristica acestor texte, scăpate de chinga artificialității impusă, în unele cazuri, de „servilismul" traducerilor, o constituie tematica mai variată, cu o structură lingvistică mai complexă și cu o limbă mai apropiată de vorbirea populară: mai clară, mai nuanțată; o limbă uzuală dar, e drept, și tributară, în oarecare măsură, influenței formulărilor tipice stilurilor în care se manifestă (epistolar, administrativ, juridic, istoric, bisericesc). În plus, ca urmare a obișnuinței de a scrie în slavonă, o serie de cuvinte, expresii și chiar fraze întregi din această limbă populează cu atît mai mult textele cu cît ele se situează mai adînc în istoria scrisului românesc sau aparțin cancelariilor.

Zestrea noastră de vechi pagini laice este — dacă nu deosebit de numeroasă în primul veac de scriere românească (sec. XVI) — destul de variată, îmbogățindu-se însă în timp; ea numără scrisori (oficiale sau particulare), zapise (de vînzare, cumpărare, de danie sau de schimb), testamente, porunci, salvconducte, mărturii sau memorandumuri (despre unele cheltuieli, despre bir sau despre împărțirea unei moșii), inventare (de avere sau de zestre, de dări sau de vămi), acte de întărire, dovezi, chitanțe, însemnări, socoteli (de venituri și cheltuieli), acte diplomatice, catastife, ordine de plată, acte (de cununie, de hotărnicie), itinerare ș.a.

Secolele următoare lărgesc evantaiul productelor spirituale într-o tot mai amplă deschidere „mirenească".

Emanînd de la persoane publice sau private (domni, boieri, clerici, negustori, meseriași sau de la alte categorii sociale) documentele amintite sînt împărțite de disciplina diplomaticei în diferite categorii[1], luîndu-se drept criteriu forma lor juridică sau diplomatică: 1) acte (privilegii domnești, angajamente între două per-

soune sau scrisori domnești care au un temei juridic); 2) scrisori (corespondență de orice natură — de cele mai multe ori neavînd un scop juridic) și 3) *scripturae* (însemnări scurte sau documente conținînd anumite note și ciorne după care urmau să se redacteze apoi acte, petiții, rapoarte); prima și, îndeosebi, ultima categorie ies din atenția noastră, neputîndu-ne furniza — una, datorită sferei cu precădere juridice pe care o îmbrățișează, iar cealaltă prin extrema concizie și seaca consemnare a unui „memento" — promisiunea unor virtuți de expresie românească cu care ne întîmpină destule texte din cea de-a doua grupare.

S-a constatat că formularistica generală a actelor și scrisorilor românești de început este calchiată după cea slavă. În contextul cultural general însă rădăcinile formularisticii acestor texte sînt desigur mai adînci; arta compunerii actelor, și a tuturor scrierilor asemănătoare genului epistolar, a fost obiect de studiu în școlile mănăstirești încă din primele secole ale evului mediu; teoreticieni diverși au stabilit reguli care priveau în același timp compunerea, limba, stilul, ritmul și se aplicau atît hrisoavelor cît și scrisorilor de cancelarie, actelor publice, contractelor și corespondenței familiale sau de afaceri.

Din Italia, unde se pare că s-a format, acest învățămînt s-a propagat în Germania, în Franța, în Anglia, prinzînd apoi întreaga lume creștină.

Similitudinile conceperii documentelor în discuție fac dovada întrepătrunderii mai multor culturi, adeziunii sau nonadeziunii la anumite „modele" (în funcție de prestigiul acestora, de gradul de receptare al „importatorilor" sau de posibilele contacte dintre civilizații; studii de diplomatică românească au consemnat ecoul unor tipare în confluențe diferite pe regiuni în chiar copleșitoarea „îndătinare" slavă la noi[2]).

Asemănările — mai evidente la această categorie de scrieri decît poate la oricare alta — au determinat specialiștii la studii de metodă[3].

În linii mari actele au, așadar, părți comune prezentate însă sub forme destul de variate[4].

Pentru un act compus după „toate regulile artei" diplomatica distinge trei mari diviziuni (respectate aproape unanim): *protocolul*[5] *inițial*, *textul* (cuprinsul în sine al actului) și *protocolul final (eschatocol*[6]*)* compartimentate pe mai multe subdiviziuni (a căror prezență și ordine variază)[7]: *invocatio* (o formulă pioasă, „invocatio verbalis", frecventă în apus și mai rară la noi, sau o cruce, „invocatio symbolica", folosită atît în apus cît și în răsărit încă din primele timpuri ale creștinismului[8] (la noi este aproape nelipsită în sec. XVI

și prima jumătate a sec. XVII); *intitulatio* sau *subscriptio* (cuprinde numele, titlul și calitatea persoanei în numele căreia este redactat actul); *inscriptio* (se consemnează numele, titlurile, calitățile destinatarului actului); în *salutatio* se pune de obicei numele lui Dumnezeu sau se fac urări de sănătate; o formulă nu tocmai frecventă, mai mult o podoabă literară, poartă numele de *arengă*[9]. Din celelalte subdiviziuni, în documentele românești se recunosc ușor: *narația* sau *expunerea*, *dispoziția* și, destul de des, formularea unor pedepse *(sanctio)* la adresa celor care ar încălca obiectul actului: *poena spiritualis* (anateme, blestemuri) și *poena temporalis;* de asemenea *data*, uneori o formulă pioasă sau o urare — *aprecația* —, *iscăliturile, martorii, pecețile* și *adresa* (la fel de înflorită ca în *inscriptio*).

Vechea cultură românească înregistrează și binecunoscuta departajare a sarcinilor între *dictatores* — cei ce compuneau diversele înscrisuri — și *scriptores*, cei însărcinați cu execuția manuală a acestora, chiar dacă nu tocmai din aceleași rațiuni care caracterizau practica acestor îndeletniciri în școlile mănăstirești medievale ale altor civilizații (V. *Testamentul lui Negre* sau *Scrisoarea preotului Văsiian Beuz*).

Dacă istoriile literare și diversele culegeri de texte nu ocolesc aceste manifestări scrise, „caracteristice prin stereotipia naivă a stilului, în care se amestecă prospețimi orale"[10], este pentru că ele atestă, și la noi ca pretutindeni, frînturi de gîndire și expresie specifice, sau, cum spunea Iorga, „multă viață vie, colorată, zilnică românească"[11]; ele angajează probleme de familie, probleme politice, sociale, diplomatice, juridice, de cultură, etice, comerciale etc. într-un permanent efort de-a îmbrăca în haina limbii naționale multitudinea aspectelor de trai și spirit.

[1] Damian P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română din secolele XIV—XV*, București, 1938, p. 18. [2] Damian P. Bogdan, *Op. cit.*, p. 161. [3] A. Giry, în *Manuel de diplomatique*, Paris, 1925, p. 481, afirmă: „Il résulte... qu'en dépit des differences du droit, des coutumes et des usages, en dépit de nombreuses modifications dues aux circonstances particulières, aux influences locales, au temps, ou même au caprice et à la fantaisie, il y a dans les chartes de toutes les époques et de tous les pays suffisamment de caractères communs pour qu'il soit possible d'en faire une étude méthodique". După prima ediție a lucrării lui A. Giry, apărută în 1894, se mai citează: Harry Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, I—II, Leipzig, 1912—1915 și A. de Boüard, *Manuel de diplomatique française et pontificale*, I, Paris, 1929. [4] Damian P. Bogdan, *Op. cit.*, p. 64 ș.u. [5] *protohollon* (în antichitate) = prima foaie a rulourilor de papirus; [6] *eshatohollon* = ultima foaie de papirus; [7] A. Giry, *Op. cit.*, p. 529; [8] formula a fost codificată încă în anul 395; [9] A. Giry, *Op. cit.*, p. 537; [10] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 11; [11] N. Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței*, I, București, 1899, p. II.

[SCRISOAREA LUI NEACȘU]

[29—30 iunie 1521] Țara Românească

Neacșu, negustor din Cîmpulung, informează pe judele Brașovului despre mersul operațiunilor turcilor de-a lungul Dunării.

Este cel mai vechi text românesc, manuscris original laic, scris în chirilică, cunoscut pînă astăzi. Din formula, în slavonă, tipic epistolară, cu care începe scrisoarea, se cunoaște adresantul, calitatea și localitatea precum și numele și orașul emitătorului; datarea s-a făcut după criterii interne, cu ajutorul numelor proprii și al amănuntelor de ordin istoric pe care le conține.

Descoperită de Iorga în arhivele Brașovului, unde se păstrează și în prezent, a fost publicată pentru prima dată de acesta în transcriere cu alfabet latin. Cunoaște apoi peste 40 de reeditări succesive în culegeri de documente, istorii, istorii literare, reviste, antologii etc. fie în transcriere, fie în transliterație, reprodusă în chirilică sau ca facsimil.

Circulația europeană a scrisorii a fost asigurată mai întîi tot de Iorga, în *Geschichte des Osmanischen Reiches*, II, Gotha, 1909, p. 387 (unde o citează în contextul relatărilor privitoare la campania lui Soliman de la Dunărea de jos), de cîteva crestomații de texte vechi românești apărute în Italia, și, mai recent, de Al. Rosetti, în *Brève histoire de la langue roumaine des origines à nos jours*, The Hague, Paris, 1973, p. 112—113, unde o publică în întregime cu alfabet latin și tradusă în limba franceză.

În afară de importanța de document istoric a scrisorii, prin conținutul său diplomatic, politic și militar — atestînd prezența activă a românilor în evoluția și mișcările sud-estului european — textul respectiv se înscrie drept c e a m a i v e c h e m ă r t u r i e a s t i l u l u i e p i s t o l a r î n l i m b a r o m â n ă, avînd reale calități lingvistice și literare.

† Mudromu[1] i plemenitomu i čistitomu i bogom darovannomu Župan Haniš Begner[2] ot Brașov mnogo zdravie ot Někšul[3] ot Dlugopole[4].

I pak[5] **dau știre domnie-tale** za[6] **lucrul turcilor, cum am auzit eu că împăratul[7] au ieșit den Sofiia[8], și aimintrea[9] nu e, și se-au dus în sus pre Dunăre[10].** I pak **să știi domniia-ta că au venit un om de la Nicopoe[11] de mie mi-au spus că au văzut cu ochii loi că au trecut ceale corabii ce știi și domniia-ta pre Dunăre în sus.**

I pak să știi că bagă den tote orașele cîte 50 de omini să fie în ajutor în corabii. I pak să știi cumu[12] se-au prins nește meșteri den Țarigrad[13] cum vor treace aceale corabii la locul cela strimtul[14] ce știi și domniia-ta. I pak spui domnie-tale de lucrul lu Mahamet[15] beg[16], cum am auzit de[17] boiari ce sînt megiiași[18] și de genere-miu Negre, cumu i-au dat împăratul slobozie lu Mahamet beg pre io[19]-i va fi voia pren Țeara Rumânească, iară el să treacă. I pak să știi domniia-ta că are frică mare și Băsărab[20] de acel lotru[21] de Mahamet beg, mai vîrtos de[22] domniele voastre. I pak spui domnie-tale ca mai marele miu de ce am înțeles și eu. Eu spui domnie-tale, iară domniia-ta ești înțelept și aceaste cuvinte să ții domniia-ta la tine, să nu știe umini mulți și domniele voastre să vă păziți cum știți mai bine.

I bog te veselit[23], amin.

Arh. St. Br., *Stenner*, I, 4, nr. 472.

Deși limba uzuală a corespondenței cu Brașovul era în acea vreme slavona sau latina, Neacșu găsește un mijloc rapid de exprimare, limba maternă, în care se vede că nu scria acum pentru prima oară, conformîndu-se în parte și „tipicului“, prin folosirea slavonei în protocolul inițial și final al scrisorii; acest fapt — precum și celelalte cuvinte și expresii slave presărate în scrisoare —, îl arată pe autor drept bun cunoscător al limbii de cancelarie din epoca sa. Conceperea mesajului în română putea rezulta fie din grabă, fie din credința semnatarului că textul „conspirativ“ poate circula astfel mai nestingherit, fie din chiar conștiința patriotică a lui Neacșu că întrebuințînd limba română într-un text destinat străinilor, el a așezat această limbă pe același plan cu limbile acestora.

În ciuda respectării uzanțelor în formularea răvașelor timpului, cursivitatea frazei, limpezimea expresiei, precizia argumentării, concizia în transmiterea unor informații secrete, folosirea unui lexic cu precădere romanic[24], a unor sintagme des întîlnite în limba vorbită[25], a unei structuri morfologice și sintactice cu puține forme arhaice[26] fac din *Scrisoarea lui Neacșu* o pagină ușor accesibilă cititorului de azi, îndreptățind totodată ipoteza unei tradiții a scrisului în limba română, mai veche decît acest început de veac XVI.

TEXTE ȘI STUDII: Doc. Hurm. XI, p. 843; I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, București, 1905, I, p. XXXIV; I. Bianu și N. Cartojan, *Pagini de veche scriere românească*, București, 1921, p. 20; id. *Album de paleografie românească (Scriere chirilică)*, ed. I, București,

126, planșa XIV; ed. II, 1929, planșa XV, ed. III, 1940, planșa XXIII; Byck, *Texte românești vechi,* București, 1930, p. 5; DIR B I, p. 169—170 și p. 325; Mititelu, *Letteratura,* p. 96; *Crest. romanică,* I, p. 149—150; Cazacu, *Pagini,* p. 24—25; Ruffini, *Antologia,* p. 3; Panaitescu, *Inceputurile,* p. 117; Matei Cazacu, *Sur la date de la lettre de Neacșu de Cîmpulung (1521),* în RÉSEE, VI, 1968, nr. 3, p. 525—528; Mihăilă—Zamfirescu, *Literatura,* p. 166—167; Niculescu—Dimitrescu, *Testi romeni,* p. 3; Aurel Nicolescu, *Observații asupra limbii scriitorilor,* București, 1971, p. 19—29; Ștefan Munteanu, Doina David, Ileana Oancea, Vasile Țâra, *Crest. românească,* p. 14, 16; Doc. îns. XVI, p. 95—96.

[1] (Text slav, cuprinzînd protocolul inițial: *salutația, adresa* și *subscripția).* „Înțeleptului și de neam cinstitului și de Dumnezeu dăruitului jupîn Hanăș Begnăr din Brașov — multă sănătate de la Neacșul din Cîmpulung"; [2] *Johannes Benkner,* judele sas al Brașovului; [3] *Neacșu Lupu,* negustor din Cîmpulung, cunoscut în epocă și atestat în documentele timpului; [4] numele slav al orașului Cîmpulung-Muscel din nordul Munteniei; [5] *i pak* (sl.) = de asemenea, și iarăși; [6] *za* (sl.) = (aici) despre; [7] este vorba despre Soliman al II-lea Magnificul și de campania acestuia contra Belgradului; [8] în momentul relatării lui Neacșu, orașul Sofia — cucerit de turci în 1382 — era centrul administrativ al vilaietului Rumeliei (unitate teritorială a Imperiului otoman aflată în Peninsula Balcanică); [9] *aimintrea* = altminterea; [10] adică spre Belgrad; [11] *Nicopoe (Nicopole),* localitate, în Bulgaria, pe Dunăre; [12] *cumu* = că; [13] *Țarigrad* = Constantinopol (Istanbul); [14] adică *Porțile de Fier;* [15] *Mahamet,* guvernatorul Nicopolei; [16] *beg* (tc.) = guvernator, termen folosit în limba română veche sub forma *bei;* [17] *de* = de la; [18] *megiiași* = vecini; [19] *io* = unde; [20] *Băsărab* (Neagoe Basarab), domn al Țării Românești (1512—1521); [21] *lotru* = (fig.) tîlhar; [22] *de* = decît; [23] (text sl.) „Și Dumnezeu să te bucure"; [24] s-a stabilit că din cele 190 de cuvinte cuprinse în scrisoare, — 175 sînt de origine latină și numai 15 nelatine (A. Nicolescu); [25] unități semantico-sintactice stabile ca: *amintrea nu e* sau *au văzut cu ochii loi* sînt curente și azi în vorbirea populară; [26] v. supra, notele 9, 12, 16, 17.

[SUPLICA EGUMENULUI MOLDOVIȚEI]

[30 iunie 1592] Moldova

Egumenul Moldoviței scrie primarului Bistriței că muntele, unde li s-a reproșat celor de la mănăstire că și-au trimis vitele la păscut, le aparține de fapt de aproape 200 de ani și că ar fi de dorit să se cadă la învoială asupra păstrării în bună înțelegere a dreptului consemnat în vechiul uric.

Scrisoarea este unul din cele peste 450 de documente românești din arhivele Bistriței, și n-a fost cuprinsă în ediția lui N. Iorga, primul care s-a ocupat de acest tezaur, publicînd, în 1899, 382 dintre ele (v. Iorga, DB).

Culegerea lui Al. Rosetti, *Lettres roumaines de la fin du XVIe et du début du XVIIe siècle tirées des archives de Bistritza,* alcătuită în bună parte din piese inedite, se deschide cu această scrisoare transcrisă în alfabet latin și facsimilată. Ulterior ea a mai fost preluată și în alte corpusuri.

Datarea și localizarea este făcută într-o însemnare latinească, pe verso-ul filei, după adresă: „L[itte]rae ex monasterio Moldouitz missae, 30 juny 1592".

† Iată eu egumenul și tot săborul de la mănăstirea de la Muldoviță[1] scriem închinăciune și multă sănătate priiatinului nostru celui iubit, lui Budachi Gașpar[2], biräului de Bistriță, și tuturor sveatnicilor mărireei domniii sale dintr-acelaș tîrg. După aceastea dăm știre domniilor voastre că mainte[3] vreame aț tremis carte la noi, de ne-ați dat a ști de rîndul[4] munților și ați dzis așa că au oprit acei domni se nu treacem dobitoace în[t]r-aceaă parte de Bistriță. Și mulțemim domniilor voastre ca alor noștri iubiți priiatini, că ați dat noao a ști, ca să nu pățim vro pagubă. Așijdere dăm știri și ne rugăm domniilor voastre ca se puteț face se nu fie svadă și netocmeală[5] între noi, ce se ne tocmim binișor ca și cei mai de demult de noi, că acei munți sîntu dați sfinteei mănăstiri de cîndu se-au descălecat țara Mulduoei și această mănăstire și noi avem uric încă de la Alexandru Vodă cela Bunul[6] și spune: pre Suhard[7] până la Coșna[8] și încă și mai încolo; și de cîndu-i uricul sînt 200 de anii[9].

Derept acea rugăm pre domnia voastră se[10] puteți face ca se ne tocmim binișor, că iaste sminteală amînduror țărilor; chibzuiți domnia voastră că seț[11] înțelepți mai vîrtos. Și acmu iară dăm știre domniilor voastre că vrem se tremitem oile în munte. Deci vă rugăm ca pre ai noștri dulci priiatini se ne daț a ști ca și păn-acmu, se știm avea-vrem vro pagubă au ba. Că noi avem nădeajde numai pre domnia voastră, e, de vrem avea pagubă, noi vrem ținea de cătră domnia voastră de nu veți da noao a ști, căci că ne seț priiatin multu-nedejdiuitori[12] și avem nedeajde pre domnia voastră se daț noao a ști de toate. De aceastea dăm știre și rugăm pre domniile voastre. Și se fiț sănătoș cu toț oamenii voștri într-ani mulți și buni, amin.

Priiatenului nostru lui Budachi Gașpar, biräului de Bistriță și tuturor sveatnicilor domnii[i] sale dintr-același tîrg.

Arh. St. Cl.-N. *Arhiva grănicerească din Năsăud,* nr. 438.

S-a remarcat că scrisorile din fondul aflat la Bistrița sînt redactate după un formular, care variază foarte puțin de la o epistolă la alta.

În cazul de față întinderea scrisorii pare a fi dictată anume de respectarea întru totul a diviziunilor „modelului".

Intervenția egumenului nu poate fi scurtă — dată fiind delicata problemă pe care o pune; într-un ton conciliant dar limpede „discursul" său marchează net ideile: — reclamația cu privire la încălcarea hotarului de către moldoviteni, — mulțumirea că li s-a dat de știre ca să nu pățească vreo pagubă, — dorința de bună înțelegere ca să nu fie *svadă și netocmeală*, — disculparea motivată de vechile înscrisuri privind drepturile de proprietate ale celor de la mănăstire asupra locurilor disputate, — credința în „înțelepciunea" și „chibzuința" vecinilor; (de remarcat că de ambele dăți cînd se apelează la înțelegere din partea adversă, se alege, pentru verbul care desemnează tratativele, *tocmi*, diminutivul adverbului *bine*, sugerîndu-se mai multă „blîndețe", „bunăvoință": „Se ne *tocmim binișor* ca și cei mai de demult" ... și „se ne *tocmim binișor* că iaste sminteală amînduror țărilor"; de fapt „binișor" atenuează franchețea exprimării celor două probleme nu tocmai simple: dreptul de demult *ce trebuie respectat* ca *să se evite* conflictul dintre cele două țări), — și, în sfîrșit, „ultimatumul" exprimat printr-o frază interogativă care cîștigă în expresivitate prin topica menită să atragă atenția asupra verbului: „. . . vrem se tremitem oile în munte [. . .] se ne daț a ști [. . .] *avea-vrem vro pagubă, au ba*"?

TEXTE: Al. Rosetti, LB, p. 45—46; id., SB, p. 28—29 și planșele I și II; Ruffini, *Antologia*, p. 26; Doc.îns. XVI, 173—174.

[1] *Moldovița*, mănăstire în Bucovina, jud. Suceava, ridicată în timpul lui Alexandru cel Bun; [2] *Budaker Gaspar*, primar al Bistriței (1576—1577, 1580—1586, 1591—1592); [3] *mainte* = mai înainte; [4] *de rîndul* = în privința ..., referitor la ..., despre, în ce privește ...; [5] *svadă și netocmeală* sînt sinonime însemnînd fiecare: lipsă de înțelegere, ceartă, disensiune, vrajbă, discordie; [6] *Alexandru cel Bun*, domn al Moldovei (1400—1432); [7] *Suhard*, grup de munți în Carpații răsăriteni (Bucovina); [8] *Coșna*, munte în Carpații răsăriteni (Bucovina); [9] pl. substantivului *an* cu dublă desinență; [10] *se* = dacă; [11] formă de ind. prez. pers. II pl. a verbului *a fi* obișnuită în multe texte românești; v. și mai jos: *ne seț priiatin;* [12] *multu-nedejdiuitori* = foarte de nădejde (cuvînt compus, din adv. + adj., procedeu folosit mai frecvent în traduceri și mai rar în scrisorile din această perioadă).

[PAN POGAN DIN MARAMUREȘ, CĂTRE FRAȚII DE PESTE MUNȚI]

2 mai [1593] Transilvania

Jurj Pogan și Toma, demnitari din Săliște — Maramureș, scriu notabilităților din Bistrița despre oastea care a trecut prin Maramureș, despre faptul că emisarii din Polonia n-au vești rele și despre sarcina ce și-o iau de a ține la curent pe bistrițeni cu tot ceea ce-i interesează, cerîndu-le ca, la rîndul lor, să-i înștiințeze ce se petrece în Moldova.

Scrisoarea a fost descoperită de N. Iorga în arhivele orașului Bistrița și publicată de acesta pentru prima dată, în transcriere cu alfabet latin, în *Documente românești din arhivele Bistriței;* ulterior a mai fost reprodusă, transcrisă sau facsimil, în diverse culegeri de scrisori, documente, texte vechi.

† Cire iaste pan Pogan[1] Jurj, șpan[2] ot[3] Maramoreș, i[4] pan Toma, jurat ot tiž[5], scriem închirăciure și slujbă[6] pan Orban[7] birov i pan Simion pîrcălab ot Bistriță. Dup-ac[e]ia de ce-ați tremes omul vostru la noi, de rîndul aceștii oști ce au trecut prin Maramureș, vă dăm a ști[8] că au fost a lui Corneș[9], o mie de omiri năimiți în bani. De altă latură, acmu nu știm, că au fost doi omiri a noștri în Țara Leașească[10]; ceia [a]u dzis că nu ‹e› acolo nece o veaste rea. De icea înrainte ce vrem ști, și ce vrem audzi, noi vă vrem da a ști, ca somsidzilor[11] noștri. Derept acea și acmu avem om acolo; de[12] ne va aduce vro veaste, vă vrem da a ști. Și iară vă rugăm ce vreți audzi din Moldua, c-am înțeles că aveți omiri în Moldua, ce veaste vă vor aduce, ne rugăm se ne dați a ști, au de rău, au de bire. I spăsaite se o gospodi[13], amin.

Pis u Selištu, ms. mai 2 dn.[14].
† Pan Orban birov ot Bistriți[15].

Arh. St. Cl.-N., *Arhiva grănicerească din Năsăud*, doc. rom. nr. 2.

Conținutul răvașului, ca și stilul general în care a fost conceput, îl apropie de epistola lui Neacșu, cu observația că în schimbul de informații, în scrisoarea de față, sînt angajați demnitari; în timp ce cîmpulungeanul era un om din „rețea", adăpostit, de îndeletnici-

rea sa de negustor, care scrie demnitarului limpede, clar, simplu, Pan Pogan și Toma folosesc un limbaj mai căutat, mai încărcat, cu formule de politețe sau construcții gramaticale mai sofisticate.

O trăsătură distinctă care se impune este fonetismul caracteristic zonei, trecerea lui *-n-* intervocalic în *-r-* în cuvintele moștenite din latină, trăsătură cu care ne vom întîlni și în textele traduse din aria de nord a țării.

Din punct de vedere lexical semnatarii se țin mai strîns de cuvintele slave comune cancelariilor *(ot, ot tiž, i,* precum și cele din *clauzele finale* și *protocolul final,* data și locul întocmirii scrisorii, adresa), folosind de asemenea cuvinte poloneze și maghiare *(pan, somsidzi).*

TEXTE: Iorga DB, I, p. 1—2; id., Doc. Hurm. XV/I, p. 721—722; Rosetti, LB, p. 46—47; Byck, *Texte,* p. 28, Rosetti, SB, p. 28—29; *Crest. romanică,* p. 155; Doc. îns. XVI, p. 204—205.

1 *Pogan* este întîlnit și în documente ungurești din această perioadă; 2 *șpan* = nobil din Transilvania; 3 *ot* (sl.) = din; 4 *i* = și; 5 *ot tiž* (sl.) = tot de acolo; 6 *închinăciune și slujbă,* formulă de politețe; 7 *Pan Orban* = Urban Weidner, primar al Bistriței (1578—1580, 1587—1590 și 1593—1596); 8 *dăm a ști* = informăm; 9 *Corneș,* este vorba de mișcări ale trupelor lui Gáspár Kornis; 10 *Țara Leșească* = Polonia; 11 *szomszéd* (magh.) = vecin; 12 *de* = dacă; 13 (text sl.), „și să fiți mîntuiți de Domnul"; 14 (sl.) „scris în Săliște, luna mai, 2 zile"; 15 (sl.) „dumisale Pan Orban, biroul de la Bistrița".

[TESTAMENTUL LUI NEGRE]

[Sfîrșitul sec. XVI — începutul sec. XVII] Țara Românească

Negre lasă moștenire fratelui său Nedea moșia Frumușani pentru că l-a îngrijit înainte de a muri.

Scos la iveală de B. P. Hasdeu din Arhivele Statului București, unde se păstrează și în prezent originalul, testamentul fusese „compilat" în alfabet chirilic, în condica Mitropoliei, în 1805, cu foarte multe greșeli; Hasdeu l-a publicat în *Cuvente den bătrîni,* I, 1878. După această dată a mai apărut inserat în culegeri de documente din sec. XVI și XVII, cu datări imprecise, care au înglobat o mai întinsă perioadă de timp, cît au durat invaziile tătarilor în zona localităților amintite în document.

† Scris-am eu, Negre, fratele Nedei, pentru să se știe că m-au fost robitu tătarîi. Deci amu scăpat de la tătari tăiatu și plenu de viermi, dece m-au căutatu[1] frate-miu Nedea și m-au spălatu pînă la vreame de morte, dece amu lăsatu eu cu sufletul[2] miu ce iaste partea mea de ocină[3] den Frumșane[4] să fie la mîna[5] frățene-miu Nedei pentru să mă slujască și să mă pomenescă de toote de ce va trebui. Așa amu lăsatu eu cu sufletul miu la moartea mea și amu pus ⟨și amu pus⟩ și mărtorei: popa de[6] Budești și Pădure și Toaderu și Stan Zorel și Ivan și Paraschiva și Dragomir. Iară, carele se va scula să ia ocina de la frate-miu Nedea, să fie blăstemat de 318[7] o[t]ce[8] și să n-aibă unde vene după mene. Și să ştie totu omul că nu sîntu datoriu neci unui om, fără de[9] Radului Mînzului 8 costande[10], că acum ie vreamea de apoi[11].

Și amu scris eu, Grama de Budești.

Arh. St. B., *Mitropolia Țării Românești,* XIV/1.

În croiala actului se evidențiază, din *protocol,* identitatea persoanei de la care emană actul *(intitulația),* din *text,* expunerea motivelor care au determinat întocmirea actului *(naratio)* și obiectul lui *(dispoziția),* precum și amenințările *(sanctio),* iar din *eschatocol,* semnele de validare (martori, iscălitura).

Încadrîndu-se deci în rigoarea formulării unei dispoziții testamentare, emitentul, într-un vădit stil oral — cu repetări („amu lăsatu eu cu sufletul", „și să știe"), — cu expresii colorate, strecoară, pe parcursul excursului său, relații, fără legătură directă cu obiectul actului, menite să impresioneze, și să-i justifice demersul: „amu scăpat de la tătari tăiatu și plenu de viermi". ... și-n pragul indubitabilului sfîrșit: ... „acum ie vreamea de apoi".

TEXTE: Hasdeu, CDB I, p. 92—96; DIR B, XVII, I, p. 67—68; Doc. îns. XVI, p. 107—108.

1 *m-au căutatu* = mi-au purtat de grijă; 2 *am lăsat cu sufletul* = am lăsat de bună voie; 3 *ocină* = bucată de pămînt moștenită; 4 *Frumușani,* localitate în actualul jud. Ilfov; 5 *să fie la mîna...* = să fie la dispoziția...; 6 *de,* traducerea sl. *ot;* v. și mai jos *de* Budești; 7 este vorba de cei 318 episcopi care au participat la primul sinod ecumenic, din anul 325, ținut la Niceea (azi Iazimir) în Asia Mică, în timpul împăratului Constantin cel Mare, contra ereticului Arie. Blestemul pronunțat în numele acestor preoți este des folosit în epocă; 8 *o[t]ce* (sl.) = părinți; 9 *fără de* = decît de..., (in)afară de...; 10 *costandă* = monedă de argint; 11 *de apoi* (ca adj.) = cel din urmă, ultim; (aici) „judecata din urmă".

[SCRISOAREA LUI COCRIȘEL]

[înainte de 1 noiembrie 1600] Nordul Transilvaniei

Cocrișel, căzut prizonier în timpul luptelor lui Mihai Viteazul cu ungurii, scrie, din închisoare, părinților săi, din Moldova, rugîndu-i să-l elibereze.

Scrisoarea, al cărei original chirilic se păstrează în Arhivele Statului Cluj-Napoca a fost descoperită de Nicolae Iorga în Arhivele Bistriței și publicată de acesta în alfabet latin, pentru prima oară, în 1899, în corpusul de care am mai pomenit; după această dată este inclusă în diferite colecții de documente, antologii, istorii literare, studii etc. fie în transliterație, fie în transcriere interpretativă.

Localizarea textului a fost posibilă după conținutul documentului; același conținut — coroborat cu datele istoriei — a facilitat lui Iorga stabilirea aproximativă a timpului cînd a fost conceput mesajul (v. Iorga, DB, II, p. VIII, Doc. Hurm. XII, p. 1074—1075).

† Scriu[1] închinăciune și moltă sănătate părinteloi miu Spiridon și maiciei meale Costandeei, și dup-acea vă dau știre că simtu viu pînă acmu, niu-s perit ce amu scăpat de la Belgrad[2] cînd au bătut Mihaiu Vodă[3] războiu[4] co ungorie[5]. Deci m-au prinsu nește sasi; deci a vrut să mă taie; eu m-amu rugatu și am spus că simt fecior Mogîldei[6], deci niu m-au perdut. De aci eu amo tri[mi]s carte la Andriiaș[7] din Bistriță, el au[8] trimis la sasi de m-au cerșit[9]. Ei au cerșiut 300 taleri, iar Andriiaș m-au scos dereptu 100 tal[eri] și m-au adus la Bistriță. Eu amu spus că m-a prinsu Mihaiu Vodă la Hotin[10] și m-au dus în Țara Iungurească. Deci mă rog domilor vostre ca lui Domnedzău den ceriu să nevoiți să mă scoateți lîngă voi în țară creștină [și să] nevoiți să dați știre părinteliu m[iu] Mogîldei[11] vornicoloi, că eu dzacu în timniță de mă mănî[n]că liutul și pă[du]chie. Și eu amu spos cătră Adriiaș că simtu nepot de frate și fecioru de soflet giorat în besearecă[12]. Deci iară mă rog domilor vostre să no mă zăbăviț aice, ce să mă scoteți; macar niumai d-aș presi[13] co trupol încă să ies în țară, că iu mor de dorol vostru. Și îmbătrînesc și am făcot o barbă pînă în brîu[14]. Și afle aiasta scrisoare a mea sănătoș pre domeavostră, ot gospodi[15], amin. Iscal[16]

† Feciorul vostru Cocrișel[17] și sîmtu numai c-o că[meșă].

† La părintile miu, la Spiridon.

Arh. St. Cl.-N. *Arhiva grănicerească din Năsăud*, nr. 11.

Fiind vorba de o scrisoare familială, se deosebește ca stil de cele pe care le-am prezentat pînă aici (cu conținut politic, conspirativ sau juridic). Chiar dacă, în mare, Cocrișel respectă canoanele așa-zisului gen epistolar, el nu se sfiește să-și dea în vileag, într-o exprimare mult apropiată de limba vorbită, necazurile cărora le-a căzut victimă. Frazele scurte, relatînd succesiv evenimentele prin care a trecut, precum și efortul său permanent de-a supraviețui *(narație)*, devin ceva mai ample spre sfîrșitul răvașului cînd imploră să fie salvat *(dispoziția)*. Pentru ca nu cumva „obiectul scrisorii" să fie insuficient de convingător, noi argumente sînt puse să provoace compasiune: „niumai d-aș presi co trupol" . . . „iu mor de dorol vostru" . . . „îmbătrînesc" . . . „am făcot o barbă pînă în brîu"; datele privind epuizarea fizică, starea morală, înfățișarea se înșiruiesc într-o gradație tensională, sacadat, ca spuse cu sufletul la gură, culminînd cu disperatul „memento" atașat după clauzele finale și semnele de validare ale scrisorii: „și sîmtu numai c-o că[meșă]."

Expresie a unei sincere sensibilități scrisoarea lui Cocrișel a fost apropiată, „prin naivitatea exprimării de unele producții ale lui François Villon" (Rosetti, *Cîteva precizări asupra literaturii române*, București, 1972, p. 11.) Alți cercetători îi găsesc similitudini în paginile lui Colin Muset, poet și muzician din sec. XIII, sau în expresia celebrului truver francez Rutebeuf.

În ciuda aspectului grafic, mai puțin îngrijit, dezvăluind poate gradul de cultură al semnatarului sau scribului (după unii cercetători scrisoarea ar fi fost dictată de Cocrișel unui diac sas), a unor fonetisme arhaice sau regionale *(dzac, giorat, cătră* etc.), sau a unor construcții gramaticale care ne amintesc de o serie de elemente comune multor texte vechi (v. și notele 5, 6, 8, 9) trebuie să recunoaștem că structura sintactică și morfologică generală a textului, lexicul, franchețea exprimării ni-l apropie de limba vorbită în zilele noastre.

TEXTE: Iorga, DB, I, p. 6—7, DB, II, p. VIII; Doc. Hurm. XII, p. 1074—1075; id. ib. XV/I, p. 773; Rosetti, LB, p. 51—52; id. SB, p. 33—34; Cazacu, *Pagini*, p. 28—30; *Istoria literaturii române* (tratat), I, p. 296—298; Rosetti, Cazacu, Onu, *Istoria limbii române literare*, p. 63—64; Rosetti, *Cîteva precizări*, p. 11—12; DRH B XI, p. 570; Doc. îns, XVI, p. 206—207.

[1] De remarcat că aici slavona e părăsită aproape în întregime; [2] *Belgrad*, numele orașului *Alba Iulia* în limba slavă; [3] *Mihai Vodă Viteazul*, domn al Țării Românești (1593—1601), al Transilvaniei (1599—1600) și al Moldovei (1600); [4] este vorba de lupta de la Mirăslău, 18 sept. 1600; [5] pl. în *-ie*

ca și mai jos: *păduchie;* [6] construcția atributului substantival în dativ, specifică limbii vechilor texte, precum și forma în *-ei* a gen.-dat. la n. pr.m. terminate în *-a;* [7] *Andriiaș,* demnitar al Bistriței (1600); de remarcat aici compl. indirect construit cu prep. *la;* [8] la pf. c. al verbelor, pers. 3 pl. a aux. este generalizată și la pers. 3 sg.; vezi și: el ... *m-au cerșit* ... *m-au scos* ... *m-au adus;* [9] *a cere* în limba veche la pf. s. și part.: *cerșii, cerșui,* respectiv *cerșit, cerșut.* Cu timpul această formă s-a desprins din conjugarea verbului *a cere* și a dat naștere verbului *a cerși* cu sensul special de „a cere de pomană"; formațiunea mai nouă începe să fie atestată abia spre sfîrșitul veacului al XVII-lea; [10] *Hotin,* cetate pe Nistru, în nordul Basarabiei; Mihai Viteazul era aici în mai—iunie 1600; [11] *vornicul Mogîldea* era vornic de gloată și în această calitate îl întîlnim lîngă Nestor Ureche, tatăl cronicarului Gr. Ureche, la sfîrșitul sec. XVII; [12] *fecioru de soflet giorat în beseareca* = fiu adoptat, sub jurămînt, în biserică; [13] *presi* = ? a suporta; [14] hiperbola este menită să sugereze o îndelungă detenție a prizonierului și starea de mizerie în care se afla; dacă ar fi să socotim, în confruntare de date, timpul de cînd Cocrișel era în temniță (după 18 sept. și înainte de 1 noiembr. 1600) barba nu-i ajungea pînă la brîu; imaginea e frecventă însă în basmele noastre; [15] [16] *ot gospodi; iscal* (sl.) = de la Domnul; am iscălit; [17] *Cocrișel,* diminutiv al numelui *Cocriș;*

[PLÎNGEREA BOIERILOR MUNTENI]

29 aprilie [1614] Țara Românească

Boierii și slujitorii lui Radu Vodă Șerban se plîng acestuia (în timp ce se afla pribeag în Transilvania) de starea proastă în care se află țara sub Mihnea Turcitul.

N. Iorga descoperă scrisoarea, al cărei original este astăzi la Arhivele Statului București, între actele fără dată ale Academiei, și o publică, transcrisă în alfabet latin, mai întîi în 1900, în „Convorbiri literare"; mai apare apoi în culegeri de scrisori și documente, tot în transcriere. Traducerea latinească[1] pe care a avut-o Iorga din registratura Ces. Reg. de război din Viena, a publicat-o în Doc. Hurm. IV/I, București, 1882, p. 552—553, datînd-o după evenimente relatate în document (v. notele: 2, 4, 10, 12).

† Prea milostive doamne, să fii domneata sănătos. Rugumu-ne domnetale ca Domnului nostru cela milostivul. Pentru care lucrure știi dumneata, cînd ne-am despărțit de domneata, în ce credinți ne-ai lăsat într-aceai sîntem și până acum și de cîteva ori am trimes de am dat în știre domnetale și cu mare frică ca să nu piiardem capetele de acest domn turc[2]. Și domneata pănă acum nici un lucru adeverit nu ne trimeți ce numai nădeajde. Ce noi într-această nădeajde cădem la lucrure foarte greale, că întîi în țeara noastră acum strigă hogea[3]; că-și ține acest domn frații și surorele în casă cu el și sînt turci. Și robii carii au scăpat de pren catarge și de preîntr-alte robii, măcar de la Mihai Vodă[4], domnul cine iaste în țeară el îi dă turcilor și alte multe nevoi care nu le-am scris. Acum înțeleagem că are turcul gînd să puie în țeara noastră pașă, așijderea și în țerile ce sînt vecini cu noi. Deci deacă vom cădea noi la aceaia să rămîie în țeara noastră pașă și mănăstirile și besărecile noastre să fie meceture turcilor și coconii[5] noștri să-i facî iniceari și featele noastre să le ia turcii lor muieri, cum fac într-alte țări ce sînt supuse lor, deci noi, den zilele lui Mihai Vodă, de cînd ne-am supus și ne-am jurat creștinilor, pentru aceaia ne-am jurat și ne-am supus noi supt împăratul creștinesc[6] ca să nu cădem noi la un lucru ca acesta. Drept aceaia am tărpit[7] noi mari cheltuiale și robii și arsuri și sînge vărsat pentru creștini, ca să avem căutare la nevoia noastră[8]. Ce mult ne mirăm, au domneata nu faci știre împăratului de nevoile noastre? Ce, de iaste vina den domneata, că nu faci în știre împăratului, să ne caute le nevoile noastre, Dumnezeu îți va fi platnic, cum te-ai jurat cu noi. Ce trebuiaște domneata, plecat și cu lacrăme de la noi, să aduci amente împăratului nostru. Noi că, măcar să n-am fi noi avut nici o tocmeală cu creștinii și acum a striga mila împărăției sale, încă s-ar cădea să ne caute, fiind noi creștini, ca să nu rămînem păgîni. Căci inima noastră nu se poate suferi cu păgînii. Căci și an[9], cînd am venit cu turcii asupra lui Bătur[10], și atunce numai ce așteptam să auzim de domneata și de ceva oaste creștinească; noi ne grijisem ca să fim vrăjmașii lor cei mai mari, cum am făcut știre domnetale. Ce ne rugăm domnetale dă în știre împărăției sale, că acum iaste vreame bună[11] și sîntem toți gata a sluji împărăției sale și domnetale, cum veri înțeleage domneata și de la logofătul Oancea[12]. Măcar să nu ne-am împreunat noi cu logofătul, iar, dac-a venit sluga logofătului, toate pre rînd i-am făcut în știre cu omul nostru, cum stau lucrure de încoace. Care nu sîntem noi îndoiți că nu vor veni în știre domnetale. Ce ne rugăm să fie cu taină acest lucru. Că, de se-ară înțeleage, toți ni-am piiarde capetele. Să fii dumneata sănătos, amin. Pis april, 29 dni[13].

† Noi toți boiarii den țeară și de la slujitori, plecat ne închinăm domnetale.

Arh. St. B. I/28.

Deschis, fără ocolişuri, cu oarecare duioşie, boierii munteni încep prin a asigura pe fostul domn de statornicia sentimentelor lor de credinţă.

Tonul devine apoi dur şi plin de ironie pentru lipsa de consistenţă a făgăduielilor, fără suport concret, ale refugiatului: „nici un lucru adeverit nu ne trimeţi ce numai nădeajde". Or faptele actualului domn dau dreptul pămîntenilor să se teamă de pierderea limbii şi a legilor ţării; aşa stînd lucrurile, boierii amintesc fostului stăpîn îndatoririle ce le are şi la care se angajase prin jurămînt. Pledoaria este de astă dată energică, îndrăzneaţă, cu fraze interogative (în care se cere socoteală celui care uită), ameninţătoare; fidelitatea (înşelată), nemulţumirea (justificată), revolta (disperată) duc totuşi în final spre noi nădejdi: conspiratorii îşi oferă din nou serviciile („că acum iaste vreame bună şi sîntem toţi gata a sluji împărăţiei sale şi domnetale"), sub imperiul prudenţei cerute în atari treburi de taină.

Demersul boierilor munteni se desfăşoară nu sub marca unui rece protocol, cu fraze pompoase, construcţii pretenţioase sau lexic voit ales; rînduirea tuturor argumentelor şi expresia simplă — ca de la om la om — înduioşează şi conving prin naturaleţe, scrisoarea putînd fi semnată şi de poporăni de rînd.

TEXTE: N. Iorga, *Un vechi răvaş şi o conspiraţie de demult*, în „Conv. lit.", XXXIV, 1900, p. 270—273; id., *Scrisori*, p. 49—50; DIR B XVII, II, p. 269—270.

[1] Despre această traducere Iorga arată că nu e prea exactă; ea adaugă sau suprimă „în sens dinastic şi imperial" (v. „Convorbiri literare", XXXIV, 1900, p. 271); [2] este vorba de Radu Mihnea, de mai multe ori domn al Ţării Româneşti şi al Moldovei, supus turcilor şi înscăunat de aceştia pe cînd Radu Şerban era în Transilvania; [3] *hogea* = preotul musulman; [4] *Mihai Viteazul*, domnul dispărut şi regretat de tovarăşii săi de arme şi de sfetnicii săi munteni; [5] *coconi* = fii de boier; [6] împăratul habsburgic; [7] *am tărpit* = am răbdat, am suportat; [8] rivalităţile dintre imperiali şi turci au angajat în numeroasele lor lupte şi Ţările Române obligîndu-le la sacrificii de tipul celor pomenite în scrisoare; [9] substantivul *an* folosit ca adv. = anul trecut, acum un an; [10] *Bătur (Gabriel Báthory)*, principe al Transilvaniei din 1608; este vorba de expediţia lui Radu Mihnea împotriva acestuia în anul 1613; [11] *acum iaste vreame bună* = este momentul prielnic; [12] *logofătul Oancea (Honcza)* este întîlnit în documentele timpului, de mai multe ori ca sol al lui Radu Şerban la împărat pentru a-i cere ajutor de întreţinere (v. Doc. Hurm. IV/1, p. 560—561); [13] *Pis*[ah], *dni* (sl.) = Scris, zile.

[SCRISOAREA PREOTULUI VĂSIIAN BEUZ]

[Începutul sec. XVII] Moldova

Preotul Văsiian Beuz şi fiul său Nicolai cer primarului Bistriţei graţierea unui ucigaş.

Documentul, al cărui original se află în Arhivele Statului Cluj-Napoca, a fost dat la iveală, transcris în alfabet latin, mai întîi de Nicolae Iorga, în culegerea de documente privitoare la Arhivele Bistriţei şi publicat apoi în diverse culegeri, tot în transcriere.

† Închinăciune şi bună sănătate scriu eu, popa Văsiian Beuz şi cu feciorul mieu, Nicolai diiaconul, carii sîntem veri premar[i] celui dus de lume[1] ce l-au ucis. Scriem dumitale birău de Bistriţă şi la toţ giuraţii den oraş cum am înţeles[2] că iaste în prinsoare[3] la dumilevoastre acel om carele au ucis pre fratele nostru; deci noi am mărsu la vlădica[4] al nostru, la mitropolitul la Suceavă şi toţ preuţii de acolea den Suceavă şi am întrebat; de ce au aflat la pravila nostră[5] cum morte derept morte nu să cade a face, că, de[6] ar muri cîţiva vinovaţi pentru unul cel ucis, pre dînsul nu l-arî mai învie; deci am lăsat noi să nu piiară acel om ce iaste la dumneavostră în chisoare[7] ce să-l lăsaţi să dea el samă cu sufletul său înaintea lu Dumnedzău de mortea fratelui nostru şi păcatele lui, iar de noi, de toată ruda nostră, iaste iertat; deci şi dumneavostră să faceţi pre[8] cuvîntul nostru, să-l lăsaţ la focul[9], să dea el samă de fratele nostru, că noi nu poftim morte derept morte. De aceasta scriem. Să fii dumneata sănătos.

Pis[ah] u Suc[eavea][10] **fev. 11.**

† Eu pop Gonţul cel domnescu.

† Pre mai mare credinţă pre popa Manole am învăţat a scrie[11] cu dzisa tuturor.

Arh. St. Cl.-N., *Primăria oraşului Bistriţa*, doc. rom. nr. 69.

Actul era, după cum se vede din încheiere, dictat de un preot (însărcinat oficial cu întocmirea diverselor documente) altui confrate scrib, fie pentru că preotul Văsiian şi diacul, fiul său, nu ştiau carte, fie, mai degrabă, pentru că o atare cerere trebuia să treacă pe sub pana însărcinatului „domnesc" pentru a i se da curs.

Demersul este întreprins în consensul dintre legiferarea legată de omor din vechile noastre pravile şi firea nerăzbunătoare a omu-

lui din popor, în înțelepciunea căruia nimic nu poate compensa lipsa *celui dus de lume* cît, mai degrabă, aspra judecată a conștiinței vinovatului: „să dea el samă cu sufletul său"; repetat mai jos: „să dea el samă de fratele nostru" ca și: „noi nu poftim morte derept morte" creează o anumită simetrie menită să accentueze echilibrul credinței în bine; peste ani, un erou din popor al lui B. P. Hasdeu va da glas și-n alt chip acestei înțelepciuni populare formulată în nenumăratele variante: „răzbunarea cea mai cruntă este cînd dușmanul tău e silit a recunoaște că ești bun și dînsul rău" *(Răzvan și Vidra)*, v. și Zanne, *Proverbe*, VIII, p. 520—521.

Fonetisme caracteristice zonei *(dzisa, samă)*, sensul unor termeni păstrat și azi în graiul localnicilor *(a înțelege* = a afla), grija cu care, în contexte apropiate, aceeași noțiune este numită diferit *(prinsoare, chisoare)*, tonul sfătos într-o narație bine chibzuită, ca a unui Neculce și Creangă de mai tîrziu, dau armonia, atît de evidentă în vorbirea marei pături a oamenilor din popor, între ceea ce se spune și cum se spune.

TEXTE: Iorga, DB, I, p. 21—22; Doc. Hurm. XV/II, p. 780; Rosetti, LB, p. 63—64; id., SB, p. 45—46.

[1] *Dus de lume* = mort; expresia făcea parte firesc din vocabularul activ al preotului, care a putut-o desprinde dintr-un Molitvenic (v. Coresi, *Petrecătura morților)*, dar se întîlnește, regional, și azi; [2] *am înțeles* = am aflat, și azi în Bucov.; [3] *prinsoare* = închisoare; [4] *vlădica* = episcop; [5] judecata bisericească la care se apela ca justiție canonico-civilă pentru credincioși, cu toată orientarea ei mistică, oarecum superstițioasă, e nelipsită practic, în cazul de față, de o anumită eficacitate etică; [6] *de* = dacă; [7] *chisoare* = închisoare; [8] *pre* = după; [9] probabil: *lăsați-l la focul iadului*, sau, poate, în înțelesul cuvîntului *focus* din lat. clasică: „vatră"; [10] *Pis u Suc.* (sl.) = scris în Suceava; [11] *am învățat a scrie* = am dictat.

[PĂTRAȘCO CIOGOLEA CERE DASCĂL]

iunie [1635—1637] Moldova

Logofătul Pătrașco Ciogolea se adresează primarului Bistriței cu rugămintea de a-i trimite pe Toader diac să-i instruiască tinerii.

Originalul chirilic se află azi în Arhivele Statului Cluj-Napoca și a fost descoperit de Nicolae Iorga, în fondul de scrisori bistrițene; publicat, în transliterație, în volumul I consacrat acestui tezaur,

N. Iorga încearcă o datare în vol. II al aceleiași lucrări; textul a mai revenit sub pana savantului, fiind de altfel studiat și de alți cercetători, cu adaosuri de informație la fiecare din reproducerile ulterioare.

† Eto az[1] **Pătrașco Ciogolea[2], vel-logofet scriem pacea și sănătate la iubiț pretenii noștri și frat, la cinstiț domnii de Bistriță, Șimon[3], birăul, și cu toț domnii mărie tale. Alta, pohtim de la domneavoastră să faceț mărie [du]milor voastrea pentru voie nostră să ni tremeteți pe cest diiac an[ume] Toder[5] diiac, den Felder[5], pentru căci ne-u fost și de măintea vreme om [al] nostru; acumu-l pohtim de la măriile vostrea să ni-l dați. Noi încă vom sluji măriilor vostrea întru ce va hi pohta dumilor vostrea la noi, că av[em] [det.] cuconi să ni-i învețe. Alta pohtim de bine ce veți facea și-l veți lăsa [det.] și vama de doo trii vite ce va ave de ceasta fortea [det.] nevostră. Și să dăruiască milostivul Dumnezău să vă afle ceastă scrisoare a nostră prea măriile dumilor vostrea sănătoși o he[6], amin.**

U Suceav. Iun.[7]

† Bun priiaten și gata fiecîndu a slujirea[8] Pătrașco Ciogolea, vel logofet iscal[9].

Mă închin dumile vostre și mă rog.

La iubiți frați și priiateli a noștri, la domnii de Bistriță, cu cinst[e] să se dea ceastă cartea. I mnog[o] zdra[vie].[10]

Arh. St. Cl.-N., *Primăria orașului Bistrița*, doc. rom., nr. 70.

Grăitoare ca document, prin preocupările cărturărești de veche tradiție moldavă[11], scrisoarea se distinge și ca stil față de epistolele inserate pînă aici. Canoanelor genului li se adaugă o pronunțată notă protocolară („coechipierii" dețin înalte funcții administrative), secondată de o insistență *de iure:* („să ni tremeteți pe cest diiac . . . pentru căci ne-u fost și de măintea vreme om [al] nostru"), dar și de *captatio benevolentiae* („că av[em] [det.] cuconi să ni-i învețe"); între cele două argumente, o plasare vădit dibace a „contravalorii gestului": „noi încă vom sluji măriilor vostrea întru ce va hi pohta dumilor vostrea la noi".

Lăsînd la o parte uzul celor cîteva cuvinte slavone, tipice documentelor de cancelarie (v. notele 1, 6, 7, 9, 10), de asemenea al unor formule calchiate după modele slave (v. *de Bistriță* < *otŭ)*, fluența frazei, pentru cititorul de azi, nu suferă din pricina fonetismelor regionale sau a sporadicelor forme gramaticale rămase azi în paginile de arhivă ale secolelor trecute (v. nota 8).

TEXTE, SEMNALĂRI, STUDII: Iorga, DB, I, p. 53—54; id., ib., II, p. XIV—XV; Pârvan, *Un vechi monument de limbă românească*, 1639—1668, în „Conv. lit." XXXVIII, p. 10 ș.u.; Doc. Hurm. XV/II, p. 1009; Iorga, *Scrisori*, p. 58—59; Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV—XVII*, p. 376.

[1] *Eto az* (sl.) = adecă eu; [2] *Pătrașco Ciogolea* se pare că este tatăl Ciogoleștilor care, amestecați în conspirația lui Gheorghe Ștefan împotriva lui Vasile Lupu, au fost tăiați de acesta din urmă; [3] *Simon Engesser*, primar al Bistriței (1635—1645); [4] *Toader diac*, cunoscător al slavonei și bun caligraf, instruise fiii lui Pătrașcu Ciogolea și acum era solicitat din nou de acesta pentru a-i învăța nepoții. După această scrisoare se afla, prin 1639, la moșia lui Constantin Ciogolea, în Calafendești, unde petrecuse la mormînt pe mama acestuia, Sofronia. Cu acest prilej a alcătuit un discurs, în românește, care ni s-a păstrat (v. mai departe, p. 139); [5] *Felder* = comună în jud. Bistrița Năsăud (azi Feldru); [6] (sl.) „de la Hristos"; [7] (sl.) „în Suceava, iunie"; [8] pentru conj. prez., inf. lung al verbului precedat de *a;* [9] (sl.) „iscălit"; [10] (sl.) „și multă sănătate"; [11] de pe vremea lui Alexandru Lăpușneanu și Petre Șchiopul, în Moldova au început să se înmulțească pildele de cărturărie, deci nu poate surprinde preocuparea lui Pătrașco Ciogolea, desigur, el însuși cu știință de carte, de a-și instrui coconii după modelul domnilor țării, al boierilor prieteni și al părinților săi.

II. LITERATURĂ CANONICĂ

În istoria literaturii universale, traducerea *Bibliei* în limbile naționale constituie un capitol distinct. Căutată, în evul mediu, mai întîi pentru conținutul ei, atunci cînd foarte puțini oameni puteau s-o citească în ebraică și cînd în stîngăcia primelor traduceri se pierdea frumusețea artistică a originalului, *Biblia* a intrat curînd în cultura popoarelor ca o „carte a cărților". Din epoca Renașterii și pînă astăzi ea a constituit sursa a numeroase teme și subiecte (v. *Divina Comedie* a lui Dante, epopeea *Ierusalimul eliberat* a lui Torquato Tasso, poemele epice *Paradisul pierdut* și *Paradisul regăsit* ale lui John Milton, epopeea *Messiada* de F. G. Klopstock, tragedia filosofică *Faust* a lui Goethe și multe alte opere semnate de condeie celebre ca: F. Rabelais, U. von Hutten, Voltaire, A. S. Pușkin, H. Heine, M. J. Lermontov, L. N. Tolstoi, F. M. Dostoievski, G. G. Byron, A. J. Cuprin, A. Block, Anatole France, Thomas Mann etc.).[1] Valorificarea Bibliei din punct de vedere stilistic avea să vină destul de tîrziu. Odată cu dezvoltarea studiului critic al texelor, i s-au relevat virtuțile poetice și rolul deosebit în cultivarea diferitelor genuri și stiluri literare, în culturalizarea popoarelor și în educația lor estetică.[2]

Independent de stricta datare a primelor tălmăciri în românește, pentru istoria literară își păstrează prioritatea, în masiva activitate de traducere, determinată mai întîi de conservarea ființei naționale, cărțile esențiale de cult și cele care cuprind expunerea principiilor religiei creștine: *psaltirea, evanghelia, catehismul, faptele apostolilor.*

Din rîndul cărților canonice ale *Vechiului Testament,* cartea psalmilor interesează cel mai mult istoria literară, deoarece, alături de *Iliada* și *Odiseea,* este una dintre cele mai curioase monumente ale poeziei primitive. Pentru strălucirea, amploarea stilului, maiestatea imaginilor, energia expresiei, această culegere poate să rivalizeze cu cele mai mari explozii lirice ale antichității grecești; ea are în plus o abundență cu totul orientală a metaforelor și figuri care o disting și îi dau un loc aparte în literatura tuturor popoarelor; psalmii sînt

poezii lirice, indiferent de scopul pentru care au fost concepuți de autorul lor; nu toți conțin exclusiv și special laude aduse lui Dumnezeu; o mare varietate de idei și sentimente, naturalețea lor desăvîrșită asociată cu o aleasă exprimare poetică a sporit asimilarea psalmilor în cele mai diverse culturi; unii conțin învățături, precepte, unii vorbesc de morală, alții de doctrină; unii plîng nenorocirile evreilor, iar alții făgăduiesc mîntuirea ginților; sentimentele nu sînt însă mereu foarte demne de laudă; ura, răzbunarea contra vrăjmașilor, disperarea, respiră deci adesea, și poate că tocmai pentru aceasta, după cum au afirmat mulți comentatori, psalmii sînt mai umani, mai elocvenți.

Tradusă în atîtea limbi, nu totdeauna direct din limba în care a fost concepută, ci din tălmăciri intermediare (ca și în cazul nostru — din slavonă) poezia psalmilor a pierdut mult din calitățile primordiale.

La neînțelegerea stilului, deosebit de al nostru, uneori prea încărcat, înflorit, în care vorbeau popoarele semitice, s-a adăugat dificultatea redării cadenței, a măsurii, a unor figuri ca jocul de cuvinte sau paronomasia (posibile numai în originalul ebraic).[3]

Literaturile vechi ale tuturor popoarelor s-au confruntat cu atari dificultăți, pe care aveau să le depășească, într-o oarecare măsură, abia reluările în treptele diferite ale evoluției lor (v. traducerea psalmilor, în versuri franceze, a lui Clément Marot, din 1538, și cea mai tîrzie, a lui J. B. Rousseau, a poetului german A. Lobkasser, din 1573, sau cele mai vechi tălmăciri românești și psaltirea în versuri a lui Dosoftei, de la 1673).

În primele traduceri, din sec. XVI, ale psalmilor în literatura română (în care considerăm manuscrisele aparținînd așa-ziselor texte rotacizante[4]: *Psaltirea Scheiană, Psaltirea Voronețeană* și *Psaltirea Hurmuzachi,* cît și psaltirile tipărite de Coresi, 1570 și 1577, și pe cea tipărită de fiul său, Șerban, 1589) tălmăcitorii trudeau pentru respectarea „limitată“ a originalului, respectare care urmărea găsirea corespondentului românesc al cuvintelor din textul străin (pe care-l aveau în față), fără a-și face o preocupare expresă în privința mesajului, a semnificațiilor multiple cuprinse în acesta, sau a plasticității imaginilor. Și totuși — după cum vom constata în psalmii citați — întîlnim pasaje izbutite, din punctul de vedere al expresiei, dovedind că întîiele transpuneri „ale textelor biblice au valorificat atît anumite sonorități ale versului românesc popular, cît și efectele bazate pe paralelism“ (Gáldi, *Introducere în istoria versului românesc,* p. 69). Un psalm de rugă (ps. 12), unul de plîngere (ps. 136) și unul de laudă (ps. 150) — aleși din *Psaltirea Scheiană, Psaltirea Voronețeană* și *Psaltirea Hurmuzachi* — (manuscrise socotite drept cele mai vechi traduceri ale psalmilor în limba română) ne vor aduce, pentru început, confirmarea.

[1] M. S. Belenki, *Despre mitologia și filozofia Bibliei,* București, 1982, p. 177—180; [2] Pandele Olteanu, *Sintaxa și stilul paleoslavei și slavonei,* București, 1974, p. 237; [3] P. Olteanu, *Op. cit.,* p. 237; [4] Bibliografia *in extenso:* Ion Gheție, *Textele rotacizante și originile scrisului literar românesc. Chestiuni de metodă,* în SLLF, I, București, 1969, p. 189—241; Gheorghe Chivu și Mariana Costinescu, *Bibliografia filologică românească, secolul al XVI-lea,* București, 1974, p. 90—95 (generală) și 95—108 (pe texte).

[PSALTIREA SCHEIANĂ]

Volumul a făcut parte din biblioteca lui D. C. Sturdza — Scheianul, care l-a dăruit Academiei în 1884 (azi în BAR, ms. rom. 449).

Manuscrisul (avînd cîteva file lipsă) se datorează mai multor copiști care aveau anumite trăsături de limbă specifice, transcriind probabil, după un text rotacizant, nu direct după originalul traducerii; nu s-a stabilit dacă acest text, la rîndul său, era sau nu o copie intermediară; o mare porțiune, compactă (sfîrșitul), precum și unele pagini pe parcursul cărții, nu prezintă rotacism; textul cuprinde traducerea psalmilor (1—151), precum și cîntările adăugate, de obicei, în urma acestora și, de asemenea, simbolul atanasian (după modelul psaltirilor occidentale), care n-a fost tradus din slavă odată cu psaltirea, ci, probabil, din latină, germană sau maghiară.

La sfîrșitul psalmului 151 se află o criptogramă de patru rînduri, nedescifrată încă și care ar putea fi cheia datării și localizării textului respectiv.

Psaltirea Scheiană a fost reprodusă în facsimil și transcrisă (I. Bianu), bucurîndu-se, spre deosebire de celelalte două psaltiri rotacizante, și de o ediție critică (însoțită de un amplu studiu) în care autorul, I. A. Candrea, a încercat să reconstituie forma arhetipului, înlăturînd fonetismul copiștilor.

CÎNTECUL LU DAVID 12

Pără cîndu, Doamne, uiți-me pără în cumplit?
Pără cîndu întorci fața ta de mere?
Pără cîndu puniu sfeature în sufletul mieu,
dureare intru îrema mea dzua și noaptea?

Pără cîndu rădică-se dracul mieu spre mere?
Căută și audzi-me Dumnedzeul mieu,
se nu cîndva doarmă în moarte.
Se nu cîndva dzică dracul: întăriiu-me spr-insu.
Dodeitorii[1] miei bucură-se se me-aș clăti.
E eu spre meserearea[2] ta upuvăiiu[3] bucură-se îrema mea de spăsenia ta.
Cîntu Domnului birefăcă[to]riului mieu
și cîntu numele Domnului de sus.

BAR, ms. rom. 449, p. 32—34.

Este o rugăciune pentru ajutor în vremuri de restriște. Psalmistul, aproape la capătul curajului, începe mai multe versuri cu aceeași formulă („*Pără cîndu*, Doamne, uiți-me ...", „*Pără cîndu* întorci fața ta" ..., „*Pără cîndu* puniu sfeature" ..., „*Pără cîndu* rădică-se dracul" ...), realizînd o simetrie prin repetarea ei în poziție inițială. Figura de stil, cunoscută sub numele de anafora, are mare efect în genul oratoric. De aceea a fost cultivată de scriitorii greci, latini, slavi — reprezentanți ai genului omiletico-parenetic (P. Olteanu, *Sintaxa* ..., p. 240). Aici procedeul sporește elocința, presupunînd prezența celui căruia i se adresează psalmistul. Anafora apare și în literaturile culte mai tîrzii: „*În veci* iubi-o-vei, *în veci* Va rămînea departe" (Eminescu, *Dacă iubești fără să speri).*

TEXTE: I. Bianu, *Psaltirea Scheiană (1482),* Tomul I, Textul în facsimile și transcriere cu variantele din Coresi (1577), București, 1889; I. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește,* edițiune critică, I—II, București, 1916; *STUDII:* Gh. Ghibănescu, *Glosarul Psaltirei Scheiane,* Iași, 1902; Constantin Lacea, *Copiștii Psaltirii Scheiene,* în DR, III, 1922—1923, p. 461—471; Al. Rosetti, *Despre criptograma din Psaltirea Scheiană,* în SCL XI, 1960, nr. 1, p. 103; Ion Gheție, *Simbolul atanasian din Psaltirea Scheiană,* în LR XXII, 1973, nr. 3, p. 241—248; id. în LR XXIII, 1974, nr. 3, p. 243—244.

[1] *Dodeitorii* = cei care mă supără; [2] *meserearea* = mila, îndurarea; [3] *upovăiiu* = nădăjduii.

[PSALTIREA VORONEȚEANĂ]

Manuscrisul găsit la mănăstirea Voroneț (Bucovina), în 1882, a fost donat Academiei în a cărei bibliotecă se păstrează în prezent (BAR, ms. rom. 693).

Textul cuprinde versete slavonești, urmate de traducerea românească și este copiat de o singură mînă; ni s-a păstrat mai puțin de jumătate (de la ps. 77 încolo — avînd, și în această porțiune, numeroase lacune).

[CÎ]NTAREA LUI DAVIDU DE EREMIIA [136]

La rîul Vavilonului, acii ședzumu și plînsemu de cîndu pomeniiamu noi Sionul. În salce, prim mijloc de ea, spîndzurămu organele noastre, că acie întrebară-ne prădătorii-ne cuvente de cîntare și ducea pre noi în cîntare: cîntați noo de cîntecele Sionului. Cum vrem cînta cîntarea Domnului în țară striiră? Se uitare tire, Ierosalime, uitată fie dereapta mea. Se se lepască limba mea de grumadzul mieu, se nu pomenire tire, se nu ainte pomeni-voiu Ierosalimul, ca începutul veselieei meale. Pomeneaște, Doamne, fiii Edomului în dzua Ierosa[li]mului, ce dzisără: deșertați, deșertați pără la urdziturile lui! Featele Vavilonului, măratele. Ferice de cela ce dă ție darea ta, ce ai dat tu noao. Ferice cire prinde și frînge tirerii tăi de piatră.

BAR, ms. rom. 693, p. 39r — 39v.

Lamentația captivilor este una dintre cele mai dramatice bucăți ale psalmilor; israeliții își plîng ținuturile natale și cheamă răzbunarea divină asupra opresorilor; departe de patrie, pe care o pomenesc mereu și a cărei pierdere o simt ca și cum ar fi lipsiți de brațul drept, au încetat să mai cînte: („în salce ... spîndzurămu organele noastre"; imaginea salciei accentuează aici durerea covîrșitoare, plînsul mut, zbuciumul).

Altădată salciei îi era asociată ideea prosperității, belșugului, a optimismului rezultat dintr-o atare stare; mulți comentatori au susținut că acest verset din psalm a devenit probabil cauza transformării la polul opus — a simbolului, în diversele literaturi; într-o construcție metaforică M. Eminescu păstrează acest aspect: „Ea cădea în brațele lui [...] ca o salcie neguroasă ce-și întindea crengile spre el" *(Sărmanul Dionis);* poate că tot sentimentul de taină, incertitudini, solitudine — sugerat de salcie — a generat și imaginea creată de Arghezi într-un sfîrșit de *Psalm:* „Stau ca-ntre sălcii, noaptea, călătorul Și nu știu cine-i binefăcătorul."

Cîntecele vesele de altădată au amuțit; limba devine imobilă („se se lepască limba mea ...") dacă nu pot pune Ierusalimul deasupra tuturor bucuriilor; la exprimarea sugestivă a stărilor lor sufletești, repetarea verbului („deșertați, deșertați"), menit să arate furia fiilor Edomului, puși să distrugă cetatea pînă în temelii, sporește tensiunea emoțională.

TEXTE: Ovid Densusianu, *Psaltirea Voronețeană*, în „Studii de filologie română", București, 1898, p. 14—42; G. Giuglea, *Psaltirea Voronețeană*, în RIAF, XI, București, 1910, p. 444—467; XII, 1911, p. 194—209, 475—487. C. Gălușcă, *Slavisch-rumänisches Psalterbruchstück*, Halle, 1913; *STUDII:* I. G. Sbiera și A. D. Xenopol, *Despre publicarea Psaltirii Voronețene*, în „Analele Academiei Române", seria II, Partea administrativă și dezbaterile, XV, 1892, p. 100—102, 145—153; I. A. Candrea, *Monumentele cele mai vechi de limbă românească*, în „Noua Revistă română", vol. IV, 1901, p. 18—22; id. *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, București, 1916, vol. I, p. XLIV—XLVI, LXXVIII—LXXXI, CVI—CIX.

[PSALTIREA HURMUZACHI]

Numele adoptat în tradiția bibliografiei textului vine de la Eudoxiu Hurmuzaki, care a donat manuscrisul Academiei (a. 1904), în a cărei bibliotecă se păstrează și în prezent (BAR, ms. rom. 3077).

Volumul, scris în întregime de aceeași mînă, cuprinde traducerea psalmilor lui David de la 1—150 (cu unele lipsuri) și o parte din titlul psalmului 151. Ultimele 9 foi, adăugate, se pare, mult mai tîrziu, cuprind tipicul, în slavonește, al evangheliilor.

Fără să fi făcut obiectul strict al unei mai vaste cercetări, *Psaltirea Hurmuzachi*, considerată de I. A. Candrea (primul care s-a oprit mai pe larg asupra ei) drept „însuși autograful traducătorului din slavonește", a intrat în atenția cercetătorilor, mai ales, sub acest aspect (de altfel destul de disputat).

Ultimele cercetări se raliază mai vechii opinii, care socotea textul drept o copie realizată după o prealabilă transpunere a psalmilor (O. Densusianu), poate, chiar, după o psaltire slavo-română (I. Gheție).

[PSALMUL 150]

Lăudați Dumnedzeu în sfinții lui,
lăudați-l în tăriia puterie[i] lui,
lă[u]dați-lu, pre putearea lui.
Lăudați-l după prea mulția măriiei lui.
Lăudați-l în glas de bucinre,
lăudați-l în cîntari și în cetere;

lăudați-l în timpăne cetele,
lăudați-l în strune și organe;
lăudați-l în clopote cele cu glasure,
lăudați-l în clopotele strigariei;
toată dîhania se laude Domnul

BAR, ms. rom. 3077, p. 125r.

Lauda pierde în aceste prime transpuneri succesiunea „motivelor" care au izvorît-o și o oarecare gradație în folosirea instrumentelor menite să-i dea glas; în afară de *Psaltirea Scheiană*, unde pasajul este omis, în celelalte două psaltiri rotacizante, buciumul, instrumentul de suflat, cu sonuri dulci, asemănător fluierului ciobănesc deschide șirul celorlalte, care, în original, însumau, probabil, „omnia instrumenta", la care se adăuga slava cîntată de tot ce era viu: „omnis spiritus". Se remarcă în chip deosebit frecvența clauzulelor rimate, frazele concise, lapidare; în plus, paralelismul se reazimă pe efectul expresiv al anaforei.

STUDII: I. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește.* Edițiune critică, vol. I, București, 1916, p. XLVI—LVII, LXXXI, XCIII; Alexandre Rosetti, *Étude sur le rhotacisme en roumain*, Paris, 1924, p. 4; Al. Procopovici, [Recenzie la] Alexandre Rosetti, *Étude...*, în DR, IV, 1924—1926, p. 1152—1177; Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, tome II, Paris, 1938, p. 115; Andrei Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*, extras, București, 1964, p. 30—31, 60, 111—112; Ion Gheție, *Psaltirea Hurmuzachi copie sau original?*, în SLLF III, București, 1974, p. 241—259.

EVANGHELIARE

Traducerea evangheliei ocupă, în evoluția literaturii, un loc aparte; s-a afirmat că în începuturile literaturii psaltirea influențează pînă la un punct lirica, literatura avîntului poetico-religios, pe cînd „proza, literatura generală care reprezintă manifestațiunile intelectuale ale neamului stau sub influența directă a limbii evangheliei și a literaturii bisericești, care și dînsa iarăși izvorește din evanghelie" (M. Gaster, *Crestomație română*, I, p. XXVI).

Literatura română înregistrează — din ceea ce s-a descoperit pînă în prezent — o traducere a evangheliei, tipărită (la mijlocul veacului al XVI-lea) în Transilvania; ediție bilingvă — pe două coloane — avînd în stînga text slavon și în dreapta text românesc:

[EVANGHELIARUL SLAVO-ROMÂN DE LA SIBIU]

[1551—1553] [Transilvania]

Este cel mai vechi text românesc tipărit, păstrat pînă în zilele noastre.

Studiul filigranologic al hîrtiei a dus la datarea aproximativă a tipăririi *Evangheliarului* în cursul anilor 1551—1553[1] (L. Demény), iar prin analiza comparativă a caracteristicilor poligrafice ale acestei cărți s-a dedus ca fiind ieșită de sub aceleași teascuri cu *Evangheliarul slavon*, tipărit, în 1546, de Filip Moldoveanul la Sibiu[2] (Ferenc Hervay).

Se presupune că tot Filip Moldoveanul, considerat autorul primei tipărituri românești (*Catehismul* de la 1544 din care nu se mai cunoaște nici un exemplar), ar fi tradus sau ar fi imprimat o serie de particularități evangheliarului în discuție.

Unicul exemplar existent (avînd lipsă începutul și sfîrșitul) s-a păstrat la secția de carte rară a Bibliotecii publice de stat „M. E. Saltîkov — Scedrin" din Leningrad; recent s-a descoperit în țară (jud. Alba) un fragment de două foi.

Valoarea *Evangheliarului slavo-român de la Sibiu* este extrem de mare, dat fiind faptul că textul său se deosebește de toate traducerile românești ale *Evangheliei lui Matei* făcute în veacul al XVI-lea. La baza acestui text se presupune că ar sta o traducere slavonă, independentă de cea a *Tetraevanghelului* lui Coresi, colaționată, probabil, cu textul tradus al lui Luther, scris poate cu litere latine.

În privința graiului au fost subliniate particularități dialectale moldovenești și sud-transilvănene (E. Petrovici) alături de particularități bănățene-hunedorene cu un strat moldovenesc (I. Gheție).

[JUDECATA SEMENILOR]

Zise Domnul: Nu giudecați, se[3] nu fiți giudecați. Cu ce giudecata vreți giudeca, giudeca-vor pre voi, și cu ce masură masurați, masura-se-va voo. Cum vedzi nodișor[4] ce este într-ochiul fratîneteu, iară bîrna ce iaste într-ochiul teu nu sîmți. Sau cum zici fratîne-teu: „Ține se iau nodișor dentr-ochiul teu și iaca bîrna într-ochiul teu? Fațarnice, ia ma[i] naint[e] bîrna dentr-ochiul teu și atunce veri vedea a luva nodișor dentr-ochiul fratîne-teu. Nu dați svînta[2] cînilor, nece aruncați mărgăritariul vostru nainte porcilor să

nu-l calce cu picioarile lor și întorcîndu-se rumpe-vo-vor. Ceareți și da-se-va voo; cautați și vreți afla; bateți și vo vor deschide, toți ce cer da-le-se-va, și caltînd[6] afla-va; cine bate deschide-i-se-va. Obîrși-se[7] sîmbata, ceteaște lunei[8]. **Sau cine iaste dentru voi om de va ceare de la el feciorul lui pita, au da-i-va piiatra, sau ceare pește, au da-i-va șarpe. Iaca voi rei sinteți și știți a da darure buine feciorilor voștri, cu cît mai mult tată vostru, ce-i în cer, da-va darure buine cine ceare de la el.** Obîrși-se luin aceasta prepodobiților[9].

Zise Domnul: Tote ce pohtiți voi se vo facă omini, așa și voi se faceți lor. Aceasta iaste leage și proroci. Întrați pre strîmta porta, că larga porta și lata cale duce în paguba și mulți sîmt ce mărg pre ea, ce îngusta porta și cu nevoia cale duce-i în viiața și puțini sîmt de ceia ce o află.

Marți a doa dumineca[10]

Zise Domnul: Feriți-vo de minciunoși proroci ceia ce vien la voi în veșminte de oi, de lontru iară[11] sîmt lupi răpitori. De plodul lor cunoște-i-vreți. Au[12] culegeți de pre spini au[13], sau de urzici smochine? Așa toți pomii buini plodure buine fac, iară pomo reu plodure rele face. Nu pote pomul bun plodure rele face, nece pom reu plod bun se facă. Toți pomi ce nu fac plodure buine taia-se-vor și în foc se vor arunca. Derept aceia den plodure lor cunoște-i-vreți.

BAR, Mc 556, fila 14r—16r.

Fragmentul ales face parte din sfîrșitul *predicii de pe munte* (Matei 7/1—20) și cumulează cîteva „sfaturi" care, prinse în înțelepciunea popoarelor, au îmbrăcat diverse forme (în basme, pilde, snoave, legende, fabule, proverbe etc.), tinzînd toate, de-a lungul veacurilor, la dirijarea ținutei morale a oamenilor. Distingem mai întîi judecata semenilor, care, în literaturile populare, a generat multiple variante, larg vehiculate. Formula *eadem mensura*, cunoscută în greacă, latină, franceză, italiană, spaniolă, germană, engleză, înveșmîntată aidoma sau în structuri diferite, își confruntă la noi vitalitatea între aceste prime sau mai tîrzii traduceri, între folclor și pagini originale, semnate de M. Costin, Golescu și alții (v. Zanne, *Proverbe*, V, p. 418, 421).

Reflecțiile următoare, „grele de conținut", după cum spunea T. Vianu despre atari învățături morale, datează, ca foarte multe, din începuturile civilizațiilor; ele s-au perpetuat, „au prins" și au dat naștere unui impresionant număr de „variațiuni pe aceleași teme", pentru că precizează poziții filozofice sau atitudini de viață universal valabile, în formele artistice ale conciziunii sau ale ex-

primării figurate și sugestive *(Dicționar de maxime comentat*, ed. II, prefață). Așa este, de pildă, explicația plastică a unei parimii din textul de mai sus: ideea că orice răsplată trebuie să se dea pe merit *(Nu dați svînta cînilor, nece aruncați mărgăritariul vostru nainte porcilor)*. Tot astfel îndemnul de a-ți vedea mai întîi propriile cusururi și apoi să-ți iei libertatea să le judeci pe-ale altora *(la ma[i] naint[e] bîrna dentr-ochiul teu*, v. și Zanne, *Proverbe*, V, p. 360, 361 ș.a.). Ideea din începutul *zacealei 21*, des folosită de noi *(Ce ție nu-ți place altuia nu face)* precum și recomandarea următoare, de-a alege în viață drumul cel mai drept și cinstit chiar dacă-i mai greu *(că larga porta și lata cale duce în paguba)*, sau sfatul, metaforic redat, de-a nu te lăsa prins în mreaja mincinoșilor *(în veșminte de oi)*, ci a-i judeca după faptele lor *(de plodul lor cunoște-i-vreți)* sînt „reguli de viață", precepte cu sprijinul cărora omul dintotdeauna a tins spre perfecțiune (v. și Zanne, *Proverbe*, VIII, p. 207, 331, 334 — 337 ș.a.).

Urmînd punctul de plecare, circulația și cuprinderea în anumite specii literare a povețelor iscate din îndelunga experiență de viață a omenirii, Vianu constata: „Aceste întipăriri de limbă, adică învățăturile, normele și îndemnurile, selectate în împrejurările succesive ale unei societăți, intrate în circulația lingvistică și șlefuite prin întinsa lor întrebuințare, aduse adică la exprimarea cea mai pregnantă, formează aspectul paremiologic al limbilor, proverbele lor, temelia populară a maximelor culte" *(Op. cit.*, p. 7).

TEXTE: Evangheliarul slavo-român de la Sibiu, 1551—1553, [Facsimile] Studiu introductiv filologic de Emil Petrovici. Studiu introductiv istoric de L. Demény, București, 1971; *STUDII:* I. Karataev, *Opisanie slaveano. russkih knig, napeceatannîh kirillovskimi bukvami*, Sanct-Petersburg, 1883, [extras din „Sbornik Otdeleniia Russkago Iazîka i Slovesnosti Imperatorskoi Akademii nauk", XXXIV, 1883, nr. 2]; Ioan Bogdan, *O evanghelie slavonă cu traducere română din secolul al XVI-lea*, în „Conv. lit." XXV, 1891, nr. 1, p. 33—40; Ferenc Hervay, *L'imprimérie du maître Philippe de Nagyszeben et les premiers livres en langue roumaine*, în „Magyar Könyvszemle", LXXXI, 1965, nr. 2, p. 119—127; id., *L'imprimérie cyrillique de Transylvanie au XVI-e siècle*, în „Magyar Könyvszemle", LXXXI, 1965, nr. 3, p. 201—216; L. Demény, *Le premier texte roumain imprimé*, în RRH, IV, 1965, nr. 3, p. 385—412; id., *O tipăritură slavo-română precoresiană*, în „Studii", revistă de istorie, XVIII, 1965, nr. 5, p. 1001—1038; Ion Gheție, *Considerații filologice și lingvistice asupra Evangheliarului din Petersburg*, în SCL, XVII, 1966, nr. 1, p. 47—79; L. Demény, *Primul text românesc imprimat*, în Rev. bibl., XIX, 1966, nr. 6, p. 344—349; Alexandru Mareș, *Observații cu privire la Evangheliarul din Petersburg*, în LR, XVI, 1967, nr. 1, p. 65—75; id., *„Evangheliarul din Petersburg", tipărirea unei mai vechi traduceri moldovenești?*, în LR, XVII, 1968, nr. 1, p. 85—87; Ion Gheție, *În legătură cu localizarea „Evangheliarului din Petersburg"*,

în LR, XVIII, 1969, nr. 3, p. 279—281; Eva Mârza, *Un fragment din Evangheliarul slavo-român de la Sibiu (1551—1553)*, în LR, XXVII, 1978, nr. 2, p. 173—175; Ion Gheție, *Evangheliarul de la Sibiu și textele românești scrise cu litere latine și ortografie maghiară*, în LR, XXVIII, 1979, nr. 2, p. 165.

[1] Multă vreme apariția acestui evangheliar a fost datată la 1580 și atribuită lui Coresi. [2] Textul consemnat anterior, în lucrările de specialitate, drept *Evangheliarul din Petersburg*, după locul unde se află, se citează azi sub numele de *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu*, după locul unde se consideră că a fost tipărit. [3] Din grafiile cu care ne întîmpină textul *Evangheliarului* multe sînt comune majorității textelor secolului XVI și chiar XVII și începutul sec. XVIII (v. nota ediției) ca de pildă — în cazul de față — redarea vocalei *ă* din cj. *să* prin *e;* la fel în alte cuvinte: pr. *tău*, adj. *răi;* alteori *ă* este redat prin *a : masură, frațîne* etc.; la pluralul unor masculine și al unor feminine — marcat prin ierul moale sau nemarcat prin nimic — traducătorii cred că pot nota pluralul articulat printr-un singur *-i: omini, proroci; u* neaccentuat redat prin *o: pomo* ș.a.; trebuie evidențiate însă cîteva particularități grafice care sînt mai rar sau deloc întîlnite în epocă: cea mai caracteristică este redarea lui *wau*, apărut încă în româna comună pentru evitarea hiatului, prin *v: luva;* sau lipsa distincției între *-u* (final) și *-i* (final) fiind redate aproape exclusiv prin ierul moale; cj. *și* este scrisă mereu *șă;* adesea, la sfîrșitul unei silabe se face anticiparea unui element palatal din silaba următoare, dînd naștere unor diftongi de tipul *ui, ăi, oi: buine, buini;* după labiale, aproape consecvent apare *o* în loc de *ă: rumpe-vo-vor, se vo facă* etc.; [4] *nodișor* desemnează infimul gunoi sau firavul pai, amintind de predilecția liricii populare pentru uzul diminutivelor; [5] *svînta* = cele sfinte; [6] *caltînd* = căutînd; [7] *obîrși-se* = se sfîrși; [8] [9] [10] indicații tipiconale, însemnînd zilele în care se citesc zacealele respective; [11] *iară* = dar, însă; [12] *au* (adv. interog.) = oare; [13] omonimul cuvîntului explicat anterior (⟨ lat. *aut)* este de astă dată *auă* s. f. = strugure (⟨ lat. *uva)*.

CORESI

Numele lui Coresi, a cărui activitate a făcut „epocă" în revoluția culturală a neamului românesc, se înscrie cu „aldine" în istoria meșteșugului de a tipări în limba română.

Prin *Liturghierul*, scris slavonește de Macarie la 1508 — cea dintîi carte imprimată pe pămînt românesc — cultura noastră adopta tiparul, fiind, după cum se știe, a doua în Europa de sud-est care beneficia de miraculoasa invenție a lui Gutenberg.

Peste 36 de ani, începeau să iasă de sub teascuri sibiene cărți în graiul românesc *(Catehismul*, la 1544, și *Evangheliarul slavo-român*, la 1551—1553), care aveau să marcheze „majuscula" înaintea șirului următoarelor titluri de carte românească.

Printre aceste titluri, care ni s-au păstrat, 10 la număr vorbesc de rodnicia activității diaconului Coresi, continuatorul meșterilor tipografi care au lucrat la Tîrgoviște, veniți prin Muntenegru de la Veneția (ca Dimitrie Liubavici — nepotul vestitului Bojidar Vucovici — tipograful venețian).

Într-un răstimp de numai două decenii (1559—1581), Coresi a dat la iveală, în consens cu curentele care propagau ideea naționalizării serviciului bisericesc, o serie de lucrări de bază din cuprinsul *Scripturii: Întrebare creștinească, Tetraevanghel, Lucru apostolesc, Tîlcul evangheliilor (Cazania I)*, un *Molitvenic*, o *Psaltire românească* și un *Liturghier*, o *Psaltire slavo-română*, o *Pravilă* și *Evanghelie cu învățătură (Cazania a II-a)*.

Punîndu-și priceperea de tipograf în slujba apariției unui mare număr de cărți, în slavonește și românește, pentru cele din urmă, la care s-a presupus că a participat de multe ori și ca traducător, avea să-și declare apartenența prin permanentul refren din fruntea, de la sfîrșitul sau chiar de pe parcursul lucrărilor: „mai toate limbile au cuvîntul lui Dumnezeu în limba lor, numai noi rumânii n-avăm".

Să fi fost la baza întregii sale strădanii, după cum s-a afirmat uneori, numai rațiuni de ordin financiar? „Adeziunea" amintită mai sus, laitmotivul din profesiunile de credință, ne sugerează, dacă nu limpedea conștiință patriotică din viziunea secolului XX, înscrierea prestigioasă a lui Coresi în contextul orientărilor progresiste ale vremii sale.

Dacă figura diaconului Coresi a dat naștere unei atît de bogate și adesea contradictorii literaturi, aceasta se datorește, în parte, și împrejurării că lucrările purtînd semnătura sa, sau cele care i-au fost atribuite, nu poartă indicații referitoare la persoana traducătorilor.

Oamenii de știință români s-au întrebat dacă Coresi a fost numai tipograful sau și traducătorul cărților sale.

Cercetările mai vechi și mai noi au dovedit că partea copleșitoare de contribuție a diaconului a fost imprimarea, admițîndu-se că adesea el a supus tipăriturile unei acțiuni de revizie și de prelucrare lingvistică (Al. Rosetti, B. Cazacu, I. Gheție).

Sigur că nu poate fi invocată la Coresi conștiința normării limbii literare, dar este unanim recunoscut că activitatea sa stă la baza dezvoltării românei literare.

În privința distingerii între tipărire și traducere, unii exegeți, urmărind cu minuție formulările din prefețe sau epiloguri (Florica Dimitrescu) au constatat că însuși Coresi ne ușurează sarcina, utilizînd constant, cînd este vorba de tipar, verbele *a scrie (cu tiparul)* sau *a tipări*.

Mai puțin clară este folosirea verbului *a scoate*, cu sensul de „a traduce", atunci cînd se referă, inexact, la propria lui activitate: „scrisu-v-am aceaste psăltiri cu otveat, *de-am scos* den psăltirea sîrbească pre limbă rumânească"... (epilogul *Psaltirii slavo-române)*.

Uneori, neconvenindu-i să apară ca traducător al unei lucrări cu idei contrare dogmelor ortodoxe, mărturisește că a găsit textul gata tradus (v. *Cazania I)*.

Dacă ne vine greu să acceptăm „ortodoxismul" lui, nu-i putem totuși reproșa lipsa de interes pentru difuzarea și receptarea muncii sale în rîndurile acelora cărora le era destinată. Cărțile ieșite de sub teascurile tipografiei lui Coresi s-au răspîndit nu numai în Transilvania; ele au trecut peste munți, difuzîndu-se în toate ținuturile locuite de români (v. Fl. Dimitrescu, *Tetraevanghelul*..., p. 19).

Coresi a și supravegheat unele transpuneri (v. *Cazania a II-a* unde, e drept, în prefață, trece drept tălmăcitor), dar activitatea sa primordială s-a consumat în a scoate de sub tipar traduceri realizate de alții. Însăși rapiditatea cu care a lucrat diaconul face dificilă ipoteza după care tot el să fi fost și autorul traducerilor pentru efectuarea cărora se cerea o muncă îndelungată.

Despre viața lui Coresi se știu relativ puține lucruri. Documente ale timpului consemnează mai mulți Coresi, fapt ce a determinat pe unii specialiști să și alcătuiască o posibilă genealogie (N. Hodoș, Șt. Nicolaescu, L. Predescu); familia, s-a presupus a fi de origine greacă; după alte voci — a fost considerat român. Ceea ce se știe sigur este că, — după cum mărturisea singur, cu formula asemănătoare aceleia din titulatura voievozilor noștri —, era originar din Tîrgoviște: „Eu diacon Coresi ot Tîrgoviște", implicînd în maiestatea acestei intitulări o pronunțată marcă autohtonă. La fel de sigur se știe de existența fiului său Șerban, de asemenea tipograf. După 1583 se pare că diaconul nu mai era în viață.

STUDII: N. Sulică, *Coresi scriitor sau tipograf?*, în „Gazeta Transilvaniei", LXIV, 1901, nr. 191, 192, 193, 195, 196, 197, 198, 202, 208, 211, 213, 214, 215, 217, 218; Nerva Hodoș, *Un fragment din Molitvenicul diaconului Coresi (1564)*, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, București, 1903; Șt. Nicolaescu, *Diaconul Coresi și familia sa*, în RIAF X, 1909, p. 265—291; D. R. Mazilu, *Diaconul Coresi, Contribuții*, Ploiești, 1933; Lucian Predescu, *Diaconul Coresi*, București, 1933; Dan Simonescu, *Diaconul Coresi, Note pe marginea unei cărți*, București, 1933; Francisc Pall, *Cu*

privire la activitatea de tipograf a lui Coresi, în SCB III, 1960, p. 267—272; Florica Dimitrescu, *Tetraevanghelul tipărit de Coresi*, București, 1963, p. 7—20; Ion Gheție, *Coresi și Reforma în lumina unor interpretări noi*, în SCL XVIII, 1967, nr. 2, p. 231—238; Petre Ștefan, *Tipograful Coresi logofăt pămîntean*, în LL, XVIII, 1968, p. 13—25; Alexandru Mareș, *Note despre Coresi* în LR, XIX, 1970, nr. 3, p. 253—259; id., *Cînd a murit Coresi?*, în LR, XXI, 1972, nr. 2, p. 155—158; Arnold Huttmann, *Date vechi și noi privind activitatea tipografică a diaconului Coresi*, în SCB XII, 1972, p. 41—49; Ion Gheție, *Coresi, traducător sau tipograf?* în LR, XXVIII, 1979, nr. 4, p. 325.

ÎNTREBAREA CREȘTINEASCĂ

[15 sept. 1559 — 3 mai 1560] [Transilvania]

Este prima carte românească tipărită de Coresi, citată și cu numele de *Catehism* (lucrare care cuprinde explicarea doctrinei religioase). Titlul sub care ne-a parvenit explică nu atît conținutul cît mai degrabă maniera de prezentare: întrebare și răspuns.

Ni s-au păstrat din *Întrebare creștinească* 11 file (sfîrșitul prologului, decalogul, crezul, tatăl nostru, despre rugăciune și datul de har, botez, cuminecătură).

Cartea a fost descoperită în 1921 de către A. Bîrseanu și se află în BAR (ms. rom. 5032, fila 159—169, sau sub cota CRV 10 A).

Dacă în privința locului imprimării, anul stabilirii lui Coresi la Brașov (1558) a fost un reper mai sigur, în privința datării s-au emis mai multe păreri: că ar fi apărut în 1559 (deci înainte de *Tetraevanghel)*, în același timp cu acesta, sau că i-a urmat — (deci după 3 ian. 1561); pare a cîștiga teren prima ipoteză.

Drept izvoare ale traducerii s-au adus în discuție modele germane, maghiare și slave, sau compilări între un model și altul; unii cercetători au socotit catehismul coresian drept reproducerea fidelă a catehismului imprimat la Sibiu în 1544 (A. Bîrseanu), alții drept o reproducere parțială a acestuia (I. Gheție).

Cartea a cunoscut o largă răspîndire; grăitoare în acest sens sînt și două copii manuscrise: una din 1607, aparținînd lui popa Grigore din Măhaci, cunoscută sub numele de *Catehismul Sturdzan* (publicată, în 1879, mai întîi în chirilică și transliterație de B. P. Hasdeu — CDB II, p. 91—114) și alta rotacizantă, tot din sec. XVII, cunoscută sub numele de *Catehismul Marțian* (publicată prima oară în 1924, de Al. Rosetti, în transliterație — „Grai și suflet“, I, fasc. 2, p. 251—260). După 1900 a fost editat de mai multe ori.

[PROLOG]

[. . .]* În peliță[1] den fată curată Mariia. Și învăță apostolii, tremease-i în toată lumea de[2] să spuie Evanghelia lu Hristos. Și zise Hristos apostolilor: „Cine va creade și se va boteza iertat va fi, cine nu va creade, nece se va boteza perit va fi.“ Și au ales 4 evangheliști den limba ovreiască pre limba greacească de-au scris Evanghelia. De-aciia sfinți[i] părinți Vasilie[3], Grigorie[4], Io Zlataust[5], Atanasie[6] și Chiril[7] filosof și ei socotiră și scoaseră[8] den cartea greacească pre limba sîrbească.

După aceaia neşte creştini buni socotiră și scoaseră cartea den limba sîrbească pre limba rumânească, cu știrea măriei lu crai[9] și cu știrea episcopului, Savei[10], Țăriei Ungurești. Și scoasem sfînta Evanghelie[11] și Zeace cuvinte[12] și Tatăl nostru și Credința apostolilor[13], să înțeleagă toți oamenii cine-s rumâni creștini, cum grăiaște și sfîntul Pavel apostol către corinteani, 14 capete[14]: „În sfînta beseareca mai bine e a grăi 5 cuvinte cu înțeles, decît 10 mie de cuvinte neînțelease în limba striină“. După aceaia vă rugăm toți sfinți părinți, ore[15] vlădici, oare episcopi, oare popi, în cărora mînă va veni aceastea cărți creștinești, cum mainte să cetească, necetind să nu judece, nece să săduiască[16], că nu e într-însele alte nemică, ce numai ce-au propoveduit sfinții apostoli și sfinții părinți. Și închinăm cinste și dăruim sfinției tale arhiereu i mitropolit Efrem[17] și creadem că va fi cu blagoslovenie sfinție[i] lu Isus Hristos, mîntuitoriul nostru — Amin!

BAR CRV 10 A 1^r—2^r.

Fragmentul de prolog păstrat furnizează o serie de date legate de contextul politico-cultural care a facilitat traducerea și tipărirea primelor cărți românești; catehismul și evanghelia, ca publicații oficiale, apărute sub tutela puterii supreme a statului și a bisericii aveau să autentifice introducerea limbii naționale în biserică. Cuvintele apostolului Pavel, prin care se subliniază acest postulat, devin, după cum vom vedea, un laitmotiv care revine aproape în toate tipăriturile românești ale lui Coresi. Îndemnul, adresat fețelor bisericești, pentru a citi cartea înainte de a o judeca, era garanția respectării dogmelor ortodoxismului, asigurînd astfel difuzarea lucrării.

Este cel dintîi prolog pe care-l înregistrează istoria noastră literară; cititorul face cunoștință cu o exprimare eliberată de constrîngerea la care e supusă traducerea, dar marcată totuși de fraza acesteia, prin stereotipia formulărilor preluate din textele religioase tălmăcite, printr-o oarecare lipsă de claritate și concizie; apropierea de limba vorbită în epocă este însă mult mai simțită decît în traduceri, dar mai puțin evidentă decît în scrisorile oficiale și particulare.

ÎNTREBARE CREȘTINEASCĂ

Întrebare: Creștin ești?
Răspuns: Creștin.
Întrebare: Carele e omul creștin?
Răspuns: Omul creștin iaste acela om cine în Hristos creade și viiază[18] cum sînt tocmealele[19] lu Hristos. Săva[20] acela om cine creade iertăciunea păcatelor de la tatăl sfînt, Dumnezeu, că i se va da în har pren Isus Hristos.
Întrebare: De la cine te chemi creștin?
Răspuns: De la Hristos!
Întrebare: Cu ce veri adevăra că ești creștin?
Răspuns: Cu aceaia că m-am botezat în numele tatălui și fiiului și duhului sfînt și crez în Isus Hristos.
Întrebare: Cu mai mult cu ce veri adevăra?
Răspuns: Cu aceaia că știu rădăcina creștinătăției!
Întrebare: Cîte lucrure trebuiaște să știe omul creștin?
Răspuns: Cinci lucrure.
Întrebare: Carele-s acealea?
Răspuns: Dentîi — zeace porînceale ale lu Dumnezeu, a doa — credința creștinească, a treia — tatăl nostru, a patra — botezul, a cincea — cuminecătura.
Întrebare: Pre cine-ș deade Dumnezeu zeace cuvintele sale afară?
Răspuns: Pre Moisi proroc pre doao table de piatră în vîrhul muntelui de Sinae.
Întrebare: Zi ceale zeace cuvinte.
Răspuns: Dentîi: Eu sînt Domnul Dumnezeu al tău pre lîngă mine dumnezei striini să n-aibi. A doa: numele Domnului Dumnezeului tău în har să nu-l iai pren gura ta că nevinovat nu veri fi. A treia: sărbează dumeneca. A patra: tată-tău și mumă-ta cinsteaște-i să veri să aibi zile multe și bune pre pămînt. A cincea: să nu ucizi. A șase: să nu fii curvari. A șaptea: nu fura. A opta: să nu fii mărturie strîmbă vecinului tău. A noa: să nu poftești casa vecinului tău. A zeacea: să nu poftești vecinului tău nece muiare-i, nece fata-i, nece feciorul, nece boul, nece asinul, nece nemica ce iaste al lui.

BAR CRV 10 A, p. 3^r—5^r.

Ca instrument de educație religioasă, în special pentru tineret, catehismul era ușor receptat de masele largi prin forma sa dialogată, foarte bine cunoscută și simpatizată în literatura populară (v. balada *Cucul și turturica*, Hasdeu, CDB, II, p. 501—566). Folosirea cifrelor, în facilitarea reținerii unor noțiuni, adaugă, de asemenea, calități didactice textului; metoda, alături de versificație și repetiții, a fost și este încă în spiritul datinelor literare ale poporului nostru (v. *Povestea numerelor*, care, în comentariul lui B. P. Hasdeu, este o adevărată aritmetică poporană, ca „un catehism pus în versuri pentru înlesnirea memoriei“ (v., CDB, II, p. 567—608).

TEXTE: Andrei Bîrseanu, *Catechismul luteran românesc*, în „An. Acad. Rom.“, seria III, Mem. secț. lit., I, 1923—1924, p. 33—40; I. Bianu, *Întrebare creștinească*, în *Texte de limbă din sec. XVI*, I, București, 1925; I. Crăciun, *Catechismul românesc din 1544 urmat de celelalte catechisme româno-luterane; Bîrseanu, Sturdzan și Marțian*, Sibiu—Cluj, 1945—1946.
STUDII: Andrei Bîrseanu, *Catechismul luteran românesc*, în „Transilvania“, LII, 1921, nr. 10—12, p. 900—901; Al. Rosetti, *Les catéchismes roumains du XVI-e siècle*, în „Romania“, XLVIII, 1922, nr. 191, p. 321—334; N. Drăganu, [Recenzie la] I. Bianu, *Întrebare creștinească*, în DR, IV, 1924—1926, p. 1091—1101; D. R. Mazilu, *Diaconul Coresi, Contribuții*, 1933, p. 17—42; N. Sulică, *Catechismele românești din 1544 (Sibiu) și 1559 (Brașov). Precizări cu privire la izvoarele lor*, în *Anuarul liceului de băieți „Al. Papiu Ilarian“*, Tg. Mureș, 1936, p. 47—101; L. Onu, [Recenzie la] I. Crăciun, *Catechismul românesc*, în DR, XI, 1948, p. 286—295; Ion Gheție, *Cîteva precizări în legătură cu datarea Catehismului lui Coresi*, în SCL, XVII, 1966, nr. 5, p. 547—553.

* Lipsă text; [1] *peliță* = trup; [2] *de* = ca; [3] *Vasile cel Mare* (cca 330—379), teolog creștin roman care a căutat să folosească filozofia și cultura antică pentru fundamentarea creștinismului; ca episcop în Cezareea (Asia Mică) a combătut erezia ariană; [4] *Grigorie* (332—398), părinte al bisericii, erudit a cărui operă cuprinde tratate dogmatice, comentarii ale *Sfintei Scripturi*, discursuri, panegirice, scrisori; [5] *Ioan Hrisostom* sau *Gură de aur* (347—407), patriarh al Constantinopolului, ale cărui scrieri s-au tradus în multe limbi; [6] *Atanasie* (298—373), patriarh al Alexandriei, părinte al bisericii, învingător al ereziei ariene în sinodul de la Niceea și autor de texte catihetice; [7] *Chiril* (376—444), patriarh al Alexandriei, părinte al bisericii; [8] *scoaseră* = traduseră; [9] *Ioan Sigismund Zápolya*, principe al Transilvaniei (1541—1551) (singur, după moartea mamei sale Izabela, 1556—1571), care urmărea cu interes traducerea cărților de cult în limba română, sprijinind și chiar tutelînd această acțiune; [10] *Sava*, episcop al Transilvaniei (1557—1569); [11] este prima

indicație referitoare la data traducerii în românește a *Tetraevanghelului;* v. p. 67; [12] *Zeace cuvinte* = cele zece porunci (decalogul); [13] *Credința apostolilor* = *crezul* (alături de *tatăl nostru* erau textele cele mai importante comentate în catehism); [14] capitolul 14 din epistola întîi către corinteni a sfîntului apostol Pavel; [15] *oare* = sau; [16] *să săduiască* = să ponegrească; [17] *Efrem*, mitropolit al Țării Românești (1558—1566); [18] *viiază* = trăiește; [19] *tocmealele* = rînduielile; [20] *săva* = sau.

TETRAEVANGHEL

3 mai 1560 — 30 ianuarie 1561 Țara Românească

Este primul text românesc, tipărit în sec. XVI, de o mai mare întindere, păstrat și în exemplare intacte (Budapesta), cu datare și localizare certă.

Cuprinde traducerea din *Noul Testament* a celor patru evanghelii (Matei, Marcu, Luca și Ioan) și un epilog.

În privința prototipului traducerii s-au formulat mai multe opinii; s-a arătat că în alcătuirea versiunii acestui *Tetraevanghel* s-a folosit textul românesc din *Evangheliarul de la Sibiu,* colaționat cu un evengheliar slavon de tipul celui imprimat de Coresi în 1562 (probabil și acesta într-o traducere românească) și o tălmăcire rotacizantă; unele particularități nordice ale textului presupun localizarea moldovenească a traducerii.

Deosebirile între felul cum a fost tradus un evanghelist sau altul duc de asemenea la presupunerea existenței a cel puțin doi traducători.

Receptarea în epocă pare, după unii cercetători, a fi fost stînjenită de tutela sub care a apărut cartea (din îndemnul și cu cheltuiala sașilor luterani), după alții, ar fi avut credit tocmai datorită acestei tutele; difuzarea pe tot teritoriul românesc poate fi presupusă totuși prin chiar locul unde au fost găsite exemplarele pe care le avem în țară: Transilvania, Țara Românească și Moldova.

Printre diversele copii posterioare, care reproduc mai mult sau mai puțin fidel textul lui Coresi, un loc aparte îl deține copia — directă sau printr-un manuscris intermediar — făcută în 1574 de Radu de la Mănicești; textul se păstrează în Biblioteca British Museum de la Londra, și a circulat la noi într-o primă reproducere sub numele de *Tetraevanghelul diaconului Coresi din 1561 prelucrat de M. Gaster,* București, 1929 (publicată cu titlu greșit).

[EPILOG]

Cu vrearea Tatălui și cu ajutoriul Fiiului și cu sfîrșitul Duhului sfînt, în zilele măriei lu Ianăș[1] crai, eu, jupînul Hanăș Beagner[2] den Brașov am avut jelanie pentru sfentele cărți creștinești Tetroevanghel și am scris[3] aceaste sfente cărți de învățătură, să fie popilor rumânești să înțeleagă să înveațe rumânii cine-s creștini, cum grăiaște și sfîntul Pavel apostol cătră corinteani, 14 capete[4]: „În sfînta beseareccă mai bine e a grăi cinci cuvinte cu înțeles, decît 10 mie de cuvinte neînțeleasc în limbă striină". După aceaia vă rugăm toți sfenți părinți, oare vlădici, oare episcopi, oare popi, în cărora mînă va veni aceastea cărți creștinești, cum mainte să cetească, necetind să nu judece, neci să săduiască. Și cu zisa jupînului Haneș Beagner scris-am eu, diiacon Coresi, ot Tîrgoviște și Tudor diiac. Și s-au început în luna lu mai 3 zile și s-au sfîrșit în luna lu ghenuarie 30 zile, vŭ leato[5] 7 mie 69[6], în cetate în Brașov.

BAR, CRV 10, p. 249r.

Avem primul epilog al unei cărți românești vechi; ca și în cazul fragmentului de prolog de la *Întrebarea creștinească,* acesta prezintă caracteristicile scrierilor netraduse, cu aceeași specificație care pune alături toate textele care preced sau urmează scrierile religioase (v. *Catehism,* p. 64).

Mai întîi o frază mare, în închegarea căreia cel ce o compune, reprezentant al clerului, începe cu invocarea treimii, continuă cu numele voievodului Transilvaniei sub care se face tipărirea, cu citatul din epistola apostolului Pavel care subliniază cauzele și scopul tipăririi; se adresează apoi fețelor bisericești (vlădici, episcopi, popi), avertisment către cititori, și, într-o scrupuloasă îndeplinire a practicilor religioase, repetă cucernic adjectivul „sfînt": *„sfîntul* Pavel"..., *„sfînta* beseareccă"..., *„sfenți* părinți"; cărțile de care se ocupă sînt însă: *„sfentele* cărți *creștinești*", cu adjectivul (epitet exprimînd evlavia) antepus substantivului, iar cel ce dă atributul de canonicitate lucrării — postpus; ierarhizarea nu pare întîmplătoare în epocă.

Datele „laice" de la sfîrșit (notificația) ne reamintesc formulele similare ale scrisorilor: scurte, clare, de certă legitimitate. Predominanța cuvintelor romanice a excursului atestă viabilitatea fondului latin al limbii (A. Nicolescu), chiar dacă acesta se împletește cu schemele slavone, încetățenite, de tipul: *„ot* Tîrgoviște".

Și aici, ca în prefața *Întrebării creștinești,* se pledează pentru introducerea limbii române în biserică, susținîndu-se folosirea cuvintelor ușor de înțeles pentru toți românii.

DENTRU MATHEI SFÎNTĂ BUNĂ VESTIRE
[PREDICA DE PE MUNTE] 5/3—11

Ferecați measerii cu sufletul | **că acelora e împărățiia ceriului.**
Ferecați ceia ce plîngu-se | **că aceia mîngîia-se-vor.**
Ferice blînzii, | **că aceia îndulci-vor** pămîntul.
Ferice flămînzii
și însetații pentru dereptate | **că aceia sătura-se-vor** [...]
Ferice curații cu inima | **că aceia** Domnul **vedea-vor**
Ferice pace făcătorii | **că aceia** fii Domnului
chema-se-vor.
Ferecați goniții prentru
dereptate | **că acelora e împărățiia ceriului.**
Ferecați seți cînd **imputa-vor**
voao **și goni-vor pre voi**
și zic tot reale cuvinte **pre voi** mînt pentru mine.

BAR, CRV, 10, p. 6^v—7^r.

În privința „virtuților" prozodice, unele părți ale *Noului Testament* din 1561 prezintă texte mai bine și [...] mai conștient ritmate decît traducerea modernă din 1938 (L. Gáldi, *Introducere în istoria versului românesc,* p. 67).

Din construcțiile paralele, atît de caracteristice lirismului oriental antic, numeroase se întîlnesc în aproape fiecare din paginile *Tetraevanghelului.* Socotit drept singura regulă prozodică certă a metricii ebraice, paralelismul a fost descoperit de englezul Robert Lowth (*De sacra Hebraeorum* — Despre poezia sacră a evreilor, 1753); întîlnit și în structura poeziei folclorice, literatura română modernă a preluat și ea tehnica paralelismului biblic (Gr. Alexandrescu, Alecu Russo, Zaharia Stancu — v. *Dicționar de termeni literari,* p. 319—320).

În versetele citate ne întîmpină un paralelism sintetic (dispunerea ideilor conform unui ritm simetric), al cărui efect e sporit de anafora (patru versuri începute cu „ferecați", între care sînt intercalate alte patru începute cu „ferice"), precum și de clauzule (organizarea ritmică a cuvintelor de la sfîrșitul versurilor realizînd o agreabilă impresie acustică). Se rețin de asemenea și cele patru

rime, bazate pe inversiunea formelor de viitor, plasate între două fraze lungi care se termină cu clauzula: „că acelora e împărățiia ceriului" (L. Gáldi, *Op. cit.,* p. 66—67).

TEXTE: Tetraevanghelul diaconului Coresi, reimprimat după ediția primă din 1560—1561, de Gherasim Timuș Piteștianu, cu o prefață de C. Erbiceanu, București, 1889; *Tetraevanghelul tipărit de Coresi comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănicești,* ediție alcătuită de Florica Dimitrescu, București, 1963. *STUDII:* Mario Roques, *L'evangeliaire roumain de Coresi (1561),* în „Romania", XXXVI, 1907, nr. 143, p. 429—434; P. V. Haneș, *Evangheliarul românesc din 1561 în comparație cu cel slavonesc,* în „Conv. lit.", XLVII, 1913, p. 684—690; 988—1007; Ion Gheție, *Raportul dintre Tetraevanghelul lui Coresi și Evangheliarul din Londra,* în SCL, XVIII, 1967, nr. 3, p. 313—324; id. ib. 1967, nr. 6, p. 641—650; Florica Dimitrescu, *Despre raporturile dintre Tetraevanghelul lui Coresi (1561) și Evangheliarul manuscris din Londra (1574),* în SCL, XVIII, 1967, nr. 4, p. 447—454; id. ib. XIX, 1968, nr. 1, p. 49—51; Alexandru Mareș, *Precizări în legătură cu traducerea Tetraevanghelului lui Coresi,* în SCL, XVIII, 1967, nr. 6, p. 651—667; Aurel Nicolescu, *Observații asupra limbii scriitorilor,* 1971, p. 33—38; G. Mihăilă, *Observații asupra manuscrisului slavo-român al popii Bratul (1559—1560),* în SLLF, II, 1972, p. 329—330; Alexandru Mareș, *O versiune rotacizantă a celor 4 evanghelii (Un izvor necunoscut al Tetraevanghelului din 1561),* în LR, XXIII, 1974, nr. 3, p. 217—222; I. Ionescu, *În legătură cu originalul românesc al Tetraevanghelului coresian,* în LR, XXVIII, 1979, nr. 2, p. 207—208.

[1] Ioan Sigismund Zápolya; [2] Iohannes Benkner; [3] *am scris* = (în accepțiunea lui Coresi) am tipărit; [4] *Epistola întîi către corinteni a sfîntului apostol Pavel,* capitolul 14; [5] *vŭ leato* (sl.) = la anul; [6] în așa numitul sistem de datare al erei bizantine, frecvent folosit în epocă, s-a considerat, în mod convențional, că ar avea 5508 ani mai mult decît era noastră; în cazul de față, scăzînd 5508 din 7069, rezultă anul 1561;

LUCRUL SFINȚILOR APOSTOLI

[1563 ?, 1567?] [Transilvania]

Apostolul sau *Praxiul* lui Coresi, numit de el *Lucrul sfinților apostoli,* cuprinde „Faptele apostolilor" și „Epistolele".

La baza textului se presupune un izvor tălmăcit din slavonă și un altul românesc, tradus după versiunea luterană.

Data imprimării s-a stabilit în funcție de afirmația lui Coresi din epilogul *Tîlcului Evangheliilor,* unde se spune că atunci cînd încheia această lucrare avea deja tipărită *Evanghelia* și *Praxiul;*

cum însă cercetări ulterioare au demonstrat că *Tîlcul evangheliilor* a apărut mai degrabă în 1566 sau 1567 (v. p. 100) nici datarea, în 1563, a *Apostolului* nu mai poate fi acceptată cu certitudine.

Primul exemplar, foarte defectuos, de *Apostol* a fost descoperit în anul 1884.

Atenția specialiștilor s-a îndreptat mult timp asupra stabilirii legăturii dintre versiunea coresiană a *Apostolului* și cea din *Codicele Voronețean* (manuscris rotacizant).

Din punctul de vedere al conținutului traducerea *Praxiului* avea să găsească în inimile românilor interesul profund și larg pe care-l putea deștepta confirmarea — prin autoritatea cărților sfinte acum înțelese de toți — a cultivării virtuților sub aspectul incidenței dintre creațiile populare și textele biblice.

În privința expresiei românești în care este îmbrăcat acest conținut, sigur că exigențele cititorului de azi se cer amendate în funcție de realitățile acelor epoci, de scopul și mijloacele care le-au caracterizat. „Literatura română", spunea Ovid Densusianu, „a fost considerată în epoca cea mai veche drept simplu mijloc de exprimare a ceea ce era închis în cărțile religioase. Dacă limba română ajuta pentru răspîndirea credinței religioase prin împlinirea nevoilor unei traduceri, gîndul nimănui nu mergea mai departe. Era un scop imediat, foarte simplu, foarte practic și în sens creștin" (Ovid Densusianu, *Evoluția estetică a limbei române*, vol. II, p. 71).

De aici n-ar trebui să se înțeleagă, așa cum au afirmat unii istorici literari, că aceste texte citite în biserică ar fi fost, în întregime, tot atît de puțin înțelese de ascultători ca și textul slavonesc.

Fragmentul de mai jos, și nu numai acesta, nu-și păstrează, credem, „ermetismul" pentru necunoscătorii de slovenie.

[EPISTOLA SFÎNTULUI APOSTOL IACOB, CAP. 2/1—26: CREDINȚA, FĂRĂ DE FAPTE, MOARTĂ ESTE]

Frații miei, nu în fățărie[1] căutați să aveți credința Domnului nostru Isus Hristos, slăvitul! Că s-ari veni întru gloatele voastre bărbat, inel de aur purtînd și în veșmintele luminate, veni-va aciia și mișel în scîrnave veșminte. Și căutați spre cela ce poartă veșminte luminate și ziceți lui: „Tu șezi cicea bine." E mișelului ziceți: „Tu stă încolea sau șezi cicea la podnojia[2] mea". Și nușivă[3] judecați întru sine ce seți[4] judecători cugetelor reale. Ascultați, frații miei preaiubiți. Au nu Dumnezeu alease mișeii lumiei, bogați în credință și dobînditori îm părățiia ce-au făgăduit celora ce iubesc el? E voi ce ocărîți mișeii! Și aceia tragu-vă la judeațe[5]. De nu aceia hulesc bunul numele ce e zis spre voi. E s-ari vrea amu leagea să se firșască[6], împărăteasca, după Scriptură: iubeaște apropele tău ca insuți tine, bine veri face. E să[7] căutaret[8] spre fățărie, păcat faci, oblicindu-te[9] den leage că pristăpiși[10]. Și amu toată leagea vegheai, ce greși-veri întru una, fi-veri în toată vinovat. Că zice amu: preaiubire să nu faci, zice: și nu ucide. Să preaiubire nu face e însă uciseri, fuse și călcătoriu legiei. Așa grăiți, așa și faceți, că leagea slobodă va județ să priimească, e județul amu fără milă nu face milă. Laudă-se mila la județ [. . .]. Carele folosu e frații miei, să credință grăiaște neștine[11] că are, e lucru[12] n-are. Au doară poate credința numai spăsi el? E să ș-ari vedea frate-său sau soru-sa goli fiind și lăsați de a zilei hrană fiind [. . .] oare zice-i-va neștine de[13] voi: „Du-te cu pace, încăreaște-te[14] și te satură", ce nu-i va da ce ari vrea trupul, deaci ce folosu e? Așa și credința. Să lucru nu avure, moartă iaste de sineș. Că zice neștine: „Tu credință ai și eu lucru am. Arată-mi credința ta de lucrul tău și eu ție arăta-voiu credința mea de lucrul mieu. Tu crezi că Dumnezeu unul iaste? Bine faci. Și dracii cred și spămîntă-se. Veri să înțelegi, o, ome deșarte, că credința fără lucru moartă iaste? Avraam, părintele nostru, au nu de lucru se dereptă că înălță Isac, fiiul său, spre junghiiare întru altar? Vezi credința ajutoriu iaste lucrului și de lucru sfîrșaște-se credința[15]. Și sfîrșaște-se scriptura ce grăiaște: „Crezu Avraam lu Dumnezeu și se meni lui în dereptate și soț lu Dumnezeu se zice". Vedeți că de lucru dereptează-se omul, e nu credință numai una[16] [. . .]. Ce ca trupul fără de suflet, mort iaste, așa și credința, fără lucru, moartă iaste.

BAR, CRV, 12, p. 134—138.

Condamnarea fățărniciei, a atenției exagerate acordate bogaților „cu veșminte luminate", care, de cele mai multe ori „tragu-vă la judeațe" sau „hulesc bunul numele ce e zis spre voi", coincide cu înclinația ancestrală a oamenilor din popor către prețuirea a ceea ce este bine, frumos, drept.

Nu e de mirare că o formulare concisă și expresivă ca: „iubeaște apropele tău ca însuți tine" a circulat și circulă de veacuri, pe spații nelimitate de granițe statale, într-o unanimă adeziune etică. A-ți iubi aproapele însemnează a-i veni în ajutor, dacă-l vei afla „gol" sau lipsit „de hrană", nu cu sfatul, ci cu „lucrul" [=cu fapta], pentru că „credința să lucru nu avure, moartă iaste de sineș", sau exprimat mai convingător, printr-o sugestivă comparație,

ca în original, „ca trupul, fără de suflet, mort iaste, așa și credința, fără lucru, moartă iaste".

Îndemnul a fost dintotdeauna, desigur, către faceri de bine.

În *Panciatantra*, culegerea indiană de povești, fabule, parabole și sentințe, datînd de la începutul erei noastre (care a exercitat o mare înrîurire asupra fabulisticii orientale, ajungînd să influențeze, cu începere din evul mediu, prin intermediul unor versiuni arabe și persane și fabulistica europeană), ideea se formulează, aproximativ, în aceiași termeni ca în textele religioase: „Acela ale cărui zile vin și se duc, lipsite de fapte bune, ca și foalele unui fierar deși suflă nu trăiește".[17]

Pildele moralizatoare menite să contribuie la conduita etică a oamenilor, la cultivarea respectului pentru muncă, adevăr, bunătate, cinste, scrise și tipărite în limba poporului, vor avea ecou atît în folclor, cît și în tot mai multele pagini românești de factură laică.

„Fățăria" disprețuită în proverbe, zicători, snoave, ca și în fragmentul citat, este incriminată de Miron Costin în *Letopisețul* său: „Nemică nu strică credința așe, celora ce scriu letopisețele, ca fățăriia" (cap. XIX, zaceala 6)[18].

Întrebuințarea unor fonetisme și cuvinte răspîndite pe o rază teritorială mai întinsă a făcut, de fapt, din tipăriturile lui Coresi argumentul considerării acestora ca bază a limbii literare românești. Sigur că și în *Apostolul* coresian, unele aspecte fonetice, gramaticale, lexicale sau de topică nu dezic tributul plătit, cu prisosință, originalelor, din partea întîilor noștri tălmăcitori.

TEXTE: I. Bianu, *Texte de limbă din secolul al XVI-lea*, IV; *Lucrul apostolesc*, București, 1930; *STUDII:* Gr. Crețu, *Intîiul Praxiu sau Apostol românesc tipărit pe la 1570*, în RIAF, III, 1885, vol. V, p. 29—57; Al. Rosetti, *Lexicul Apostolului lui Coresi comparat cu al Codicelui Voronețean*, în „Grai și suflet", I, 1923—1924, p. 100—106; C. I. Karadja, *Despre Lucrul Apostolesc al lui Coresi de la 1563*, în „An. Acad. Rom.", seria III, Mem. Secț. lit., II, 1924—1925, p. 545—555; Al. Rosetti, *Despre raportul dintre „Codicele Voronețean" și „Apostolul" lui Coresi*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, 1958, p. 745—751; N. Corlăteanu, *In jurul unei controverse filologice (Raporturile dintre „Codicele Voronețean" și „Lucrul Apostolesc" al lui Coresi)*, în SCL, XI, 1960, nr. 3, p. 443—457; Al. Rosetti, *Din nou despre raporturile dintre „Codicele Voronețean" și „Apostolul" diaconului Coresi*, în LR, X, 1961, nr. 2, p. 133—134; Al. Mareș, *Cînd și unde s-au tipărit Tîlcul evangheliilor și Molitvenicul românesc*, în LR, XVI, 1967, nr. 2, p. 119; Mariana Costinescu, *Raportul dintre Codicele Voronețean și celelalte versiuni românești din sec. XVI ale Apostolului*, în SCL, XIX, 1978, nr. 1, p. 51—60; I. Ionescu, *Problema versiunilor moldovene din 1532, ale Evangheliei și Apostolului*, în LR, XXVIII, 1979, nr. 1, p. 83—86; Mariana Costinescu, *Biblia lui Luther, unul din izvoarele Apostolului coresian*, în LR, XXIX, 1980, nr. 2, p. 127—137.

[1] *fățărie* = fățărnicie; [2] *podnojie* = scăunel pentru pus picioarele; [3] *nușivă* (formă a pron. pers. de întărire, pentru pers. 2 pl.) = înșivă; [4] *seți* = sînteți; [5] este o omisiune în text, pentru care dacă apelăm la textul din *Codicele Voronețean* înțelegem că este vorba de: „au nu bogații nevolnicescu [= asupresc] voi și aceia vă tragu spre giudecătoare?"; [6] *fîrșască* = desăvîrșească; [7] *să* = dacă; [8] *căutaret* = ai căuta; [9] *oblicindu-te* = mustrîndu-te; [10] *pristăpiși* = muriși; [11] *neștine* = cineva; [12] *lucru* = faptă; [13] *de* = dintre; [14] *încăreaște-te* = încălzește-te; [15] așadar, fapta este cea care desăvîrșește credința!; [16] mai explicit în *Codicele Voronețean:* „e nu de credință singură"; [17] *Panciatantra (cele cinci cărți ale înțelepciunii)*, traducere din limba sanscrită și introducere de Th. Simenschy, București, 1969, p. 215. [18] Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace*, ediție critică de P. P. Panaitescu, București, 1944, p. 159.

[LITURGHIER]

[1 iunie — 31 august 1570] [Transilvania]

Este prima carte în limba română care cuprinde rînduiala slujbei liturghiei. Textul integral se rezumă la *Liturghia Sfîntului Ioan Gură de Aur* (precedată și urmată de alte texte care corespund diferitelor momente succesive ale liturghiei) și a fost descoperit de N. Sulică în 1927; se păstrează la biblioteca Arhiepiscopiei ortodoxe române de Alba Iulia și Sibiu.

Imprimarea lucrării s-a făcut la Brașov, în 1570, de către Coresi, după o traducere efectuată cu puțin timp înaintea tipăririi și revizuită.

La baza transpunerii românești se consideră că ar fi stat o versiune slavonă, probabil alta decît cea tipărită de Macarie în 1508, și că ea s-ar datora unui traducător care ar putea să provină din regiunea Banat-Hunedoara sau din Transilvania centrală.

Unele texte din *Liturghierul* coresian se întîlnesc în tipărituri românești anterioare anului 1570, ca, de pildă, rugăciunile *Tatăl nostru* și *Crezul* (în *Întrebare creștinească)* precum și *psalmul 50* (în *Molitvenic* și *Psaltire*).

Datorită *Liturghierului* lui Coresi, pentru prima oară în istoria poporului român slujba ortodoxă s-a putut desfășura integral în

limba română. Acest lucru a asigurat o largă și repede difuzare a cărții, așa încît în 1585 la Brașov nu se mai afla nici un exemplar nevîndut.

TOCMEAL[A] SLUJBEEI DUMNEZEIASCĂ ÎNTRU EA ȘI DIAC[O]NSTVELE[1]

De va vrea preutul să sfîrșască dumnezeiasca taină, datoriu iaste întîi amu în pace să fie cu toţi, nici să aibă ceva pizmă spre cineva și, inema cîtu-i va fi de tare, să-ș păzească cugetul de hitlenie, să se postească puținel de cu searăș și să se trezvească pînă în vreamea de slujbă [...]. Rugăciunea spre cădire [...]

Preutul zică rugăciunea darurelor ce sînt puse înainte-i: „Doamne, Domnul nostru, cela ce pîinea ceriului mîncare a toată lumea, Domnul nostru și Dumnezeu Isus Hristos, tremease spăsitoriu și izbăvitoriu și dulce-dătătoriu[2] a blagoslovi și a sfinţi noi; însuţi blagosloveaște darurile aceastea și ia-le spre a ceriului tău jărtăvnic[3]. Pomeneaște, ca un dulce și de oameni iubitoriu, aducerile[4] ce derept eale aduseră și no[i] neosîndiți fereaște întru slujirea dumnezeie[i] tale taină". Strigă: „Că sfinți-se și preamări-se preacinstit și mare-frîmsețat[5] numele tău, tatăl și fiiul și sfîntul duh, acmu și pururea și în veacii de veac". Și după aceaia să cădească[6] însuși popa darurele, să facă otpust[7] acolo. Și așa să ia diaconul cădelnița, să meargă și să cădească sfînta masă, cruce-obraz[8], grăind cătră sineș acest tropari[9]: „În mormînt cu trupul, e întru iad cu sufletul, ca Dumnezeu, iară întru rai cu tîlhariul și în scaun erai, Hristoase, cu tatăl și cu duhul, toate le împluși, nescrisule".[10] Ș[i] după aceaia psalom 50: „Miluiaște-mă Doamne, după mar[e] mila ta și după mulțimele eftenșugurele[11] tale. Curățeaște fără-legile meale, mai vîrtos spală-mă de fără-legile meale și de greșalele meale curățeaște-mă, că fă[ră]-legile meale eu știu și greșalele meale înainte sînt pururea. Ție unuia greșiiu și hiclenșug[12] înaintea ta feciu, ca să dereptezi-te întru cuvintele tale și pîrî-veri cînd veri judeca. Iată amu întru fără-leage zimislit sînt și întru păcate feacemă muma mea. Iată amu adevăr iubit-ai fără știrea și ascunsul a preaînțelepciuneei tale ivitu-mi-ai. Stropiși-mă cu isopom[13] și curățescu-mă; spăla-mă-veri și mai vîrtos de zăpada înnălbi-mă-voiu. Auzului mieu dat-ai bucurie și veselie, bucură-se oasele[14] plecate. Întoarce fața ta de greșalele meale și toate fără-legile meale curățeaște. Inemă curată zideaște în mine, Doamne, și duh derept noiaște[15] întru zgăul[16] mieu. Nu lepăda mine de fața ta și duhul sfînt al tău nu lua de la mine. Dă-mi bucurie, spăsenia[17] ta, și cu duhul despoietoriului[18] învîrtoșază-mă. Învață fără-legiuitorii calea ta și

necurații cătră tine întorcu-se. Izbăveaște de crunții, Doamne, Doamne, spăsenia mea; bucură-se limba mea dereptăției tale. Doamne, buzele-mi deșchide și rostul mieu vesteaște lauda ta. Că de vrea vrea jărtvă va vrea amu; toate arsele nu bine-vruși. Jărtva Domnului duh frîmt, inemă frîmtă și plecată Dumnezeu nu urăște. Fericează, Doamne, cu bună-vrearea ta Sionul și să se zidească păreții Ierusalimului. Atunce bine-veri jărtvă, dereptate, înălțările și toate arsele. Atunce va pune spre oltariul tău vițel". Să cădească oltariul tot și beseareca, să meargă aciia în sfîntul oltariu și să cădească sfînta masă și preutul. Cădelnița amu să o puie la locul ei. Însuș să meargă cătră popa și să stea împreună înaintea sfinteei mease, să se închine de trei ori, întru ei să se roage.

Facsimil ed. Al. Mareș, p. 1r, 7v, 8v—10v.

Vestitul psalm de pocăință al lui David — psalmul 50 — păstrează în versiunea coresiană, atît în *Liturghier* cît și în tălmăcirile psaltirilor, ceva din organizarea sistematică a membrilor frazei din poezia ebraică, organizare despre care s-a mai pomenit; este vorba de un paralelism de tip sinonimic (membrii frazei reiau aceeași gîndire în alte cuvinte), ca în versetele 1—3: „Miluiaște-mă Doamne, după mar[e] mila ta și după mulțimele eftenșugurele tale. Curățeaște fără-legile meale, mai vîrtos spală-mă de fără-legile meale și de greșalele meale curățeaște-mă".

Dacă rugăciunile și psalmii recitați de preot sau de dascăl păstrează pe cititor în limita expresiei binecunoscute a textelor religioase traduse, în care interesul pentru redarea sensului e secundar, fraza, în indicațiile tipiconale, în care se dau îndrumări preoților cum să execute tradiționalul protocol liturgic, cîștigă în explicitate, folosind cuvinte din viața de toate zilele a oamenilor, pe care le rînduiește după modul exprimării populare. Aceste secvențe „laice", întrețesute cu cele de cult, deși traduse, dau impresia unor intervenții originale, care, în afara vocabularului strict bisericesc, cu unele cuvinte sau expresii — calcuri după slavă — ieșite azi din uz (*a cădi* = a tămîia, loc. vb. *a face otpust* = a se opri, loc. adv. *cruce-obraz* = în formă de cruce) reliefează cele două stiluri diferite.

TEXTE: Nicolae Sulică, *O nouă publicație românească din secolul al XVI-lea: Liturghierul Diaconului Coresi, tipărit la Brașov, în 1570*, Tg. Mureș, 1927; Spiridon Cîndea, *Primul liturghier românesc tipărit*, în Mitr. Ard., IV, 1959, nr. 9—10, p. 722—771; Al. Mareș, *Liturghierul lui Coresi*, text stabilit, studiu introductiv și indice de ~, București, 1969. *STUDII:* Dan Simonescu, *Precizări despre Liturghierul lui Coresi*, în LR, XI, 1962, nr. 4, p. 433—438; Florica Dimitrescu, [Recenzie la] Al. Mareș, *Litrughierul lui Coresi*, în SCL, XXI, 1970, nr. 5, p. 610—614.

[1] Diaconstve = rugăciunile scurte pe care le spune diaconul; [2] o serie de cuvinte compuse reproduc *mot-à-mot* termenii slavi; aici substantiv provenit dintr-un adj + substantiv; v. și mai jos *bună-vrere* sau *fără-lege* (< prep. + substantiv), sau un verb < adv. + vb.: *bine-vruși* = binevoiși; [3] *jărtăvnic* = masă din altar pe care se pregătesc sfintele daruri; [4] *aducerile* = jertfele (este un substantiv provenit din schimbarea funcției morfologice a unui verb la infinitiv — v. mai jos: *arsele* din vb. la part.); [5] adjectiv în comparativ; [6] *să cădească* = să tămîieze; [7] *să facă otpust* (loc. vb.) = să se oprească; [8] *cruce-obraz* (loc. adv.) = în formă de cruce; [9] *tropar* = scurtă cîntare bisericească de laudă; [10] *nescrisule* (epitet în vocativ) = nemărginitule; [11] *eftenșugurile* = îndurările; [12] *hiclenșug* = păcat, vicleșug, fățărnicie; [13] *isopom* = reproduce exact instrumentalul slav: „cu isop" după ce îl și traduseșe (punînd prep. românească „cu"); [14] sensul fig. de „trup", „ființă", „făptură"; este un *pars pro toto;* [15] *noiaște* = înnoiește; [16] *zgău* = pîntece; [17] *spăsenia* = ispășirea; [18] *despoietoriului* = stăpînului, atotputernicului.

PSALTIRE [ROMÂNEASCĂ]

6 fevr. 1570 — 27 mai 1570 Transilvania

Este prima psaltire tipărită în limba română, păstrată pînă în zilele noastre. Apariția ei se datora stimulativului curent de traducere a cărților necesare naționalizării cultului ortodox, susținut, în cazul de față, prin Pavel Tordași.

S-a ajuns la concluzia că tălmăcirea psalmilor descinde din aceeași traducere primitivă ca și în cazul celor din *Psaltirea Scheiană* și *Voronețeană* (I. Gheție). În privința limbii, fonetismele ne duc spre un grai de tip nordic.

[EPILOG]

Cu mila lu Dumnezeu, eu, diacon Coresi, deaca văzuiu **că mai toate limbile au cuvîntul lu Dumnezeu în limba lor, numai noi rumânii n-avăm; și Hristos zise, Mathei 109: „cine ceteaște să înțeleagă"; și Pavel apostol încă scrie la Corinth, 155, că „întru beseareca mai vîrtos cinci cuvinte cu înțelesul mieu să grăiesc, ca și alalți să învăț decît untunearec[1] de cuvinte neînțelease într-alte limbi".**

Începutu-se-au a se scrie aceaste sfinte psăltiri în luna lu fevruarie 6 zile și se-au sfî[r]șit în luna lu mai 27 zile, în cetate în Brașov, vă leato **7078 [1570].**

BAR, CRV, 16, p. 93ᵛ.

În scurtul epilog al cărții (al doilea epilog păstrat din tipăriturile lui Coresi — după cel al *Tetraevanghelului*) diaconul motivează, susținut de citate biblice, traducerea cărților sfinte în limba română, drept înscrierea noastră în acțiunea popoarelor ce-și croiau destine culturale proprii.

ÎN SFÎRȘIT ÎNȚELEPCIUNEA FIIUL LU COREU 41

În ce chip jeluiaște cerbul la izvoarăle apelor, așa jeluiaște sufletul mieu cătră tine, Doamne.
Însetoșă sufletul mieu cătră zeul tare și viu;
cînd veni-voiu și ivi-mă-voiu feațeei zeului?
Fură lacrămele meale mie pîine zi și noapte,
cînd zicea mie în toate zile: „io[2] e zeul tău?"
Aceasta pomenii și vărsai spre mine sufletul mieu,
că proidii[3] pren loc coperit minunat pînă la casa zeului.
În glas bucuros și ispovedire[4] sunetul sărbătoriului.
Derep ce scîrbit ești sufletul mieu? și derep ce turburi-te?
Upovăiaște[5] în zeul că ispovedescu-mă[6] lui;
spăsenie[7] feațeei meale și zeul mieu.
Cătră mine însumi sufletul mieu sminti-se;
derept aceaia pomeniiu-te
den pămîntul Iordanului și Iermonului de păduri mici.
Fără-fund, fără-fundul chem în glas sloatelor tale.
Toate susurile tale și undele tale prespre mine trecură.
E în zi zise Domnul meserearea[8] sa,
Și noaptea cîntarea lui de mine.
Rugăciunea zeului viața mea;
Zic zeului: „ajutoriu mie ești, că ce mă ultași?
Și derep ce trist îmblu cînd dodeiaște[9]-mi dracul?
Cînd frîngea-se oasele meale, imputa-mi dracii miei
Cînd zicea-mi în toată zi: „io e zeul tău?"
Derep ce scîrbit ești sufletul mieu? și derep ce turburi-te.
Upovăiaște în domnul că ispovedescu-mă lui;
Spăsenie feațeei meale și zeul mieu.

BAR, CRV, 16, p. 44ᵛ—46ʳ.

Psalmistul evocă dorul de Sion în țară străină și dușmană; el imploră ajutorul divin. Cîntul său este o descărcare a sufletului într-un amestec de regret, dorință și speranță.

Imaginea cerbului sugerează, în simbolica animalelor, agerimea, iuțeala — trăsături care complinesc firile optimiste, încreză-

toare; aspectul măreț al cervideului concură la amplificarea semnificațiilor. „Există, de altfel, un obicei de a înveli morții în piei de cerb, desigur datorită rolului de psihopomp al acestui animal“ (Mircea Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis Han*, p. 152).

Izvoarele apelor căutate de cerbul însetat presupun ele însele vioiciunea, curățenia, promisiunea unei forțe crescînde.

Nădejdea reîntoarcerii, a revenirii la vechile bucurii nu mai lasă loc mîhnirii sufletului.

În dialogul cu *alter ego* repetarea: „Derep ce scîrbit ești sufletul mieu? și derep ce turburi-te“? apare ca într-o formă fixă simetrică, revenind ca un refren, mai jos. Tot ca refren care contribuie la adîncirea ideii poetice apare și: „io [unde] e zeul tău?“ Expresivitatea afectivă și valoarea estetică a acestei repetiții lexicale are și aici, ca în retorica antică, o funcție patetică.

Pămîntul părintesc este amintit prin apa Iordanului și munții Iermonului. Evocarea peisajelor natale dă noi puteri în învolburările la care este supus cel îndepărtat de țară.

STUDII: V. Mangra, *Psaltirea românească a diaconului Coresi, publicată la 1570 în Brașov*, în „Tribuna“ (Sibiu), VII, 1890, nr. 268, p. 1071—1073; Ion Gheție, *Coresi și Reforma în lumina unor interpretări noi*, în SCL, XVIII, 1967, nr. 2, p. 231—238; Al. Mareș, *Note despre Coresi*, în LR, XIX, 1970, nr. 3, p. 253—259.

[1] *Untunearec* = nenumărat; zece mii; [2] *io* = unde; [3] *proidii* = trecui; [4] *ispovedire* = spovedire; [5] *upovăiaște* = nădăjduiește; [6] *ispovedescu-mă* = mă spovedesc; [7] *spăsenie* = ispășire; [8] *mesereare* = milă; [9] *dodeiaște-mi* = mă neliniștește.

[PSALTIREA SLAVO-ROMÂNĂ]

1577 Transilvania

Publicată la cîțiva ani după *Psaltirea românească*, această „psăltire, cu otveat“ [răspuns] (cu fragmente de text slavon urmate de traducerea în românește), va veni în sprijinul „preuților“ să le fie „de înțelegătură“ (deoarece tot mai puțini cunoșteau slavona), precum și „grămăticilor“; psaltirea își îndeplinea, așadar prin această ultimă destinație prefigurată de Coresi în epilog, și în cultura românească, ca în atîtea alte locuri, menirea didactică ce-i fusese conferită de generații întregi, care au dobîndit primul meșteșug al cititului prin intermediul ei.

Psaltirea slavo-română, tipărită la 1577, se înscrie printre primele apariții bilingve ale cărților de uz general, păstrînd, cu mici modificări, versiunea românească de la 1570. Din punctul de vedere al traducerii deci, la fel ca și aceasta, descinde din aceeași tălmăcire primitivă ca și *Psaltirea Scheiană* și *Psaltirea Voronețeană*, cu o limbă marcată de fonetisme caractertistice dialectelor nordice (I. Gheție).

[EPILOG]

Cu mila lu Dumnezeu eu diacon Coresi, deaca văzuiu că mai toate limbile au cuvîntul lu Dumnezeu în limba [lor], numai noi rumânii n-avăm; și Hristos zise, Mathei 109: „cine ceteaște să înțeleagă și Pavel apostol încă scrie la Corint, 155, că „întru beseareсă mai vîrtos cinci cuvinte cu înțelesul mieu să grăiesc, ca și alalți să învăț decît untunearec de cuvinte neînțelease într-alte limbi“. Derept aceaia, frații miei, preuților, scrisu-v-am aceaste psăltiri cu otveat[1] de-am scos den psăltirea sîrbească pre limbă rumânească să vă fie de înțelegătură și grămăticilor. Și vă rog ca, frații miei, să cetiți și bine să socotiți că veți ve[dea î]nșivă că e cu adevăr. Vũ leato 7085.

BAR, CRV, 19, p. 312v.

RUGĂCIUNEA LU MOISI, OMUL LU DUMNEZEU, 89

**Doamne, nădeajde fuseși noao în rudă și în rudă.
Ainte pînă codri nu fură și să se facă pămîntul și toată lumea,
de veac și pînă la veac tu ești.
Nu turna omul în smerenie
și zis-ai: „Întoarceți-vă, fiii oamenilor“.
Ca o mie de anii între ochii tăi, Doamne,
ca zi de ieri ce trecu și straja nopției.
Și ocărîrea lor încă va fi;
demîneața ca iarba treace-va.
Demîneața înfluri-va și treace-va,
e seara cade, veștejaște și usucă-se.
Că cumplimu-ne[2] cu mînia ta
și cu urgia ta turburămu-ne.
Pus-ai fără-legile noastre între tine
și veacul nostru în luminatul feațeei tale.**

Că toate zilele noastre scăzură
și cu mînia ta cumplimu-ne.
Anii noștri ca painjina învățară-se,
zilele aniilor noștri într-înși șaptezeci de ani;
e să e în vîrtute, optzeci de ani,
e mai mult de ei, munci și dureare.
Că vine blînzie spre noi și învățămu-ne.
Cene știe ținearea mîniei tale
de frica ta băsăul[3] tău cură?
Dereapta ta așa spune-mi
și ferecații cu inema în mîndrie.
Întoarce, Doamne, pînă cînd,
și rugat fii spre șerbii tăi.
Împlumu-ne demîneața de milostea ta, Doamne,
și bucurămu-ne și veselimu-ne
în toate zilele noastre. Veselimu-ne
derept zile ce într-înse plecatu-ne-ai
și anii într-înși văzum rău.
Și caută spre șerbii tăi și spre lucrurele tale
și dereage fiii lor.
Și fie lumina Dumnezeului nostru spre noi
și lucrurele miinilor noastre dereage spre noi
și lucrul miinilor dereage.

BAR, CRV, 19, p. 175^r—177^v.

Este socotit drept cel mai vechi psalm (dealtfel e și supranumit *psalmul vechimii)* avîndu-l drept autor pe Moise.

Profetul deplînge scurtimea vieții omenești, pe care o compară cu durata unei zile; dimineții — îi este substituită viața („Demîneața înfluri-va și treace-va"), iar serii îi este substituită moartea („e seara cade, veștejaște și usucă-se").

Bossuet a avut probabil acest pasaj în memorie cînd a scris — în 1648 — incomparabila sa meditație asupra scurtimii vieții.

Metonimic fragilitatea pînzei de păianjen desemnează nestatornicia anilor noștri.

Vîrstele — în putere — apar aici hiperbolizate (după unii comentatori, dintr-o nedeplină înțelegere a textului ebraic din partea celor 70).

În implorarea divinității, care pare a-i fi părăsit pe năpăstuiți: „Întoarce, Doamne, pînă cînd?", se întrerupe brusc enunțul, fie din teama pronunțării lui în întregime (ca-n vechile tabuuri), fie pentrucă cititorul sau ascultătorul îl poate deduce ușor (suspendarea discursului datorîndu-se poate grabei).

Unii autori deosebesc în primul caz o *reticență,* în al doilea o *aposiopeză.*

Procedeul este valorificat și în poezia modernă, în diverse literaturi (v. *Dicționar de termeni literari,* p. 371—372). La Eminescu în *Împărat și proletar,* proletarul își lasă în suspensie la un moment dat discursul:

„O! aduceți potopul, destul voi așteptarăți
Ca să vedeți ce bine prin bine o să ias'
Nimic . . ."

ȘEDEREA[4] 14. RUGĂCIUNEA MEASERULUI[5] CÎND OȚĂRAȘTE-SE[6] ȘI ÎNTRE DOMNUL VARSĂ RUGĂCIUNEA SA, 101.

Doamne, auzi rugăciunea mea și strigarea mea cătră tine să viie.
Nu întoarce fața ta de mine;
în ce zi tînjesc, pleacă cătră mine ureachea ta.
În ce zi chemu-te, curînd auzi-mă.
Că periră ca fumul zilele meale
și oasele meale ca uscarea uscară-se.
Vătămat fuiu ca iarba și uscă-se inema mea,
că ultai să mănînc pîinea mea.
De glasul suspinilor meale, lepiră-se oasele meale peliței meale.
Podobii-mă[7] nesăturatul[8] pustiiei.
Fui ca de noapte corb în turn.
Preveghelu și fuiu ca pasărea ce însingură-se în zid.
În toată zi imputară-mi dracii miei
și ce lăuda-mă cu mine jura-se.
Derep ce cenușe ca pîinea mîncai
și bearea[9] mea cu plîngere mestecaiu;
de fața mîniei tale și de urgiia ta,
că rădicași, aruncași-mă.
Zilele meale ca umbra trecură
și eu ca fînul secaiu.
E tu, Doamne, în veac lăcuiaști
și pamentea[10] ta în neam și în neam.
Tu întru înviere miluiși Sionul
că vreamea să miluiești el,
că vine vreamea.

Că dulce vrură șerbii tăi pietrile lui
și țărîna lui miluiră.
Și spăminta-se-vor limbile de numele Domnului,
și toți împărații pămîntului de slava ta.
Că zideaște Domnul Sionul
și iveaște-se în slava sa.
Și căută spre ruga plecaților,
și nu trecu rugăciunea lor.
Să se scrie aceastea în neam altul
și oamenii ce se zidesc laudă Domnul.
Că plecă-se den naltul sfinției sale,
Domnul den ceriu spre pămînt căută.
Să auză suspinele ferecaților.
Să dezleage fiii omorîți.
Spuiu în Sion numele Domnului
și lauda lui în Ierusalim.
Cînd aduna-se-vor oamenii depreună
și împărații să lucreaze Domnului.
Răspunse lui în cale vîrtutea sa.
Scădearea zilelor meale spune mie.
Nu rădica mine în premiezare[11] zilelor meale,
În neamul neamului anii tăi.
Întru începute tu, Doamne, pămîntul urziși,
și faptele mînilor tale sînt ceriurele.
Eale pier, e tu lăcuiești,
și toate ca cămașa învechescu-se
și ca veșmînt învolbi-le[12] și schimbă-se.
E tu acela ești și anii tăi nu scad.
Fiii șerbilor tăi întra-vor
și sămînța[13] lor în veac derege-se.

BAR, CRV, 19, p. 193r—195v.

Psalmul 101 se distinge de la primul pînă la ultimul vers mai ales prin forma sa poetică externă; versiunea coresiană păstrează succesiunea de armonii care produc impresia unei închegări ritmice, ca-ntr-o compoziție muzicală; cadența picioarelor, a silabelor accentuate — produce un plăcut efect auditiv, complinit emoțional de mulțimea figurilor de stil care acționează atît asupra structurii formale a frazei (prin repetiții: *„în ce zi* tînjesc“ ... *În ce zi* chemute...“), cît și — în special — la nivelul structurii noționale a acesteia, a sensurilor ei (prin metonimie: *„Și oasele meale* ca uscarea uscară-se“, prin hiperbolă: *„lepiră-se oasele meale pelițeei meale“*,

prin comparații: „Că periră ca fumul zilele meale“ ... „Vătămat fuiu ca iarba“ ..., „Fui ca de noapte corb în turn“ ..., fuiu ca pasărea ce însingură-se în zid“).

Aceste semne exterioare nu sînt decît efectele și simbolurile amărăciunilor sufletești ale celui aflat departe de pămîntul patriei.

Psalmistul înțelege captivitatea ca pe o pedeapsă a lui Dumnezeu, și-n pocăința sa (psalmul 101 este inclus în cei 7 psalmi ai penitenței — v. și ps. 50, p. 74—75) privește antitetic veșnicia divină și existența scurtă, pasageră a omului:

„Zilele meale ca umbra trecură
Și eu ca fînul secaiu
E tu, Doamne, în veac lăcuiaști
Și pamentea ta în neam și în neam“ (v. și sfîrșitul psalmului).

Puterea de sugestie a antitezei a fost încercată de marile condeie ale literaturii culte. Eminescu folosește antiteza ca principiu de structurare a unor poeme *(Venere și Madonă, Împărat și proletar)* dar și ca figură de stil propriu zisă: *„Ea* un înger ce se roagă. — *El* un demon ce visează; *Ea* o inimă de aur — *El* un suflet apostat“ ... *(Înger și demon).* La Arghezi aflăm antiteza bazată pe o permanentă dualitate interioară: „Sînt înger, sînt și diavol, și fiară și-alte-asemeni. Și mă frămînt în sine-mi ca taurii-n belciug“ *(Portret)*, care se extinde analogic la raportarea față de cosmos: „Eu veneam de sus, tu veneai de jos. Tu soseai din vieți, eu veneam din morți“ *(Morgenstimmung)* (v. *Dicționar de termeni literari,* p. 30—31).

Pentru captivi, în dorul de țară, sînt dragi pînă și pietrele Ierusalimului în ruină:

„Că dulce vrură șerbii tăi pietrile lui
Și țărîna lui miluiră“.

Se spune că irlandezii care se îndepărtează de patrie duc cu ei un bulgăre de pămînt din solul natal.

În literatura română G. Coșbuc dădea glas acestui tulburător sentiment:

„Și-ajuns în țară, eu te rog,
Fă-mi cel din urmă bine
Pămîntul țării să-l săruți
Și pentru mine!“ *(Rugămintea din urmă)*

O piesă din dramaturgia contemporană românească confirmă emoția încercată, de cei ce și-au părăsit țara, la vederea pumnului de pămînt din glia străbună (v. *Un fluture pe lampă* de Paul Everac).

Finalul psalmului sugerează optimismul celor plecați: Dumnezeul etern — creator al universului („Întru începute, tu, Doamne, pămîntul urzișí" ... „tu acela ești și anii tăi nu scad") va reda copiilor patria lor și-i va menține neclintiți:

„Fiii șerbilor tăi întra-vor
și sămînța lor în veac derege-se".

TEXTE: Psaltirea publicată românește la 1577 de diaconul Coresi, reprodusă cu un studiu bibliografic și un glosar comparativ de B. P. Hasdeu. *Textul.* București, 1881; *Coresi, Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și din 1589.* Text stabilit, introducere și indice de Stela Toma, București, 1976; *STUDII:* Al. Odobescu, *Psaltire tradusă românește de diaconul Coresi și tipărită la Brașov la 1577,* în „Revista română", II, 1862, p. 107—120; I. Gheție, *Cu privire la textele slavo-române cu traducere interliniară din secolele al XVI-lea și al XVII-lea,* în LR, XVII, 1968, nr. 1, p. 75—78; id., *Cea mai veche atestare a cuvîntului „săpun" și raportul dintre psaltirile românești din secolul al XVI-lea,* în LR, XIX, 1970, nr. 3, p. 247—251.

1 *Otveat* = răspuns; 2 *cumplimu-ne* = pierim; 3 *băsău* = mînie; necaz, răzbunare, ocară; 4 *ședere* = catismă (fiecare din cele 20 de secțiuni în care este împărțită psaltirea); 5 *measer* = sărac; 6 *oțărăște-se* = se mîhnește; 7 *podobii-mă* = mă asemănai; 8 *nesăturatul* = pelicanul, 9 *bearea* = băutura; 10 *pamentea* = pomenirea; 11 premiezare = înjumătățire; la jumătate; 12 *învolbi-le* = le vei învăli, le vei face val; 13 *sămînța* = descendența, seminția, neamul.

PALIA [DE LA ORĂȘTIE]

14 noiembrie 1581 — 14 iulie 1582 Transilvania

Cu *Palia de la Orăștie* se face cea dintîi încercare de a tălmăci în limba română *Vechiul Testament;* traducerea cuprinde primele două cărți ale lui Moise *(Geneza* și *Exodul)* și a fost întocmită de cinci cărturari români transilvăneni: Mihail Tordași, Ștefan Herce, Efrem Zacan, Moise Peștișel și Achirie.

Cercetările (I. Popovici, M. Roques) au stabilit că traducerea s-a efectuat după o versiune maghiară a *Vechiului Testament (Pentateucul* lui Heltai Gáspár, tipărit la Cluj în 1551) și după un text al *Vulgatei* (într-o ediție corectată, asemănătoare cu aceea pe care a publicat-o, în 1573, Lucas Osiander la Tübingen). Frecvența unor cuvinte de origine slavă presupune și consultarea unui izvor slavon.

Imprimarea *Paliei* se datorește ucenicilor lui Coresi, Șerban și Marian, făcîndu-se cu știrea voievodului Ardealului, Sigismund Bathori, și sub patronajul episcopului calvin al bisericii românești din Transilvania, Mihail Tordași; cheltuiala a fost suportată de un magnat ungur, Geszty Ferenz.

Provenind dintr-o regiune mai slab reprezentată prin texte (Banat) textul *Paliei* este deosebit de interesant pentru particularitățile lingvistice, îndeosebi lexicale, neîntîlnite în alte manuscrise și tipărituri.

[PROLOG]

Cu bunăvoie și destoinică mila lu Domnedzeu aceaste cărți creștinești [i]ară orindite după voia lu Domnedzeu, cu știrea măriei lui Batăr Jigmon[1]**, voivod ăl Ardealului și a Țăriei Ungurești și cu știrea și cu voia a toți domnilor mari și sfeatnici ai Ardealului, pentru întrămătura beseareceei sfîntă a romînilor, poftind tot binele, ispăsenie creștinilor români, care ispăsenie numai de la tine, Doamne, cearem printru singur sfînt fiiul tău, Isus Hristos, domnul și ispăsitoriul nostru. Amin.**

Și se-au început aceste cărți luna noiemvrie 14 și se-au săvîrșit în luna lu iunie 14. Vă leato 7090[2]. Rojdestvo Hristovo.[3]

Aceasta e partea Paliei dentîi.

Amu cinci cărți ale lui Moisi prorocul, carele sîmt întoarse și scoase den limba jidovească pre greceaște, de la greci sîrbeaște și într-alte limbi, den acealea scoase pre limbă rumânească. Cărțile iară ce se cheamă Scriptură Sfîntă dentru rostul Domnului dzisă și grăită și se țînu în beseareca sfîntă, sîntu aceastea numele lor. Dentîniu: 1. Bîtia[4], **2.** Ishodul[5], **3.** Levia[6], **4.** Cisla[7], **5.** Thorozacon[8], **[...]**[9].

Den aceastea toate, nu-s multe care n-au ieșit în limbă rumânească den ceale cărți sirbești și grecești, însă acmu, asupră deaceastea, tipăritu-se-au ceastea doo cărți dentîniu a lu Moisi proroc [...][10].

După aceaste 5 cărți a lu Moisi noi folosul celor proroci mulți alalți nu putum scrie, ce care om va ceti-le mai dulci vor fi în rostul lui decît stredie; psalom [118/72][11] **catizma, 17 [...].**

Cu mila lui Domnedzeu și cu ajutoriul Fiiului și cu săvîrșitul Duhului sfînt, eu, Tordași Mihaiu, ales piscopul romînilor în Ardeal și cu Herce Ștefan propoveduitoriul evangheliei lu Hristos în orașul Căvăran Șebeșului[12]**, Zacan Efrem, dascalul de dăscălie a Șebeșului și cu Peștișel Moisi, propoveduitorul evangheliei în orașul Logojului și cu Achirie, potropopul varmigiei**[13] **Henedoriei, ți-**

num într-una pentru jelanie Scriptureei Sfinte, că vădzum cum toate limbile au și înfluresc întru cuvîntele slăvite a lui Domnedzeu numai noi românii pre limbă nu avem. Pentru aceaia cu mare muncă scoasem den limbă jidovească și grecească și sîrbească pre limbă românească 5 cărți ale lui Moisi prorocul și patru cărți ce se cheamă țrstva[14] și alți proroci cîțva și le dăruim voo fraților rumâni și cetiți și nu judecareți necetind mainte, că veți cu adevăr a afla mare vistiiariu sufletesc. Noi pentru dragoste lui Domnedzeu am ustenit, n-au iară întors mînă de înger, ce mînă grea păcătoasă, să veți afla ceva greșit pre a ceriului Domnu, cum că el fie adevărătură că nu e cu voie noastră acea greșală, pentru aceaia cetind toți, vare în ce mînă va sosi, blagosloviți cum și Domnedzeu să blagoslovească pre voi. Amin.

Den mila lu Domnedzeu în dzilele lu Batăr Jigmon, voivodă Ardealului, dăruim den aceaste cărți scris[e] a noastre, ceaste doo dentîniu: Bitie și Ishodul, celui domn de steag și vestit viteadz Ghesti Freanți[15], alesu hotnogiu[16] Ardealului și Țăriei Ungurești, lăcuitoriu în Deva, cum aceaste doo cărți să fie pîrgă pînă Domnedzeu va și alalte tipări și scoate și măriia lu Ghesti Freanți fu cu tot agiutoriul și le-au scris în cheltuială multă și cu alți oameni buni încă lîngă sine și le-au dăruit voo, frați românilor. Pentru aceaia rugați pre Domnedzeu prentru mărie lui.

Den mila lui Domnedzeu, eu, Șerban diiacu meșterul mare a tiparelor, și cu Marien diiac dîndu în mîna noastră ceaste cărți, cetind și ne plăcură și le-am scris voo, fraților români, și le cetiți că veți afla întru eale mărgăritariu scumpu și vistieriu nesfîrșit. Cunoaște-veți folosul buneaților și plata păcatelor de la Domnedzeu întru ceaste cărți.

Scrisu-se-au ceaste cărți sfinte, anii 7090.

Po rojdestva Hristovo[17], 1582, mesța[18] iule, 14. În cetate în Orăștie.

BAR, CRV, 30, p. 1v, 2r, 3r, 4r, 6r—6v.

Nu putem scăpa din vedere cum, printre datele „de rutină" ale prefeței (aprobarea și sprijinul înaltelor foruri, finanțarea, traducerea, imprimarea, perioada de lucru și cuprinsul lucrării) se detașează însuflețitoarele sentimente ale celor care au trudit la realizarea cărții („toate limbile au și înfluresc întru cuvîntele slăvite a lui Domnedzeu numai noi românii pre limbă nu avem", [. . .] „ceaste cărți cetind [. . .] ne plăcură și le-am scris voo fraților români"), îndemnul la lectură precum și asigurarea satisfacțiilor spirituale pe

care aceasta le oferă („cetiți și nu judecareți necetind mainte, că veți cu adevăr a afla mare vistiiariu sufletesc" sau „cetiți că veți afla întru eale mărgăritariu scumpu și vistieriu nesfîrșit, cunoaște-veți folosul buneaților și plata păcatelor de la Domnedzeu întru aceste cărți"); metaforele și epitetele urmăresc să dea măsura deosebitei valori a cărții („mărgăritariu scumpu"), ale cărei învățăminte sînt o necurmată, perpetuă comoară („vistieriu nesfîrșit"); comparația dulceții graiului național cu partea cea mai de calitate a mierii se formulează în sfera și cu mijloacele la-ndemînă oricărui om din popor: „care om va ceti-le mai dulci vor fi în rostul lui decît stredie"; ideea o găsim mai întîi în *Psaltirea românească* de la 1570, apoi în cea slavo-română de la 1577 (sfîrșitul psalmului 76) și reprodusă aidoma și-n același loc de Șerban Coresi în psaltirea din 1589.

BITIE 1

CARTEA LU MOISI

6 Cap.

[VESTIREA POTOPULUI. FACEREA CORABIEI]

[. . .] Ce deaca Domnul vădzu cum oamenilor răiia[19] multă pre pămînt și tot cugetul inimiei sta spre rău în toată vreamea, căi-se el că au făcut pre om spre pămînt și fu dor într-inima lui. Și zise: „Pierde-voiu pre omul care am făcut den fața pămîntului, den oameni pînă la jiganii, den ceale ce se trag pre pămînt pînă la paserile ceriului, că mă căiesc că am făcut eale."

Ce Noe află milă naintea Domnului.

Aceasta e ruda lui Noe. Noe era om bun și fără prepus[20] vie naintea Domnului în dzilele lui. Și făcu trei feciori: Sim, Ham și Iafet. Ce pămîntul strică-se înaintea Domnului și se împlu cu fărăleage. Atunce căută Domnul spre pămînt și iaca stricat era, că tot trupul era stricat calea sa spre pămînt.

Și zise Domnul lu Noe: „Sfîrșitul a tot trupului venit-au naintea mea, că se-au împlut pămîntul cu strîmbătatea și iacă pierde-voiu ei cu pămîntul. Fă ție o corabie de lemn de brad și fă cămări într-însă; cleiește cu rășină denlăuntru și denafara. Și o fă așa: de lung să fie trei sute de coți[21], de lat 50 de coți, de înaltă 30. O fereastră în sus fă pre ea de un cot mare și ușă pren mijloc în

laturi veri pune; și să aibă trei podure: unul dedesupt, altul în mijloc, al treile în verhu.[22]

Că iacă eu voiu aduce potopul apeei spre pămînt, să pierz tot trupul în care duh viu iaste de supt ceriu, și toate ce sînt spre pămînt să piară. Încă cu tine voiu face tocmeală și tu veri întra în corabie cu feciorii tăi și cu muiarea ta, și cu muierile ficiorilor tăi. Și tu bagă în corabie de tot fealiul de jigănii, den tot trupul cîte doao, bărbătuși și muieruși, cum să rămîne vii la tine. Den paseri după fealiul lor, den vite după fealul lor și den toți viermii pre pămînt după fealiul lor și de toate să între la tine cîte doao, cum să rămîne vii. Și tu ia de toate bucatele la tine ce se mănîncă și veri strînge la tine cum să fie ție mîncare și lor acolo".

Și făcu Noe toate ce porinci Domnedzeu lui.

BAR, CRV, 30, p. 14^{v}—15^{v}.

În ciclul traducerilor românești din sec. XVI *Palia de la Orăștie* ocupă un loc aparte, concretizînd efortul atîtor decenii, ce i-au premers, în căutările spre desăvîrșire a expresiei românești; lectura se face, în cea mai mare parte, fără dificultate; ea cucerește cititorul prin plasticitatea, armonia și vioiciunea transpunerii, sporind popularitatea, sau dînd chiar naștere, unor „povestiri" și teme răspîndite în creația populară.

La numeroase popoare a existat o tradiție relativă la o cutremurătoare catastrofă care a pustiit suprafața întregului glob și a distrus toată rasa umană — cu excepția unei singure familii.

Apărătorii Bibliei fixează această catastrofă ca petrecîndu-se cu aprox. 3000 de ani înaintea erei noastre, din mînia lui Dumnezeu pentru tot mai multele răutăți săvîrșite de oameni.

În legendele biblice se vorbește de o uriașă revărsare de ape care ar fi înecat întreaga lume și toate viețuitoarele de pe pămînt (afară de cele de pe corabia lui Noe, ales de Dumnezeu să supraviețuiască, împreună cu ai săi, deoarece „era om bun"). Răspîndite în tradițiile mitologiei grecești, în toată Asia occidentală, cele mai multe povestiri despre potop, după *Biblie,* circulă în foarte multe variante, unele generate de chiar varietatea spuselor biblice, altele rezultate din numeroasele modificări suferite de-a lungul secolelor, modificări corelate adesea cu note specifice din viața și credința diferitelor comunități umane.

Folclorul românesc înregistrează, pornind de la potop, fabulații care „sancționează" slăbiciuni, vicii, defecte fizice *(Boul ce vorbia*[23]*; De cînd e corabia; De cînd e rachiul; Greșala lui Noe),* alteori explică anumite fenomene naturale *(De ce are hulubul picioarele roșii, De ce mănîncă corbul hoit?),* obiceiuri *(De cînd e toaca),* răstălmăcind, în țesătura de umor caracteristic popular, „motivele primare", nu totdeauna cu un prea strîns respect pentru „canonicitatea" lor.

De altfel, din chiar fragmentul ales, unde se păstrează nu numai suflul unei narațiuni moralizatoare, dar și cadența punctării culpelor pentru care vinovații se cer pedepsiți, amănunțita descriere a încărcăturii corăbiei (dezbătută de mulți comentatori ai *Bibliei),* încărcătură care de bună seamă o va face „supraponderabilă", n-a scăpat atenției și inventivității populare *(De cînd sînt șoarecii, mîțile, oamenii pleșuvi)*[24]; tot astfel o legendă, „brodată" pe fondul unei închipuiri mitice privind pe Noe, explică nașterea călinului *(Viburnum opulus),* arbustul ale cărui fructe sînt niște boabe roșii, spunînd că e făcut din sîngele lui Noe care s-a tăiat la deget pe cînd lucra la corabie[25].

TEXTE: M. Roques, *Palia d'Orăștie (1581—1582),* I, *Préface et livre de la Genèse,* Paris, 1925; Viorica Pamfil, *Palia de la Orăștie, 1581—1582,* Text, facsimile, indice; ediție îngrijită de ~ București, 1968; *STUDII:* Iosif Popovici, *Palia de la Orăștie,* în „An. Acad. Rom", Mem., Secț. Lit. S. II, tom. XXXIII, 1911, p. 517—538; M. Roques, *L'original de la Palia d'Orăștie* în „Mélanges offert à M. Émile Picot", Paris, 1913; V. Pamfil, *Elemente regionale în lexicul „Paliei de la Orăștie",* în „Cercetări de lingvistică", Cluj, III, 1958, p. 227—249; id., *„Calcuri româno-maghiare, în „Palia de la Orăștie",* în „Cercetări de lingvistică", Cluj, II (1957), p. 209—219; N. Drăganu [Recenzie la] Mario Roques, *Les premières traductions roumaines de l'Ancien Testament. Palia d'Orăștie (1581—1582). Préface et livre de la Genèse,* în DR IV, 1924—1926, p. 1107—1113.

[1] *Sigismund Bathory,* principele Ardealului (1581—1598, 1598—1599, 1601, 1601—1602); [2—3] (text sl.) = în anul 1582, nașterea lui Hristos; [4—8] numele slavone ale cărților Vechiului Testament = *Creațiunea, Ieșirea, Leviticul, Numerii, Deuteronomul* etc.; [9] sînt înșirate în continuare toate cărțile canonice ale *Vechiului Testament;* [10] se rezumă conținutul celor cinci cărți ale lui Moise; [11] loc gol în orig.; [12] *Căvăran Șebeș* = Caransebeș; [13] *varmigiei* = comitatului; [14] *țrstva* = regii, Cartea regilor; [15] *Geszty Ferenc,* personaj cunoscut în istorie, comandant militar al Hunedoarei, care, deși violent și aspru, a sprijinit viața religioasă și culturală a supușilor săi; [16] *hotnogiu* = căpitan; [17] (sl.) = după nașterea lui Hristos; [18] (sl.) = luna. [19] *răiia* = răutatea; [20] *fără prepus* = neprihănit; [21] *coți* = (la pl.) măsură de lungime egală cu lungimea brațului de la îndoitura cotului și pînă la vîrful degetului mijlociu; [22] *verhu* = *vîrf.* [23] *Datinele și credințele poporului român,* adunate și așezate în ordine mitologică de Elena Niculiță Voronca, Cernăuți 1903, p. 19—22. [24] idem; [25] idem.

NOUL TESTAMENT

1648 Transilvania

Este prima traducere integrală a *Noului Testament* și a fost tipărită de mitropolitul Simion Ștefan la Alba Iulia.

Tălmăcirea a fost începută de ieromonahul Silvestru, după a cărui moarte a fost reluată și continuată de un colectiv de traducători, cu evidentă formație cărturărească, ale căror nume nu se cunosc.

Lucrarea beneficiază de mai multe texte originale — expuneri ale traducătorilor —: 25 de prefețe (fiecare evanghelie își are prefața sa; la fel *Faptele apostolilor* și epistolele), și de rezumate care preced fiecare capitol.

În primele două prefețe se afirmă că traducătorii au folosit versiuni grecești, slavone și latinești. Unii specialiști sînt de părere că s-ar fi folosit și o versiune maghiară, chiar una ebraică și de asemenea vechile tălmăciri coresiene.

Cartea are o deosebită importanță pentru cultura românească în general, și, în special, pentru istoria limbii române literare. Reunind într-un singur tom o serie de traduceri care apăruseră separat, *Noul Testament* se prezenta cititorilor români într-o limbă clară, accesibilă, unitară, promovînd, în același timp, cîteva principii teoretice privitoare la limba literară: noțiunea de unitate a limbii, limba—instrument de circulație obștească, noțiunea neologismului (V. *Predoslovie către cetitori).*

Numeroasele glose marginale (care explică nu numai termenii străini: latini, maghiari, grecești, slavoni, ci și termeni existenți în limbă, dar considerați a fi mai puțin cunoscuți) se constituie într-un început de dicționar de sinonime cu un scop practic: accesibilitatea (G. T. Pop).

Tirajul cărții pare a fi fost considerabil, ea fiind răspîndită în toate regiunile locuite de români și păstrată în numeroase exemplare pînă în zilele noastre.

NOUL TESTAMENT
sau

Împăcarea, au legea noao a lui Isus Hristos, Domnului nostru, izvodit[1] cu mare socotință den izvod[2] grecescu și slovenescu pre limbă rumânească, cu îndemnarea și porunca, denpreună cu toată cheltuiala a măriei sale GHEORGHIE RACOȚI[3], craiul Ardealului, i

procia. Tipăritu-s-au întru a mării[i] sale tipografie dentîiu noou, în Ardeal, în cetatea Belgradului[4].

Anii de la întruparea Domnului și Mîntuitoriului nostru Isus Hristos 1648, luna lui ghenuariu 20.

PPREDOSLOVIE CĂTRĂ MĂRIIA SA CRAIUL ARDEALULUI

[. . .] Văzînd și înțelegînd măriia ta că noi rumânii carii sîntem în țara măriei tale nu avem neci Testamentul cel Nou, **neci** cel Vechiu **deplin întru limba noastră, măriia ta te-ai milostivit ca un craiu** milostiv **și mi-ai poruncit să caut în popii miei preuți cărtulari și oameni înțelepți carii să știe izvodi** Testamentul cel Nou, **a Domnului nostru a lui Isus Hristos din limbă grecească și slovenească și lătinească; carea văzînd porunca măriei tale am și făcut și măriia ta încă te-ai milostivit de ne-ai adus meșteri streini de ne-au făcut tipografie și le-ai dat plată din vistiiariul măriei tale. Și pentru că acest lucru bun și sfînt iaste început din sfatul și din demnătura[5] și cu chelciugul[6] măriei tale pentr-aceaia să cuvine să iasă supt numele și suptu socotința și supt destoiniciia măriei tale pentru carele să aibă numele măriei tale pomană neuitată în veaci. Derept aceaia noi încă pentru că ne-ai dat** Testamentul cest Nou, **tipărit în limba noastră, nu vom înceta a ruga pre Dumnezău, pre tatăl domnului nostru Isus Hristos, să dăruiască pre măriia ta cu de toate bunătățile și trupești și sufletești și să-ți înmulțască anii mării[i] tale cum mulți și anii lui Ezechiil[7] craiu și să-ți întărească Dumnezău biruința în dereptate și în giudecată și în destoinicie și în biruire spre toți pizmașii măriei tale, amin!**

Slugă mai mică și plecată a mării[i] tale Simion Ștefan[8], arhiepiscop și mitropolit scaunului Belgradului și a Vadului[9] și a Maramurășului și a toată Țara Ardealului.

PREDOSLOVIE CĂTRĂ CETITORI

Cetitorilor într-această sfîntă carte, milă, pace și sănătate de la Tatăl, Domnul nostru Isus Hristos.

Începeniia ceștii sfinte cărți trebuiaște să știți și să înțeleageți despre ceaste lucruri carele sînt scrise pre rîndu.

Acest testament l-au început a-l izvodi iermonah Selivestru[10] din porunca și chelșugul măriei sale. Și el s-au ustenit cît s-au putut; și curînd îi s-au tîmplat lui moarte, iară noi socotind și luînd aminte găsit-am multă lipsă și greșeale în scriptura lui pentru neîn-

țelesul limbiei și cărții grecești. Pentr-aceaia noi am început dintîiu a-l posledui[11] și unde n-au fost bine am isprăvit și am implut și am tocmit din cît am putut.

Ce numai aceasta să știți că noi n-am socotit numai pre un izvod, ce toate cîte am putut afla, grecești și sîrbești și lătinești, carele au fost izvodite de cărturari mari și înțelegători la carte grecească, le-am cetit și le-am socotit, ce mai vîrtos ne-am ținut de izvodul grecescu și am socotit și pre izvodul lui Eronim[12] carele au izvodit dintîiu din limbă greacească, lătinească și am socotit și izvodul slovenescu carele-i izvodit sloveneaște din greacească și e tipărit în Țara Moscului. Și socotind aceastea toate varecarea au îmblat mai aproape de cartea greacească, de pre aceaia am socotit, însă de cea greacească nu ne-am depărtat știind că Duhul sfînt au îndemnat evanghelistii și apostolii a scrie în limbă greacească Testamăntul cel Nou și cartea greacească iaste izvorul[13] celoralalte.

Aceasta încă vom să știți că noi în cest testamănt întîiu am pus suma[14] la toate capetele[15] și în sumă sîntu stihuri[16] carele arată mai pre scurtu lucrurile ce sînt scrise într-acel cap pentru să să afle mai în degrabă ce va vrea să caute și în toate capetele toate soroacele le-am pus cu număr, carele să chiamă sloveneaște stih. Pentru că mai în toate limbile vedem că au acest izvod[17] de scriu cu stihuri pentru că foarte-i lesne a găsi în degrabă ce veri vrea să cauți în numărul soroacelor.

De aceasta încă vom să știți că vedem că unele cuvinte unii le-au izvodit într-un chip, alții într-alt, iară noi le-am lăsat cum au fost în izvodul grecescu, văzînd că alte limbi încă le țin așia, cumu-i sinagoga și poblican și gangrena și pietri scumpe, carele nu să știu rumâneaște ce sînt: nume de oameni și de leamne și de veșmente și altele multe carele nu să știu rumâneaște ce sînt, noi încă le-am lăsat greceaște pentru că alte limbi încă le-au lăsat așea.

Aceasta încă vă rugăm să luați aminte că rumânii nu grăiescu în toate țările într-un chip, încă neci într-o țară toți într-un chip. Pentr-aceaia cu nevoie poate să scrie cineva să înțeleagă toți grăind un lucru unii într-un chip, alții într-alt chip. Au veșmînt, au vase, au altele multe nu le numescu într-un chip. Bine știm că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sînt buni carii îmblă în toate țările, așea și cuvintele acealea sînt bune carele le înțeleg toți; noi drept aceaia ne-am silit den cît am putut să izvodim așea cum să înțeleagă toți, iară să[18] nu vor înțeleage toți, nu-i de vina noastră ce-i de vina celuia ce-au răsfirat rumânii printr-alte țări de[19] ș-au mestecat cuvintele cu alte limbi de nu grăiescu toți într-un chip.

Mai apoi de toate rugăm pre cetitorii ceștii cărți să nu ne giudece numaidecit, pînă nu vor socoti izvoadele și veți afla pre ce cale am îmblat.

Adevăr și noi oameni sîntem și am putut și greși săva[20] că am silit den cît am putut să nu greșim.

Mai vîrtos de toate pre aceasta ne-am silit să ținem înțelesul Duhului sfînt că scriptura fără înțeles iaste ca și trupul fără suflet [...].

BAR, CRV 54.

Prefața, pornind de la ideea unității poporului român, formulează necesitatea unei limbi scrise comune pentru românii din toate provinciile, recomandă evitarea regionalismelor și utilizarea în schimb, potrivit criteriului circulației, a cuvintelor de largă răspîndire. Prin preluarea din original a cuvintelor fără corespondent în limba română, se propune o soluție și în problema neologismelor.

Un „împrumut" (pe alt plan) — care tinde spre ridicarea nivelului științific al cărții românești — găsim și în tehnica de carte, tehnică menționată în cele cîteva rînduri din prefață ce se constituie drept scurtă „notă asupra ediției": pentru fiecare capitol în parte s-a trecut sumarul cu titlurile și trimiterile la pagină: „pentrucă mai în toate limbile vedem că au acest izvod [obicei] de scriu cu stihuri."

În același sens, al sporirii responsabilității față de cuvîntul scris, trebuie înțelese și corecțiunile (un fel de erată) inserate la sfîrșitul tomului sub titlu „greșalele", „săva că am silit den cît am putut să nu greșim" — spune prefațatorul, parafrazînd parcă vechiul proverb latin *errare humanum est* — „adevăr și noi oameni sîntem și am putut și greși", deci „Socotească cetitoriule (spune înainte de *corrigenda)* în ceastă carte pentru că n-au scris îngeri din ceriu, ce au scris mînă păcătoasă den țărînă făcută".

Ca stil, a doua prefață se deosebește de prima. Argumentele grupate pe puncte, după metoda scolastică, sînt redate prin fraze scurte, clare; o expunere metodică, cu care ne vom întîlni și în celelalte texte originale similare de pe parcursul *Noului Testament* (v. mai jos: *Preadsloviia 1, la corintheani* și *Preadosloviia cătră colosaem).*

Cunoscuta comparație din epistola lui Iacob („ca trupul fără de suflet mort iaste, așa și credința fără lucru moartă iaste" v. p. 71) apare extrapolată în această „profesiune de credință", cu schimba-

rea unuia dintre termeni („scriptura fără înțeles iaste ca și trupul fără suflet"), în virtutea curentei simbioze dintre formele preluate din textele religioase și limba vie a poporului — haina unor nevoi spirituale „mai lumești"; aici, credința că învățătura cuprinsă-ntr-un text de neînțeles nu folosește nimănui.

PILDA SĂMĂNĂTURII. MATHEI. CAP. 13.

[. . .] În zuoa aceaia ieși Isus den casă, ședea lîngă mare. Și să adunară mulțime multă cătr-însul, atîta cîtu-i fu lui a intra în corabie să șază și toată dihaniia[21] sta pre țărmure.

Și grăi lor multe în pildă, zicînd: iaca ieși sămănătoriul să samene.

Și sămănînd el, unele căzură lîngă cale și veniră pasările și le mîncară.

Dară altele căzură pre pietriș, unde nu avea pămînt mult și numaicît[22] răsăriră pentru ce nu avea pămînt adînc.

Deci răsărind soarele să veștejiră și pentru ce nu avură rădăcină să uscară.

Altele iară căzură între spini și crescură spinii și le înecară.

Dară altele căzură în pămînt bun și deaderă rod; una o sută, alta șasezeci iară alta treizeci.

Cela ce are urechi de auzirea să auză.

Atunci apropiindu-să cătră el ucenicii lui zisără lui: că ce grăiești lor în pilde?

Iară el răspunse, zise lor: că voao dată iaste să știți taina împărăției[i] ceriului, iară acelora nu li-e dată.

(Că cela ce are da-se-va lui și mai mult va avea, iară carele n-are, și ce are încă să va lua de la el).

Derept aceasta în pildă grăiesc lor, ca văzînd nu vor vedea și auzind nu vor auzi, nece vor înțeleage.

Și să să imple într-înși prorociia Isaiei carea zice: cu auzitul veți auzi și nu veți înțeleage, și căutînd veți căuta și nu veți vedea.

Că s-au îngroșat inima acestor oameni și cu urechile aud cu greu; și ochii lor închisără, să nu cîndva vază cu ochii și cu urechile să auză și cu inima să înțeleagă și să se întoarcă, să-i vindec pre ei.

Iară ochii voștri fericiți-s că văd și urechile voastre că aud.

Că adevăr grăiesc voao că mulți proroci și derepți pohtiră să vază ce vedeți și nu văzură și să auză ce auziți și nu auziră.

Dară voi auziți pilda sămănătoriului.

Că tot cine aude cuvîntul împărăției și nu înțeleage, vine hitleanul și apucă ce e sămănat întru inima lui; aceasta-i sămănătura lîngă cale.

Iară sămînța cea din pietriș, aceasta iaste carele aude cuvîntul și numaicît cu dragoste priimeaște pre el.

Și nu are rădăcină întru sine, ce timpuriu fiind iară scornindu-să fugă și răzmiriță pentru cuvînt numaidecît să sminteaște.

Iară sămînța ce-i sămănată în spini, acesta iaste carele aude cuvîntul, ce grija veacului acestuia și înșălăciunea bogăției[i] sugrumă cuvîntul și fără de rod iaste.

Dară sămînța ce căzu în pămînt bun acesta iaste carele aude cuvîntul și înțeleage, carele aduce rod și face: unul o sută, altul șasezeci, altul treizeci.

BAR, CRV 54, p. 16v—17v.

[PILDA DESPRE LUCRĂTORII TOCMIȚI LA VIE. MATHEI. CAP. 20.]

Că aseamenea iaste împărățiia ceriurelor omului căsătoriu[23] carele ieși dins[de]dimineață să tocmească lucrători în viia sa.

Deci tocmindu-să cu lucrătorii cîte un denar[24] pre zi, trimise pre ei în viia sa.

Și ieșind la al treile ceas văzu pre alții stînd în tîrg fără lucru.

Și acelora zise: „meargeți și voi în vie și ce ară fi derept voiu da voao."

Dară ei mearsără. Iară ieși în al șasele, și al noaole ceas feace așijderea.

Deci ieșind în al unsprăzeacele ceas află pre alții stînd fără lucru și zise lor: „ce stați acicea toată zuoa fără lucru?"

Zisără lui: „că nime pre noi n-au tocmit". Zise lor: „meargeți și voi în vie și ce va fi derept veți lua".

Iară fiind sara zise domnul viei viiașului[25] său: „chiamă pre lucrători și le plăteaște lor plata, începînd de la cei de apoi pînă la cei dintîi".

Și deaca veniră carii venisă în al unsprăzeacele ceas și luară unul cîte un denariu.

Iară viind și cei de întîi le părea că vor lua mai mult și luară și aceia cîte un denariu.

Iară deaca-i luară răpștiră[26] spre domnul casei zicînd: „aceștea de apoi un ceas lucrară și i-ai făcut aseamenea cu noi, carii am purtat greutatea zilei și zăduhul".

Iară el răspunzînd, zise unuia de ei: „soațe nu fac ție nedireptate. Au nu te-ai tocmit într-un dinar cu mine?

Ia-ți al tău și pasă[27] că voiu să dau cestui de apoi ca și ție.

Au nu să cade mie să fac ce voiu vrea den al mieu? Au pentr-aceaia iaste ochiul tău rău că eu bun sînt?

Așea vor fi cei de apoi întîi și cei dentîi mai apoi, că mulți sînt chemați, ce puțini aleși.

BAR, CRV 54, p. 25v—26r.

O particularitate esențială a creației biblice este caracterul ei didactic și alegoric. „Pilda instructivă reprezintă latura cea mai evoluată a artei literare vechi ebraice, exprimată cel mai frecvent în parabole și fabule" (M. S. Belenki, *Op. cit.*, p. 171).

Parabola este utilizată frecvent ca mod de inițiere a vulgului în adevăruri ezoterice, atît în religia budistă, cît și, mai apoi, în cea ebraică și mai ales în cea creștină. Ea cere inventatorului o imaginație bogată și strălucitoare și în același timp ascultătorului o mobilitate spirituală — aptă să sesizeze relația ideilor.

Poporul iubește acest limbaj care — ca în fragmentele de mai sus — se remarcă prin simplitate.

Dintre vechile texte religioase *Noul Testament* are cele mai multe parabole — unele devenite notorii prin raportarea la ele a unor evenimente, stări sufletești din viața de fiecare zi a oamenilor.

De aici justificata încorporare a parabolei în literatura beletristică. O imagine din *pilda sămănăturii* într-o poezie contemporană: „Veninul fiecărei Zile ne adapă, iar semințele speranței Au căzut pe piatră" (Al. Căprariu, *Astfel ne-a fost dat).*

PREADSLOVIIA 1, LA CORINTHEANI

Despre cartea la corintheani de prima trebuiaște să știm 5 lucruri:

1 Cine au scris aceasta carte?

Scriitoriul aceștii cărți iaste Pavel apostol [. . .]

[2] Cărora fu scrisă?

Scrisu-o-au corintheanilor. Corinteanii s-au chemat ahaeii[28]. Ahaiia[29] iaste țănutul mai de în sus și mai frumos a lui Peloponis[30] carele să chiamă acum Morea, lîngă izmul grecesc, aproape de Atica[31]. În izmu au fost făcut Corinthul între doao mări, între Egheon[32] și Ioniom[33]. Pentr-aceaia s-au chemat a doao mări, era loc de negutători mare și cu frîmseațe și cu bogăție multă și varecum era înfrîmțeșat în bogătate și în frîmseațe. Așa era vestit și în slăbiciune și în multe fealiure de păcate. Era făcută în loc tare[34] între doao mări, pentr-aceaia să zice că nu poate mearge fietecine în Corint. Fost-au și răsipită de Mummio[35], împăratul Romei, pînă în pămînt, pentru că n-au priimit solii rimleanilor cu cinste. După aceaia iarăși o au prenoit[36] Avgust[37] împărat și s-au întemeiat ca și mainte [. . .]

[3] Pentru ce i s-au tîmplat a scrie această carte?

Pentru doao lucruri. Întîiu [. . .]

[4] În această carte scrie apostolul de multe. În ceaste patru capete dentîiu ceartă pre corintheani pentru osebitura ce era întru ei, de să chiema unii petreani, alți pavleani, alții apoloneani, i procia. Și-i îndeamnă la uniciune. Și iară mărturisească de blîndeațele învățăturii lui și certînd pre apostoli înșălători pentru cuvintele lor ceale deșarte ce grăiia cu măiestrie.

În 5, 6. Trei fealuri de păcate ceartă [. . .].

În 7. Dă răspuns despre cartea lor în carea scrisease despre căsători [. . .].

În 8, 9, 10. Ceartă pre ceia carii supt sloboziia creștinească sînt partnici[38] în jărtvele idolești [. . .].

În 11. Ceartă doao fealiuri de păcate: unul era despre frîmseațea săborului, în carele greșiia muierile și bărbații, muierile rugîndu-să cu capetele goale și prorocind în săbor, iară bărbații împotrivă cu capetele acoperite să ruga și prorociia, care lucru nu să cuveniia și era în aleanul năravului[39]. Altul în cina Domnului, că fiind unii bogați făcea den cina Domnului ospăț pînă la beție, iară pre cei surumani[40] îi obidiia și-i osebiia și-i lăsa flămînzi [. . .].

[5] În ce vreame și unde e scrisă această carte? [. . .]. Cărțile grecești zic că-i scrisă în Filipus[41], însă să mai creade că-i scrisă în Efes[42] și într-aceasta țin cu noi Hrisostom și Athanasie[43] și Dionisie[44]. De pre aceastea am scris mai mult la predosloviia rimleanilor.

BAR, CRV 54, p. 222r—223v.

Într-un stil didactic traducătorii dau interesante lămuriri de cultură generală, popularizează noțiuni de geografie și istorie antică. Aceste informații arată cultura lor umanistă și tendința de evadare, de cîte ori li se prezintă ocazia, spre domenii de un interes general și profan (G. F. Țepelea).

Cea mai caracteristică pentru formația umanistă a traducătorilor este:

PREADOSLOVIIA CĂTRĂ COLASAEM

La înțelesul aceștii cărți trebuiaște să știm ceaste 4 lucrure: 1. Cine au fost colaseanii cărora le-au scris Pavel. Și de orașul lor. 2. De îndemnătura scrisorii pentru ce s-au îndemnat a scrie această carte. 3. De șumma cărției. 4. De părțile aceștii cărți.

Cine au fost acești colaseani și unde au fost orașul lor, nu înțeleg toți cărtularii într-un chip; unii zic că au fost rodoseani, pentru că în acel ostrov[45] al Rodosului[46] au fost rădicat un stîlp de piatră înaltu și minunat soarelui, carele să chiamă colos[47] și acela-i unul de ceale 7 minuni din lume. De pre acel colos s-au chemat oamenii acelui ostrov colaseani, cum zic mulți [. . .].

BAR, CRV, 54, 267^{v}—268^{v}.

TEXTE (fragmente în *Crestomații* și *Istorii literare*). *STUDII:* I. Bălan, *Limba cărților bisericești*, Blaj, 1914, p. 138—148; G. T. Pop [= G. F. Țepelea], *Contribuții la studierea limbii și literaturii vechi. Sinonimele în Noul Testament de la Bălgrad (1648)*, în BOR 80 (1962), nr. 7—8, p. 742—757; G. F. Țepelea, *Cîteva precizări în legătură cu izvoarele și glosele Noului Testament de la Bălgrad (1648)*, în LR, XII (1963), nr. 3, p. 274—282; id., *Predosloviile Noului Testament de la Bălgrad (1648)* în LR, XIII (1964), nr. 2, p. 149—156; id., *Alte precizări în legătură cu predosloviile Noului Testament de la Bălgrad (1648)*, în BOR 83 (1965), nr. 1—2, p. 113—124; M. S. Belenki, *Despre mitologia și filozofia Bibliei*, București, 1982.

[1] *izvodit* = tradus; [2] *izvod* = original, arhetip; [3] *Gheorghe Rákóczi I*, principe al Transilvaniei (1630—1648); [4] *Belgrad* = Alba Iulia (așezare dacică, orașul roman Apulum, centru slavo-român în evul mediu timpuriu și capitală a principilor Transilvaniei — sec. XVI—XVII); [5] *demnătura* = îndemnare, îndemn; [6] *chelciug, chelșug* = cheltuială; [7] *Ezechil*, unul din cei patru mari profeți evrei; [8] *Simion Ștefan* (?—1656), mitropolit al Transilvaniei; [9] *Episcopia Vadului*, din Cîmpia Transilvaniei, a fost înființată de Ștefan cel Mare; [10] *Silvestru Taha*, tipograf al lui Matei Basarab, a trecut Carpații cu slove dăruite de domnitorul său pentru Transilvania, după ce tipărise în 1641 sinaxarul de la sfîrșitul *Psaltirii* slavone de la Govora (1638) și — sub controlul lui Udriște Năsturel — tradusese din slavona rusă *Evanghelia învățătoare*, tipărită, în 1642, tot la Govora; [11] *posledui* = a confrunta, a colaționa; [12] *Eronim (Ieronim* sau *Hieronymus)* (cca. 336—420 e.n.), unul dintre cei mai mari învățați ai bisericii latine. Aici este vorba despre versiunea latină tradusă de Ieronim din grecește — cunoscută sub numele de *Vulgata* și devenită prin hotărîrea Conciliului de la Trento (1545—1563) versiunea oficială a bisericii catolice; [13] *izvor* = sursă, origine; [14] *șumă* = sumar, cuprins, tablă de materii; aici: rezumat; [15] *cap* (pl.: *capete)* = capitol; [16] *stihuri* = versete; [17] *izvod* = (aici) datină, tradiție; [18] *să* = dacă; [19] *de* = încît; [20] *săva* = chiar dacă, cu toate că; [21] *dihanie* = suflet, ființă vie; [22] *numaicît* = numaidecît; [23] *căsătoriu* = stăpîn al casei; [24] *denar* = monedă a cărei valoare a variat după timp și loc și care a circulat în trecut în diferite țări; [25] *viiaș* = îngrijitor de vie; [26] *răpștiră* = cîrtiră; [27] pasă = pleacă; [28] *aheeni*, uniune de triburi care au pătruns în Grecia la începutul mileniului II î.e.n. și s-au stabilit în Pelopones, întemeind puternice centre de civilizație; [29] *Ahaia*, mic ținut în nordul Peloponesului, locuit de populațiile amintite; [30] *Pelopones (Moreea)*, peninsulă în sudul Greciei, între Marea Egee și Marea Ionică; reprezintă terminația sudică a Peninsulei Balcanice, de care se leagă prin istmul Corint (explicațiile autorilor acestor fragmente sînt așadar absolut exacte); [31] *Atica*, provincie antică din sud-estul Greciei mijlocii, cu centrul la Atena; [32] *Egheon*, Marea Egee; [33] *Ioniom*, Marea Ionică; [34] *loc tare* = loc întărit, fortificat (aici: bine păzit prin formele de relief ce-l înconjoară); [35] *Mummio (Lucius Mummius)*, consul roman (146 î.e.n.) supranumit Achaius; a ars Corintul, reducînd Grecia la starea de provincie romană; [36] *au prenoit* = au înnoit; [37] *Avgust împărat (Caius Iulius Caesar Octavianus Augustus)* (63 î.e.n.—14 e.n.), primul împărat roman, nepot al lui Iuliu Cezar; [38] *partnici* = părtași (prima atestare în Dicționarul limbii române, la Dosoftei); [39] *în aleanul năravului* = nu era conformă cu obiceiul, cu tradiția; [40] *surumani* = sărmani; [41] *Filipus*, vechi oraș macedonean unde Sf. Pavel și-a început activitatea de predicator; [42] *Efes*, vechi și important oraș, în Asia Mică, puternic centru comercial și cultural, întemeiat de ionieni; [43] *Athanasie (Athenaios)* (sec. al III-lea e.n.), scriitor și retor grec a cărui operă constituie o bogată sursă de informații asupra vieții și culturii grecești din acel timp; [44] *Dionisie*, propagator al credinței; [45] *ostrov* = insulă (în mare); [46] *Rodos*, insulă grecească în Marea Egee care în epoca elenistică a cunoscut o remarcabilă înflorire culturală; [47] este vorba de *Colosul din Rodos*, statuie uriașă din bronz (cca. 32 metri) reprezentînd pe Helios, zeul soarelui; statuia a fost ridicată de locuitorii orașului, între anii 292 și 280 î.e.n., pentru a comemora victoria asupra lui Demetrios Poliorketes.

III. LITERATURĂ OMILETICĂ ȘI POLEMICĂ

TÎLCUL EVANGHELIILOR

[1 febr. — 5 august 1567] Transilvania

Este cea mai veche colecție de omilii în limba română; cuprinde cuvîntări pentru tot anul, explicînd textul evangheliilor (care este aproape același ca în *Tetraevanghel*, în unele locuri îmbunătățit). Împreună cu *Molitvenicul*, publicat ca „supliment" la *Tîlcul evangheliilor*, cartea, cunoscută și sub numele de *Cazania I* coresiană s-a tradus pentru români, se pare, de către români, din îndemnul și cu cheltuiala calvinilor. Coresi a imprimat-o după un text procurat și pus la dispoziție — probabil — de episcopul și superintendentul Gheorghe de Sîngeorz. La baza textului românesc al întregului volum, unii cercetători au presupus izvoare maghiare (Al. Piru); studii recente au adus corecțiuni în această privință, arătînd că este vorba de un original slavon (P. Olteanu), iar pentru cîntece, de texte maghiare (A. Popa, L. Onu); versiunea românească, pentru psalmi, a folosit probabil o traducere mai veche manuscrisă, dintr-o arie dialectală neprecizată, marcată de elemente nord-transilvănene și bănățene.

Analiza circulației filigranelor a fixat, în urmă cu un deceniu și jumătate, apariția *Cazaniei* cu cîțiva ani mai tîrziu decît 1564 (cum propusese mai întîi Sbiera), aproximativ în 1567 (Pavel Binder, Arnold Huttmann, Al. Mareș).

Asupra locului imprimării s-a opinat pentru Alba Iulia, Teiuș, Aiud, Cluj și Brașov.

Scrisă într-o frumoasă limbă românească, fapt ce a determinat pe mulți specialiști să o considere, mai degrabă, o compilare decît o tălmăcire, colecția de predici nu a beneficiat, în difuzarea ei, de pe urma acestei calități, datorită ideilor Reformei; fără a se fi răspîndit în celelalte provincii românești, chiar preoțimea transilvană a primit-o cu destule rezerve.

Ca fond lucrarea are meritul răspîndirii unor idei laice; conține cele mai multe elemente de critică socială; o luptă împotriva stăpînilor feudali, focalizată spre capii bisericii (papa de la Roma, patriarhul de la Constantinopole, popii și călugării), fățarnici, leneși, care-au scăzut prestigiul mănăstirilor — lăcașe de cultură — devenind lacomi de averi, exploatatori ai poporului: „sînt buni numai de-a cerere milă în țară de la mișelame"; la fel sînt criticați clericii erijați în stăpîni atotputernici pe pămînt, care au inventat cultul morților pentru a-și crea venituri: „Minciună e și aceaia carei zice că pot folosi după moarte sufletelor, că nu se schimbă locul după ceastă viață, ce iaste scornit pentru lăcomiia cărtularilor" (p. 116) (idee de-a dreptul progresistă, incriminatorie pentru nebulara credință în existența „umbrelor", cu nevoi lumești, „de dincolo", credință care — „a-ntunecat vederea" „mișelamei", în multe locuri și pentru mult timp, pînă la irefutabilul: „căci *morți* sînt cei muriți" din Eminescu, *Împărat și proletar* — difuzat, cu precădere, de literaturile moderne. Se condamnă, de asemenea, imoralitatea, superstițiile, practicile obscure: „Noi nebunii deaca ne noi bolnăvim meargem la nescare muieri, carele pre noi descînt. Deaca una nu poate folosi, noi ispitim la zeace sau la doaozeci că nu gîndim cu eale nemica nu putem folosi cu fărmăcătura, sau cu altă drăcie" (p. 236). Stilul, în atari pasaje, este polemic, vehement uzînd de ironie, persiflare.

Într-o altă manieră stilistică se laudă și se cultivă tăria, răbdarea, blîndețea, munca, cinstea, imprimînd respectul și admirația față de demnitatea omului înnobilat cu asemenea calități; sfaturile se dau ca-n biblicul decalog sau ca-n laicele, reguli de bună purtare": „nu fărmăca, nu descînta, nu vrăji, nici mearge la aceia carei fac așa" (p. 325); „nu te îmbăta nicidinioară [...] că prea multe reale den beție" (ib.).

O idee care se detașează net, repetîndu-se, mai mult sau mai puțin identic, este aceea circumscrisă în crezul calvinilor, dar căreia Coresi îi subsumează pe toate celelalte, a folosirii limbii poporului în biserică și în cultură; în afară de *Dojana cetitorilor* (epilogul *Tîlcului evangheliilor*) sau de *Poloјenie* (prefața *Molitvenicului*) o întîlnim și pe parcursul explicării evangheliei lui Luca: „Întrebare: Derept [ce] lucrure merg oamenii la besearecă? Răspuns: Derept patru lucrure merg oamenii la besearecă. Cum acolo popa să spuie cuvîntul lu Dumnezeu, sfînta evanghelie, în limba pre carea grăiesc oamenii, să putem înțelege noi mișelamea. Ce folosu e lor deaca popa grăiaște în limbă striină, rumânilor sîrbeaște de nu înțeleg sau pre altă limbă ce nu vor înțeleage ascultătorii" (p. 263).

Dacă ideile și stilul acestor tălmăciri nu aparțin lui Coresi, dacă chiar și „profesiunile sale de credință" s-au formulat, uneori total, alteori în parte, „sub imperiul" unor „modele", atribuindu-i-se, cu certitudine, numai înlocuirea termenilor privitori la da-

tele legate de imprimare, atunci opțiunea, efortul depus pentru întocmirea tipăriturilor pe care ni le-a lăsat, pot fi considerate daltă definitorie în modelarea blocului de marmoră (cum numea G. Călinescu literatura veche românească), în care stăteau „încă nenăscuți Eminescu și Creangă, Caragiale și Sadoveanu".

DOJANA CETITORILOR

Den mila lu Dumnezeu, eu, diiacon Corese, deaca-am văzut că mai toate limbile au cuvîntul lu Domnezeu în limba lor, numai noi rumânii n-avem și Hristos zice Mathei 109: „Cine ceteaște să înțeleagă". (Pavel apostol încă scrie la Corintom 155: că „întru beseareca mai vîrtos cinci cuvinte cu înțelesul mieu să grăi[ie]sc ca și alții să învăț, decît untunearec de cuvinte neînțelease într-alte limbi"), derept aceaia am scris, cum am putut, Treteevanghelul și Praxiiul rumâneaște. După aceaia deaca am văzut jelanie a mulți preuți de Tîlcul evangheliilor, cum să poată și ei propovedui și a spune oamenilor învățătură după cetitul evangheliei, așa am aflat aceaste tîlcure ale evangheliilor pre dumineci prespre an, scoase den scriptura prorocilor și apostolilor și celor sfinți părinți. Și deacam cetit, bine am ispitit și socotit și am aflat că toate tîlcuiesc, adevează și întăresc cu scriptura sfîntă și mie tare plăcură și am scris cu tipariul voao fraților rumânilor să fie pre învățătură și vă rog ca frații miei să cetiți și bine să socotiți că veți vedea voi însivă cum că e mărgăritariul și comoară ascunsă (Mathei 55). Veți afla într-înse desvătat, în 20 de cărți atîta învățătură cheară[1] nu vreți afla ca în ceastă carte. Și cine va ceti pînă la sfîrșit că va afla cu adevăr că e așa, că această carte arată-ne noao păcatele noastre și ne învață cumu ne turnăm și ne pocăim, și unde putem afla iertăciunea păcatelor noastre și pren ce putem mearge la împărăția ceriului, și alalte mai toate ce trebuiaște a ști creștinilor. Ce frații miei, unde ceartă această carte pre vlădici, episcopi, popi, călugări și pre domni, nu ceartă pre cei buni, ce pre răi. Bunii să nu ia pre sine. Și carii vor fi cu vină certați ei se pocăiască și să lase răutatea și să îmble cu dereptate. Amin.

Chelciug și banii pre acest lucru înduratu-se-au a da jupînul Foro Miclăuș[2].

BAR, CRV 13, p. 453—454.

Coresi a consimțit deliberat la tipărirea „tîlcurelor", după ce-a „cetit", a „ispitit și socotit", studiind deci atent, examinînd, cu de-amănuntul, conținutul lucrării pe care a găsit-o conformă cu

„scriptura sfîntă"; mai mult, declară că „tare ii plăcură" și de aceea a scris-o „cu tipariul" „fraților rumânilor să fie pre învățătură"; cunoscîndu-i tonul fulminant — „unde ceartă această carte" — își avertizează cititorii că „nu ceartă pre cei buni, ce pre răi". „Bunii" să nu se simtă vizați, iar ceilalți — să se îndrepte.

Formula „voivodală" din titulatura vechilor hrisoave emanate din cancelariile noastre domnești: „Den mila lu Dumnezeu, eu, diiacon Corese" îl legitimează pe Coresi ca împămîntenit; el avea conștiința marii misiuni pe care o îndeplinea, iar ecoul acestei conștiințe este postura pe care și-o ia în părțile laice care deschid sau închid cărțile sale.

Îndemnul de a folosi limba națională în biserică (întemeiat, ca de fiecare dată, pe citarea textelor biblice) se va repeta în prefața *Molitvenicului* cu mai multă energie:

MOLITEVNIC RUMÂNESC [...]
Polojenie[3]

Rumâneşte am scris acest molitevnic cum să înțeleagă și popa ce zice însuşu și oameni ce ascultă, că alte limbi înțeleg. Și Dumnezeu așa au fost lăsat, și prorocilor și apostolilor, să grăiască în limba cum înțeleg și grăiesc oam[e]nii. Hristos încă așa ne învață, Mathei 55: „Înțeles-ați aceastea toate", și Mathei 60: „Auziți și înțeleageți"; Mathei 109: „Cine ceteaște să înțeleagă", și Pavel apostol la Corinth 155, cum „mai bine în beseareca cinci cuvinte a grăi, cu înțeles, să învețe și alalți, decît untunearec de cuvinte în limba striină". Și cu adevăr zice, cum în vînt grăiaște popa cînd nu înțeleage, au el, au oamenii. Încă și păcat cum zice Dumnezeu. La ishod 20 de capete: „Numele Domnului Dumnezeului tău să nu iai în deșert și bine-nu-socotit în gura ta că nebintetuit[4] nu veri fi". Frații miei popi, cu bun înțeles și mare frică și cinste pomeniți numele Domnului. Nu boscorodiți că va bate voi Domnul.

BAR, CRV, 13, p. 455—456, 477*.

Adverbul „rumânește" — cu care-și începe Coresi cuvîntul introductiv — iese în relief nu numai prin antepunerea sa față de verb, ci și pentru că împreună preced obiectul acțiunii. Ca într-o *ars bene dicendi* retorică — conținutul frazei se concentrează în debutul ei; susținerea, „sub pavăza" trimiterilor la *Scriptură*, a propovăduirii în limba poporului, este sprijinită aici de și mai multe versete: „Dacă prin limbi nu veți da cuvînt lesne de înțeles, cum se va cunoaște ce ați grăit? Veți fi niște oameni care vorbesc în

vînt“ (Pavel, I, 14). Plasticitatea ultimei imagini („cum în vînt grăiaște popa cînd nu înțeleage, au el, au oamenii“) a perpetuat, în înțelepciunea noroadelor, zădărnicia oricărui efort fără ecou.

TEXTE ȘI STUDII: I. G. Sbiera, *Mișcări culturale și literare la românii din stînga Dunării în răstimpul de la 1504—1714*, Cernăuți, 1897, p. 57—59; N. Hodoș, *Un fragment din Molitvenicul diaconului Coresi (1564)*, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, București, 1903, p. 235—276; E. Dăianu, *Un molitvenic calvinesc pentru români*, în „Răvașul“, 6 (Cluj, 1908), p. 168—181; Vl. Drimba, *O copie din sec. al XVII-lea a Tîlcului evangheliilor și Molitvenicului diaconului Coresi*, în SCILF IV, 1955, p. 535—571; id., *Un fragment inedit din Cazania I a lui Coresi*, în SCL XI, 1960, nr. 4, p. 871—880; Pandele Olteanu, *Les originaux slavo-russes des plus anciennes collections d'homélies roumaines*, în Rsl IX, 1963, p. 163—193; id., *Presupusul original unguresc al Cazaniei I din 1564 a diaconului Coresi, corectarea unei erori*, în *Omagiu Rosetti la 70 de ani*, București, 1965, p. 645—651; Ferenc Hervay, *L'imprimerie cyrillique de Transylvanie au XVI-e siècle*, în „Magyar Könyvszemle“, LXXXI, 1965, nr. 3, p. 206; P. Olteanu, *Postilla de Neagovo în lumina Cazaniei I a diaconului Coresi* (cca 1564), în Rsl XIII, 1966, p. 105—131; Atanasie Popa, *Originalul cîntecelor din Molitvenicul tipărit de Coresi în 1564*, în LR XV, 1966, nr. 3, p. 255—265; Pavel Binder și Arnold Huttmann, *Cu privire la datarea și geneza Cazaniei I* tipărită de diaconul Coresi, în LR XVI, 1967, nr. 2, p. 109—117; Alexandru Mareș, *Cînd și unde s-au tipărit Tîlcul evangheliilor și Molitvenicul românesc*, în LR XVI, 1967, nr. 2, p. 119—130; Ion Gheție, *Unde s-a tradus întîia cazanie coresiană*, în LR XIX, 1970, nr. 2, p. 121—127; Gernot Nussbächer, *Coresi — Druck aus Klausenburg?*, în „Karpatenrundschau“, IV (XV), 1971, nr. 22 (998), p. 9; Pavel Binder, *Un fragment necunoscut al Molitvenicului coresian*, în LR XXII, 1973, nr. 4, p. 301—304; Liviu Onu, *Precizări în legătură cu cîteva fragmente găsite recent din Molitvenicul lui Coresi*, în LR, XXII, 1973, nr. 5, p. 453—466.

[1] *cheară* = clară; [2] *Forró Miklós de Háporton*, nobil secui, trecut la calvinism, finanțează tipărirea *Cazaniei;* [3] *polojenie* = argument editorial; [4] *nebintetuit* = nepedepsit; * broșat greșit, și apoi paginat.

EVANGHELIE CU ÎNVĂȚĂTURĂ

14 dechemvrie 1580—28 iunie 1581 — Transilvania

Cazania a II-a coresiană, cum mai numesc specialiștii această evanghelie, este o impunătoare carte veche românească, cuprinzînd cuvîntări pentru toate duminecile și sărbătorile anului.

Editată din inițiativa și pe cheltuiala judelui Brașovului, Lukács Hirscher, a fost tradusă de Coresi și ucenicii săi, preoții Iane și Mihai din Șchei, și imprimată de diacon în atelierul umanistului Johannes Honterus.

Investigații mai noi au dus la concluzia că „luminata carte“ (de care se vorbește în predoslovie) care avea să stea la baza versiunii românești, procurată de „jupînul Hrăjil Lucaci“ de la Tîrgoviște, era un intermediar slavon, tipărit la Zabludov, în 1569, după o variantă grecească a colecției bizantine de omilii a patriarhului Constantinopolului, Ioan XIV Caleca (1334—1347) (P. Olteanu).

După unii cercetători, Coresi ar fi revizuit numai textul, ale cărui particularități fonetice și lexicale (care nu se pot explica prin graiul din zona Tîrgoviște — Brașov, de unde era Coresi și ajutoarele sale — preoții Iane și Mihai) îndrituiesc posibilitatea folosirii unor traduceri manuscrise bănățene și nord-ardelene ale unora dintre omilii, dacă nu cumva popa Iane ar fi fost originar din Banat (I. Gheție).

Cunoscînd soarta primei cazanii, care n-a fost bine primită de români, fiind suspectată de a propaga unele idei contrare ortodoxismului, editorii acesteia au ținut, în predoslovie (reprodusă, cu mici modificări, după textul slav — v. P. Olteanu), să prezinte cartea cu toate garanțiile de autenticitate ortodoxă: avea girul a doi mitropoliți, a „mult cliros de preuți“ și „sfeatnici“.

Textul, destinat să înlocuiască limba slavonă în biserică, nu numai în Transilvania ci și în celelalte provincii locuite de români, va cunoaște o mult mai mare răspîndire decît *Tîlcul evangheliilor;* Lukács Hirscher, inițiatorul tipăririi, scrie judelui Bistriței — Gaspar Budacker — recomandîndu-i *Cazania* — despre care afirma că se vinde foarte bine în Moldova și Țara Românească (v. Doc. Hurm. XI, p. 656); s-au descoperit dealtfel exemplare în locuri îndepărtate de reședința imprimării: la mănăstirea Bistrița din Oltenia și în Moldova.

Încadrîndu-se în lupta atît contra Reformei, cît și contra turcilor, prin întărirea ortodoxiei, nu vom întîlni, aici, atacuri la adresa clerului ortodox.

Stilul, în respectul față de izvorul după care s-a făcut tălmăcirea (care la rîndul său păstrează stilul principalului izvor bizantin), va fi cînd polemic, vehement, cu fraze de o respirație mai mare, cînd sentențios, sacadat, cu propoziții scurte, exclamative sau interogative, cu comparații sau asocieri din natură, cu sinonime de

complinire a înțelesului unor termeni (procedeu frecvent și în textele originale), fapt care-i conferă o notă lipsită de artificialitatea ce caracterizează, de regulă, transpunerile dintr-o altă limbă.

Cartea ce se cheamă Evanghelie cu învățătură den tuspatru evanghelisti aleasă și den multe dum[n]ezeiești scripturi și dată besearicei lui Dumnezeu în toate dumineci a se ceti; așijdere și la dumnezeieștile praznice și la ale altor sfinți. Spre învățătură creștinilor oameni cătră dereptarea sufletului și trupului și cu ajutoriul lu Dumnezeu tipărită această sfîntă carte, Evanghelie cu învățătură, în anii și în zilele măriei lu Batăr Crіștov[1], cu mila lu Dumnezeu Voevod în toată Țara Ungurească și în Ardeal și în toți săcuii și în zilele marelui de Dumnezeu luminat, arhiepiscopului Ghenadie[2] ce-au fost spre tot despusul[3] măriei lui cu mila lu Dumnezeu cîrmitoriu legiei creștinească. Atunce era despuitoriu în toată Țara Rumânească bunul creștin și dulce Mihnea Voivod[4] și spre despusul domniei lui, cîrmitoriu legiei creștine, marele Serafim[5] arhiepiscupul. E cu ajutoriul lu Dumnezeu și cu voia acestor tuturor și a sfatului mieu și al ăltor, eu jupînul Hrăjil Lucaci[6] județul Brașovului și a tot ținutul Bîrsei, jăluii și ded de le tipării în lauda Tatălui și Fiiului și Duhului sfînt în cetatea ținutului domniei meale în Brașov. Și se-au început această carte a se tipări după întruparea Fiiului și cuvîntul lu Dumnezeu, la o mie 580 a ot bitia[7] 7088, în luna lu dechemvrie 14 dni[8] și se-au săvîrșit lucrul la o mie 581 a ot bitiia 7089, în luna lu iunie 28 dni.

BAR, CRV 29, p. 3.

Acest titlu, larg, face cunoscut cititorilor: cuprinsul și destinația cărții, sub ce auspicii s-a tipărit și perioada de imprimare.

PREADISLOVIE

[. . .] Derept aceaia eu, jupînul Hrăjil Lucaci, județul den cetatea Brașovului și a tot ținutul Bîrsei, foarte cu inimă fierbinte și cu jale aprinsă, demult jeluiia la această luminată carte. Derept aceaia în multe părți am întrebat ș-am căutat până o am aflat în Țara Rumânească, la arhimitropolitul Serafim, în cetate în Tîrgoviște. Iară după ce o am oblicit[9], iară eu foarte m-am bucurat și cu multă rugăciune cerșutu-am de la sfinția lui și mi-o au tremis. Iară eu deaca o văzuiu, ce învățătură dumnezeiască și cu folos sufletului și trupului iaste întru ea, iară inima mea se îndulci. Și foarte mă sfătuii cu luminatul mitropolitul, marele Ghenadie, den tot ținutul Ardealului și al Orăziei, și cu mult cliros de preuți ce le trebuiia această carte, încă și cu toți sfeatnicii miei. Și cu voia tuturor acestora, și cu voia mitropolitului, marelui Serafim, noi o deadem lu Coresi, diaconul, ce era meșter învățat într-acest lucru, de o scoase den cartea sîrbească pre limba rumânească, împreună și cu preuții de la beseareca Șcheailor, de lîngă cetatea Brașovului, anume popă Iane și popa Mihai. Derep ce că vrum să se înmulțească, în multe părți și chipuri, cuvîntul lu Dumnezeu și să se adaugă spre învățătura legiei creștinească. Deci deacă văzui că e lucru dumnezeiesc iară eu nu mai crutai, den aveare ce-mi era dăruită de Dumnezeu, a da la acest lucru, ce ded lui și ucenicilor lui de să tipărească această carte, Evanghelie cu învățătură, întîi spre cinstea și lauda sfintei Troiță, un Dumnezeu, și spre învățătura legiei oamenilor creștini. C-am fost cugetat și aceasta ca să fie mai lesne și mai iușor a ceti și a înțeleage pentru oamenii ceia proștii[10]. Ș-am avut foarte grije mare de aceasta, ca să se tipărească cum am sfătuit, ca nemunui să fie acoperită, ce să fie mai lesne spre înțeles și cătră cetit cu folos și cu îndemnătură. Mai vîrtos celora ce vor ceti cu grijă și cu socotință[11], ce vor vrea să caute, ei vor afla. Derept aceaia voi, iubiților creștinii lu Dumnezeu, cu dragoste și cu inimă bună să priimiți această carte.

Derept aceaia și noi, greșiții și nedestoinicii și ticăloșii[12], carii ne-am trudit acicea, noi ne rugăm și ne milcuim[13] fiecărora carei veți ceti acicea, sau veți propovedui altora, sau veți scrie dentru ea ceva, și unde să veți afla ceva neisprăvit bine, sau greșit, iară voi să dereptați, să nu blăstemați. Că ne-am nevoit ș-am trudit, iară mintea noastră și firea doară nu se-au de toate domirit. C-am avut și noi minte nedestulă și întunecată, cum doară și pre voi puteți socoti, derep ce că și voi înșivă sînteți oameni cu inimă de țărînă, ca și noi, și cu fire neprecepătoare de toate. Derept aceaia mulțemiți și blagosloviți, nu proclețireți[14] ca și voi blagoslovenie să aveți de la Domnul Dumnezeu și să vă spodobiți[15] de-a dereapta judecătoriului derept a sta cînd va zice: „Veniți, blagosloviții de părintele mieu, de moșteniți ce iaste gătită voao împărăție". Și iară: „Dulce rob și credincios, pasă în bucuriia Domnului tău!" Și aceii dulceți și noi, pentru rugăciunea voastră, să ne spodobim cu voi, slăvind Tatăl și Fiiul și Duhul sfînt, în veciia veacului, amin!

BAR, CRV 29, p. 8—10.

După cum se vede, la fel ca și în *Cazania I*, și aici se promovează aceeași idee ca orice carte să fie scrisă în limba poporului și pe înțelesul lui: „să fie mai lesne și mai iușor a ceti și a în-

țeleage pentru oamenii ceia proștii“ [...] „nemunui să fie acoperită, ce să fie mai lesne spre înțeles“.

Dorința de a face un lucru „cu folos și cu îndemnătură“, deci util și stimulator se vădește nu numai din respectarea canonicității textului ci și din expresie, prin grija pentru explicarea unor termeni, fie prin perifraze, fie prin compliniri aduse de sinonime juxtapuse ori legate prin copule.

Prefețele le-am putea considera ca pe genurile literare fixe; ele au fost dintotdeauna și au rămas — după cum le definesc dicționarele — „cuvînt către cititori așezat la începutul unei cărți, care conține lămuriri, explicații etc. legate de opera respectivă“. Dacă structura lor e aproximativ identică, „originalitatea“ ne-o dau detaliile, mai mici sau mai mari, legate *strict* de lucrarea pe care o avem în acel moment sub ochi și la a cărei elaborare trebuie înțeles și „asentimentul“ semnatarului. Dacă această prefață reproduce pe cea a textului slavon — ea semănînd însă foarte mult cu altele neidentificate în tipare străine — este pentru că expresia ei „coincidea“ cu atitudinea diaconului Coresi, cu intențiile, cu scopurile sale; dacă ideea nu i-ar fi angajat conștiința, ce justificare ar putea avea prezența permanentă a „refrenului“: „am scris cum am putut“ pentru că „mai vîrtos cinci cuvinte cu înțelesul mieu să grăiesc ca și alții să învăț, decît untunearec de cuvinte neînțelease într-alte limbi“?

NEDEALEA 3. EVANGHELIE OT MATHEA. GLAVA 18[16]

Zise Domnul: Lumina trupului iaste ochiul. Să amu ochiul tău prost fi-va, tot trupul tău luminat va fi. E să ochiul tău hitlean fi-va, tot trupul tău întunecat va fi. E să amu lumina ce e întru tine întunecată iaste, aciia întunearecul cu cîtu e! Nimea nu poate a doi domni lucra: că să unul va iubi, iară alaltul va urî, și unul va ținea, iară altul a nu-l socoti va înceape. Nu puteți lu Dumnezeu lucra și lu Mamon[17]. Derept aceaia grăiesc voao: Nu vă grijireți sufletele voastre ce vor mînca sau ce vor bea; nece trupurele voastre în ce vă veți îmbrăca. Au nu sufletul mai bunu e de hrană, și trupul de veșmintele? Căutați spre pasările ceriului, că nu seamănă, nece seaceră, nece adună în jitnițe, și tatăl vostru den ceri hrăneaște eale! Au nu seți voi mai buni de eale? Cine de voi grijindu-se poate-ș adauge crescutul lui un cot? Și de veșminte ce vă grijiți? Socotiți crinul satelor cum creaște neustenindu-se, nece toarce! Grăiesc voao, că nece Solomon, întru toată slava lui, învești-se ca unul de-acealea. E să fînul seliștilor — astăzi fiind, e demineață în cuptori aruncă-se — Dumnez[e]u așa-l inveaște, cu cît mai vîrtos voao, [cei cu] puțină credință? Nu vă cîștigareți amu grăind: ce vrem mînca? sau: ce vrem bea? sau: în ce ne vem îmbrăca? Toate amu acealea limbile cer. Știe tatăl vostru den ceriu că trebuiaște-vă de acealea. Ceareți mainte împărățiia Domnului și dereptatea lui și acealea toate adauge-se-vor voao. Koneț nedealea.[18]

ÎNVAȚĂTURA DEN CEASTĂ SFÎNTĂ EVANGHELIE SLOVO[19] 23

Mai vîrtos de iubirea argintului nemică nu iaste alta mai rea. Și de iubirea avuției nemic mai iute nu iaste. Că multe case pierdu și cetăți den temeiu le sparse și multe războaie mari rădică. Și frați unul pre alalt mînie, și tatăl spre fecior rădică, și blînziia firei omenească sălbătăceaște-o, și mii și de alte reale face. Iubirea argintului, marele Pavel zice-i, că e rădăcina a tuturor realelor, și a doa slujire de idoli meneaște-o, că face oamenii spre avuție să nădăjduiască [...]. Ce însă, fraților, să ne nevoim de acea neputință, ca o rădăcină a tuturor realelor, den rădăcină să o tăiem den sufietele noastre [...] (tîlc) **Va Domnul să slobozească pre noi den păcatele iubirei de argint [...]. După aceaia și altă pildă aduce, grăind că „lumina trupului iaste ochiul“, că cum iaste ochiul în trup, așa iaste și mintea întru suflet. Că de iaste ochiul sănătos, luminează trupul, iară de e beteag, întunecă-l [...].** (tîlc) **A doi domni protivire, zice-le-se, că nimea nu poate sluji. Ce pre unul să îndrăgească și acestuia voia să o săvîrșască, că altul, să știe că are a-l părăsi, și unul a-l iubi. De nu va urî pre alalt, nu va nici putea lu Dumnezeu a sluji și avuției. Derep ce că iubirea aurului nu numai de Dumnezeu desparte pre noi, ce și lu Mamon învață pre noi. Că Mamon iaste toată nedereptatea, că den nedereptate amu mai vîrtos adună-se avuțiia [...] că nedereptatea amu pohteaște să răpească marha[20] striinului [...] iară Dumnezeu și cealea ce sînt ale noastre și al nostru, zice să le dăm celora ce le trebuiaște. Și învață pre noi să ne facem întregi de minte și să părăsim sațiul pîntecelui [...].** (tîlc) **Pasările pomeneaște Domnul ca să ne arate, că și decît acealea fără de minte sîntem. Și rușinează pre noi. Deaciia iară ce au și pasările pre fire-ș, de nu se grijesc, iară aceasta noi cu vrearea noastră strîngem [...] că nu mîncarea multă creaște trupul, ce și neputincios mai vîrtos face-l [...].** (tîlc) **Nu numai cu pasările rușinează pre noi Domnul, ce și cu florile ce veștejăsc [...] iară noi cît să ne văm griji de mult, fraților, încă nu ne văm putea înfrîmseța ca florile [...]. Derept aceaia tot omulu e ca iarba și toată slava omenească ca floarea. Și seacă iarba și floarea-i cade.**

BAR CRV 29, p. 245—253.

Dacă temele sînt cele comune în începuturile culturilor, expresia, chiar cea a tălmăcirilor, le poate îndepărta sau — dimpotrivă — apropia de cititor sau ascultător, stagnîndu-le sau asigurîndu-le difuzarea.

În fragmentul reprodus, comunicarea este aproape orală, cu propoziții simple, nealambicate; întrebările și exclamațiile nuanțează parabolele, dînd impresia că alegoria se constituie *ad hoc*, dar, în același timp, sub cenzura permanentă a retoricii, cu argumentație bogată și riguroasă; poate de aceea se pierde uneori din vedere ideea de dependență subsidiară a acestui text de original; impresia se amplifică în „învățăturile evangheliilor" cînd tonul didactic se confundă cu sfătoșenia vechilor povestitori de basme, cînd vocativele „rup" șirul unui excurs ce poate deveni monoton, cînd întîmplări ce par luate din viața de toate zilele, relațiile dintre oameni, aspirațiile lor, sînt relatate în comparații cu elementele naturii înconjurătoare.

TEXTE: Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, *Diaconul Coresi, Carte cu învățătură (1581)*, vol. I, Textul, București, 1914; *STUDII:* Vasile Grecu, *Izvorul principal bizantin pentru Cartea cu învățătură a diaconului Coresi. Omiliile patriarhului Ioan XIV Caleca. Text grecesc, traducere și introducere*, București, 1939; G. I. Koliada, *Ivan Feodorov și tiparul în unele țări din răsăritul Europei*, în „Probleme de istorie. Traduceri din revistele sovietice de istorie", III, 1958, p. 42—44; Maria Rădulescu, *Originalul slav al Evangheliei cu învățătură a diaconului Coresi. Versiuni și redacții ale colecției de omilii a patriarhului Ioan Caleca*, București, 1959; Arnold Huttmann și Pavel Binder, *Geneza Cazaniei a II-a (1581) și legăturile diaconului Coresi cu tipografia latină din Brașov*, în SLLF, București, 1969, p. 243—258; Ion Gheție, *Contribuție la localizarea Cazaniei a II-a (1581) a lui Coresi*, SCL XXIII, nr. 2, 1972, p. 147—157; Pandele Olteanu, *Cazania a doua (1581) a diaconului Coresi*, în *Sintaxa paleoslavei*, București, 1974, p. 327—349.

[1]*Kristof Bathory* (frate al lui Ștefan Bathory și tatăl lui Sigismund Bathory), principe al Transilvaniei între 1576—1582; [2] *Ghenadie I*, mitropolit român în Transilvania (cca 1579—1585); [3] *despusul* = stăpînirea, puterea; [4] *Mihnea* II (Turcitul), domn al Țării Românești (1577—1583); [5] *Serafim*, mitropolit al Ungrovlahiei (1577—1584); a hirotonit și pe Ghenadie ca mitropolit al Ardealului (1578); [6] *Lukács Hirscher*, primarul Brașovului; [7] *ot bitia* (sl.) = de la geneză; [8] *dni* (sl.) = zile; [9] *am oblicit* = am aflat; [10] *proști* = simpli; [11] cele două substantive *(grijă, socotință)* legate prin copula „și" exprimă aici aproximativ același lucru; [12] seria celor trei sinonime nu numai că conturează ideea, dar imprimă și o oarecare metrică expunerii; [13] *ne milcuim* = ne rugăm (acoperă) aproximativ același sens ca și cuvîntul care-l precede; v. și mai jos: *neisprăvit bine sau greșit*, ori: *ne-am nevoit ș-am trudit;* [14] *nu procleţireţi* = nu blestemați; [15] *să vă spodobiți* = să vă învredniciți; [16] (text sl.) „Dumineca a treia. Evanghelie de la Matei, zaceala 18"; [17] *Mamon* = diavol; [18] (text sl.) „sfîrșitul duminecii"; [19] (sl.) = cuvîntul; [20] *marha* = agoniseala.

FLOAREA DARURILOR

[1592—1604] [Moldova]

Una dintre primele cărți populare laice care au pătruns în literatura noastră este *Floarea Darurilor*. Deoarece cel mai vechi manuscris românesc datează de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, și el nu reprezintă prima formă a traducerii românești, această scriere poate fi încadrată între primele texte literare din cultura românească veche, fiind totodată și una dintre primele atestări certe ale contactelor literaturii române cu umanismul italian. Originalul italian al cărții românești datează din secolul al XIV-lea și în el sînt manifeste unele dintre tendințele umanismului european: prețuirea culturii antice, elogiul rațiunii, eliberarea ființei umane de bigotism, toate conducînd la cea mai însemnată cucerire a umanismului în plan filosofic: *antropocentrismul*. În plan cultural, contribuția filologiei umaniste este decisivă pentru configurarea patrimoniului antic al literaturii universale, ceea ce înțelegem astăzi prin acest concept fiind în fapt, cel puțin pentru spațiul culturii greco-latine, rezultatul activității învățaților umaniști din secolele al XIV-lea și al XV-lea și al filologiei de tradiție umanistă din secolele următoare. Direcția laică a mișcării umaniste nu a constat însă în negarea absolută a scrierilor religioase, care la rîndul lor păstrau multe dintre tradițiile literaturii antice precreștine, ci în valorificarea tendințelor raționale și a învățăturilor morale existente chiar în scrierile sacre.

În acest sens antologia de proverbe și exemple *Floarea Darurilor (Fiore di virtù* în originalul italian) este o scriere reprezentativă pentru concepția umanistă. Prin circulația ei europeană în numeroase ediții și manuscrise italiene, ca și prin traducerile latinești, grecești, slavone ș.a., care au circulat nu numai în mediul monahal, ci mai ales în cel laic, cartea aceasta a avut un rol însemnat în democratizarea culturii.

În literatura română veche ea a circulat atît în manuscrise, cît și în ediții, prima ediție a cărții, tipărită de Antim Ivireanul la Snagov în 1700, încadrîndu-se în seria cărților de comportament și de educare morală, dar punînd în slujba acestui scop, ca și predicile acestuia, virtuți stilistice remarcabile. Manuscrisele anterioare tipăriturii lui Antim, deși au avut și ele un rol similar, fiind chiar folosite, cele bilingve slavo-române, în procesul didactic (Șt. Ciobanu), sînt într-o limbă mai greoaie, cu multe formulări peri-

frastice pentru o serie de concepte, dar manifestă totuși, cum se va vedea și din fragmentul reprodus mai jos, tendința către realizarea unor formulări parimistice pregnante. Ele oferă totodată măsura posibilităților lexicului românesc din secolul al XVI-lea în a echivala noțiuni etice și filosofice, ca și pe cea a limbii literare românești în echivalarea faptelor de stil ale originalului italian.

[DARUL PREVEDEARII]

Prevedearea iaste cînd va omul să facă vrun lucru și va întîiu să prevază cum i va fi lucrul pînă apoi și, de va să grăiască, să vază unde-i razimă cuvîntul și de bine e au de rău e și atunce să înceapă să facă și să grăiască. Cum și Tulie[1] dzis[ă] că sînt trei lucrure: întîiu iaste să ție omul minte, a doa iaste minte omului cum să aleagă lucrurele ce va să facă, ce faci să fie de bine și binele să aleagă den rău, și a treia iaste prevedearea ca să cunoști dentîiu lucru ce veri să faci. Aceaste trei darure vin într-alte doao: svatul și nevoința.

Aristotel[2] dzis[ă]: Poate să se închipuiască darul prevedearei furniciei ce iaste lucrător stăjit[3] vara, ca să afle să gătească cu ce trăiaște iarna. Și ține mente cea iarnă ce-au trecut, dereptu aceaia adună vara ca să-i fie la iarna ce va veni, că vara află de ce-i trebuiaște și-i preveade de cunoaște vreamea ce va veni. Și sparge în mijloc de pămîntu și-ș face răpaos ca să nu-l strice cea vreame cu nevoie ce vine. Derept aceaia în bun locu-și pun lăcuita ca să nu le ajungă ploaia. Și așa fac căce au dar de prevăd și cunoscu vreamea înainte.

Solomon[4] dzis[ă]: Mai bună e învățătura decît avuția lumiei toată.

Iisus Sirah[5] dzis[ă]: Vinul și pîinea veseleaște inema omului, iară darul lu Dumnădzău iaste învățătura omului. Și iarăș: Robul înțeleptu cu credință lucrează domnu-său. Și iarăș: Întru tinereațele tale învață meșterșug că-ț va trebui la bătrîneațe. Și iarăș: Toată învățătura vine de la Dumnădzău.

David dzis[ă]: Începutul mîndriei[6] — frica lu Dumnădzău.

Senac[7] dzis[ă]: Eu s-aș fi cu um picior în groapă, iară-mi tribuiaște învățătură.

Arsie[8] dzis[ă]: Și lumea aceasta și alaltă piarde cine nu știe învățătură, iară cine iaste înțeleptu, el înțeleage și nu poate să piiardză, nice săråceaște.

Senac dzis[ă]: Învățătura doarme la inemă, e[9] nu întru cărți zace.

Aristotel dzis[ă]: Înțeleage de poartă omul cela mîndrulu[10] armele dereptu toată protivitura și nebunu e omul cela ce gice[11] că narocul dă omului veri[12] bine, veri rău, ce minte lui i dă.

Alexandră[13] dzis[ă]: Noaptea se-au făcut ca să socotească omul ce va face prespre dzi.

Aristotel dzis[ă]: Lucrurele ce-u petrecut dau minte omului, ce mai bine e întîiu să-ți fie ca rușine, decît apoi să te căiești.

Solomon dzis[ă]: De toate lucrurele te svătuiaște și apoi nu te căi. Încă sînt trei lucrure protivnice svatului: nevoința și mîniia și scumpeate.

Și iarăș svatul de pripă, apoi are căință. Încă: iaste zăbava grea, iară face omul înțelept[14].

Sedechia[15] dzis[ă]: Cînd veri să te svătuiești, caută cui-ți veri da svatul, ca să ție mai bine de tine și să-ți ascunză taina și să-ți întărească svatul.

Alexandră dzis[ă]: Toate lucrurele se întăresc den svat și iarăș întru lucrure svătuite se cade să aibă omul frică și în svat să se zăbăvească, să nu se pripească.

Teopract[16] dzis[ă]: Nece un lucru nu poate ținea înaintea stăjitului[17].

Sostis[18] dzis[ă]: Și apa ce cură, încă are venin.

Derept darul prevederei, cum am dzis, cine va să-ș aducă aminte de cealea de apoi, în țara Rimu[lu]i încălecă împăratul odată și se duse la vînat.

Și trecînd el prentru pădure află un filosof. Și învăța el. Și strigă împăratul și el nu răspunse. Și împăratul deca vădzu așa, el mearse la el și întrebă de cel lucru ce face. Și aciiș grăi filosoful: Eu învățu învățătură. Și împăratul grăi: Învață și pre mine ceva.

Și filosoful luo condeiu și scrise așa: Ce-ți vine se faci, păzeaște-te și-ți adu aminte ceaia de apoi ce ți se va veni.

Și împăratul luo hîrtiia aceaia și se întoarse în Rim. Și dzis[ă] de lipi hîrtiia aceaia desupra porției casei înpărătești[i]. Și stătu acolo neșcîtă vreame. E unii dentru boiari ai cetăției făcură svat se taie pre împăratul. Și făgăduiră unii barbiru[19] alu împăratului mulți florinți ca să taie capul împăratului cîndu-l va rade. Și-i făgăduiră să-l scoață și den moarte. Și într-o zi merse barbirul ca să rază pre împăratul. Și mergînd el văzu cartea aceaia lipită desupra ușiei, unde scriia: „Ce veri să faci, adu-ți aminte aceaia de apoi ce-ți va veni".

Și aciiș barbirul de tot se întunecă și socoti că împăratul știe ce vor ei să facă și derept aceaia o au pus cartea desupra ușiei, că

ştie ce vor împăratului să facă boiarii. Şi atunceş mearse la împăratul şi cerşu iertăciune de cătră-nsul şi-i spuse de toate. Şi împăratul nu ştiia nemică de aceastea şi s[ă] miră. Şi trimise de aduseră pre boiarii aceia ce-au fost la svatul morţiei lui şi dzise de le tăiară capetele. Şi iertă moartea barbirului. Şi atunce trimise păntru filosoful cela ce-i dedease cartea aceaia şi nu-l lăsă să se mai ducă de lîngă elu şi-i făcu cinste mare.

BAR, ms. rom. 4620, f. 520—528.

Capitolul reprodus mai sus după cel mai vechi manuscris românesc cunoscut pînă acum al acestei scrieri este ilustrativ pentru principiile după care s-a făcut antologarea sentenţiilor cuprinse în *Floarea Darurilor*. Alături de citatele biblice (Solomon, Isus Sirah), apare un număr destul de mare, predominant, de citate din filosofii şi oamenii politici antici (Aristotel, Seneca, Cicero, Alexandru Macedon ş.a.). Citate precum cele din Seneca: „Eu s-aş fi cu un picior în groapă, iară-mi tribuiaşte învăţătură" sau cel din Arsie: „Şi lumea aceasta şi alaltă piarde cine nu ştie învăţătură..." se constituie într-un elogiu ardent, tipic umanist, al înţelepciunii. Felul cum apar traduse în româneşte conceptele de *prudentia, consilium, sapientia* prin *prevedeare, învăţătură, înţelepciune* (în *Codex Neagoeanus* găsim chiar traducerea *hiclenie)* este semnificativ pentru echivalarea acestor concepte care de fapt încercau substituirea, încă din originalul italian, a ideii liberului arbitru divin prin elogiul efortului de cunoaştere umană.

Începutul capitolului conţine *definiţia* darului (virtuţii) prevederii, după care urmează o pildă, *o asemănare,* luată de obicei din *Fiziolog* (sau din corespondentele acestuia pe teren occidental, *Bestiariile moralizate),* scriere cu care *Floarea Darurilor* este structural congeneră, apoi o serie de *maxime* selectate, cum am văzut, atît din scrierile religioase, cît şi din filosofii antici, finalul capitolului fiind menit să ilustreze conceptul etic printr-o scurtă povestire, un *exemplu,* extras cel mai adesea din colecţia foarte populară în Evul Mediu în întreaga Europă *Gesta Romanorum.*

Structura armonioasă pe care o găsim în cadrul fiecărui capitol caracterizează şi cartea în ansamblul ei. Capitolele sînt dispuse opozitiv, fiecărei *virtuţi* corespunzîndu-i un *viciu* (capitolului de faţă îi corespunde capitolul XIV *Păcatul nebuniei),* ultimul capitol, cel de al XXXV-lea în versiunea care, prin intermediar grecesc, a stat la baza majorităţii textelor româneşti, fiind consacrat *Darului măsurii (moderazione* în originalul italian).

Întrucît cartea a slujit şi unor scopuri didactice (v. şi N. Cartojan, *Fiore di virtù în literatura românească*, 1928, p. 73—74), multe dintre formulările parimistice au o structură ritmică, adecvată raţiunilor mnemotehnice. Unele structuri ritmice au chiar caracter de versuri (v. infra, capitolul *Literatură versificată). Asemănările* sau *comparaţiile* care ilustrează conceptele etice au numeroase legături cu pildele despre animale din folclor, dar, întrucît corespondenţele cu folclorul pot fi generate nu numai de circulaţia *Florii Darurilor*, ci şi de cea a fabulelor, a *Fiziologului* sau chiar de interferenţele pe cale orală ale unor credinţe populare, este foarte dificil a stabili exact căile circulaţiei acestor *locuri comune* literare. În privinţa comparaţiei animaliere din capitolul de faţă ne mărginim a arăta că sursa cultă antică este indicată exact chiar în text.

Cît priveşte povestirea care ilustrează capitolul, aceasta provine din *Gesta Romanorum* şi conţine şi ea un motiv cu mare circulaţie, un *topos,* o ilustrare a ambiguităţii formulării parimistice care, prin generalitatea ei poate intra în diverse sisteme de referinţă, de unde şi desele transgresiuni între genul parimistic şi cel enigmistic (v. şi textul *Proorocirea Sibilei,* infra pp. 217—221). Se observă că fluenţa textului este mult mai mare în cadrul acestei povestiri finale decît în partea parimistică a capitolului, ceea ce, pe lîngă dificultăţile de echivalare a unor concepte, de care aminteam în introducere, arată şi că formulările parimistice au structuri specifice etnic, destul de stabile datorită tradiţiei folclorice.

TEXTE: 35 de manuscrise, româneşti şi bilingve, descrise în *Bibl. analit. a lit. rom. vechi,* vol. I, partea a II-a, p. 265—299; un ms. copiat în Transilvania în sec. al XVIII-lea după tipăritura din 1700, păstrat la Bibl. Mitr. Sibiu şi, în microfilm, la Bibl. Fil. Acad. Cluj-Napoca; ms. copiat de Constantin Bălăcean, tipograf al Ungrovlahiei, în 1715, (reprezintă o versiune anterioară tipăriturii lui Antim), v. *Bibl. analit. a lit. rom. vechi,* vol. I, partea a II-a, p. 305; *EDIŢII, STUDII: idem,* p. 299—306. Pentru filiaţia şi localizarea mselor, v. Al. Roman Moraru în *Cele mai vechi texte româneşti,* 1982; pentru datare, v. Al. Mareş în LR, 3, 1983.

[1] *Tulie,* Marcus Tullius Cicero, om politic şi orator latin (106—45 î.e.n.); [2] Aristotel (384—322 î.e.n.), *De animalibus historiae,* liber I; [3] *stăjit* = grăbit (aici: vrednic); [4] Solomon în *Vechiul Testament, Pildele lui Solomon,* 3, 14; 3, 15; 8, 11; 16, 16. Tot din acest capitol sînt şi cuvintele atribuite lui David: 1, 7 — v. infra, nota [6]; [5] Isus Sirahi 3, 12 (?); [6] *mîndrie* = înţelepciune; maxima îi aparţine lui Solomon, *Pildele,* 1, 7. În *Psaltire,* ps. 19, vers. 9—10 şi ps. 119, vers. 127 se referă numai la frica de Dumnezeu; [7] *Seneca* (4 î.e.n. — 65 e.n.) filosof roman; [8] *Arsie* — în orig. italian, *Assaron,* în ediţii *Persio;* [9] *e* = şi; [10] *mîndrulu* = înţeleptul; [11] *gice* = zice; [12] *veri* = ori; [13] Alexandru Macedon; [14] *Pildele lui Solomon* 1, 32—33; în orig. italian,

ultimele două îi sînt atribuite lui Socrate; [15] *Sedechie* — în orig. italian *Sodechi;* [16] *Teopract* — în orig. italian *Teobrasco;* [17] *stăjit* = grabă, repeziciune; [18] în orig. italian *Santo Xisto;* în textul slavon *Sistos;* [19] *barbiru* = bărbier.

VARLAAM

? — 1657

Răzeş de origine, Varlaam a fost un reprezentant strălucit al bisericii ortodoxe din sec. XVII, deţinînd demnităţi însemnate, de la egumen pînă la mitropolit. De personalitatea sa sînt legate cîteva momente de semnificaţie majoră pentru cultura românească: înfiinţarea unui colegiu, pe lîngă Trei Ierarhi, după modelul celui de la Kiev; introducerea tiparului în Moldova; introducerea limbii române în biserică şi răspîndirea cărţii româneşti; susţinerea curentului de luptă declanşat în Moldova împotriva presiunilor, exercitate în Transilvania, pentru atragerea românilor înspre alte confesiuni; elaborarea şi difuzarea, în rîndurile poporului, a unor cărţi structurate pe conceptele dominante la acea dată. Cărţile lui Varlaam au urmat tradiţia bizantină, dar au remodelat trecutul în funcţie de fondul de idei şi de necesităţile social-politice ale colectivităţii vremii. Ele s-au bucurat de o largă audienţă la public şi, în acelaşi timp, au contribuit la dirijarea gustului, la reorganizarea vieţii cotidiene şi la consolidarea schemei mentale ce domina epoca.

SCARA

1602—1613 Moldova

Scara raiului sau *Leastviţa* este o operă mistică provenită din partea asiatică a imperiului bizantin, scrisă înainte de anul 600 de Ioan Climax, stareţul mănăstirii Sinai. Ea aparţine lucrărilor cu caracter isihast, mai precis celor ce tratează disputa dintre suflet şi trup şi promovează un adevărat program de elevare spirituală a omului.

Opera lui Ioan Climax s-a bucurat, în timp, de o largă popularitate: s-a copiat în limba greacă, s-a tradus în siriacă, în latină, în spaniolă, în slavonă. Difuzarea manuscriselor slavone ale *Leastviţei,* pe teritoriul ţării noastre, încă din sec. XV se explică prin receptivitatea culturii româneşti faţă de modelul bizantin. Varlaam alege, în vederea traducerii, acele lucrări ce corespund atît viziunii dominante în epocă, despre om şi univers, cît şi propriei sale viziuni morale. *Scara* lui Ioan Climax, tradusă de Varlaam se înscrie

în cadrul cultural românesc al Evului Mediu dominat de puterea monahismului şi a bisericii. Deşi a păstrat concepte specifice doctrinei teologice, lucrarea lui Varlaam se distinge printr-un suflu umanist: este o lucrare de *atitudine* orientată în direcţia sprijinirii luptei pentru păstrarea integrităţii noastre spirituale şi teritoriale în faţa pericolului islamic. Aşadar, în viziunea lui Varlaam, conţinutul *Scării* lui Ioan Climax devine o modalitate de luptă. În felul acesta, lucrarea poartă pecetea propriei gîndiri a autorului. Ea este scrisă într-o limbă vie, populară, din nordul Moldovei.

Cea dintîi traducere a scrierii *Leastviţa,* în limba română, realizată de Varlaam se păstrează în ms. rom. nr. 6024 din BAR, descoperit de arhiereul Neofit la mănăstirea Neamţ, în anul 1843. Mult timp, textul a fost considerat, începînd cu Aron Densuşianu, drept autograful lui Varlaam. Cercetări recente au condus la concluzia că el este doar o copie realizată direct după originalul care s-a pierdut (Florentina Zgraon). Textul apare pe două coloane paralele ce reprezintă redacţiile în limba română şi în limba slavonă ale *Leastviţei.* Prin metoda filologiei comparate în studierea izvoarelor operelor lui Varlaam s-a demonstrat că textul slavon reproduce un manuscris mai vechi, realizat după originalul grecesc al lui Ioan Climax, iar cel românesc continuă originalul neogrec al lui Maximos Margunios, cunoscut la noi prin filieră slavă (Pandele Olteanu). *Scara* tradusă de Varlaam pe cînd era egumen la mănăstirea Secu, deşi nu s-a tipărit, a avut o largă circulaţie în copii manuscrise.

[PREDOSLOVIE]

Ca de mult preţ şi sufletului de folos aciastia carte ce o au agonisit cu trudă fericitul acela şi svîntul egumenul de svînta mănăstiria Sinaei. Părinţi şi fraţi întru Hristos, numai pentru numele aceştiia cărţi ce să chiamă Leastviţa, adecă Scară poate priceape fiecine împărţirea sufletului omenesc de lucrurile pămînteşti şi suirea minţei întru ceale cereşti. Căci că aciastia carte area întru sine o îndireptare oarecare ca să fugă tot omul de pohte şi să cerce lucrure bune; aduce la mijloc poveşti de folos a oameni svinţi şi pilde şi învăţături di în taina Sventelor Scripturi. Şi cum dzice pre scurtu: arată ca o icoană cu suflet toată viiaţa creştinească şi mai vîrtos dă chip călugărilor celora ce petrec oare în lavră, oare în săhăstrie şi nevoiaşte spre viiaţa cea dumnedzăiască. Deaci cine va lua întru nevoinţa sa învăţăturile acestii cărţi minunate ca să le facă, acela poate lucra pre îngăduinţa lui Dumnedzău întru mărirea svinţiei sale şi întru rîvna smereniei şi altor creştini. Că şi eu smeritul şi

nedestoinicul pentru liubovul ce-am avut cătră această svîntă carte însă mai vîrtos pentru datoriia talantului ce am carele mi s-au dăruit dintru mila lui Dumnedzău m-am nevoit după puţină putearia mea ca să mă plec osîrdiei meale ce-am avut spre acest lucru. Dreptu aceaia nice pentr[u] aceasta să nu-mi prepuie neştine căci că mai denaintea vreame au avut oamenii osîrdie mare spre învăţătură şi au fost dascăli şi ştiutori şi înţelegători scripturilor şi învăţăturilor lui Dumnedzău şi cu acesta lucru ca cu o lumină au luminat lumea şi au îndireptat spre lucrure bune domnii şi împăraţii. Iară în vreamia de-acmu s-au stînsu şi s-au întunecat osîrdiia aceaia de nice ştim pre noi învăţa nice pre alţii. Derept aceia am vrut să scriu această carte largu şi pre lungu ca să poată înţeleage cine va citi însă şi aşia nu cu leane ce cu nevoinţă şi în vreame multă să citească cine va vrea să înţeleagă. Căci că scrie cu meşteşug şi cu taină de tocmala sufletului şi a trupului şi învaţă că lucrurele sufletului simtu darure şi cununi. Iară a trupului simtu munci şi osinde şi de aceia îndireptează pre toţi spre ustovul călugăesc ca să poată scăpa dintr-adîncul valurilor şi grijilor lumiei şi să suie întru linişteа ceriului, acolo cu îngerii să dănţuiască. Dereptu aceaia mă rog să priimiţi acest dar ce v-au dăruit Dumnedzău cu mene nedestoinicul şi să vă rugaţi pentru mene în ruga voastră şi să vă sp[ă]siţi.

BAR, ms. rom. 6024, f. 2r—3r.

În prefaţă, Varlaam pune în lumină sensurile şi semnificaţiile încifrate ale cărţii *Scara raiului* ca emblemă a spiritualităţii creştine. Ea reprezintă un îndreptar ascetic ce înfăţişează, simbolic, urcuşul „sufletului" şi al „minţii" către desăvîrşire, către asimilarea cu divinitatea. Varlaam se concentrează asupra „conceptelor — cheie" şi a imaginilor dominante care ilustrează ideea de om, de univers. În acest fel, urmînd modelul cultural bizantin, el transmite în epocă un ideal de viaţă: aspiraţia către divinitate, dar nu în scopul atingerii nirvanei ca în misticismul oriental ci, în acela al mobilizării la luptă, în numele credinţei strămoşeşti pentru apărarea valorilor culturii autohtone. Viziunea sa corespunde mentalităţii colective; imaginile sfinţilor purtători de cunună ca simbol al desăvîrşirii spirituale („lucrurele sufletului simtu darure şi cununi" precum şi cele ale păcătoşilor supuşi caznelor („iară a trupului simtu munci şi osinde") sînt larg răspîndite în literatura apocaliptică sud-est europeană (vezi, *Apocalipsul Apostolului Pavel, Călătoria Maicii Domnului la iad* etc.). Varlaam se mai referă la teoria emanatistă, difuzată de acelaşi model de umanitate, prin care Dumnezeu ca lumină reprezintă o energie formativă şi informativă şi revelează adevărul: „... şi cu acesta lucru ca cu o lumină au luminat lumea şi au îndireptat spre lucrure bune domnii şi împăraţii". Aşadar, în viziunea lui Varlaam, deificarea individului este şi necesară pentru perfecţionarea sa morală şi, posibilă, în acelaşi timp, prin urcarea treptelor unei scări, similară scării ce atingea cerurile, din visul lui Iacob. După cum se ştie, această concepţie despre autodesăvîrşire este foarte veche în conştiinţa omenirii şi se leagă de simbolismul „centrului sacru"; fiecare civilizaţie avea un număr nesfîrşit de centre sacre, considerate centre ale lumii unde se intersectau Cerul, Pămîntul şi Infernul. Cetăţile, templele, palatele considerate centre ale lumii nu sînt altceva decît imagini arhaice ale cîte unui arbore al lumii, ale cîte unui munte cosmic sau ale unui stîlp central (Mircea Eliade, *Images et Symboles*, Collection „Les Essais", IX, Paris, 1970, p. 110—140). „Suirea minţei întru ceale cereşti" despre care vorbeşte Varlaam în prefaţă, prezintă similitudini interesante cu călătoria prin sferele planetare din mithraism, cu zikkuratul sau piramidele din Ur şi Babilon pe ale căror trepte de piatră urcau preoţii, în procesiune, pentru a stabili legătura între zei şi muritori. Taborul, Golgota, Sinaiul, Ceahlăul etc. sînt munţi sacri care oferă posibilitatea comunicării cu divinitatea. Varlaam a beneficiat deci de datele transmise de mentalitatea tradiţională şi a contribuit la conturarea unui model de umanitate cu largă audienţă la public, pe teritoriile româneşti. Tema *scării paradisului* este zugrăvită pe pereţii exteriori ai mănăstirilor Suceviţa şi Rîşca; este cunoscută şi în arta populară sub denumirea de „scara pisicii", mai ales în sculptura stîlpilor de la case sau pe ouăle încondeiate (I. D. Ştefănescu, *Arta veche a Maramureşului*, Bucureşti, 1968, p. 65.) Pornind, aşa cum am văzut, de la ideea străveche după care întreaga existenţă concretă se datorează emanaţiei divine, deci de la înţelegerea „lumii ca dar", specifică epocii medievale româneşti, Varlaam introduce, în finalul prefeţei, şi conceptul cărţii ca „dar"; rolul scriitorului, este aşadar de simplu intermediar între divinitate şi umanitate: „... mă rog să priimiţi acest dar ce v-au dăruit Dumnedzău cu mene nedestoinicul ..."

TEXTE: Varlaam, *Cela ce-i întru svenţi părintele nostru Ioan, egumenul şi mai marele călugărilor din măgura Sinaei, scară raiului de învăţătură creştinească, cu care învaţă pre fieşicare creştin cumu să cade să vieţuiască pentru ca să să suie întru desăvîrşitul călugăriei şi vieţei creştineşti*, BAR, ms. rom. 6024, 289 f.
STUDII: Gh. Ghibănescu, *„Leastviţa" lui Ioan Scărariul, traducere de Varlaam mitropolitul Moldaviei către 1618*, Iaşi, 1915; N. Corneanu, *Contribuţia scolasticilor la înţelegerea „Scării" Sfîntului Ioan Climax*, Mitr. Mold., 1957, nr. 8—9, p. 602—606; T. Bodogae, *Mitropolitul Varlaam ca*

teolog, Mitr. Mold., 1957, nr. 10—12, p. 775—790; N. Șerbănescu, *La 300 de ani de la moartea mitropolitului Varlaam al Moldovei*, BOR, 1957, nr. 10, p. 1025; G. Strempel, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, București, 1959, I, p. 200; Paul Mihail, *„Leastvița" (Scara raiului) — traducerea lui Varlaam de la Secu, într-o nouă redacție*, BOR, 1964, nr. 11—12, p. 1069—1084; Pandele Olteanu, *Metoda filologiei comparate în studierea izvoarelor și identificarea versiunii neogrecești a operei Scara tradusă de Mitropolitul Varlaam*, Mitr. Olt., 1970, nr. 5—6, p. 551; *Izvoare, originale și modele bizantino-slave în operele mitropolitului Varlaam*, BOR, 1970, nr. 1—2, p. 117—151; Florentina Zgraon, *Considerații filologice asupra primei traduceri manuscrise a Scării lui Ion Sinaitul*, LR, 1976, an XXV, 1976, nr. 3, p. 275—289.

CARTE ROMÂNEASCĂ DE ÎNVĂȚĂTURĂ

1643 Moldova

Lucrarea reprezintă *prima tipăritură* ce se realizează la Iași și *este o sinteză a limbii române literare* bazată pe varianta literară moldovenească (vezi particularitățile fonetice ca: *hirea, hiți, giudeț, gios, dzi, astădzi* etc.). Ea se încadrează în curentul de luptă al clericilor-cărturari pornit în secolul al XVII-lea împotriva tendințelor, manifestate în epocă, de atragere a românilor spre Reformă sau spre catolicism. Slujind deci, interesele majore de atunci ale societății noastre și urmărind ca învățătura ei să se difuzeze cît mai larg în rîndurile întregii „seminții românești" această operă, „umanist-civică" a lui Varlaam trasează liniile unui adevărat program național și colectiv.

Pentru realizarea *Cărții românești de învățătură*, Varlaam se folosește de surse bizantine, aparținînd unor scriitori neogreci, umaniști-renascentiști (Calist, Damaschin Studitul, probabil Maximos Margunios, Simeon Metafrastul), de cultura slavonă, de cea rusă și ucraineană, de tipăriturile românești ale lui Coresi și de alte traduceri.

Lucrarea, structurată pe trei compartimente — omiletică, liturgică, hagiografică — conține numeroase elemente folclorice (obiceiuri, credința ritualuri de înmormîntare") și legendare (miraculoase, fantastice) provenite din temele predilecte ale spiritualității universale, cum ar fi: „facerea lumii", „păcatul strămoșesc", „coborîrea unei divinități în infern", „căderea îngerilor", „șarpele ca ademenitor", „viziunea raiului", „sfîrșitul lumii", „judecata de apoi", „teomahia", „deșertăciunea deșertăciunilor", „amărîtă turturea", „lauda crucii", „tema luminii" etc. Pildele morale și religioase cuprinse în carte sînt orînduite după sărbătorile anului. Fiorul de cald patriotism ce străbate lucrarea transpare, așa cum s-a dovedit recent, încă de la *Stihurile la stema domniei Moldovei (de fapt, primele versuri românești tipărite)* ce deschid cartea, unde vibrează sentimentul de mîndrie al lui Varlaam pentru protecția acordată țării de către „sămnul" „capului de buîr". În *Carte românească de învățătură* sînt cuprinse și trei poeme omagiale (două pe teme religioase și unul dedicat domnitorului Vasile Lupu) ce se încadrează în primele încercări de versificare cultă în limba română.

Prin conținutul ei, prin profunzimea sentimentelor pe care le exprimă prin frumusețea graiului, *Carte românească de învățătură* (cunoscută în literatura de specialitate și sub titulatura de *Cazanie)*, reprezintă *prima proză artistică românească tipărită în Moldova*. Sub raport stilistic, Varlaam a suferit înrîuriri baroce (D. H. Mazilu). În realizarea operei, se folosește de o serie de mijloace artistice precum: comparația, metafora, tautologia, anafora, ritmul interior, repetiția. Lucrarea se mai distinge printr-o aleasă ținută grafică. În gravurile cu temă iconografice executate de meșterul ucrainean Ilia (ce învățase arta miniaturistică de tip baroc la Kiev și Lvov) se împletesc armonios motive bizantine și apusene.

Cazania a cunoscut o largă răspîndire, chiar și în copii manuscrise, pe toate teritoriile românești (Țara Românească, Oltenia, Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania); ea a constituit baza celor peste 15 cărți de predici apărute ulterior *(Evanghelia învățătoare*, 1644, *Chiriacodromionul*, 1699; 1732; 1765 etc.). Prin *Carte românească de învățătură* Varlaam a contribuit la apărarea credinței strămoșești, la întărirea legăturilor dintre românii de pretutindeni, la formarea limbii literare, la îmbogățirea culturii noastre în limba română, la unificarea limbii, la dezvoltarea conștiinței naționale românești.

[PLÎNGEREA MAICII]

[. . .] Cînd fu veneri de cătră sară, după ce-și dede Domnul Hristos sufletul în mînule părintelui său, cînd fugiră toți ucinicii lui și de frica jidovilor să ascunsără și toți cunoștinții lui stătură departe di însul, numai sîngur rămasă pre cruce răstignit între doi tîlhari. Atunce veni Iosif ce era din Arimadei, om bogat și denainte din svatul jidovilor, credincios întru Domnul Hristos. Acesta deaca văzu despuitoriul[1] și învățătoriul său pre cruce răstignit și de toți părăsit, atunce să obidui[2] și să dusă la Pilat de grăi: Dă-mi

Pilate, mortul acela ocărîtul și urîtul, ce iaste ca un vinovat răstignit și ca un strein părăsit. Dă-mi săracul acesta și răstignitul, ce-au avut ucinici și l-au părăsit de-au fugit. Nemică lucru mare nu ceiu, ce puțină rugămente mă rog. Dă-mi trupul lui Isus cel bătut și fără de milă ucis, și șchiuopit[3], și cu cunună de spini încununat, cu oțăt și cu hiare adăpat și cu cuie pre cruce pătruns. Sosește-i, doamne Pilate, muncile. Sosește-i moartia ce-au luat. Iată să potoli zavistiia jidovilor și să ostoi mîniia fariseilor și să împlu voia cărtularilor. Dă-mi acest trup fără de păcate a lui Isus, ce-au îmblat pre mare ca pre uscat, și vin dintr-apă au făcut și cu puțină pîine pre mulți au săturat. Dă-mi trupul acesta ce-au făcut orbii cu ochi, ologii cu picioare, dracii din oameni au gonit și morții au învins. Ascultă puțină rugămente și-mi dă golul acesta, că pentru noi să goli; dă-mi mortul acesta că pentru noi muri; dă-mi necunoscutul acesta că eu îl cunosc cine iaste".

[...] Acolo era atunci și preacurata Fecioara Maria, maica Domnului, de multă jeale și de mare obidă cuprinsă pentru toate muncile fiiului său, ce le văzusă toate însăși cu ochii săi. Că numai svenția sa ce fu la toate muncile lui Hristos, ca o maică ce o doare inima de fiiul său. Pentr-aceia mult amar și dureare avu cînd pogorîră pre Hristos de pre cruce. Văzînd ranele lui și moartea rre și groadznică, să împlu de durere inima și trupul ei și cu jeale începu a plînge ș-a grăi:

O, iubit fiiul mieu, unde lași maica ta? Într-a cui casă mă tremiți? Lași-mă de-acmu, fiiul mieu și de astădzi mă desparț de tine. Dară pre cine voiu avea agiutoriu? Pre cine voiu avea mîngîiare? Că pre tine, fiiul mieu, am avut nediajde, pre tine tată și îmă și Dumnedzău, de agiutoriu și de folosire. Dară de-acmu pre cine voiu avea în locul tău, fiiul mieu? Amar mie, sîngurata de mene! N-am tras nediajde, fiiul mieu, cînd te-am născut, de una ca aceasta. N-am așteptat să trag atîta scîrbă și dosadă, fiiul mieu, nice atîta amar și duriare. Cînd te-am născut, fiiul mieu, n-am sîmțit dureare, iară acmu cumplită dureare sîmț într-ănima mea. În loc de bucurie, fiiul mieu, iau scîrbă; în loc de veselie, amar; în loc de desvătare, nevoe; în loc de iușiurare, greutate; în loc de dzi bună, fiiul mieu, vădz dzi rea și cumplită; în loc de cît bine am nedejduit să aiub, fiiul mieu, pentru nașterea ta, acmu atîta rău și duriare am. Unde iaste Gavriil arhanghel ce mi-au dzis să mă veselesc? Să-l vădz încai acmu să grăiesc cătr-îns puține cuvente. Că el mi-au dzis că mă voiu veseli, iară eu acmu, fiiul mieu, mă amărăsc și mă dosădăsc. Dzisu-mi-au că împărățiia ta nu va avea svîrșit, iară eu te vădz, fiiul mieu, nu ca un-părat, ce ca un vinovat. Dzis-au că

împărățiia ta nu va avea svîrșit, iară eu, fiiul mieu, te vădz mort și cuvîntul lui nice aicia pre pămînt nu s-au împlut. O, iubitul mieu fiiu, dulce lumină ochilor miei, nedejdia și veseliia mia, deșchide-ți ochii și vedzi maica ta ce plînge; deșchide-ți svîntul rost[4] și mîngîie maica ta. Ascultă, fiiul mieu, suspinile mele; caotă de vedzi lacrămile meale. Unde ți-s ucenicii? Toți te lăsară acmu. Unde ți-s priiatinii? Toți te părăsiră. Unde-i Petr-ucenicul tău, ce dzicia că-și va pune capul pentru liubovul[5] tău, iară acmu nice el nu să află să plîngă cu mene? Toți m-au lăsat, toți m-au părăsit. Numai Ioan, cel mai tînăr de toți, acela te iubeaște și acela-ți iaste astădzi ucenic. O, iubitul mieu fiiu, sabiia cia di îmbe părțile ascuțită, de care-mi spunia Simeon stareț, astădzi pătrunsă inima mia și trecu prin trupul mieu, că te vădz mort, fiiul mieu cela ce înviai morții, și mînule tale cealia ce tămăduia bolnavii le vădz pătrunse cu cuie și rănite, și rostul tău cel cu învățătură scumpă și dulce acmu-i închis și tăcut, și frămsiația fiaței tale ponegrită[6] și schimosită[7].

O, ceriu și pămînte, plîngeți cu mene pentru moartea cea cu obidă a fiiului mieu! Plîngeți cu mene, maici, că fiiul mieu și lumina ochilor voștri să stînsă acmu! Glăsiți cu mene, fecioare că mirele sufletelor voastre gropiei să dă! Plîngeți, vonici, că frămsiațe voastră să schimosi, și voi bătrîni, cu amar tînguiți, că tăriia voastră slăbi! O, pămînte și tu soare, întrestați-vă și vă spămîntați de minunată minune, că tvorețul[8] vostru dzace mort și ziditoriul vostru în groapă să îngroapă! O, ceriu, deșchide-ți porțile tale, și voi îngeri, plecați-vă ochii voștri și căotați de vedeți pe tvorețul și împăratul vostru pre pămînt în mijloc de rod[9] păcătos, lăsat și părăsit în ocară mare și fără de milă ucis și omorît! O, vicleșugul jidovilor și vrăjmășiia și fără de omenia lor! O, rod rău și îndărăpnic, că nice ca pietrile nu simțeți! Că acealia deaca cunoscură pre tvorețul lor că-i răstignit, iale să despicară și să răsipiră, iară voi nu priciapeți nice atîte. Catapeteazma besearecei să rupsă pre mijloc, iară voi nu vă umilit. Gropile să deșchiseră, și inima voastră nu să obidui. Soarele și luna întunecară, și voi nu înțeleaset că iaste Dumnedzeu. Ce voi după lucrul vostru veți lua și vă veți duce în locul cel de munci, unde-i gătat vouă împreună cu Iuda, carele vîndu fiiul mieu și Dumnedzăul său, și acolo în veaci vă veți munci pentru faptele voastre ce-ați făcut asupra Dumnedzăului vostru. Iară fiiul miei iaste împărat și biruitoriu, și va zdrobi capetele diavolilor în iad. Pentr-aceia, fiiul mieu, cătră tine ca cătră un mort grăiesc: Du-te în iad, de izbăviaște sufletele strămoșilor noștri și învii a trei dzi, cum ai dzis cu svîntul tău rost, ca să te vădz iarăși și să mă mîngîi și eu și ucenicii tăi. Învii, Doamne, că tu ești împărat

în veaci. Biruiaște moartea, calcă puterea diavolului, zdrobește capul Satanei și iară să te arăți cătră maica ta. Că măcar și pentru spăsenia oamenilor te-ai răstignit, fiiul mieu, și-ai murit, iară pre mene m-ai lăsat în scrîbă și în amar mare; și măcar numai trei dzile ce veri pesti[10] în iad, fiiul mieu, iară mie-mi pare vreame de ai mulți. Pentr-aceia, iubitul mieu fiiu învii a treia dzi, cum ai dzis de multe ori. Deci Preacista așia tîngui și plînsă după fiiul său, și trupul lui Hristos fu îngropat de Iosif și de Nicodim.

[...] Cu unele ca acestia fu îngropat trupul lui Hristos, iară [i]adul gios, de frică și de spaimă sta și se întresta de periria sa că să apropiia să piardză sufletele ce le avia ținute și înghițite în 5500 de ai. Și ce fură cuventele lui? Bine iaste, după cum scrie svîntul Epifanie[11], să pomenim și noi den cuventele lui: Oh! oh, mare nevoie! Vai, vai, mare greutate! Amar, amar de Isus Nazareul, feciorul Mariei [...] Înghițitu-l-am pri îns ca pre un mort, și mă cutremur di îns ca de un fără-de-moarte. Înghițitu-l-am ca pre un om, și mă tem di îns ca de un Dumnedzeu. Apucat-l-am ca pre un slab și mă întrestedz ca de un puternic. Luatu-l-am ca pre un vinovat, și mă spariu di îns ca de un giudeț. Înghițitu-l-am pri-îns, ca pre un rob, și mi-i frică di însul ca de-un împărat. Pentr-aceia, slugile miale, dimoni, încuiați porțile iadului, închideți-le și le încuiați cu răteze[12] și cu lacăți, că iată vine, iată sosi periria noastră. Ce, cum pricep eu, acesta nu iaste altcineva ce iaste Dumnedzău, și va strica și porțile și va zdrobi rătiazele și va călca puteria noastră. Ce pînă cînd ne vom feri? Pînă cînd ne vom străjui? Pînă cînd ne vom păzi? Iată veni vremia svrîșitului nostru. Iată sosi pierdzare noastră. Ce veniți să ne ascundem într-adîncul [i]adului. Veniți să ne pogorîm în locurile acele ascunse și neștiute.

Iară vorovind aceastia cuvente în iad, diavolii, adecă sosi și Domnul Isus Hristos la [i]ad, cu slavă multă, cu cîntări de îngeri, cu laudă de arhangheli. Inaintea lui cădzură porțile [i]adului cele de viaci, și rătezele să zdrobiră, și încuietorile să răsipiră [...]

BAR, CRV 45, f. 113v—121r.

Această omilie este una dintre cele mai izbutite creații ale genului oratoric bizantin și cunoaște o largă răspîndire, în lumea slavă și în literatura noastră veche, prin scrierile lui Epifanie din Cipru (sec. IV) și Damaschin Studitul (sec. XVI). Ea nu este o simplă transpunere, în limba română, după alte texte, ci o operă individuală rezultată din îmbinarea armonioasă, originală a izvoarelor bizantine cu elemente ale limbajului figurativ și elemente ale oralității, proprii culturii noastre populare. Omilia poartă pecetea

viziunii doctrinale și morale a autorului și, în același timp, constituie expresia întregii mentalități colective, specifice epocii medievale românești. Ea este structurată pe teme de circulație universală care dobîndesc, sub condeiul lui Varlaam, amprenta specificului nostru național.

Tema sacrificiului („săracul acesta răstignit", „bătut și fără de milă ucis", „cu cunună de spini încununat"...) cunoscută în epocă nu numai prin religia creștină ci și, din universul credințelor populare se împletește, cu cea larg răspîndită a *minunilor săvîrșite de erou* („au îmblat pre mare ca pre uscat", „și vin dintr-apă au făcut", „orbii cu ochi", „ologii cu picioare" etc.). Pentru a evidenția tragismul actului înfăptuit de erou, Varlaam se folosește de *anaforă:* („dă-mi Pilate mortul"...; „dă-mi săracul"...; „dă-mi trupul lui"...). Așadar, printr-un mijloc artistic propriu literaturii (P. Olteanu, *Sintaxa*) Varlaam reușește să realizeze un adevărat refren muzical ce se compune din elemente de măsură și tact, specifice cîntecelor populare bizantine.

În această omilie, Varlaam dezvoltă, mai mult decît predecesorii săi (Epifanie din Cipru, Grigore Țamblac, Damaschin Studitul, Chiril din Turov) *tema,* de origine bizantină, *plîngerea Maicii.* Ea este foarte frecventă în pictură, în broderie și în decorația epitafurilor din perioada medievală a culturii românești. Pictura murală din Transilvania dovedește că această temă este prezentă pe teritoriile noastre încă din secolele XIV—XV și în varianta occidentală *Pietá.*

Bocetul mamei din omilia lui Varlaam, străbătut de un lirism impresionant, nu aparține planului divin ci, celui uman; el împlinește necesitatea dialogului între cel rămas și cel care pleacă. După unele opinii, la baza „plîngerii Maicii" se află corespondentul occidental *Stabat mater dolorosa* (Gáldi László). După altele, omilia lui Varlaam are ca punct de plecare textele originale din care provin unele intermediare slavone pe de o parte și, creația noastră populară, pe de alta (P. Olteanu, *op. cit.*). Analizînd *bocetul maicii* din omilia lui Varlaam, în lumina riturilor și a simbolurilor țărănești (O. Bîrlea, *Metoda de cercetare a folclorului,* București, 1969, p. 31), se va vedea că el respectă regulile și stereotipia bocetului popular românesc. Acesta este alcătuit din *întrebări* ce nu primesc răspuns, din evocări biografice ale celui mort (în acest caz, începînd cu nașterea Domnului) și din *reamintirea împrejurărilor în care a murit* (aici, răstignit, datorită trădării lui Iuda), *din durerea pricinuită celor rămași* („o, iubit fiiul mieu, unde lași maica ta?..."). În omilia realizată de Varlaam se împletesc elemente precreștine, speci-

fice spațiului carpato-danubian, cu elemente creștine, proprii culturii de tip bizantin. *Bocetul Mariei* prezintă similitudini cu temele *maica bătrînă* și *plînsul oilor* din balada *Miorița*. Aceasta din urmă a fost interpretată ca o substituție a străvechilor lamentații funerare (Mircea Eliade, *De la Zalmoxis*) în timp ce, episodul mamei care-și caută fiul este tipic creștin; el amintește de acele producții folclorice referitoare la peregrinările Fecioarei în căutarea lui Hristos. Dorința de a prelungi clipele despărțirii dă naștere, în bocetul nostru popular, *invocației către zori sau către soare*. Maria, din omilia lui Varlaam, invocă, din aceleași rațiuni, cerul și pămîntul, pămîntul și soarele. Mama îndurerată se adresează nu numai fiului ei, ci și elementelor naturii prin **vocative** ce conferă textului valori afective („o, iubit fiiul mieu", „o, ceriu și pămînte", „o pămînte și tu, soare..."). Prin proiectarea misterului hristologic asupra întregii naturi, durerea Mariei dobîndește dimensiunile unui „creștinism cosmic", tipic, cum s-a afirmat, creștinismului țărănesc al românilor și Europei Orientale (M. Eliade, *op. cit.*).

Anafora urmată de *antiteze semantice* („[...] în loc de bucurie [...] scîrbă", „în loc de veselie, amar [...]") și, în special, *tautologia* („minunată minune", „în groapă să îngroapă" etc.), inexistentă, așa cum s-a dovedit în textele ce au servit drept model, conferă paginilor lui Varlaam ritmicitate și originalitate. (P. Olteanu, *op. cit.*).

În poezia românească a ceremonialului de înmormîntare moartea nu reprezintă un sfîrșit ci, o *trecere* din lumea terestră în „lumea de dincolo". De aceea, și în omilia lui Varlaam, moartea este concepută ca o lungă *călătorie, o trecere*. Îndemnul Maicii adresat fiului ei „[...] du-te în iad [...] și învii a trei dzi [...]", izvorăște din acel scenariu mitico-ritual foarte frecvent în lumea mediteraneană și asiatică în care ocultația și epifania unei ființe divine, dețin un loc central. Să nu uităm că în cultul lui Zalmoxis obținerea imortalității era posibilă cu ajutorul unei inițieri compuse din „moarte rituală" și „renaștere" (Mircea Eliade, *op. cit.*). Faptul este confirmat și de Dimitrie Cantemir: „Dachii sînt mai viteji decît toți varvarii [...] căci ei nu cred, precum moartea să fie sfîrșitul vieții, ci socotesc ca cum ar fi o trecere la alte lăcașuri noaă" (D. Cantemir, *Hronicul*). Trecerea se realizează prin *adjuvanți* ca în basme, în cazul acesta prin personaje specifice mitologiei creștine („sosi și Domnul Isus Hristos la iad cu slavă multă, cu cîntări de îngeri, cu laudă de arhangheli"). Pogorîrea în iad este o temă frecventă în iconografia ortodoxă. Actul mîntuirii oamenilor prin sacrificiul lui Isus Hristos este înfățișat simbolic, de cele mai multe ori,

prin călcarea de către Isus a porților iadului și eliberarea lui Adam și a Evei. Episodul realizat de Varlaam cu privire la *pogorîrea lui Isus în iad* corespunde viziunii populare: „cădzură porțile [i]adului, cele de viaci și rătezele să zdrobiră și încuietorile să răsipiră." Prin folosirea inversiunilor sintactice („înghițitu-l-am", „apucatu-l-am", „luatu-l-am" etc.). Varlaam conferă textului ordine interioară și expresivitate.

LEGENDA LUI TEODOR TIRON[13]

Întru dzilele lui Maximian[14] și lui Maximin[15] împărat, ce era elini și păgîni amîndoi acești împărați, atunci multă frică și nevoie era întru creștini. Căci că trimiseră în toată lumea cărți cu mînie și cu cărțile tremiseră și domni răi pretutindire: care creștini să va lepăda de Hristos mare cinste să dobîndiască de la împărați, iară cine va petreace în credința sa și nu va vria să să închine bodzilor[16], răutăți și munci multe să pață. Deci unii din creștini să ducia și înaintia tuturor mărturisea de Hristos cum iaste Dumnedzău adevărat și cu multe munci muriia. Alții iarăși să temia și de frică mergia și să lepăda de Hristos și să închina bodzilor. Iară cîți nice cutedza să mărturisască, nice vrea să să închine bodzilor fugiia preîn munți și preîn pustii, de să ascundia. Alții iarăși la arătare ținea păgînește, iară într-ascuns era creștini.

Unul dintr-aceia era și marele măcenic Teodor, carele să prădznuiaște astădzi. Creștin era și el într-ascuns și gîndiia să ispitiască în vrun chip, să vadză care hi-va voia lui Dumnedzău să mărturisască. Și cînd fu vreame de oaste, să purceadză cu domnul lor, căci că era și el ales pentru mente și pentru bărbățiia lui în ceata ce să chema tironi, adecă cum dzicem noi hotnogi[17], deci să sculă și purceasă cu domnul lor și să dusără la Anadoli într-un loc ce să chiamă Evhaita. Aproape de acel loc era o pădure mare. Și într-acia pădure era ascuns un șearpe mare și de multă vreame lăcuia acolo, pînă se făcuse bălaur strașnic. Și nimeni nu cutedza să triacă pre cialia căi, că și copacii aceiia păduri era roși și beliți, pre unde să trăgea acel șearpe, cît și mulți oameni de frica lui-ș lăsase țarinele și viile ce era aproape de acela loc. Și mult rău pățiia tot locul acela de acela șearpe.

Atunci svîntul Teodor, vrînd să ispitească și să vadză oare iaste voia lui Dumndzău să mărturisească de Hristos, să dusă într-aceia pădure și îmbla de căota să afle pre șearpele acela. Iară îmblînd călare prin pădure, să trudi căci că mult loc îmblase de-l cercase. Deci să deade în lături puținel de la pădure și descălecă să să odih-

nească, și acolia odihnind, adormi. Iară o muiare giupîinească, ce o chema Evseviia, să tîmplă într-aceia vreame de trecea pre cel loc și, deaca văzu svîntul că doarme, să dusă de-l deșteptă și cu lacrămi dzise: „O, vonice, scoală și fugi de-aiceea de ți-i voia să hii viu, că aicia lăcuiaște un șearpe mare și groadznic, și nime nu cuteadză să îmble pre icia. Dară tu cum ședzi într-acesta loc? Atunci grăi svîntul și dzise: „Cine ești tu?“ Iară ia răspunsă: „Eu sîmt creștină și am avut aicia ocină[18] de pre părinții miei; iară de frica acestuia șearpe eu voi să o părăsesc, căci că mulți oameni am văzut cu ochii miei unde i-au omorît acesta șearpe.“ Și dzise cătr-însa svîntul: „Giupîineasă, nu te teame, nice plînge, că Domnul mieu Isus Hristos va călca puteria acestuia șearpe și vă va idzbăvi de supăraria lui. Și pentru bine ce mi-ai făcut de m-ai deșteptat, Dumnedzău să-ți dia iarăși moșiia ta ce-ai avut.

Așia grăii svîntul și îndată-ș făcu cruce, și încălecă pre cal și iară purciase în pădure. Și cît întră în pădure așia și audzi sunetul șearpelui. Și strînsă calul către sunet și văzu unde iase șearpele cu totul groadznic, și pară și foc eșiia din gura și din ochii lui. Iară svîntul, deaca-l văzu, îș feace cruce și îndată strînsă calul asupra lui și rădică sulița și-l lovi tocma în cap și-l pătrunsă de trecu sulița pentr-îns. Iară șearpele de duriare să idzbi foarte tare și să colăci de făcu chipuri groadznice și așia muri acolo. Atunci svîntul ieși vesel din păduria aceia și cunoscu că iaste voia lui Dumnedzău să mărturisască de Hristos. Că cum au biruit acel șearpe strașnic, așia gîndiia că va birui și pre diavolul ce iaste șearpe nevădzut.

Și așia idzbăvi acela loc de șearpele acela, iară svîntul să dusă iară în locul unde era adunată oastia.

BAR, CRV 45, f. 442ʳ—451ʳ

Fragmentul prezentat mai sus este centrat pe *teomahie* și pe *simbolica șarpelui*. Prin date istorice exacte cu privire la împărații romani care persecutaseră creștinismul se vădește intenția autorului de a înfățișa un fapt veridic; dar traseul eroului, cîteva situații tipice (lupta) și unele soluții previzibile (uciderea șarpelui), introduc textul în universul ficțiunii, specific basmului popular. Tiron, eroul povestirii, fiind în taină creștin se dovedește a fi un *inițiat*. Cadrul în care se dezvoltă acțiunile eroului este fabulos: o pădure mare, pustie, cu copaci „roși și beliți“ în care se cuibărise un șarpe „mare și groadznic“ ce devenise, între timp, „bălaur strașnic“. Actul uciderii balaurului este o *probă a vitejiei* eroului. În acțiune intervine și un *adjuvant* — jupîneasa Evseviia — care împlinește funcțiile zînelor ocrotitoare sau cele a Sfintei Duminici, a Sfintei

Miercuri din basme. Chemarea îndurerată a Evseviiei debutează prin *vocativ* („o, vonice...“) care, în scrierile lui Varlaam reprezintă un mijloc stilistic de exprimare, cu valoare afectivă, pentru descrierea unor situații dramatice. Gestul lui Teodor — de a-și face semnul crucii — îndeplinește o funcție cu caracter ritual. Voinicul dobîndește puteri miraculoase și izbutește să ucidă balaurul („Iară svîntul deaca-l văzu *îș feace cruce* și îndată [...] rădică sulița și-l lovi tocma în cap și-l pătrunsă de trecu sulița pentr-îns“).

Balaurul are atribute fantastice, ca în basme: „cu totul groadznic și pară de foc ieșiia din gura și din ochii lui“. Legenda lui Teodor este reprezentată și iconografic. De obicei, episodul uciderii balaurului este atribuit Sfîntului Gheorghe. Chiar în această Cazanie apare drept frontispiciu o icoană ce reprezintă lupta Sfîntului Gheorghe cu balaurul. Textul *Cărții românești de învățătură* dobîndește culoare în prelucrarea lui Varlaam prin folosirea unor termeni specifici realității social-istorice românești din sec. XVII ca: „ocină“, „moșie“ sau prin utilizarea unor expresii populare precum: „strînsă calul cătră sunet“.

TEXTE: Varlaam, *Carte românească de învățătură, dumenecele preste an și la pradznice împărătești și la svînți mari*, Iași, Mănăstirea Trei Ierarhi, 1643; *Varlaam, Cazania 1643*, (ediție îngrijită de J. Byck), București, 1943; ed. 2, București, 1966;
STUDII: Ștefan Dinulescu, *Notițe despre viața și activitatea mitropolitului Moldovei Varlaam (1632—1653)*, Cernăuți 1866; Gr. Scorpan, *Locul Cazaniei lui Varlaam în vechea noastră literatură omiletică din secolul XVI și XVII*, Cercet. ist., Iași, XIII—XIV, 1940, nr. 1—2, p. 89—120; Atanasie Popa, *Cazania de la Iași, 1643. Prezentare grafică*, Timișoara, 1944; Leca Morariu, *Cazania lui Varlaam*, Rîmnicu Vîlcea, 1945; Gh. Papuc, *Principii ermineutice în cazaniile românești*, BOR, LXXIII, 1955, nr. 3—4, p. 311—324; Gabriel Strempel, *Sprijinul acordat de Rusia tiparului românesc*, SCB, I, 1955, p. 15—42; Nicolae Șerbănescu, *La trei sute de ani de la moartea mitropolitului Varlaam al Moldovei*, BOR, LXXV, 1957, p. 1012—1035; Victor Vlăduceanu, *Mitropolitul Varlaam al Moldovei*, Mitr. Ban., VII, 1957, nr. 10—12, p. 127—144; I. Lupaș, *Contribuția „Cărții românești de învățătură“ de la 1643 la procesul de evoluție istorică a limbii noastre literare*, Mitr. Mold., XXXIV, 1958, nr. 11—12; p. 931—933; Liviu Onu, *Observații cu privire la contribuția lui Varlaam la dezvoltarea limbii române literare, De la Varlaam la Sadoveanu*, București, 1958, p. 35—60; Gáldi László, *Inceputurile prozei ritmice românești*, LR, X, 1961, nr. 5, p. 462—473; Paul Mihail, *Știri noi privind circulația Cazaniei mitropolitului Varlaam*, BOR, LXXXII, 1964, nr. 3—4, p. 372—389; I. D. Lăudat, *Circulația Cazaniei lui Varlaam*, Mitr. Mold., XLI, 1965, nr. 7—8, p. 428—429; Pandele Olteanu, *Izvoare și versiuni bizantino-slave ale omiliei lui Varlaam despre „Inmormîntarea lui Isus Hristos*, Studii de slavistică, II, București, 1970, p. 57—91; I. C. Chițimia, *Din vechea răspîndire a cărții românești în Țara Oltului*, Mitr. Olt., XXII, 1970, nr.

5—6, p. 533—542; Octavian Șchiau, *Circulația Cazaniei lui Varlaam în Transilvania*, Mitr. Olt., XXII, 1970, nr. 5—6, p. 524—532; Pandele Olteanu, *Sintaxa și stilul paleoslavei și slavonei*, București, 1974, p. 151—152; 207—208; 231 și 336—340; Dan Horia Mazilu, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, București, 1976, p. 136—137.

[1] *despuietor* = stăpîn, atotputernic; [2] *obidui* = a obidi, a se tîngui, a se văicări; [3] *șchiuopit* = scuipat; [4] *rost* = gură; [5] *liubov* = iubire; [6] *ponegrit* = înegrit, întunecat; [7] *schimosit* = pocit, stîlcit; [8] *tvoreț* = creator; [9] *rod* = neam, gintă; [10] *pesti* = zăbovi; [11] Epifan (Epiphanius) din Cipru: (315—403) episcop de Constantia și scriitor, sanctificat; [12] *răteze* = zăvoare; [13] Sf. Teodor, se sărbătorește în prima zi a postului mare; [14] Maximian, împărat roman cu care, în anul 286 împăratul Dioclițian și-a împărțit puterea; [15] Maximin (tracul), împărat roman (235—238); [16] *bodz* = idol; [17] Varlaam adaptează terminologia bizantină cu unele neconcordanțe; dă ambilor termeni (*tiron* și *hotnog*) același sens, deși: *tiron* = soldat tînăr la romani; *hotnog* = comandantul unei oștiri; [18] *ocină* = bucată de pămînt moștenită; proprietate, moșie.

RĂSPUNS ÎMPOTRIVA CATIHISMUSULUI CALVINESC

1645 [Moldova sau Țara Românească]

Se tipărește, după unele opinii la Iași iar, după altele, la mănăstirea Dealu (Tîrgoviște). Este o scriere polemică îndreptată împotriva *Catihismului calvinic* tipărit în 1642 în satul Prisac din Transilvania, în traducerea românească a clericului Gheorghe de Secul, după o ediție de la Heidelberg din 1563, la inițiativa superintendentului Șt. Géléy care sprijinea planurile de calvinizare a românilor ale principelui Rákóczi I.

Varlaam își axează replica pe combaterea tuturor dogmelor calvine cărora le opune principiile fundamentale ale bisericii ortodoxe referitoare la: păcatul originar, dreptul omului de a se mîntui prin botez, prin fapte bune, prin virtuți alese, cultul sfinților, al icoanelor, semnul crucii.

Pentru a-și realiza dezideratul, Varlaam se folosește atît de tradiția noastră bisericească, cît și de modele ce aparțin curentului umanist-renascentist de luptă, grecesc ori slavon împotriva presiunilor reformator-calvine, a celor unioniste-catolice, precum și împotriva jugului otoman.

Cercetările din ultima vreme descoperă, în lucrarea lui Varlaam, numeroase particularități baroce, sub raport stilistic. Însă, prin scopul ei, prin informația bogată, prin ideile ei majore, ea se

încadrează în curentul umanist al unei mari epoci de cultură. Este o lucrare de atitudine deschisă, specifică spiritului românesc, în care se manifestă un mod elevat de a lupta pentru patrie: apărarea credinței strămoșești.

Cartea carea să cheamă Răspunsul împotriva Catihismusului calvinesc se păstrează în două exemplare: unul la Biblioteca Széchenyi din Budapesta iar, celălalt în BAR sub cota CRV 48 A, compactat împreună cu *Învățătura creștinească* apărută la Rîmnic în 1746. O copie a acestei scrieri se păstrează în *Codicele pribeagului Gh. Ștefan, voievodul Moldovei*, ms. rom. 306 aflat actualmente la Cluj-Napoca, Biblioteca filialei Acad. R.S.R. A fost copiată de Antonie, arhimandritul mănăstirii Moldovița, apoi de Grăjdean din Bîrlad. O fotocopie a acestui manuscris se găsește la BAR.

PREDOSLOVIE

Varlaam, cu mila lui Dumnedzeu, Mitropolitul Suciavei și Arhiepiscopul Țării Moldovei către creștinii din Ardeal:

Credincioși pravoslavnici și adevărați fii svintei ai noastre beseareci apostolești, iubiți creștini și cu noi de un niam români, pretutinderea tuturor ce să află în părțile Ardialului ce sînteți cu noi într-o credință, cu dreptatea Dumnedzăului ș-a mîntuitorului nostru, lui Isus Hristos, dar vouao și pace să să înmulțască întru cunoștința domnului nostru lui Isus Hristos, eară de la smerenia noastră ca nește fii iubiți întru Hristos, blagoslovenie, rugă și iertăciune și de vecie de la Dumnedzeu iertare de toate păcatele. Socotind eu diregătoria cia păstoriască carea mi s-au dat de la Dumnedzeu și aducîndu-mi aminte de cuvintele vasului celui ales, fericitului Pavel, carele cu episcopii efeseilor poruncește noao tuturor de dzice: „socotiți-vă pre sine și toată turma întru carea pre voi duhul svînt v-au pus episcopi, ca să pașteți beseareca lui Dumnedzeu carea o au răscumpărat cu sîngele său“. Aducîndu-mi aminte, dzic, de datoria cia nenumărată ce am să lupt și să propovăduiesc, să întăresc svînta Evanghelie și poruncile și tainele beseareceі noastre carele sînt date de scriptura cea de duhul svînt suflată, de la propovedanicii lui Dumnedzeu, fericiții apostoli, și de la acei luminați de duhul svînt, cinstiți și svinți părinți, și în toată lumea învățători ce au tocmit cu duhul svînt și au dat la șeapte săboară credincioasă și sufletească obicină a besearicii noastre cei apostolești. Aducîndu-mi aminte de datoriia mea cia mare, nevoiesc, ustenesc, Dumnedzeu vede numai cu toată puteria mea și cu toată us-

rîdia lucredz după neputința mea cea omenească ca să cresc și să adog talantul ce mi-i dat cînd și vr-un păcătos și de turma lui Dumnedzeu depărtat voi putea să-l întorc să să spodobască a fi destoinic și spăsit petrecînd întru poruncile ceale pravoslavnice a beserecei noastre carile din bătrîni sînt date dintr-ntiiu și din început acelea să le întăresc. Să nu cumva să se tîmple să fie neștine svătuit și amăgit de vicleșugul șearpelui, adecă a ereticilor să cadză și să se depărtedze de acea alinată și cu pace și fericită curte, beseareca noastră cea pravoslavnică, cînd ei pentru acest lucru de folos să vor acoperi mulțimea păcatelor mele [. . .].

Pentr-aceia iubiții miei fii, tîmplîndu-mi-se est timp a fi în părțile Țării Românești cu trebe domnești și a norodului în Tîrgoviște, cu cel mai de frunte și mai de-a firea vorbind, mai vîrtos cu oarecare boiarin cinstit și slovesnic și a toată destoinicia și înțeleagerea harnic, dreptpravoslavnic creștin al doilea logotet și frate doamnei și bunului credincios și luminatului domn Ioan Matheiu voevod[1] cu mila lui Dumnedzeu, domnul Țării Românești, dumnealui Udriște Năsturel[2], carele ca un iubitoriu de învățătură și socotitoriu credinței ceii drepte, în mijlocul altor cărți noao, ce mi-au arătat, adusu-mi-au și o cărțulie mică în limba noastră românească tipărită, și deacă o am citit am văzut semnul ei scris Catihismus creștinesc, carea o am aflat plină de moarte sufletească de care lucru, iubiții miei fii, mărturisesc înaintea lui Dumnedzeu cu firea mea, că mare grijă și multă scîrbă au cuprins sufletul și inima mea, pentru care lucru îndată am chemat și am strîns sobor dintr-amîndoao părțile, și din Țara Românească și din Țara Moldovei, nu atîta, că doară să poată ei clăti inima voastră, ce-i întărită și rădăcinată pre temelia cea bună și tare a beasearecei noastre pravoslavnice, cît cuget și socotesc, cînd ai cu aceste minciuni și amăgituri, cu care cearcă și ispitesc în tot chipul, să poată afla pre neștine prostan și neștiutoriu, să-l sparie cu mărturia svintei scripturi, care fără de cale le-au pus și rău tălcuiesc spre a lor perire. Pentru aceia am socotit, că am o datoric mare, să fac răspuns și să arăt strîmbătătura și tîlcul cel rău al lor, ce tîlcuiesc rău și strîmbeadză scriptura svîntă. Și aciasta nu că doară prepuiu ceva întru fāpturile cele pravoslavnice ale creștinătății voastre; că știu foarte bine și sînt adeverit, cum credința voastră ce ați apucat de întîi și din început, nici unul de voi cărțile cele ereticești și învățătura lor în număr nu le socotiți ci numai pentru să arăt întunearecul și neînțelegerea lor, ce au întru scriptura svîntă carea o tîlcuiesc pre voie și pre volnicia lor.

BAR, CRV, 48, f. 3r—7r.

În 1644, aflîndu-se la Tîrgoviște, cu misiunea de a negocia împăcarea între Vasile Lupu și Matei Basarab, Varlaam află de la eruditul Udriște Năsturel despre manevrele calvinilor din Ardeal de atragere a românilor la Reformă și de apariția *Catehismului calvinic* din 1642. Ca urmare, Varlaam a convocat soborul fețelor bisericești din ambele țări, în scopul alcătuirii unui răspuns argumentat care să devină o armă de luptă a creștinilor ortodocși, în fața încercărilor prozelitismului calvin. Dezbaterile care au avut loc, cît și hotărîrile care s-au luat în acea memorabilă adunare a prelaților din ambele țări românești, au avut un răsunet deosebit în epocă. Răspunsul sinodului, fundamentat pe credința strămoșească și mentalitatea românească, a fost socotit drept un act măreț și unic în toată istoria noastră. Misia de a difuza prin scris, în slovă românească, răspunsul soborului celor două țări, i-a revenit mitropolitului Varlaam. După cum se vede, în predoslovia cărții, autorul își expune profesiunea de credință: ca prelat, se consideră învestit cu dreptul și îndatorirea de a se situa pe poziții de luptă pentru apărarea ortodoxismului împotriva atacurilor declanșate de curentele eretice. Pentru a-și împlini țelul, Varlaam se adresează, ca un adevărat umanist, convins de unitatea noastră de neam și de limbă, românilor de pretutindeni. Apelul său la toți credincioșii bisericii ortodoxe de a apăra credința strămoșească, devine un imperativ al vremii și contribuie la dezvoltarea conștiinței naționale. Autorul optează pentru interpretarea textelor teologice în spiritul tradiției. După părerea sa, elementele ce pot asigura menținerea integrității noastre spirituale sînt: izvoarele bizantine ale sfinților părinți, învățăturile apostolilor și credințele strămoșești. Tălmăcirile ce nu se întemeiază pe aceste rădăcini sînt „pline de otravă", „de moarte sufletească" și în disonanță cu „firea", cu mentalitatea românească. Pentru o explicare mai clară a intențiilor ereticilor care cu „minciuni și amăgituri [. . .] cearcă și ispitesc în tot chipul", Varlaam se folosește de motivul *șarpelui ademenitor* precum în metafora: „Să nu cumva să se tîmple să fie neștine svătuit și amăgit de vicleșugul șearpelui . . ." Faptul că ortodoxismul se sprijină, în formularea dogmelor, pe principiul sinodalității, spre deosebire de protestantism, care tăgăduiește infailibilitatea sinoadelor ecumenice, este considerat de Varlaam un argument în favoarea menținerii nestrămutate a credinței ortodoxe. Așadar, în viziunea umanistă a lui Varlaam, „iubiții creștini și cu noi de un niam români" au datoria morală de a lupta pentru păstrarea valorilor autohtone, aceasta fiind una din căile fundamentale de apărare a românilor în fața celor ce „rău tălcuiesc, spre a lor perire".

RĂSPUNSUL SĂBORULUI A DOAO ȚĂRI:

Și ne mirăm că nice are început, nice svârșit, ce îmblă împiedecîndu-se și acățîndu-se de toate scripturile și nice unul la cap nu o scot, cum are hi neşte beați sau somnuroși, cînd vor să stea în picioare, atunce cad, și de ce să ating, tot să vatămă. Așa ș-aceștia. Unde află în svînta scriptură un cuvînt pre voia lor, alt cuvînt mai de sus sau mai de jos, pentru ca să se arate un adevăr nu-l pomenește, ce îndată lasă și fuge la altul și de la cela nu-i sporește.

BAR, CRV, 48, f. 29v—30r.

Varlaam explică metoda de lucru a calvinilor care aleg din mulțimea cărților sfinte numai acele texte ce se pot remodela după principiile lor, fără să țină cont de un anume context și de o anume evoluție a ideilor. Varlaam respinge modul individualist al calvinilor de interpretare a fenomenului religios. Metafore personificatoare ca: „beați sau somnuroși“ conferă textului culoare și valori expresive.

RĂSPUNSUL SĂBORULUI A DOAO ȚĂRI:

Pentr-aceia scripturilor dumnedzăiești a Svinților Apostoli și a Svinților oteți, tălcul și propovedania tot creștinul cu mintea curată să creadză și cu gura să propeveduiască și cu glas mare să mărturisească și pînă la datul sufletului tare și neclintit să ție această credință. **Întîiu. Cugetul a trei feațe și într-o fire și într-o dumnedzeire unul Dumnedzeu iaste, ca să-l cunoască și să-l creadză toți. Întru el să nedejduiască și să iubască, dup-aceia să iubască de-aproapele său. Să aibe credință vie și lucrătoare, fapte bune pentru ca să hie moșneni împărăției ceriului. A doa, săvai vii, săvai deacă murim a lui Dumnedzeu sîntem, în mîna și în puteari lui, pentru care lucru sîntem datori a mulțămi și voia lui a face. A treia. Cum noi am fost feciori mîniei pînă la botedz, iară deaca ne-am botedzat sîntem fiii lui Dumnedzeu și uricași lui Hristos semenția svîntă, împărătească, preuțască, oameni aleși, lucrurilor lui Hristos și svinților apostoli pentru plinirea poruncilor lui Dumnedzeu. A patra. Pocăința pentru greșeale noastre și spovedanie, cum ne învață Svînta Scriptură să facem și agiutor ca lui Dumnedzeu să cearem ca să putem face datul pentru păcatele noastre, după învățătura părinților și duhovnicilor noștri. A cincea. Să știe tot creștinul cum Domnul nostru Iisus Hristos iaste sol între noi și între Dumnedzeu părintele, pentru cinstit sîngele lui cu care ne-am descumpărat din blestemul leagei vechi ș-a strămoșilor lui Adam ș-a Evei, la carele cu credința și cu nedejdia și cu liubovul cătră el și cătră de-aproapele său cu plinirea voei lui Dumnedzeu și cu amărăciunea trupului să cade a să apropia hie cine cătră împăcătoriul său Hristos carele au chinuit p[entru] noi și noao au lăsat chip ca să urmăm urmele lui cum dzice svîntul Pătru. A șeasia. Așijderea să știi că în izvodul credinței noastre a noa parte mărturisim și credem întru una svîntă și săbornică și apostolească besearecă, adecă întru cela ce iaste ei cap, Domnul nostru Iius Hristos, la care cap să află împreunate mădulare curate și svinte și vii și sănătoase, adecă credincioșii și toți svinții cari să chiamă și iaste trupul lui beseareca, pre care lucru cu noi într-agiutoriu ruga a prea curatei a lui Maică și a tuturor svinților cătră dînsul și pentru spăsenia lumiei, giunghem mielușelul, Domnul nostru Isus Hristos, ca să solească pentru besearecă către Dumnedzeu părintele, pentru că să chiamă sol lui Dumnedzeu și oamenilor. A șaptea. Mărturisim și credem cum Dumnedzeu pentru slujba cuiva sau pentru vr-un lucru bun să hie făcut firea omenească sau altcineva, numai pentru mare și nemăsurata mila sa ne-au izbăvit, de păcatele ce-au fost nainte asupră moșilor, și de blestemul leagei vechi, și de muncile iadului s-au gătat mai denainte, fapte bune ca să îmblăm adică să viețuim într-însa, fără de carele numai cu credința nime nu să va spăsi. A opta. Ne închinăm svintei cruci pre carea s-au vărsat cinstitul sîngele său, Domnul nostru Iisus Hristos că de-au fost atîtea de vestit așternutul lui Elisei prooroc, cît și mortul au înviat, dară cu cît mai vîrtos așternutul lui Hristos pre carele au murit, adeca svînta cruce. A noua. Cinstim pre svînta și pre curata Fecioară** [neterminat]

BAR, CRV, 48, f. 31v—32v.

În expunerea crezului ortodox Varlaam combate, în primul rînd, cei mai de seamă principiu al protestantismului — *sola fide* — (după care mîntuirea omului căzut în păcat este posibilă numai prin credință, nu și prin împlinirea faptelor bune). Mitropolitul opune acestui principiu calvin dragostea, rugăciunea, nădejdea și credința în autodesăvîrșire. Autorul dezvăluie idealul bisericii ortodoxe care constă în formularea și înțelegerea adevărului relevat prin participarea, pe de o parte, a tradiției teologice, iar, pe de alta, a rațiunii omenești iluminată de credință. Subliniind importanța botezului în transfigurarea omului, relevînd însemnătatea săvîrșirii faptelor bune în desăvîrșirea sa spirituală, elogiind crucea, simbolul jertfei pentru umanitate, arătînd că dragostea și aspirația către gnoză constituie temelia creștinismului, Varlaam se dovedește a fi un

adevărat „mărturisitor" al credinței ortodoxe, al cărui crez devine un adevărat program și o veritabilă chemare la lupta pentru apărarea credinței strămoșești.

TEXTE: Cartea carea să cheamă Răspunsul împotriva catihismusului calvinesc, făcută de părintele Varlaam, Tîrgoviște, 1645;
STUDII: Ep. Melchisedec, *Biserica ortodoxă în luptă cu protestantismul, în special cu calvinismul, în veacul al XVII-lea, și cele două sinoade din Moldova, contra calvinilor*, An. Acad. Rom. mem. sect. ist., tom XII, 1889—1890, p. 1—116; N. Drăganu, *Codicele pribeagului Gh. Ștefan Voevodul Moldovei*, An. Inst. Ist. Cluj., 1924—1925, p. 181—254; Vasile Mangra, *Cartea carea să cheamă Răspunsul împotriva Catehismului calvinesc*, „Biserica și școala", XVII, 1903, nr. 21—22, p. 165—166; Petre V. Haneș, *Răspunsul mitropolitului Varlaam*, „Preocupări literare", V, 1940, p. 173—174; N. I. Chițescu, *Trei sute de ani de la Răspunsul lui Varlaam la Catehismul calvinesc 1645—1945*, BOR, LXIII, 1945, nr. 11—12; p. 618—638; Alexandru Mareș, *Data tipăririi „Catehismului calvin": 1640 sau 1642?*, LR, XXIII, 1974, nr. 6, p. 541—542; Mirela Teodorescu, *Unde a fost tipărită lucrarea lui Varlaam: Răspunsul împotriva Catihismusului calvinesc?*, LR, XXVIII, 1978, p. 163—172.

[1] Matei Basarab, domn al Țării Românești (1632—1654); [2] Udriște Năsturel (sec. XVII), boier cărturar din Țara Românească, mare logofăt în timpul domniei lui Matei Basarab.

CELE ȘAPTE TAINE

1645 Moldova

Este o traducere din slavonă realizată de Eustratie logofătul. Se tipărește la Iași. Mitropolitului Varlaam îi aparțin stihurile la stemă de la începutul cărții și Predoslovia. Cartea se adresează clerului. În ea sînt explicate tainele bisericii ortodoxe, normele de ritual și canoanele fixate de sinoade pentru cei ce se abat de la norme; în note sînt descrise unele superstiții larg răspîndite în folclor. Lucrarea a pătruns și în Transilvania, unde s-a difuzat prin copii manuscrise precum cea din 1708 aparținînd copistului Vasile Sturdze Moldovanul, sau cele din 1720 și din 1820.

PREDOSLOVIE

cu mila lui Dumnedzeu Ioan Vasilie Voevoda[1] domnul Țărăi Moldovei

De iaste lumina carea iase și purceade de la soare, de lumineadză și arată lucrurile pre lume, mai vîrtos prețul mărgăritariului și a pietrilor celor scumpe, prea luminate și cinstite milostive

Doamne, cu mult mai vrîtos lumina și soarele cel dirept domnul nostru Isus Hristos au luminat beseareca sa, înaintea ochilor a tot rodul omenesc, cum ca să poată vedia și să cunoască fiecine prețul odoarălor ei, nu de mărgăritariu și de pietri scumpe, ce-s lucrure moarte, ce de lucrure vii ce-s mai scumpe decît mărgăritariul și pietrile cele scumpe, carile nu numai ochii trupești ce și ochii sufletești veselesc cu veselie vecinică și netrecută și deștiaptă pre om întru viață fără de moarte. Pre șeapte stîlpi iaste întărită casa înțelepciunii, că șeapte ceate sîmt a besearicii, cum le numără Pavel Apostol: întîi apostolii, ai doi proorocii, a treia învățătorii, a patra, făcătorii de ciudese[2], a cincea, vendecătorii de boale, a șesia îndireptătoriii, a șeaptia tălmacii limbilor. Dup-aceea de șeapte ori într-o dzi să laudă Dumnedzău, cum spune David prooroc, cu șeapte bucine, în șeapte dzile cădzură zidiurile Erihonului[3], șeapte cuconi născu Ana cea stearpă, maica lui Samoil prooroc. Așia, într-acela chip șeapte ceate făcu beseareca, șeapte roade rodește duhul svînt, cum dzice Pavel Apostol: liubovul, bucuriia, pacia, îndelung răbdaria, credința, blîndețele, oprirea voei. Șeapte daruri sîmt a duhului svînt, cum spune Isaiia prooroc; dar de înțelepciune, de înțeleagere, de știință, de credință, de tărie, de svat, de frica lui Dumnedzău. Și sveaștnicul besearicii legii vechi șeapte fufeadze[4] și șeapte făclii avea de ardea. Într-acela chip și beseareca lui Hristos șeapte taine are, cu carile ca cu niște lumini lumineadză și arată toate lucrurile și toate trebele besearicei noastre, fără de carele tot omul iaste întunecat și nu știe pre ce cale îmblă. Că aceaste șeapte taine sîmt șeapte darure și șeapte făclii, de ard și lumineadză în beseareca lui Hristos pre tot creștinul cătră cunoștința credinței ceii drepte, carile nu sîmt de la altcineva, ce-s de la domnul nostru Isus Hristos arătate și de la svinții apostoli date în svînta beseareca. Cu adevărat lucru iaste că răsare soarele zaria și lumina lui, nainte lovește în munții cei mari: în turnurile și copacii cei înalți lumineadză, de-aci șesurile și văile. Așia, într-acela chip Domniia Mării Tale, cu aceaste șeapte taine carile le-ai scos și le-ai dat în tipariul Mării Tale, întîi agiunge întru ciata cia înaltă sufletească, întru arhierei și în preoți, de lumineadză și în diregătoria cea lumască, în domni și în boiari; d-aci și întru cei mai mici ajunge lumina și căldura, de lumineadză și încăldzește pre toți cătră voia lui cea svîntă, pentru carile cinstia și nărocul cel de sus și de netrecut agiung împreună cu gloatele tuturor svinților întru slava ceriului, împărățiia cea vestită și bogată, ce nicedănăoară nu-i schimbată, acolo unde împărățesc toți împreună, cu domnul nostru Isus Hristos, a căruia-i slava, cinstia și măriria întru veaci, Amin.

BAR, CRV, 48 A, f. 2v—4r.

Intenția autorului, exprimată în această predoslovie este de a prezenta concepția creștină despre superioritatea frumuseții morale perene dată de divinitate („vecinică și netrecută") față de cea perisabilă văzută ca deșertăciune (a „mărgăritariului și a pietrilor celor scumpe"). Pentru a-și susține ideea, Varlaam se folosește de mistica numerelor. Sistemul căutării valorilor tainice ale cifrelor a fost practicat încă de egipteni, iar în lumea greacă de Pitagora și pitagoricieni și a fost dezvoltată, în mod deosebit de gnostici. Cifrele reprezentau, în concepția acestora, începutul și esența lucrurilor. Creștinismul e preluat concepția despre lume și a raportat-o la divinitate. În viziunea creștină lumea este frumoasă, are măsură și număr datorită lui Dumnedzeu. Cifra *șapte* este sfîntă. Ea simbolizează unirea cifrei „trei" care reprezintă *perfecțiunea divină* cu cifra „patru" care reprezintă *ordinea lumii*. Deci cifra *șapte* este simbolul comuniunii dintre divinitate și creația sa. În predoslovia tipăriturii *Șapte taine* Varlaam explică tainele bisericii ortodoxe în lumina simbolicii cifrei *șapte*. În viziunea acestuia, în deplină concordanță cu cea a spiritului medieval, perfecțiunea divină este sinonimă cu conceptul de *lumină*. De aceea *lumina* deține, în paginile scrierilor lui Varlaam, un loc central. Lexicul predominant al predosloviei la *Șapte taine* cît și cel al omiliei *Plîngerea Maicii* din *Cartea românească de învățătură* exprimă trăirea unei adevărate incandescențe spirituale. Laitmotivul *lumină* are, în lucrările lui Varlaam funcții simbolice. Comparațiile „Dumnedzău cela ce-i îmbrăcat cu lumină ca cu un veșmînt", metaforele „ca cu niște lumini lumineadză", „focul dumnedzeirii", „păcatul ars", „șeapte făclii avea de ardea", „răsare soarele zaria și lumina lui", epitetele ca: „soarele cel dirept", simbolizează ideea de puritate de măreție a divinității și evidențiază sentimentele autorului față de divinitatea văzută ca pildă, în consonanță cu sensibilitatea românească specifică întregului ev mediu românesc. Predoslovia lui Varlaam poartă, de asemeni, pecetea filosofiei emanatiste a lui Pseudo-Dionisie care se inspirase din Plotin: „lumina carea iase și purceade de la soare de lumineadză și arată lucrurile pre lume...". „...lumina lui nainte lovește în munții cei mari: în turnurile și copacii cei înalți lumineadză, de aci șesurile și văile [...]"; „[...] aceaste șeapte taine [...] agiunge întru ciata cia înaltă sufletească, întru arhierei și în preoți [...] în domni și în boiari; de aci și întru cei mai mici". După cum s-a mai observat și în alte rînduri în concepția lui Varlaam există și o egalitate a claselor (Al. Piru, *Istoria*). Cu toate că această idee despre egalitatea claselor este văzută doar în sfera doctrinei creștine, ea constituie totuși un progres pentru gîndirea românească din secolul XVII-lea. Emanația „frumosului", a „luminii" asigură, în viziunea lui Varlaam, ca la toți precursorii săi din evul mediu, ordinea lumii. „Frumosul" participă deci la crearea „frumuseții". El iluminează totul și constituie principiul armoniei universale care se fundamentează pe cifra *șapte*. „Casa înțelepciunii" este constituită din șapte trepte: „apostolii", „proorocii", „învățătorii", „făcătorii de ciudese", „vindecătorii", „îndireptătorii", „tălmacii limbilor". Calitățile morale sînt tot *șapte*. Tainele bisericii creștine sînt *șapte*. Dealtfel și înțelepții Greciei antice preocupați de politică, de reforma legilor, de explicarea lumii, erau tot în număr de *șapte*. Contopirea frumuseții divine cu armonia lumii înlesnește cunoașterea, comuniunea dintre divinitate și creație: „...agiung împreună cu gloatele tuturor svinților întru slava ceriului, împărăția cea vestită și bogată [...], acolo unde împărățesc toți împreună cu Domnul nostru Isus Hristos."

Prin *predoslovia* la tipăritura *Șeapte taine a besearicii*, bazată pe tradiția bizantină, Varlaam oferă colectivității din vremea sa o sumă de argumente, în sfera doctrinară, ce vin în sprijinul luptei conștiente a românilor pentru apărarea integrității lor spirituale, amenințate de tendințele expansioniste ale vecinilor calvini și catolici.

TEXTE: Varlaam, *Predoslovie la Șeapte taine a besearicii, Cu mila lui Dumnedzeu, Ioan Vasilie Voevoda, domnul țărăi Moldovei*, Iași, 1645;
STUDII: Nicolae Șerbănescu, *La trei sute de ani de la moartea mitropolitului Varlaam al Moldovei*, BOR, LXXXV, 1957, nr. 10, p. 1012—1035; Teodor Bodogae, *Mitropolitul Varlaam ca teolog*, Mitr. Mold., XXXIII, 1957, nr. 10—12, p. 775—790.

[1] *Vasile Lupu*, domn al Moldovei (1634—1653); [2] *ciudesă* = minune; [3] Ierihon, orașul de pe malul vestic al Iordanului, considerat de către unii drept cel mai vechi oraș din lume; distrus încă înainte de pătrunderea israeliților în Canaan; [4] *fufează* = brațul sfeșnicului.

[CUVÎNTUL DIACULUI TOADER[1]]

[1639] [Moldova]

Textul cuvîntării diacului Toader la moartea Sofroniei Ciogolea reprezintă unul dintre primele discursuri autonome din literatura română.

Diacul Toader, originar din Bistrița (Transilvania), din satul Feldru de pe Someș, a fost dascăl lui Pătrașco și Miron Ciogolea, fiii boierului moldovean Pătrașco Ciogolea din Calafendești (Suceava). Revenit în Transilvania, lucrează un timp în serviciul sfatului orășenesc de la Bistrița, pentru ca apoi, prin 1635—1637, să fie chemat din nou de către Pătrașco Ciogolea ca dascăl al nepoților acestuia. La moartea soției lui Pătrașco Ciogolea, Sofronia, rostește, la 17 martie 1639, o cuvîntare cu caracter moralizator și consolator. Textul acesteia s-a păstrat în BAR, ms. rom. 167, precum, și într-o variantă din 1668, în BAR, ms. rom. 279. Cele două variante au fost publicate de V. Pârvan care socotește textul „printre cele mai vechi monumente de limbă literară românească". Deosebirile dintre cele două variante sînt minore, ținînd mai ales de domeniul lexicului; opinia lui Pârvan că autorul variantei din 1668 ar fi dorit o identitate literară proprie nu credem că se poate susține.

Genul în care se încadrează discursul este cel al *consolației*. În literatura antică greacă și latină *consolațiile* erau cultivate cu precădere de filosofi (de ex. Seneca, *Consolatio ad Polybium)* care încercau prin argumente din domeniul dialecticii și din cel al eticii să „consoleze", să susțină rudele îndurerate la moartea unui membru al familiei. Genul își va continua cariera și după triumful creștinismului, dar argumentele folosite vor fi acum mai ales de natură religioasă. Totuși persistă în operele unor scriitori creștini și unele motive care aparținuseră antichității păgîne, de pildă motivul egalității în fața morții, indiferent de rangul social.

Toate faptele cîte-s pre pămînt și în ceastă lume, și ceriul și pămîntul, și sorele și luna și stealele pre ceriu, și copacii cei sterpi și cei roditori pre pămîntu, numai cu cuvîntul au dzis Dumnădzău să fie și toate din nemică s-au făcut. Așijderea și fierile și dobitocele numai cu cuvîntul au dzis și au ieșit din pămîntu toate odată cu trupul și cu sufletul. Pentr-aceaia cîndu mor iarăși cu o dată mor și cu trupul și cu sufletul. Iară cîndu au făcut Dumnădzău omul, întîiu au luat lut din pămîntu de l-au zidit singur cu mînele sale, dup-aceaia au suflat într-îns suflet de viață. Pentr-aceaia, cîndu more omul, trupul, cumu-și iaste din pămîntu, mearge iară în pămîntu, iară sufletul, cumu-și-i lucru din ceriu și de la Dumnădzău suflat, mearge iarăși la Dumnădzău. Și nu că doră au făcut Dumnădzău omul să moră; nu l-au făcut să moară, ce dintîiu au făcut pre om fără de morte, fără bole, curat, fără păcate, bun, direptu, cu de toate darurile dăruit. Și l-au pus în raiu, într-acel loc frumos și dulce, și toate au plecat suptu mîna și supt putearea lui, cît

David proroc și împărat să miră de atîta cinste ce-l cinsti Dumnădzău și dzisă: „Doamne, ce iaste omul că-l pomenișii pri-nsul. Cu slavă, și cu cinste-l cununași pri-nsul și toate plecași suptu picioarele lui: dobitocele pămîntului și peștii apelor, încă și hierile munților și a cînpiilor și paserele văzduhului, toate aceastea, plecate și ascultătore, le dedeși omului, iubitoriu de omeni, Domne!"

Puținel că iaste mai mic omul decît îngerii, toate deade Dumnădzău pre voia omului, preste toate-l pusă mai mare și împărat. Iară deaca greși omul și călcă dzisa lui Dumnădzău, de-aciia cădzu în toate boalele și în toate neputințele și fu osîndit de la Dumnădzău să moară și într-însul noi toți murim. Că mortea altă nemică nu mai iaste, fără numai plata păcatului și sămnul osîndei lui Dumnădzău carea iaste pre tot rodul omenescu. Moartea iaste o cale pre carea să petreace toată firea omenească, de domni nu să teame, de boiari nu să stideaște[2], de bătrîni nu să rușineadză, pre frîmseațe nu caută, tinereațele nu le cruță, de unul-născut nu i-i milă, ce pre toți vine într-u[n] chip. Și moartea nu iaste rea, cum dzise Iov, că mortea iaste odihnă omului, că treace din trudă în odihnă, din scîrbă în bucurie, din valuri în liniște, din tunearec în lumină. De iaste omul direptu, el să duce să-ș ia plata sa din mîna lui Dumnădzău, iară de iaste păcătos, el părăseaște de-a facerea păcate. Mortea iaste o mutare din ceastă lume cătră a doa lume. Mortea iaste o portă fără de carea nu poate întra nime, nice pote treace din ceastă lume trecătore cătră viața cea netrecută. Pentr-aceaia mortul îi petreacem cu cîntări dumnădzăiești de arătăm că mulțemim lui Dumnădzău; cu veșmente albe îmbrăcăm mortul de închipuim înnoirea veșmîntului celui fără de morte; cu lumini-l petreacem de arătăm că din tunearecul aceștii lumi să duce în lumina lui Dumnădzău; cu fața cătră răsărit îl îngropăm de sămnăm Învierea, că cum apune sorele și iară răsăre, așea și mortul apune în pămîntul și iară să vor scula. Pentr-aceaia noi să creadem că va fi învierea, să nu plîngem mortul prespre măsură, ca aceia ce n-au nădeajde să învie; acelora să cade să plîngă. Păgînii, necredincioșii să plîngă morții săi, iară noi să creadem că va veni un ceas cîndu vor audzi morții glasul fiiului [lui] Dumnădzău și ceia ce vor audzi vor învié, cum dzice și Isaia proroc: „Învie-vor morții și să vor scula ceia ce-s în gropi". Dece pentru că să vor scula morții, să nu facem lucrure schimosite pentru morți, să nu ne rumpem hainele, ce mai vîrtos inimile, că și pre noi aceasta morte ne așteaptă. Să nu ne dirăem[3] obrazele și să ne rumpem părul, să nu cumva facem necredință învierei. Să nu grăim cuvente de răpștă[4] spre Dumnădzău, să nu

cumva stricăm și noo și mortului, ce să mulțemim lui Dumnădzău celuia ce au murit pentru spăsenia nostră. De veri să agiuți mortului, dă milostenie, că bună soție iaste milosteniia într-aceaia cale; dă lumină, fă leturghii pentru dînsul.

Să meargem să petreacem mortul mainte pînă nu ne petrec pre noi alții și să vedem lucru mare și minunat, să vedem ceia ce-s în gropi. Putea-vei să spui carele-i împărat și carele-i rob, carele-i frumos și carele-i grozav[5], carele-i tînăr și carele-i bătrîn, carele-i de rudă bună și mare și carele-i de rudă prostă? Au nu-s toți lut? Au nu-s toți țărînă? Vedeți, creștini blagosloviți, lucru cu obidă și plin de spaimă, vedeți și vă intrestați și de păcate să vă părăsiți! Vedeți și unul altuia nu zavistuireți, nice vă învrajbiți! Vedeți și pofte le lumii să urîți! Vedeți trupul mortului dzăcîndu, iară sufletul să grijeaște pre calea aceaia ce n-au călătorit nicedînăoră, că veade altă lume, altă împărăție, alte slugi, altu giudeț, altă tocmală, alte lucruri carele niciodînăoră nu le-au vădzut. Pentr-aceaia numai de sine să grijeaște, cum va da răspunsu de faptele sale. Deci și noi carii știm că fără de greș ni-i a mearge pre aceaia cale, să agiutorim mortul cu ruga cătră Dumnădzău și să gicem: Domne, cela ce biruiești cu morții și cu viii, răpăosadză robul tău carele acmu ai vrut de l-ai mutat dintru noi, odihneaște-l în locori frumose, în locuri luminate, în locuri cu pace și fără de grije, întru ceata direpților tăi, în hrana svinților tăi, întru veselia aleșilor tăi, în curțile ceale veacinice, întru lăcașurile ceale nerăsipite, întru împărțiia ta cea dumnădzăiască, unde nu-i grije, nice scîrbă, nice suspin, nice lacrămi, nice bole, nice morte, fără numai bucurie și veselie neîncetată.

Pentru aceaia și dumile-voastre, cîți ceareți și voi iertăciune de la Dumnădzău, să iertați și voi pre acest răpăosat de toate, că au greșit ca un om în ceastă lume ce au petrecut cu dumile-vostre depreună și să giceți toți: „Dumnădzău-l iarte!". Așijdirea de va fi greșit vrunuia de voi, ore cu cuvîntul, ore [cu] lucrul, ore întru ceva nu va fi putut îngădui cuiva de voi, iarăși să-l iertați de la totă inima și gi[ce]ți toți: „Dumnădzău-l iarte!". Și cîți nu s-au tîmplat aicea la pogrebul[6] dumisale acestui răpăosat, iarăș acestu cuvîntu să le spuneți și aceia toți să-l iarte și să dzică: „Dumnădzău-l iarte!".

BAR, ms. rom. 167, f. 1^r—5^v.

Sursele de inspirație folosite de diacul Toader în cuvîntarea sa sînt scrierile sacre creștine. Autorul își începe cuvîntarea cu evocarea forței creatoare a logosului divin și cu elogiul armoniei firești. Ordinea și armonia naturală sînt considerate expresii sensibile ale logicii acestei forțe creatoare. Natura duală a omului nu contrazice logica actului creator. În ciuda faptului că tendința întregului discurs este de a arăta compatibilitatea morții omenești cu logica creației divine, pentru a-i determina pe ascultători să nu grăiască „cuvente de răpștă spre Dumnădzău", autorul nu poate să nu recurgă la explicația apariției morții prin „păcatul originar", astfel încît moartea este considerată totuși „sămnul osîndei lui Dumnădzău carea iaste pre tot rodul omenescu". Între acest punct al discursului și cel în care moartea este considerată „odihna omului", trecerea din „scîrbă în bucurie, din valuri în liniște, din tunearec în lumină" se desfășoară linia persuasivă a discursului. Argumentele nu sînt, firește, originale, ideea egalității în fața morții fiind în fond un topos precreștin, dar felul cum se înlănțuie ele, în concordanță deplină cu *caracterul consolator al discursului* denotă, pe lîngă buna cunoaștere a surselor, cunoașterea procedeelor oratorice și, mai ales a artei compoziționale. Argumentele cu care operează autorul nu sînt luate numai din arsenalul logicii creștine, ci, unele, sînt de sorgine populară. În mod ciudat diaconul nu face nici o referire la Isus Hristos, deși dovada reînvierii se face la creștini invocîndu-se precedentul lui Isus care, de obicei, apare, relaționat și cu toposul „păcatului originar", drept „călcător al morții". Argumente precum apusul și răsăritul etern al soarelui, deși apar și la scriitorii creștini, au în scrierile acestora o funcție alegorică, soarele fiind și simbol cristic. La diaconul Toader nu întîlnim tîlcuirea alegorică a acestei imagini, așa cum apare tîlcuit ritualul înmormîntării, semn că imaginea avea o valoare în sine destul de puternică în fața unui auditoriu mai familiarizat cu observarea fenomenelor naturale decît cu textele canonice. Astfel de imagini au rolul de a convinge auditoriul asupra realității reînvierii. Caracteristica lor este simplitatea și caracterul popular. Limba discursului atestă o mînuire sigură a construcției frazei și a vocabularului.

Primul editor al textului, V. Pârvan a arătat că unele părți ale discursului, mai ales începutul și sfîrșitul sînt preluate direct din *Cazanie,* dar că definiția morții și tîlcuirea ritualului de înmormîntare nu își găsesc analogii în *Cazanie*. Caracterul moralizator al discursului, evident în partea sa finală, apropie textul acestui discurs de literatura omiletică, acest fapt fiind o consecință firească a evocării imaginii morții egalizatoare, foarte frecventă în didahii. Modelul compozițional al discursului este însă diferit de cel întîlnit în didahii, asigurînd specificitatea acestuia în cadrul literaturii

omiletice. Acest discurs inaugurează o direcție care va avea străluciți continuatori în secolele următoare prin *Didahiile* lui Antim Ivireanu sau prin *Propovedaniile* lui Petru Maior.

TEXTE: (Cuvînt la înmormîntarea Sofroniei Ciogolea) în V. Pârvan, *Un vechi monument de limbă literară românească*, „Conv. lit.", an. XXXVIII, 1904, p. 919—946 și 979—1000. *STUDII:* V. Pârvan, *idem;* M. Anghelescu, *Preromantismul românesc*, București, 1971, p. 58.

[1] În original titlul în limba slavonă; [2] *stideaște* = rușinează; [3] *dirăem* = zgîriem; [4] *răpștă* = ocară; [5] *grozav* = urît; [6] *pogrebul* = înmormîntarea.

IV. LITERATURĂ AULICĂ
1. Literatură parenetică

ÎNVĂȚĂTURILE LUI NEAGOE BASARAB CĂTRE FIUL SĂU TEODOSIE

Țara Românească

Dintre operele literaturii noastre medievale, asupra *Învățăturilor* lui Neagoe Basarab (1512—1521) s-a scris probabil cel mai mult, discutîndu-se o vreme mai curînd problema paternității decît a conținutului. Dar „chestiunea homerică a literaturii române" se limpezește dacă (pornind de la o bună cunoaștere filologică a textelor) se raportează opera la condițiile istorice materiale și la felul de a gîndi al oamenilor din mediul care a produs-o.

Pentru a-l defini pe Neagoe Basarab, s-au făcut erudite trimiteri la Xenophon, Vasile Macedoneanul, Vladimir Monomahul, Machiavelli, „Marc Aureliu". S-au făcut trimiteri la Renaștere, Umanism și Baroc. S-a spus că *Învățăturile* ar fi o simplă compilație fără valoare, sau că — dimpotrivă — modalitatea de selecție și îmbinare conferă textelor consacrate un suflu nou. În plus, părțile neîndoielnic „originale" nu rămîn cu nimic mai prejos de cele preluate de la înaintași, adevărate puncte de referință ale literaturii de tip bizantin.

Selecția fragmentelor pe care le prezentăm în continuare am făcut-o din convingerea că Neagoe Basarab a alcătuit varianta slavonă și că specificul ei se datorează nu unor intervenții ulterioare ci unei anumite modalități de gîndire. Voievodul român considera că „a cunoaște — a înțelege — a acționa" sînt trei momente ale unui proces de modelare desfășurat după norme riguroase, stricte. Învățînd să se stăpînească în primul rînd pe sine însuși, omul avea concomitent îndatorirea de a interacționa cu semenii și cu mediul natural și social, astfel încît să le valorifice energiile pozitive, nu să le distrugă. Voievodul nu pune în discuție — evident — dreptatea orînduirii sociale în care trăiește, însă, cu un specific dar al măsurii, încearcă să-i atenueze deficiențele. Între soluțiile extreme: meditație și acțiune, întristare și veselie, risipă și zgîrcenie, asprime și îndurare, vitejie și meșteșug diplomatic, el propune o cale a bunului simț, aleasă cu luciditate și discernămînt.

Traducerea *Învățăturilor* în limba română s-a făcut în prima parte a domniei lui Matei Basarab (1632—1654) care se considera

urmaș al lui Neagoe Basarab și acționa preluîndu-i modelul. Pentru că manuscrisul inițial s-a pierdut, am reprodus textul după o copie tîrzie, desemnată însă de specialiști ca cea mai apropiată de izvor.

PLÎNGERE LA MORMÎNTUL LUI PETRU

Pentru aceea, cu multă umilință și cu mare jale și dor grăiescu și cătră tine, fiiul mieu Petru, că tu erai stîlparea mea cea înflorită, de carea pururea să umbrea și să răcorea ochii miei de înflorirea ta; iar acum stîlparea mea s-au uscat și florile ei s-au veștijit și s-au scuturat, și ochii miei au rămas arși și pîrliți de jalea înfloririi tale. O, iubitul mieu fiiu Petru, eu gîndeam și cugetam să fii domn și să veselești bătrînețele mele oarecînd cu tinerețele tale și să fii biruitoriu pămîntului. Iar acum, fiiul mieu, te văzu zăcînd supt pămînt, ca un trup al fieștecăruia sărac. Într-o vreme îm-erai drag, iară acum eu te-am urît; într-o vreme îm-era milă de tine, iar acum mie nu-m-iaste milă și n-ai nici o dragoste de la noi. Într-o vreme erai bogat, iar acum tu ești sărac. Într-o vreme, fătul mieu, te vedeam pre pămîntu, iar acum eu te văzu suptu pămîntu. Și în puținea vreme te arătași ca o floare frumoasă înaintea ochilor miei, iară apoi numaidecît, iar te supuseși supt pămîntu. Că eu pohteam să vezi tu pre mine supt pămîntu, iară acum, dragul mieu fiiu, eu văzuiu întîi pre tine îngropat. O, fătul mieu, căci nu acoperi mai bine pre mine pămîntul decît pre tine, ce mă lasă la bătrînețele mele. Și cînd fu vremea bătrînețelor mele să s-odihnească pentru tine, tu atunce n-ai nici o grijă de mine și m-ai lăsat să fie totdeauna inima mea arsă și aprinsă de jalea ta și ochii miei să fie la bătrînețele mele tot plini de lacrăme zioa și noaptea. Că eu aș fi dat traiul și zilele mele, ca să fii tu viu. Și eu îți găteam haine domnești, ca să te îmbraci cu dînsele și să te împodobești, ca să veselești inima mea și să usuci aceste lacrăme multe din ochii miei. Iar acum trupul tău să dăzbrăcă de hainele care i-am gătit eu și să îmbrăcă în pămîntu, dintru care au fost luat, după cum zice Dumnezeu, „că din pămîntu ești și iar în pămîntu te vei întoarce“.

Bibl. Fil. Acad. Cluj, ms. 109, f. 125—126.

Pentru a da glas întristării profunde de care se simte copleșit, Neagoe Basarab folosește expresii venite deopotrivă din literatura omiletică și din bocetele orale. Un sentiment real și puternic intră astfel de la început în tiparul imaginilor consacrate, care, îmbinate cu înseși cuvintele lui Neagoe, dau una din acele pagini mereu actuale din *Învățături*. Remarcăm efectul stilistic al antitezelor, înșiruite ascendent și transformate într-un adevărat factor de cristalizare a comunicării.

PRIMIREA SOLILOR

Pentru aceea trebuie să te sfătuiești cu boiarii în tot ceasul, măcar de sînteți și domni și puternici. Că domnul să socotește ca un deal mare și nalt, cînd are niște păzitori foarte buni de-l păzescu și-l curățescu de toate uscăciunile și secăturile și de alte lucruri care nu sînt de treabă. Deci, pîn îl curățescu păzitorii și-l păzescu di toate răutățile și primejdiile, el crește frumos și face multe feliuri de flori și să înălțează minunat și frumos și să laudă numele lui preste tot pămîntul, iar numele păzitorilor lui nimeni nu le mai pomenește. Iar deaca-l părăsescu păzitorii și nu-l mai păzescu, el se pustiiaște și nici locul nu i să cunoaște și numele lui piiare și trece ca o umbră. Așa și domnul: pînă îl păzescu sfetnicii și boiarii lui cei bătrîni cu sfat bun și-l curățescu de toate sfaturile cele rele și de năravurile cele rele, lauda lui și înțelepciunea i să întinde spre fața a tot pămîntul, și numele lui cel bun să proslăvește pre toate țările, și zic toți: „Tu ești mai vrednic și mai înțeleptu decît toți“. Iar nu zic că fac boiarii voștri acele sfaturi, ci laudă tot pre domn și numele lui proslăvescu. Iar boiarii, măcar deși fac ei sfaturile cele bune, nimeni nu-i știe, nici îi laudă. Pentru aceea iaste bine să priimiți sfaturile cu bucurie [. . .].

Însă iar vă întrebați: „Iată că sfatul l-am făcut și l-am întocmit; dar acum cum să cade să cinstim solul? Ospăta-l-vom întîi, au dărui-l-vom, au da-i-vom răspunsul, au cum vom face?“ Iar ei, deaca vor zice: „Ba, doamne, mai nainte să cade să-l ospetezi bine și frumos, după aceea îi vei da răspunsul și-l vei dărui“, deacii voi, iubiții miei, vă tocmiți păharnici, scoateți păhară de argint frumoase și siliți să așăzați toate frumos, ca să se mire și solul de acea podoabă și rînduială bună, care să nu o fie văzut el la stăpînăsău niciodată, ci să laude pretutindinea ce au văzut și să povestească. Pentru că și aceasta iaste o cinste a domnului aleasă și lăudată. Așijderea și masă să gătești frumoasă și să faci multe feliuri de bucate și să aducă tot pe rînd, unile dupre altele. Și băuturi să scoți de unde vei avea mai bune și mai dulci [. . .].

Și deaca vei găti acestea ce sînt de treabă toate și le vei tocmi îți învață boiarii cum să vor cinsti. Și să nu treacă de ici colea, sau de colea ici, ci să stea toți întocma. Apoi cheamă cîțiva voinici, oameni frumoși și de folos, și-i trimite să cheme solul. Și deaca va

veni, tu îl pune la masă cu boiarii tăi și-l cinstește bine, cum iaste legea și obiceaiul. Și să nu-l silești cu vinul, ca să-ți vază și el înțelepciunea. După aceea, iar să-l petreci cu cinste pîn la gazdă. Deacii gătește cîțiva din slugile tale și-i trimite dar cu mare cinste. Și iar să-l chemi și-i dă răspunsul de toate pre rînd. Și de-ți va fi zis el ție cu mînie, tu-i zi lui cu blîndețe; sau de-ți va fi grăit cu scandălă, iar tu să-i răspunzi cu cuvinte de pace. Și-i spune tot pre amăruntul și-i zi: „Pentru cutare lucru iată, ce răspunsu dăm, și pentru cutare, iată ce". Și te nevoiaște să fie toate răspunsurile tale mai bune și să fie stăpînului solului ca niște săgeți, deaca le va auzi.

Iar de-ți vor zice boiarii tăi toți că „nu trebuie să-l ospetezi pre acel sol, doamne, ci-l dăruiaște numai și-i dă măria ta răspunsul și să meargă sănătos!", tu, fătul mieu, să te nevoiești să-i gătești dar și să-i trimiți iar pre slugile tale. Și să-l chemi la tine și să-i dai răspunsul tot cu blîndețe, precum iaste obiceaiul și cum te-am învățat și țe-am arătat și mai sus.

Bibl. Fil. Acad. Cluj, ms. 109, f. 157v—158, 160—161.

Vorbind despre modalitatea de primire a solului unui stăpînitor european (deosebită profund de primirea unui sol al turcilor sau tătarilor), Neagoe Basarab demonstrează cît de necesare sînt însușirile a căror neîntreruptă educare constituie una din temele de bază ale cărții: stăpînirea de sine, continua concentrare a atenției la cele ce se petrec „înlăuntru" și la cele ce se petrec „înafară", cumpătarea, starea de receptivitate la opiniile celor din jur (preluate însă cu discernămînt).

Domnia asemănată cu o grădină sau cu un deal (munte) „minunat și frumos" ne amintește de formulări asemănătoare din *Alexandria* (ed. 1963, p. 40 și p. 41), sau din *Letopisețul* lui Miron Costin (ed. P. P. Panaitescu, p. 135). La fel de elocvente sînt și cuvintele: „el să pustiiaște și nici locul nu i să cunoaște și numele lui piiare și trece ca o umbră". Miron Costin, Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir și alții încă au dat acestor vechi imagini o nouă încărcătură emoțională. Prezența unor astfel de topoi ne interesează mai puțin pentru dezvăluirea unor surse literare (ar putea aparține circulației curente) și mai mult pentru dezvăluirea unei mentalități comune.

Receptiv la subtilități filosofice, Neagoe Basarab nu acordă mai puțină atenție amănuntelor concrete. Dorința de măsură, rînduială, perfecțiune — izvorîtă din aceeași cultură care a făcut posibilă ridicarea capodoperei de la Curtea de Argeș — determină și comportarea față de detalii: „să așăzați toate frumos, ca să se mire și solul de acea podoabă și rînduială bună" (să ne amintim că pe atunci cuvîntul „frumos" avea un sens cu mult mai bogat decît cel din sfera esteticului); „să nu treacă de ici colea sau de colea ici, ci să stea toți întocma".

DESPRE PACE ȘI DESPRE RĂZBOI

Iar de vor fi păgînii aceia cu oști mai multe și cu putere mai mare decît voi, iar voi întîi să vă plecați lor cu cuvinte bune și blînde. Deci de vă veți putea împăca cu acele cuvinte bune, să știți că iaste aceea din ajutoriul lui Dumnezeu; iar di nu vor vrea să s-împace cu voi cu acele cuvinte bune, pentru necredința lor, voi să le dați și bani cît veți putea. Iar să nu iubiți răzmiritile și războaile, nici să vă ducă mintea să vă bateți cu dînșii. Măcar de v-ar îndemna cineva și din priiatenii voștri spre vrajbă, voi să nu-i ascultați, văzînd că aceia au putere mai multă decît voi. Că și svetii Varlaam zice: „Ce pricepi că nu vei putea face, să nu să apuce mîna ta să facă, că vei greși. Și cuvîntul cel mincinos să nu-l crezi, și deaca faci bine, nu-ți pară rău".

Deci de vor veni asupra voastră vrăjmașii voștri și veți vedea că sînt cu putere mai mare decît voi, iar priiatnicii voștri vă vor îndemna să mergeți asupra lor făr de vreme, sau vă vor sperea ca să ieșiți afară den țara voastră, să pribegiți, pre acei priiateni și îndemnători ai voștri să nu-i credeți, că nu vă voiescu binele. Că și eu însumi am fost pribeag, pentr-aceea vă spui că iaste trai și hrană cu nevoie pribegiia, și ești de toți oamenii dosădit, încă și de copiii cei mici, și de carii sîntu mai răi. Pentr-aceea să nu faci așa, că mai bună iaste moartea cu cinste, decît viața cu amar și cu ocară. Nu fireți ca pasărea ceea ce să cheamă cucu, care-ș dă oaolă dă le clocescu alte pasări și-i scot pui, ci fiți ca șoimul și vă păziți cuibul vostru. Că șoimul, fețîi miei, are altă pildă și are inimă vitează și bărbată întru sine și multe pasări oblăduiaște și biruiaște și nici de una nu-i iaste frică, nici să teme și vînează în toată vremea. Și vînînd el așa, odată prinse o pasăre să-i fie lui de mîncare și umbla de zbura cu dînsa prin văzduh. Și zburînd să luo după dînsul altă pasăre mare și puternică făr de seamă, carea să chiamă vultur. Și începu a-l goni să-i ia vînatul. Iar șoimul deaca îl văzu, zise în inima lui: „Mie nu-m iaste frică de acest vultur, că eu multe pasări biruiescu; și pre el îl văz mare și puternic și zlobiv, iar inima lui o știu că iaste fricoasă. Ci nu-m-iaste frică de dînsul, nici îl bag în seamă;

că de-aşi vrea eu, numai ce mi-aşi lovi în arepi o dată şi m-aşi înălţa tocma pîn la cer, deacii m-aşi lăsa asupră-i şi l-aşi dăspica cu unghile, că-l ştiu cine iaste. Ci numai mă întristez de mărirea lui cea multă. Pentr-aceea nu mă voi bate cu dînsul, ci mai bine să împarţu vînatul mieu şi să-i dau şi lui şi voi fi în pace. Iar eu, deaca nu mă voiu sătura cu ce-m va mai rămînea, nu voi muri, ci voi trăi pîn iar voi mai vîna ceva şi voi mînca de mă voi sătura". Şi-i dede dentr-acel vînat ce prinsese cîtva şi să împăcă cu dînsul. Aşa şi voi, fraţilor, sînteţi ca şi şoimul şi multe biruiţi, şi iaste vînatul în mîinile voastre, adec-avuţiia. Deci, de veţi vedea pre niscare limbi păgîne să se pornească asupra voastră cu oşti grele şi cu putere mare, voi nu vă potriviţi lor şi să vă bateţi cu dînşii într-acel ceas, ci socotiţi ce le veţi slobozi din unghile voastre vînat, adecavuţie, să le daţi să mănînce, ca să să părăsească de voi, cum şi vulturul lăsă pre şoimu.

Iar deaca veţi vedea că nu vor să s-întoarcă, voi nu vă temeţi de dînşii, nici de oştile lor cele multe [. . .].

Deacii să-ţi tocmeşti toate tunurile şi oştile tot pre cete, cum le va fi rîndul. Iar mai vîrtos să te rogi lui Dumnezeu ca să-ţi fie tocmirea şi orînduiala ta de la dînsul. Pentr-aceea să-ţi rădici gîndul şi mintea la cer, să-ţi pogoare şi să-ţi fie Dumnezeu într-ajutor. Iar tu să mergi dreptu faţă la faţă spre vrăjmaşii tăi, făr nici o frică; iar căci vor fi ei mulţi, nimic să nu te înfricoşezi, nici să te îndoieşti. Că omul viteaz şi războinic nu să spare de oamenii cei mulţi; ci cum răsipeşte un leu o cireadă de cerbi, şi cum omoară un lup o turmă de oi cît de mare şi cum răshiră un glonţu de tun multe cete de ostaşi, nu căci iaste el mic, ci căci că vine cu mare rane şi cumplire, pentr-aceea răshiră şi răsipeşte multe cete de oameni, aşa şi omul viteaz şi bărbat şi hrăbor nu să înfricoşează de oameni mulţi. Că omului viteaz, toţi oamenii îi sînt într-ajutor, iar omului fricos, toţi oamenii îi sîntu duşmani, şi încă şi de ai săi iaste gonit şi batjocorit şi hulit. Şi de aceasta, fătul mieu, încă te învăţ să nu umbli cu oamenii cei fricoşi, ca să nu cumva să pierzi cinstea mea şi moşiia ta, că din moarte nimeni nu te va putea izbăvi, făr numai unul Dumnezeu.

Bibl. Fil. Acad. Cluj, ms. 109, f. 169^{v}—171, 171^{v}—172^{v}.

Neagoe Basarab formulează — în limbajul epocii — definiţia războaielor de apărare în opoziţie cu cele de cotropire. Fără teama de a fi acuzat de laşitate, domnitorul îşi arată preferinţa pentru viaţa paşnică, obţinută chiar şi cu preţul unor sacrificii materiale.

În acelaşi timp, în termeni ce amintesc suflul eroic al *Cronicii* lui Ştefan cel Mare sau al inscripţiei de la Războieni, îndeamnă la vitejie şi jertfă de sine, atunci cînd lupta nu mai poate fi evitată.

În rîndurile citate se îmbină firesc amănuntele concrete date de voievod cu raportarea continuă la divinitate, într-un fel caracteristic întregii civilizaţii europene medievale, şi chiar antichităţii. A elimina invocaţiile şi trimiterile la ideologia vremii, ar echivala cu a scoate din *Iliada* sau *Odiseea* pasajele referitoare la zei.

Neagoe Basarab, urmînd un obicei consacrat, asociază noţiunilor abstracte imagini pilduitoare (îndeosebi din simbolica animalelor) care să impresioneze pe cititor sau ascultător şi să-i rămînă înscrise în memorie. Nu se cerea ca aceste imagini să fie originale, ci — dimpotrivă — să fie culese din cărţi deosebit de îndrăgite; în cazul de faţă: *Varlaam şi Ioasaf* — sfaturile din pilda privighetorii —; *Alexandria* — „că mai bună este moartea cu cinste", „cum omoară un lup o turmă de oi" —; probabil *Fiziolog* — pasajul despre cuc sau acea „altă pildă" cu şoimul şi hereţul (pentru aceasta din urmă a fost adusă în discuţie şi *Fiore di virtù*).

SFATUL DIN URMĂ

Că văzu ochii voştri plini de lacrămi şi inimile voastre acum sînt săgetate cu multă jale şi obidă pentru mine. Şi văzu, iubiţii miei, că de-ar fi vreo putere, voi mi-aţi folosi într-această vreme de nevoie şi toată viaţa voastră aţi da pentru binele mieu, ci nu puteţi nimic să-mi folosiţi, nici voi mie, nici eu voao. Că iaste vremea ceea să mă desparţu eu de voi şi voi de mine şi aţi rămas dintr-această zi.

Şi de acum veţi începe a sluji altui domn, necunoscut şi strein, care nu vă cunoaşte pre voi, nici voi pre dînsul. Deci, boiarii miei şi slugile mele cele dragi şi iubite, eu voi să vă învăţ şi de aceasta. Domnului sau stăpînului neştiut şi necunoscut, nevoie îi iaste a-i sluji sluga pîn îi va afla obiceaiul lui. Că sluga ceea ce îndrăzneşte cătră stăpînul neştiut şi necunoscut, acela iaste ca omul cela ce să razimă pre frunza care pluteşte pre faţa apei. Deci cînd va să s-apuce de dînsa şi să-i folosească, atunci să îneacă şi piiare. Aşijderea şi voi, pîn veţi afla firea şi obiceaiul domnului aceluia, multă minte vă trebuiaşte să aveţi. Că mintea iaste cap şi învăţătură dulce tuturor bunătăţilor şi sfîrşitul ei foarte iaste proslăvit. Mintea iaste avuţie şi comoară netrecătoare, care nu să cheltuiaşte niciodată. Mintea cea curată să urcă mai pe deasupra cerurilor şi soleşte dreptăţile sufletului şi ale trupului înaintea atotţiitoriului împărat. Min-

tea iaste viiața priiatenilor și împăcare fraților. Mintea trează iaste priiaten mai bun și mai cinstit împăraților și domnilor decît toată avuțiia și bogățiia lor cea multă. Un bărbat înțelept mulțime de oameni stăpînește, iar un bărbat nebun și făr de minte mulțime de oameni piiarde. Mintea cea bună iaste cercare înaintea domnilor celor necunoscuți și trup nevătămat și față nerușinată și neînfruntată, cum zice prorocul: „Cinstiți înțelepciunea, ca să împărățiți în veci".

Bibl. Fil. Acad. Cluj, ms. 109, f. 239v—240v.

Cel din urmă capitol din partea a doua a *Învățăturilor* este construit ca o amplificare și o adaptare la o realitate personală, a *Pildei celor trei prieteni* din *Varlaam și Ioasaf*, reprodusă integral către sfîrșitul părții întîi și întregită acolo prin pagini de o frumusețe antologică din Ioan Hrisostom și Efrem Sirul. Deși pornit „pre calea cea de întristăciune" și gata să intre „prin ușile strîmtării", voievodul mai are un ultim gînd de grijă pentru soarta „prietenilor" săi și — semnificativ — acest din urmă sfat este un elogiu adus minții luminate, ecou al modelului bizantin, așa cum întîlnim și în alte pagini ale lui Neagoe *(Cuvînt de învățătură către două slugi credincioase ale sale și dragi)*, precum și în multe alte locuri din literatura română.

Modalitățile de expresie, de la construcțiile sintactice simetrice pînă la repetițiile ascendente sau la acea dramatică imagine a fragilității „frunzei... care plutește pre fața apei", dezvăluie rafinamentul stilistic al autorului, care stăpînea perfect cultura vremii sale.

TEXTE: Învățăturile bunului și credinciosului domn al Țării Românești, Neagoe Basarab-voevod către fiul său Teodosie voevod, ed. Ioan Eclesiarhul, București, 1843; *Slova nakazatelinîia voevodî valașskogo Ioanna Neagoia k sînu Feodosiju*, ed. și pref. P. A. Lavrov, Petersburg, 1904; *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, ed. și pref. N. Iorga, Vălenii de Munte, 1910; *Învățăturile lui Neagoe Basarab domnul Țării Românești*, ed. și pref. Vasile Grecu (textul grecesc), București, 1942; *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ioan Bogdan, ed. revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959; *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu, cu o nouă traducere a originalului slavon de Gheorghe Mihăilă. Studiu introductiv și note de Dan Zamfirescu și Gheorghe Mihăilă, București, 1971.
STUDII: Ioan Bogdan, *Luptele românilor cu turcii pînă la Mihai Viteazu. Cultura veche română*, București, 1898; P. Sîrcu, *K voprosu o podlinnike Poucenii valașskogo gospodaria Ioanna Neagoe k sînu Feodosiju*, „Izvestija otdelenija ruskogo iazîka i slovesnosti imperatorskoi Akademii nauk" (IORIAS), V, 1900, nr. 4, p. 1284—1307; A. I. Iațimirski, *Valașskii Mark Avrelii i ego Poucenija*, IORIAS, 1905, X, fasc. 4, p. 339—374; Demostene Russo, *Studii bizantino-române*, București, 1907; Stoian Romanski, *Mahnreden des Walachischen Woywoden Neagoe Basarab an seinen Sohn Theodosios*, Leipzig, 1908; Demostene Russo, *Studii și critice*, București, 1910; Demostene Russo, *Critica textelor și tehnica edițiilor*, București, 1912; pentru opinia contrară vezi volumele de istorie a literaturii publicate de N. Iorga; Demostene Russo, *Studii istorice greco-române*, vol. I, București, 1939, recenzat de N. Iorga în „Rev. ist.", XXVI, 1940, p. 13—14; Vasile Grecu, *Manuscrisul din 1654 pretins pierdut al Învățăturilor lui Neagoe Basarab*, „Conv. lit.", LXXII, 1939, nr. 10—12, p. 1851—1865; C. Noica, *Pentru o altă istorie a gîndirii românești. În marginea Învățăturilor lui Neagoe Basarab*, „Saeculum", Sibiu, I, 1943; Vasile Grecu, *Și totuși Învățăturile lui Neagoe voievod*, „Conv. lit.", LXXVII, 1944, nr. 4, p. 477—481 și nr. 7, p. 740—767; P. P. Panaitescu, *Autenticitatea Învățăturilor lui Neagoe Basarab*, „Conv. lit.", LXXVII, 1944, nr. 7, p. 733—739; idem, *Învățăturile lui Neagoe Basarab. Problema autenticității*, București, 1946 (extras din „Balcania", V_1, 1942); P. Ș. Năsturel, *Învățăturile lui Neagoe Basarab în lumina pisaniilor mînăstirii de la Argeș*, „Mitr. Olt.", XII, 1960, nr. 1—2, p. 12—23; Pompiliu Teodor, *Două manuscrise copiate pentru biblioteca lui Ștefan Cantacuzino*, „An. Inst. Ist. Cluj", V, 1962, p. 229—232; Dan Zamfirescu, *Învățăturile lui Neagoe. Problema autenticității*, Rsl, VIII, 1963, p. 341—401; I. C. Chițimia, *Considerații despre Învățăturile lui Neagoe Basarab*, Rsl, VIII, 1963, p. 309—339; P. P. Panaitescu, *Învățăturile atribuite lui Neagoe Basarab. O reconsiderare*, Rsl, VIII, 1963, p. 403—424; Virgil Cândea, Dinu C. Giurescu, Mircea Malița, *Pagini din trecutul diplomației românești*, București, 1966; Al. Duțu, *„Le miroir des Princes" dans la culture roumaine*, RESEE, VI, 1968, p. 437—479; N. Stoicescu, *La politique de Neagoe Basarab et ses Préceptes pour son fils Theodosie*, RRH, IX, 1970, nr. 1, p. 19—42; Leandros Vranoussis, *Les „Conseils" attribués au prince Neagoe (1512—1521) et le manuscrit autographe de leur auteur grec*, în *Actes du IIe Congrès international des études du sud-est européen, (Athènes 7—13 Mai 1970)*, vol. IV, *Linguistique et littérature*, Atena, 1978; *Neagoe Basarab (1512—1521)*, București, 1972; Dan Zamfirescu, *Neagoe Basarab și Învățăturile către fiul său Teodosie. Probleme controversate*, București, 1973; P. Ș. Năsturel, *Remarques sur les versions grècque, slave et roumaine des Enseignements du prince de Valachie Neagoe Basarab à son fils Théodose*, „Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher", XXI, 1975, p. 249—271; Pavel Chihaia, *De la Negru Vodă la Neagoe Basarab*, București, 1976; Cătălina Velculescu, *„Alexandria" aus der Sicht von Neagoe Basarab und Antonio de Guevara*, „Synthesis", VIII, 1981, p. 105—112; Gheorghe Mihăilă, *Gîndire politică și expresie literară în Învățăturile lui Neagoe Basarab*, RITL, XXX, 1981, nr. 3, p. 163—170.

2. Literatură juridică

De origine bizantină, cele mai vechi legiuiri scrise erau folosite de români în versiuni slavone după *Sintagma alfabetică* a lui Matei Vlastares (1335), ca *Pravila grămăticului Dragomir* (Țara Românească, 1451), sau *Sintagma* copiată de Gavril Uric (1472).

Pravilele în limba română au cunoscut trei tipuri: 1) Culegeri rezumative de pedepse pentru diferite abateri, norme pentru reglementarea raporturilor familiale și sociale și măsuri de îndreptare a vieții morale (*Pravila sfinților oteți* imprimată de Coresi, la Brașov, 1560—1562, *Pravila ritorului Lucaci*, 1581, *Pravila Popii Toader* din Rîpa de jos, 1610, *Pravila din Codex Neagoianus*, 1620 și *Pravila de ispravă oamenilor*, de la începutul secolului al XVII-lea); 2) dispoziții de drept canonic comentate și amplificate cu noțiuni doctrinare, învățături și sfaturi morale (*Pravila de la Govora*, 1640); 3) corpuri ample de canoane și norme cu caracter penal și civil (*Cartea românească de învățătură*, 1646 și *Îndreptarea legii*, 1652).

PRAVILA [RITORULUI LUCACI]

8 iulie 1581 — Moldova

Este cel mai vechi manuscris juridic românesc și cel mai vechi text literar moldovenesc, cunoscut și sub numele de *Nomocanonul* sau *Pravila de la Putna;* a fost alcătuit de „ritorul și sholasticul Lucaci", dascăl de retorică și logică la mănăstirea Putna.

Originalul versiunii românești (păstrată la BAR, ms. sl. 692) este necunoscut, dar Lucaci a îmbunătățit această versiune pentru scopuri didactice. Probabil că ritorul s-a folosit de o pravilă slavonă și de o traducere românească (nemoldovenească) din care a și lăsat un fragment sub această formă. Textul pravilei (354 file) este în cea mai mare parte slavon, 134 pagini text slavon cu traducere românească interliniară și 10 pagini — *Pravila sfinților oteți* — text exclusiv românesc.

Cuprinsul *Pravilei* este variat: o învățătură despre Trinitate, text doctrinar după Sf. Ioan Damaschin, *Pravila svinților oteți după învățătura a marelui Vasilie*, sfătuiri pentru spovedanie (text pastoral), învățătură despre căsătorie, pentru evitarea amestecării de sînge, învățătură despre postul lăuntric, text ascetic, cu citate din *Pateric (Cartea părințească*, sau *Apophtegmata patrum), Spițe de seminție și de nunta cu leage* etc.

[POPA ESTE UN VRACI MĂIESTRU]

Iară popa să caute și să socotească cîndu va veni omul să se ispovedească; și de va fi omul mult păcătos, iară popa se nu-l îngreoiadze foarte cu pocaanie[1] dentîiu, ce se dea cîte puținel dereptu să nu se spămenteadze, ce să-i dea cît va pute birui în pocaanie și se-l îmblîndzească și să-i aducă amente de corabie: cîndu împle corabiia de treace de măsură, ea se afundă; iară de-i deșartă ea gioacă; și de e în vreame împlută bineșor pără unde-i iaste ei măsura; ce se-i vie lui înțelepciune și adevară[2] credință. Cu învățătura cade-se popeei să fie ca u[n] vraci măiestru [. . .]. Iară cîndu va fi omul puținu greașitu și va fi înțeleptu, să-i dai bură învățătură, iară de va fi omul pre[a] păcătos și va fi cu puțină mente, să-i dai pocaanie cîte puținel dereptu să nu piară.

BAR, ms. sl. 692, p. 210^r—210^v.

[POSTIREA LĂUNTRICĂ]

Să fie la știre și de aceasta a tot creștinului că să află și aceastea învățături dintru dumnedzăieștile Scripturi: a nu se posti numai de bucate, cum dzisem mainte, ce mai cu deadins fiecine să se nevoiască a feri postul cel den lontru. Direp ce cum iaste și omul îndoit, cum ai gice sufletul și trupul, așea i să cuvine și lucrurele să aibă îndoite. Cum „iaste trupul mort fără suflet", așea și chipul lucrurelor oamenilor din afară, fără de ferirea din lontru mort i, adevăr. Ce arată și dumnezeiescul apostolul Pavel amîndoao de gice: „Lucrul fără de credință mort iaste, așea și credința fără lucrure moartă e". Deaci chipul trupului din afară cu nevoința să arată, iară credința să împle cu ferirea omului ceaia din lontru. Însă toate cîte vrem face noi, eale să fie după simțirea celui om din lontru. Dire[p]t ce au întrebat și u[n] frate pre un părinte de ceia

din Cartea părintească, ce au vrut să știe folosul și lucrurile amîndurор, el i-au răspuns de i-au dzis așea: „Omul cela ce va face lucrure din afară fără de socotire de la inimă el iaste aseamenea unui pom ce e vearde la frundză și frumos, iară de poame e sterp. Și iară: omul cela ce feareaște socotința ceaia den lontru cu lucrure din afară, elu e aseamenea unui pom ce are frundze frumoase și poame într-îns dulci și cu bună mirezmă"[3]. Așea au dzis și altul dintru sfinți de aceasta, că trebuiaște omului la toate lucrurele să aibă ferire și fără de aceasta socotință nu iaste puteare cu nece un lucru să-și ducă viiața bine. Deaci aceastea s-au dzis de la sfinți de ferirea din lontru și mai vîrtos însuși Dumnedzău gice în sfînta evanghelie, că „împărățiia ceriului iaste între voi". Direp acea cum dzisem și mainte trebuiaște omului să nu ținie numai post din afară, ce să ținie și cela din lontru să să ferească și să fugă de toate cealea ce nu-s de folos, cum învață pre noi și marele apostol Pavel de gice: „Cela ce să fereaște, gice, de toate să să socotească". Și altul dintru sfinți arată mai bine de aceasta de gice așea, că să cuvine omului a să feri la postul său, nu numai de bucate, ce să se ia amente pururea de toate și de alte greșeale, cum am gice să postim cu pîntecele și cu limba să ne depărtăm de clevete, de menciuni, de cuvente deșearte, de ocară, de mînie și direpț spuind de toate greșealele ce ies cu limba. Aseamenea să postim și cu ochii, să nu căutăm fără sființă pre neștine. Așijdere mînule și picioarele a le apăra să nu cură[4] într-așeași, ce să se veaghe de toate lucrurele ceale hicleane. Așea postind, cum grăiaște marele Vasilie, post iubit, depărtîndu-ne de toate răotățile cealea ce să facu cu simțirea noastră, noi vrem veni cătră sfînta dzua învierieі oameni noi, curați, destoinici sfinteei cumenecături, slujbeei lui Hristos.

BAR, ms. sl. 692, p. 234ᵛ—238ʳ.

Primul fragment denotă o profundă experiență psihologică și cuprinde cele mai vechi indicații de psihoterapeutică din literatura noastră (confesorul este un medic, un vraci, omul păcătos o corabie prea plină). Asemenea pasaje dovedesc că și alcătuitorii primelor pravile au simțit nevoia să adaoge prevederilor canonice seci și autoritare, lipsite de justificarea pedepselor, explicarea rostului acestora precum și o serie de învățături morale și spirituale care dădeau acestor miscelanee și o funcțiune educativă.

Se remarcă preocuparea conciziei extreme, a notării esențialului. Stilul este aproape oral; ca și în cîntecele populare se folosesc diminutive *(puținel, binișor)* cerute de caracterul delicat al spovedaniei.

Al doilea fragment este o pledoarie împotriva formalismului, pentru o comportare întemeiată în primul rînd pe autocontrol. Portretul omului sobru, calm, moderat în gesturi, priviri și cuvinte evocă idealul kalokagathiei antice și recomandările stoicilor. Reușită sub raport literar este comparația dintre omul „cela ce ferește socotința ceaea den lontru" și pomul roditor, îndemn împotriva ipocriziei. Tonul este sentențios, ca în literatura sapiențială, autorul se întemeiază frecvent pe autoritatea citatelor biblice și patristice.

TEXTE: Pravila ritorului Lucaci, text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rizescu, București, 1971; *STUDII:* Al. Mareș, *Prima pravilă bisericească tipărită în limba română și raporturile ei cu cele mai vechi versiuni ale „Nomocanonului" prescurtat*, în SLLF, I, 1969, p. 269—293.

[1] *pocaanie* = pocăință; [2] *adevară* = adevărată; [3] Citate din *Pateric*, opera ascetică fundamentală din literaturile medievale ale Europei de răsărit și Orientului Apropiat; [4] *să nu cură* = să nu fugă.

PRAVILA DE LA GOVORA

1640 Țara Românească

Se remarcă prin caracterul educativ mai pronunțat decît în pravilele din prima categorie; ea cuprinde pe lîngă obișnuitele liste de abateri, pedepse și interdicții, comentarii menite să facă legea înțeleasă de cei ce cădeau sub incidența ei.

Pravila de la Govora este o compilație tradusă printr-un intermediar slavon după unul din nomocanoanele grecești care au circulat în variante numeroase în culturile ortodoxe medievale. Traducătorul, Mihail Moxalie (autorul *Cronografului românesc* din 1620) s-a folosit și de textul — mai scurt — al *Nomocanonului la Marele Trebnic,* alcătuire slavonă datorată cărturarului moldovean Pamvo Berînda, scrisă la Muntele Athos și care cunoscuse, după 1620, numeroase ediții în Ucraina și Rusia.

Inițiativa editării *Pravilei de la Govora* a avut-o Matei Basarab: cu „porunca lui" s-a tipărit cartea, cu semnele heraldice ale Țării Românești și cu versuri slavone alcătuite de Udriște Năsturel, în care e preamărită vitejia, noblețea și guvernarea pașnică a voievodului. Este vorba de un act al politicii lui Matei Voievod de or-

dine și reorganizare a țării care cunoscuse, după domnia lui Mihai Viteazul, trei decenii de mari tulburări.

O ediție pentru Transilvania cu o predoslovie în numele lui Ghenadie, arhiepiscopul și mitropolitul de Alba Iulia a fost imprimată concomitent, ceea ce dovedește o conștiință de unitate spirituală românească.

Pravila de la Govora este o operă de seamă a afirmării conștiinței naționale prin scrisul românesc.

PREDOSLOVIE CĂTRĂ TOȚI NASTAVNICI[1] SFINTEI BISEARECI

[. . .] Socotit-am că mai toate limbiale au carte[2] pre limba lor, cu aceai cugetaiu și eu robul domnului mieu lui Isus Hristos să scoț ceastă carte, anume pravilă pre limba rumânească, sfinților voastre frați, duhovnici rumânești carii sînteți păstori oilor celor cuvîntătoare a turmei lui Hristos. Carea are întru sine multe fealiuri de vindecări sufletelor creștinești, celor ce sînt rănite cu păcate. Însă mai vîrtos și cale la împărățiia ceriului.

Însă mă rog sfinților voastre cu mare milă la care mînă va cădea această sfîntă carte, acela să aibă a o ținea în mare cinste, și să se învețe dentru ea în taină, cum va vindeca sufletele oamenilor de păcate. Iară întru mînă de mirean[3] să nu se dea, nice la măscărici, să nu fie tocmealele sfinților apostoli și a sfinților părinți batjocurite, că apoi milostva[4] ta ver da samă, frate duhovnice. Eu nu voiu avea treabă.

Cela ce priimeaște gîndurile omenești datori iaste întru scriptură învățat a fi, să se oprească de pohte, smerit și cu lucrure bune, pre tot ceasul să se roage lui Dumnezeu ca să-i dea cuvînt de înțelepciune ca să îndirepteaze pre ceia ce scapă cătră dinsul. Iară într-alt chip însuș datoriu iaste a posti miercurea și vinerea prespre tot anul cum porîncesc sfintele și dumnezeieștile pravile. Cum de carele va avea însuș să o dea și altora a face.

Iară de va fi însuș neștiutoriu și nepostnic, cum va învăța pre alții a face lucrure bune, și cine e neînțelept va asculta pre el de carele va grăi văzînd pre el fără tocmală, și bețiv și învățînd pre alții să nu se îmbeate, sau alt vreum lucru bun a petreace, carele singur nu au făcut? [. . .]

BAR, CRV 39, p. V—VI.

Predoslovia românească, purtînd numele mitropolitului Teofil al Ungrovlahiei, nu este decît traducerea unei predoslovii slavone semnată de mitropolitul moldovean al Kievului Petru Movilă, în ediția

sa de *Pravile* din 1629. Se reține obligativitatea exemplului personal al duhovnicului (metaforic: al „păstorului oilor celor cuvîntătoare" . . .).

ÎNVĂȚĂTURĂ DE PĂCATELE CELORA CE UCIG

[. . .] Să neștine va prinde un fur furind și-l va ucide pre dinsul, ucidere mare se cheamă, pentru ce că cu mîna l-au prins, ca să se cearte ș-alții cu certare. Iară pentru ce ucizi prinsul, fie măcară și sărac. Că de foame fură, încai așa să-și sature trupul lui [. . .]

BAR, CRV 39, p. 41r—41v.

[IARTĂ PE LUPTĂTORUL ÎNVINS]

Ce voinic va ieși la războiu și se va lovi cu alt voinic și-l va birui și-l va pleca supt dinsul și acela va ști că va să ia moarte de la dinsul și de va zice: „Dau-mă, frate, nu mă ucide, iată că sînt pre voia ta", iară acesta va fi nemilostiv și-l va ucide, să se leapede de creștinătate și pocaanie 20 de ai și metanii cîte 1000 în zi. Deci pentrucă-l plecași supt tine și întru voia ta fu, pentru ce, ticăloase,-l uciseși?

BAR, CRV 39, p. 55r.

[ÎNGRIJIREA ȘI BUNA EDUCARE A COPIILOR]

Oarecine va naște feciori și nu-i va socoti, nice-i va hrăni pre dinșii cum se cade, ce va vrea să-și lase tinerii să meargă să se tunză[5], anathema acela. Și și cela ce-l va tunde pre dinsul. Cene nu va griji de feciorii lui, să-i cearte pre ceia ce i-au născut, și frica lui Dumnezeu nu-i va învăța pre dinșii ca se umble pre calea cea adevărită, creștinească, ce se vor lăsa și se vor înstriina întru toate căile ceale întoarse[6], în curvie, și în furtișag, și în răpire, și în jucări, și în plesnete și întru toate nedireptățile, anatema niște părinți ca aceștia.

BAR, CRV 30, p. 81r.

Ca toate pravilele românești, cea de la Govora oferă tabloul unei societăți cu relații complexe. Se degajă din carte insistența bisericii de a menține poporul pe calea cea dreaptă, prin prescripții

canonice, tendința timpului fiind, dimpotrivă, aceea de laicizare a raporturilor sociale și de liberalizare a moravurilor, tendință pe care clerul încearcă să o reprime. Pravila este tradusă într-o limbă cursivă, — „pe-nțeles", dat fiind caracterul ei didactic, și reprezintă un notabil progres în evoluția scrisului în română. Descrierea delictelor reprezintă adesea adevărate miniaturi ale vieții sociale sau de familie, permițînd să se surprindă concepții și atitudini caracteristice.

TEXTE: Pravila bisericească, numită cea mică, tipărită mai întîi la 1640, în mănăstirea Govora; publicată acum în transcripțiune cu litere latine de Academia Română, București, 1884; *Pravila bisericească (numită cea mică) tipărită în monastirea de la Govora la anul 1640 și Pravila lui Matei Basarab cu canoanele sfinților apostoli intitulată (Îndreptarea legei) tipărită la Tîrgoviște în anul 1652*, Editor: Ioan M. Bujoreanu, București, 1885; *STUDII:* Gh. Cronț, *Pravila de la Govora din 1640*, în „Studii", 13 (1961), nr. 5, p. 1211—1226.

[1] *nastavnici* = conducători, șefi ecleziastici; [2] *carte* = știință, învățătură; [3] *mirean* (fig.) = profan, incompetent; [4] *milostva* = îngăduința; * Paginația originală fiind greșită, trimiterile s-au făcut la paginația continuativă de pe exemplarul aflat la BAR; [5] adică să se călugărească; se condamnă intrarea în monahism forțată de părinții care își abandonau astfel copiii; [6] *întoarse* = rătăcite, greșite.

CARTE ROMÂNEASCĂ DE ÎNVĂȚĂTURĂ

1646 Moldova

A treia categorie de pravile, adevărate corpuri juridice, elaborate pe baza tradiției legislative bizantine *(Legea agrară)* și a practicii occidentale contemporane autorilor (Prosper Farinaccius) este inaugurată prin *Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte giudeațe*, tipărită la Iași în 1646, cunoscută și sub numele de *Pravila lui Vasile Lupu*.

Este prima legiuire laică oficială și codificată a Moldovei care așază acest stat înaintea multor țări europene în ceea ce privește istoria legiuirilor tipărite.

Deși compilată, cuprinzînd norme de drept adoptate din teoria și practica juridică de cîteva secole a societăților din Mediterana orientală (din Bizanțul medieval pînă în Italia umaniștilor și neguțătorilor) pravila respectivă este o operă de gîndire practică — politică, legislativă, morală — românească. Principalul merit pentru o asemenea inițiativă juridică îi revine, în istoria gîndirii sociale și a instituțiilor românești, lui Vasile Lupu, și lui Eustratie Logofătul îi rămîne titlul de întîi alcătuitor al unei legiuri moderne în istoria poporului nostru.

Scopul cărții, după cum arată în prefață alcătuitorul ei, Eustratie Logofătul, a fost așezarea judecăților în Moldova pe o bază legislativă unitară.

Raritatea, datorată probabil unui tiraj mic, a fost remediată prin copii manuscrise efectuate în Moldova, dar și în Țara Românească, unde după șase ani este în întregime folosită la redactarea pravilei muntene, *Îndreptarea legii.* Viabilitatea pravilei (fiind în vigoare vreme de aproape două sute de ani) se justifică nu numai prin calitatea sa de a da „învățături" judecătorilor, atît în pricini agrare cît și în penale (fără a înlătura obiceiul pămîntului), cît și în faptul că ea reprezintă totodată și un remarcabil monument al limbii și culturii românești din prima jumătate a sec. XVII.

Toți ceia ce sîmt creștini pravoslavnici, cine va ceti ca să înțeleagă.

Cum izvorăsc și ies toate apele den mare și împărțindu-să să rășchiră pren toate vinele pămîntului de adapă tot pămîntul, așea într-acesta chip și svintele scripturi izvorăsc și ies dentru înțilepciunea dumnedzăirei și alte toate învățăturile ceale bune; drept aceaia iarăși cum vedem pre toți înțelepții și putearnicii lumii cu mare osirdie și nevoință și cu multă cheltuială cearcă și sapă pămîntul și meșterșuguiesc de găsăsc de aceale vine de izvor de apă și, daca le găsăsc, bucurîndu-să foarte, iscusit cu mare meșterșug silesc de scot acel izvor până în fața pămîntului pentru binele și răpaosul a mulți ce lăcuiesc pre acel loc; așea iaste și izvorul svintelor scripturi [. . .].

Pentru că cum nu poate nime a lăcui în ceastă lume fără de apă, așea nu poate fi nice fără învățătură, cum dzice Isaiia prorocul: „Zavistiia cuprinde pre oamenii cei neînvățați". Drept aceaia și al nostru prea luminat întru creștinătate și dirept întru credință Ioan Vasilie voevoda[1], domnul și biruitoriul țării Moldovei, urmînd urma celor buni și înțelepți domni, socotind neputința și slăbiciunea acestui loc și împuținarea izvoarălor svintelor scripturi și altor învățături și cunoscînd nevoia ce va veni și scădearea asupra oamenilor, ce vor fi lăcuitori în țara Moldovei, fiind fără învățătură, vor fi de pururea însătați și lipsiți ca și cum are fi într-un loc secetos fără de apă, și mai vîrtos vădzînd nedreptățile și asuprealele mișei-

lor carele fac cei neînvățați și neînțelegători, diregătorii și giudea-țele de pre la toate scaunele Moldovei, drept aceaia cu multă osîrdie s-au nevoit măriia sa de-au cercat pre multe țări, pănă l-au îndireptat Dumnedzău de-au găsit oameni ca aceia, dascali și filosofi, de-au scos den cărți elinești și lătinești toate tocmealele ceale bune și giudeațele celor buni creștini și svinți împărați, carile ca o lumină lumineadză și arată tot lucrul celor întunecați și proști și neînvățați ca să cunoască strîmbătatea tuturor și să giudece pre direptate: carele să cheamă acmu Pravilele împărătești. Aceastea înțelepciuni și aceastea învățături ne-au dat și ne-au lăsat noo tuturor rodului romănesc, ca să ne fie noo de pururea izvor de viiațea în veaci nescădzut și nesvîrșit.

După tocmala și nevoința mării[i] sale domnului datu-s-au învățătură și mie unui mai mic și nice de o treabă a mării[i] sale rob, Evstratie biv logofet, de am scos aceaste pravile și le-am tălmăcit den scrisoare grecească pre limbă românească ca să poată înțeleage toți.

BAR, CRV 50, prefața.

Prefața cu care Eustratie însoțește textul și prezintă pravila începe cu o parabolă (formă în care am văzut că sînt îmbrăcate — de cele mai multe ori — învățăturile cuprinse în *Evanghelii)* în care scripturile sînt comparate cu captarea izvoarelor de apă de către „înțelepții“ care le „scot“ spre folosul „a mulți“.

Ca mesaj *Pravilele împărătești* depășesc hotarele Moldovei nu numai prin titlul de *Carte românească* dar și prin declarația că „acestea înțelepciuni“ s-au dat pentru tot rodul [= neamul] românesc.

[DATORIA DE A DA AJUTOR]

Macar că are fiecine voie să agiutorească pre cel asuprit și unde va vedea că stau cu războiu asupra lui, să-i scoață capul și să-l mîntuiască den moarte; iară acest lucru nu iaste nemărui dat cu vreo silă, cum să fie datoriu să facă acest agiutoriu; de multe ori și cu cuvîntul poate să agiutorească neștine pre altul, pănă-l va izbăvi de vrăjmașul carele-i face asupreală; dară nu iaste nime datoriu cu de-a sila să-l facă să facă aceasta, și de vreame ce va fi om strein, iară nu de rodul lui și de sîngele lui, ce să dzice frate.

Feciorul iaste datoriu să agiute tătîne-său, cînd va vedea că stau cu războiu asupra lui, să-l izbăvască de moarte.

Slujitoriul iaste datoriu să agiute căpitanului său.

Robul cel cumpărat iaste datoriu să agiute domnu-său; nămitul, stăpînu-său; muiarea, bărbatului său; cei de loc, giudețului său.

Țara să cade să-ș socotească și să-ș priiască, și să acopere de asupreale pre oamenii pămîntului său.

BAR, CRV 50, fila 65r—65v.

[LUPTA CINSTITĂ E CU ARME EGALE]

Cînd să va prileji de va fi un cucon micșor și slab și va veni asupra lui vreun bărbat mare și mai tare la toate puterile decît acela, atunce iaste volnic să să bată cel mai mic și mai slab cu mai mare arme decît cum sînt a celuia ce vine asupra lui. Iară de să va afla că cela ce vine asupra lui și începe el svada iaste mai micșor decît dîns și mai slab, atunce n-are puteare cel mai mare și mai tare să scoață mai mare armă să să bată cu celalalt sau și tocma, pentru ce de să va prileji să scoață mai mare și să va tîmpla de-l va ucide pre acest micșor și slab, să va certa, macar de-are fi și început războiul cel micșor și slab.

BAR, CRV 50, fila 66r.

De remarcat limpezimea textului caracteristică stadiului atins de scrisul românesc spre mijlocul secolului XVII. Deși text didactico-juridic, alcătuitorul este preocupat de efecte literare comune creației populare: repetiții, diminutive, epitete.

TEXTE ȘI STUDII: Cartea românească de învățătură, editată de Gheorghe Sion, Botoșani, 1875; Ioan M. Bujoreanu, *Colecțiune de legiuirile României vechii și cele noi*, vol. III, București 1885; S. G. Longinescu, *Legi vechi românești și izvoarele lor*, vol. I, *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu* (cu o traducere în limba franceză de A. Patrognet), București 1912; *Carte românească de învățătură*, (de acad. Andrei Rădulescu și colaboratori), București (1961).

[1] *Vasile Lupu*, domn al Moldovei (1634—1653).

ÎNDREPTAREA LEGII

1652 — Țara Românească

A fost publicată la Tîrgoviște în 1652 și este cea mai amplă pravilă românească alcătuită pînă la legiuirile moderne de la sfîrșitul sec. XVIII, dar, în același timp, prin conținutul său bogat și variat

este o adevărată enciclopedie a gîndirii, moralei, normelor de conviețuire și raporturilor juridice din societatea românească a veacului precedent. Numită în literatura de specialitate *Pravila lui Matei Basarab,* cartea este de fapt o inițiativă a lui Ștefan, mitropolitul Ungrovlahiei.

Traducerea a făcut-o călugărul Daniil Panoneanul (Daniil Andrean), cărturar din Transilvania, ajutat de doi cunoscuți învățați greci, pe atunci profesori la școala greco-latină, recent înființată la Tîrgoviște de Matei Basarab, și anume Ignatie Petritzis și Pantelimon — Paisie Ligaridis, amîndoi originari din insula Hios.

Îndreptarea legii este o realizare culturală care depășește, ca intenție și cuprins, sfera juridică laică și bisericească. Momentul alcătuirii cărții și personalitatea cărturarilor care au tălmăcit-o și publicat-o explică mesajul ei umanist și civic. Pravila participă la programul de organizare și ordonare a țării realizat de Matei Basarab, ea așează „leage și legătură și hotară" tuturor membrilor societății, de la mari la mici, mireni, sau clerici. „Aceștiia *Îndreptări de leage* — arată Ștefan în prefață —, cine-i va zice de obște vrăciuitoare nu va greși, pentru că ameastecă ierbile și leacurile de le dă bolnavilor de tămăduiaște pe fiecarele de fiece boală". (De remarcat limbajul figurat în alcătuirea căruia autorul se folosește de elemente din credințele și din vocabularul activ al vorbitorilor de rînd).

Țara avea nevoie de *lege,* de norme atît juridice cît și morale, așadar, Ștefan dă o definiție a conceptului:

Părinții au pus numele răspunsurilor și învățăturilor lor canon sau pravilă **adecă numele de la lemnul cela ce lucrează meșterii, carele se chiamă îndreptariu, cînd lucrează leamne sau pietri, fiind nodoroase, strîmbe și colțoroase și neneatede. Punînd acel dreptariu, le tocmesc și le netezesc și așa le alcătuiesc una cu alta;** Pravilă **se chiamă și alte meșterșugure multe ale meșterilor dascali, adecă carii au meșteșugit grammatichia, filosofia și vrăciuirea și carii au meșteșugit cîntarea; și nu numai acealea ce încă și ceia ce au tocmit leagea împărătească pusu-le-au numele pravile.**

BAR, CRV 61 (prefața II), fila 4v.

Se observă din fluența frazei, preocuparea pentru claritate, explicitate. Ștefan al Ungrovlahiei — care mai tipărise cărți în limba română *(Pogrebania preoților* în 1650 și *Mystirio sau Sacrament* în 1651, aceasta din urmă tradusă de el însuși) a fost un promotor al introducerii graiului poporului în practica bisericească și în cultură, convins de uriașa însemnătate a limbii vernaculare în educație și în creația spirituală a neamului său. Aceasta explică, desigur, și laudele pe care i le aduce, în închinarea lui, Daniil Panoneanul, el însuși un ales cărturar, cea dintîi pledoarie pentru ideea umanistă a înnobilării prin cultură și literatura noastră:

Mulți oameni socotesc pentru omul cela ce, cînd se naște într-o cetate cu mulți oameni și vestită, den părinți de bună rudă și vestiți, ei zic că iaste vreadnic și dăstoinic unul ca acela să fie lăudat și să se ciudească[1] și să se mire pentru moșia lui și pentru înălțarea rudeniei lui. Ce unii ca aceia greșesc fără seamă și fără de socoteală chibzuiesc, pentru că bunătatea nu vine nici se trage dă pre moșneani și dă pre strămoși; așijderea și răotatea și viața cea rea nu mearge să vie să se pogoare pe strenepoți, ce fieșcine den lucrurile sale (după cuvîntul stăpînului nostru) sau se rușinează, sau se slăveaște. Pentru că omul cît de-ară fi să se tragă de părinți și de rudă de oameni mari, vestiți și îmbunătățiți, iară lucrurile lui să fie proaste și fără de ispravă dă nemica și grozave, aceluia atîta de mult i se cuvine batjocorire și urgisire. Și iarăș (împotrivă), cînd răsare o odraslă de bună rudă și creaște într-un sat prost[2] și dă nemica, dentru niște oameni oarecum, și să se facă cu nevoința lui și cu multa socotință și luarea aminte, minunat întru lucruri și întru îndreptări și să procopsească[3] întru bunătăți, atunce mai vîrtos se cade unul ca acela să fie lăudat dăstoiniceaște, cum se cade, de toți, și luminat să fie lăudat.

BAR, CRV 61 (prefață I) fila 1v.

TEXT: Îndreptarea legii, 1652. Ediție de acad. Andrei Rădulescu (și colaboratorii), Buc., 1962.

1 *să se ciudească* = să se minuneze; 2 *prost* = simplu, oarecare; 3 *să procopsească* = să propășească, să progreseze.

V. LITERATURĂ LAICĂ ȘI APOCRIFĂ

1. Romane populare

ALEXANDRIA

[ante 1620] [Transilvania]

Unul din complexele narative cu cea mai largă răspîndire este alcătuit din relatările despre viața lui Alexandru Macedon. Acestea au circulat sub forma unor lungi scrieri cu existență autonomă, dar și ca scurte povestiri incluse în alte opere literare sau istorice; tradiția orală le mai păstrează încă amintirea și le întîlnim urmele în artele plastice. Dar întîmplările ce i se atribuie și semnificația lor diferă după timpul și poporul care și le-a asumat. Contribuția fiecărei culturi constă tocmai în accentuarea cu mijloace artistice proprii a unor anumite însușiri ale împăratului macedonean.

Românii au cunoscut „istoria" lui Alexandru Macedon din manuscrise redactate în slavonă; mai mult decît paginile din cronografe, le spunea *Alexandria,* reflex îndepărtat al romanului ce fusese alcătuit în Egipt în secolul III î.e.n. Una din formele sîrbești ale variantei denumite „Pseudo-Callisthenes" a fost tradusă în limba română; cunoaștem doar o copie tîrzie, făcută în 1620 de popa Ioan Românul — „Vlahul" — probabil din Transilvania.

Pentru a reconstitui semnificația atribuită de români povestirilor despre regele macedonean, trebuie să comparăm numeroasele manuscrise ale *Alexandriei* cu știri din cronici, cronografe, însemnări ale cititorilor și copiștilor, cu mărturii ale culturii orale ajunse pînă la noi și cu ilustrații de manuscrise, picturi murale, picturi pe lemn etc. Alexandru-împărat nu apare nici ca un cuceritor însetat de glorie și stăpînit de patima puterii, nici ca un perfect cavaler, ci ca un personaj de basm, plecat în lume să-și împlinească soarta, lipsit de „hybris", devenind — pe măsură ce acțiunea înaintează — tot mai sigur de apropierea sfîrșitului, refuzînd să transforme în deznădejde umbra de tristețe ce-l însoțește pretutindeni. De la o epocă la alta și chiar în aceeași epocă, de la un cititor la altul, romanul îndeplinește funcții diferite. El poate fi pilda nestatorniciei „ceștii lumi deșarte și mîngînoase", dar poate fi și un îndemn la rezistență antiotomană (perșii lui Darie, desemnați cu numele de „turci", sînt învinși, deși se credeau invincibili, de un popor balcanic). Alteori pe prim plan trece frumusețea drumului străbătut de Alexandru după ce „ieși din lumea mirului și ajunsă le pustie, la locul gadinilor sălbateci", frumusețe izvorîtă din asocierea unor vechi motive, cu o semnificație necunoscută cititorului contemporan, dar intuită de cititorul sau ascultătorul din vechime, educat în lumea unei culturi orale pe care o recunoaște în paginile cărții.

SFÎRȘITUL LUI DARIE ȘI NUNTA RUXANDREI

Darie văzu oastea lui spartă și plecă a fugi. Și plîngea cu jale mare și grăia:

— O, nevolnice Darie, cum te potriviiai lui Dumnezeu din cer, iar astăzi nici unui om de pre pămînt nu te potrivești. Ci cum fuseși împărat a toată lumea iar acuma nici la moșiia ta nu ți să va prinde a muri.

Și-l ajunseră doi boiari ai lui, pre nume Candracos și Răzvan. Și-l loviră amîndoi cu sulițele și-l junghiiară și-l surpară jos de pre cal și-i luară tot ce găsiră la el. Și zăcea Darie în pulbere.

Alixandru zise lui Filon:

— Să goniască pre indiiani și să strige să nu fugă, ci să să închine mie! Și deaca să vor închina mie, să le iai caii și armele și să-i dezbraci și să-i lași.

Și începu Filon a-i goni și le strigă să nu fugă, „că toț veț peri!". Și-i ajunse Filon și stătură indiianii și să închinară lui Filon. Iar Filon le luă caii și armele și le zise Filon deaca-i slobozi:

— Să zicet lui Por împărat să nu mai dea ajutoriu altuia, că nu-i va mai vedea.

Și să duseră la Por făr arme și făr cai, cîți rămaseră de sabiia lui Alixandru.

Iar Alixandru goniia pre perși. Iar Darie văzu pre Alixandru și-l strigă din pulbere și zise:

— Nu trece, Alixandre, nu lăsa pre Darie împărat să zacă în pulbere, supt picioarele cailor, că nu ești așa nemilostiv.

Alixandru auzi pre Darie strigînd și să abătu și-l văzu zăcînd pre Darie în pulbere. Alixandru zise:

— Cine ești tu?

Darie zise:

— Eu sînt Darie împărat, cela ce să potriviia lui Dumnezeu și să văznesiia pînă în cer. Și acuma mă pogorîiu jos pînă la iad și zac în pulbere. Eu sînt Darie, cela ce eram mărit de multe mii de oameni. Astăzi sînt supt picioarele cailor. Eu sîntu Darie, soarele perșilor. Eu sînt Darie împărat, cela ce eram împărat a toată lumea, iar astăzi nici la moșiia mea nu mi să prinse moarte. Eu sînt Darie

împărat al persilor, cela ce eram slăvit de multe limbi și de mulți oameni. Eu sînt Darie împărat, iar astăzi sînt junghiiat de persii miei. Ce și tu, Alixandre, adu-ți aminte și nu mă lăsa să zac eu așa pre pămînt gol. Și tu nu ești așa nemilostiv și văzut-ai împărățiia mea.

Alixandru descălecă și-l găsi cu puțintel suflet, și-l luo în brațe și-l puse în carîta lui de aur și-l șterse cu măhrama lui și-l învăli cu plașca lui și-i zise:

— De nu vei muri, mare cinste-ț voi face!

Și zise:

— Să-l aduceț încătenel pînă la Persida cetate.

Iar Alixandru mergea după oștile lui Darie și striga perșilor să nu fugă, „ci să să închine mie, că Darie au perit". Și stătură oștile și să închinară lui Alixandru. Și merseră toț perșii pînă la Persida cetate, la scaun. Și intră Alixandru în cetate; și șăzu în jățul lui de aur; și-ș puse stema de aur în cap, și-ș luo toiagul de aur în mînă. Și merseră perșii cu machidonenii denpreun și să închinară toț lui Alixandru și ziseră:

— Mnoga leata,[1] Alixandre, împăratul persilor!

Și aduseră și pre Darie împărat, cu puțintel suflet și văzu pre Alixandru șăzînd în jățul lui. Darie zise să aducă pre fata lui, pre Ruxanda, „și pre împărăteasa mea". Și aduseră pre Ruxanda și merse la Darie. Și o apucă pre fie-sa Ruxanda în brațe, Darie, și o sărută dulce și plînse cu jale și zise:

— O, dragul mieu suflete și inima mea și lumea ochilor miei, draga mea, Ruxando! astăzi cîștigași bărbat făr de nădejde de la Machidonie, nu cu voia mea. Iar eu nu cugetai a-ț face nunta așa degrab, ci vream eu să fac și să strîng la veseliia ta toț craii și toț domnii, de la răsărit pînă la apus. Iară astăzi cîștigă-ț ție Dumnezeu bărbat pre cela ce l-au pus Dumnezeu împărat persilor și a toate împărățiile noastre. Și la nunta ta mult sînge să vărsă machidonescu și al perșilor. Și astăz perșii cu machidonenii să înfrățiră ca frații. Iar Dumnezeu nu vru cum vruiu eu. Ce-ț zic eu ție, fata mea, Ruxando: de astăzi înainte să cinstești împăratul tău și să-l iubești ca sufletul tău pre Alixandru, cum să cade, ca pre un soț al tău și pre domnul tău.

Și o luo pre Ruxanda de mînă și o duse la Alixandru și zise:

— Priimește, Alexandre, sufletul mieu și fata mea, Ruxanda, și inima mea, dar de la mine. Și să știi că iaste bună și înțeleaptă și frumoasă. Ție împărăteasă să-ț fie, că iaste milostivă. Și cu jale ți-o dau. Și să-ți fie soț pînă la moarte.

Și zise lui Alixandru:

— Să cinstești pre socră-ta, ca pre mumă-ta Olimbiada.

Și sărută Darie pre Ruxanda de trei ori și o dede lui Alixandru. Și o luo Alixandru de mînă și o sărută dulce și o pusă lîngă dînsul în jățu de aur al lui Darie. Și puse stema lui în capul ei; și scoase inelul lui și-l puse în degetul ei. Și luo Alixandru stema ei și o puse în capul lui; și luo inelul ei și-l băgă degetul lui.

Și zise Alixandru:

— Iată, Darie, de astăz-nainte iaste fata ta împărăteasa mea!

Darie văzu așa și zise:

— Împărățiți cu Dumnezeu, că eu mergu la iad, unde mergu toț, den veac. Iar pre Candracos și pre Răzvan să-i judeci cum va fi cu dreptul. Și rămîneț cu Dumnezeu și fiți sănătoși.

Și muri marele împărat Darie, iar Alixandru petrecu-l pînă la mormînt și cu toț perșii și cu machidonenii și-l îngropară cu mare cinste. Și să săvîrși marele Darie împărat și muri în luna lui Avgust, în 15 zile, la Persida cetate și-l petrecu.

Alixandru chiemă pre Candracos și pre Răzvan și le zise „că ci uciset[2] pre domnul vostru, pre Darie, cela ce v-au boierit și v-au miluit și v-au făcut mult bine? Dar mie, strein ce nu v-am făcut nici un bine, ce-m-veți face mie?"

Ei ziseră:

— Moartea lui Darie te puse pre tine împărat persilor.

Alixandru zise:

— Să-i spînzure!

Și zise:

— Proclet să fie cela ce va hrăni ucigătoriul de domni și curva din casă și vînzătoriul de cetate. Ce să zice: „să ucizi pre răul sau să-i scurtezi răotatea".

Alixandru șăzu acolea în scaunul lui Darie, împărat al turcilor și al Persidii tot.

BAR, ms. rom. 1867, f. 71v—75.

Se presupune că această parte a narațiunii se găsea chiar în forma inițială a romanului. Cele trei fire principale (Răzvan și Candarcus — Candracus în transcrierea unor copiști români — își trădează și ucid împăratul, dar sînt neîndurător pedepsiți de Alexandru; Darius, considerat invincibil, pierde bătălia cu macedonenii; Alexandru o ia de soție pe Ruxandra, fata lui Darius) au găsit fiecare în parte o rezonanță deosebită între cititorii români.

Ideea că „domnul, bun sau rău, de la Dumnezeu este" și nu trebuie să-l trădezi, se năștea nu numai ca o consecință a credinței în investitura divină, ci și ca o necesitae de a asigura stabilitatea nucleelor sociale. Ea a fost afirmată de numeroase ori — sub forme

diferite — în cronicile române; o haină evident apropiată de cea din *Alexandria,* îmbracă în *Cronica lui Mihai Viteazul* și în poemul închinat aceluiași domnitor, de Stavrinos. Mai importantă chiar decît în literatură, este prezența acestei atitudini în viața reală a lui Mihai (care, asemeni lui Alexandru, i-a pedepsit pe ucigași, apoi și-a îngropat cu deosebite semne de cinste adversarul, pe cardinalul Andrei Bathory).

Prin victoria asupra lui Darius, numit cînd împărat al perșilor, cînd împărat al turcilor, Alexandru cel Mare devenea în ochii cititorilor români prototipul domnitorului luptînd pentru libertate. Neîndurător în bătălii, el se pleacă înțelegător spre suferința dușmanului care, odată învins, devine un simplu om ce se chinuiește, pildă grăitoare a nestatorniciei gloriei.

Cît despre Ruxandra, oferită de tatăl ei ca soție învingătorului pentru a salva ceva din măreția familiei și a imperiului, ne amintește de soarta multor domnițe române, îndeosebi a unei alte Ruxandre, fata lui Petru Rareș, soție a lui Alexandru Lăpușneanu.

Cuvîntul de jale al lui Darius pus în față cu propria sa prăbușire, cu prăbușirea regatului și cu soarta tristă — deși în aparență strălucită — a fiicei lui, aduce acel aer de sensibilitate față de sentimentele omenești, specific *Alexandriei* „sîrbești", care va fi sunat impresionant în țările române silite mereu să facă față războaielor și năvălirilor. Această parte din copia lui Ion Românul s-a pierdut, deci am reprodus textul unei copii ulterioare care derivă din aceeași traducere.

OAMENII CU UN PICIOR ȘI CU O MÎNĂ

Și de acole purcese și merse 10 zile nainte și ajunseră la o țară cu nește omeni cu un picior și cu o mînă și cu un ochiu și cu code de oie; și sărie diin piiatră în piiatră [...] Și prinseră oștile de ace mulți și-i duseră l-Alexandru. Și grăiră omenește:

— Împărate, ce veri cu noi? Iacătă că sîmtem nește omeni neputernici și slabi și ne bat tote gadinele și pintru ace am fugit noi din lume la postie, și ne hodinim aicia, și ne hrănim cu nevoie; ce te milostivește, împărate, și ne slobozește.

Alexandru, daca auzi așa, el să milostivi pre ei și-i slobozi. Și să duseră și să suiră pre un munte nalt. Iar Alexandru, pântru morte lui, zise că tot omul fuge de morte. Iar acee omeni cu un picior, ei să strînseră mulți și stătură pre munte și strigară tare:

— O, Alexandre împărat, cît fuseși de mîndru și noi te înșelăm.

Alexandru stătu și zise:

— Întrebați-i cumu mă înșelară.

Și întrebară:

— Cum înșelat pre împăratul?

Ei grăiră:

— Carne nostră este mai dulce de totea cărnile pre lume; și piele nostră nice un fier nu o pote tăia, nici pușca nu o trece; și mațele nostre pline sîmt de mărgăritariu și de pietri scumpe; ș-inima nostră este cît oul de gînscă, piiatră nestemată.

Iară Alexandru rise și zise:

— Adevăr, toată pasăre pântru limba ei piere.

Și zise Alexandru oștilor să ocoliască muntele calarașii; iar pedestrașii să se suie pre munte cu 10000 de lei și cu pardoși și cu sampsoni și cu ogari și cu cotei. Și să suiră și prinseră 100000 de acee; și puse tabără și-i beliră. Și găsiră mațele lor pline de mărgăritariu și de pietri verzi; ș-inima lor, cît oul de gînscă, piiatră nästemată. Și le pune în suliță și lumina nopte priin oști ca zioa. Și carne o dede tătarilor de o mîncară; și ziseră că mai dulce de toate cărnurile pre lume; și pieile lor, deca să usca, nice sabie nu o tăia, nice pușca nu o trece; și-și făcură velințe, și-și învăliră pavățele și sulițe cu pieile acele.

BAR, ms. rom. 3821, f. 22v—24v.

Episodul despre „oamenii cu un picior și cu o mînă" face parte din adăugirile tîrzii, de după secolul VIII, la romanul grecesc, și exprimă într-un chip elocvent gustul pentru fantastic ce a determinat asamblarea în partea a doua a cărții a unor relatări (cu circulație anterioară independentă) despre locuri și ființe ireale. Aceste relatări sînt construite de obicei pe aceeași schemă: unui element cu posibilă existență istorică (aici: deprinderile canibalice ale unora din contemporanii lui Alexandru), li se adaugă foarte vechi motive epice, cu valoare simbolică (aici: monstrul om-animal; pietrele prețioase din măruntaiele unor vietăți; epiderma impenetrabilă). Sensurile primare ale acestor motive se estompează cu trecerea timpului: pe de o parte, fiecare popor le apropie de propria sa epică (populară sau cultă); pe de altă parte, accentul trece treptat de la simbolic la pitoresc.

Exprimarea simplă, în fraze scurte, fără subtilități stilistice, cu o tehnică a dialogului ce amintește epica populară, se diferențiază clar de modalitatea de expresie a celuilalt roman popular, la fel de îndrăgit ca și *Alexandria, Varlaam* și *Ioasaf.* Mai mult decît faptul că traducerea s-a făcut în medii culturale deosebite, intervine adecvarea stilului la conținut, hotărîtoare din moment ce nu se fac simplificări în copiile din mediile populare ale romanului *Varlaam și Ioasaf.*

TEXTE: Istoriia a Alexandrului celui Mare din Machedonia și a lui Darie din Persida Împăraților, Sibiu (tipografia Petru Bart), 1794 (cu numeroase reeditări ulterioare); *Alexandria-Esopia*. Text revăzut de Mihai Sadoveanu, pref. I. C. Chițimia, ed. II-a, București, 1966.
STUDII: N. Cartojan, *Alexandria în literatura românească*, București, 1910; idem, *Alexandria în literatura românească. Noi contribuții (Studiu și text)*, București, 1922; M. N. Botvinic, I. S. Lurie și O. V. Tvorogov, *Alecsandria*, Moscova—Leningrad, 1965; I. C. Chițimia, *Romane populare românești pătrunse prin filieră slavă: Alexandria*, Rsl, XIII, 1966, nr. 13, p. 93—103; R. Marincovici, *Srpska Alecsandrida*, Belgrad, 1969; G. Țepelea, *Studii de istorie și limbă literară*, București, 1970; Ines Köhler, *Der neubulgarische Alexanderrman*, Amsterdam, 1973; Al. Cizek, *Metamorfozele unui erou și ale unei cărți populare: Viața lui Alexandru Macedon*, „St. lit. univ.", XVIII, 1974, p. 100—108; Mihai Moraru, *Structuri narative în literatura română veche*, RITL, XXV, 1976, nr. 1, p. 5—19; Willem Noomen, *Aspects of the Narrative Speek of the „Alexandria" (1620)*, „International Journal of Romanian Studies", 1, 1976, p. 63—80; Helmut van Thiel, David J. A. Ross, Ines Köhler, Rudolf Schenda, *Alexander der Große*, în *Enzyklopädie des Märchens*, Berlin, New-York, 1975—1977, vol. I, col. 272—291; Alexandru Duțu, *Modele, imagini, priveliști*, Cluj-Napoca, 1979.

[1] *mnoga leata* = mulți ani; [2] *uciset* = uciserăți.

VARLAAM ȘI IOASAF

[1649] Țara Românească

Afirmația aproape general acceptată că romanul *Varlaam și Ioasaf* ar deriva dintr-o culegere de legende despre viața lui Budha a fost recent reluată în discuție și pusă sub semnul întrebării. Se pare că locul de naștere al romanului se situează mai curînd în Asia Mică. Prezența unor motive din cultura indiană denotă asemănări, nu dependențe, pentru că astfel de motive fie au călătorit din India spre Europa prin Asia Mică, fie s-au format independent la diferite grupări omenești, înainte de a se stabili un contact direct sau indirect între ele.

Însuși punctul de plecare al romanului (fiul unic, născut după o îndelungată așteptare, stînd sub semnul unei preziceri ce-i neliniștește pe părinți) coincide cu începutul multor basme. Urmează izolarea într-un loc greu accesibil (turn, cetate, ținut pustiu), izolare depășită prin călcarea interdicției și contactul direct cu „primejdia". La acestea se adaugă o mulțime de teme sau motive întîlnite în epica populară: călătoria în „lumea cealaltă"; raclele al căror conținut le contrazice înfățișarea; cetatea (sau insula) perfecțiunii; fața unchiașului cea înțeleaptă; disputa — sau ghicitoarea — al cărei preț este viața ori moartea; proba purității (prin piatra nestemată, prin puntea îngustă etc.); craiul călătorind incognito, mai ales noaptea (vezi ciclul despre Harun al Rașid); drumul în Y, la a cărui bifurcație eroul trebuie să ia o hotărîre decisivă pentru soarta sa; etc.; etc.

Discuțiile filosofice, rezumînd de fapt un întreg sistem, erau ușor receptate la orice nivel cultural, pentru că se integrau unui adevărat compendiu de literatură populară. Noțiunile abstracte se asociau cu o imagine concretă care ajuta nu doar memorarea, ci și acțiunea lor continuă în mintea celui care le citise sau auzise.

Motivele de narațiune populară sau cultă incluse romanului capătă o valoare nouă (prin întinderea, accentul, semnificația ce li se acordă) și se leagă într-o operă unitară, în care prezența lor apare ca o necesitate, nu ca o îngrămădire întîmplătoare.

S-au păstrat manuscrise slavone din țara noastră, cele mai vechi datînd din sec. XV. Grăitoare pentru răspîndirea romanului este reflectarea lui în artele plastice (pictură murală, pictură pe lemn, ilustrații de manuscrise), în cultura scrisă (să ne amintim doar de *Învățăturile* lui Neagoe Basarab) ca și în toponimie, onomastică sau în cultura orală.

Prima traducere în românește i-o datorăm învățatului Udriște Năsturel (la mijlocul sec. XVII), traducere răspîndită apoi în numeroase copii. În sec. XVIII a circulat o altă variantă (provenită, se crede, dintr-un izvor bielorus).

Tot dintr-un izvor est-slav vine și textul din *Viețile sfinților* tipărite la Neamț în 1811. Versiunile datorate lui Vlad Boțulescu și Samuil Micu au rămas izolate.

Reproducem în continuare fragmente din cea mai fidelă copie a lui Fota Grămăticul după traducerea lui Udriște Năsturel, traducere care a circulat cu funcția de carte populară.

PILDA CU FATA MOȘULUI CEA ÎNȚELEAPTĂ

— De ver face aceasta, potrivi-te-ver unui voinic tînăr, foarte chipzuit, de carele auzit-am cum să fie fost de în oamen bogaț și slăviți, căruia tată-său fostu-i-au logodit o fată, a unu-om foarte mare și de rudă, și de avuție; și fata foarte frumoasă. Dici, făcînd cuvînt de nuntă către coconul lui, ca un tată ce avea grijă de feciorul lui, fusease-i spus de logodna aceea. Iară el, auzind, așa împinse și lepădă acel lucru (adecă însurarea) ca cum ară fi un lucru de lepădat și fără de cale, și fugi de lăsă pre tată-său. Dici, mergînd el pre o cale, găzdui în casă unui unchiaș sărac, vrînd să se

răpaose de zădubul zilei. Iară fata unchiașului, carea-i era numai aceea una născută, ea ședea-naintea ușii, de lucra cu miinile, iară cu gura neîncetat binecuvînta și lăuda. [...] Iară acea cîntare auzindu-o, tînerul zise:

— O, muiare, ce poate fi aceasta a ta nevoință? Păntru ce, fiind tu așa de mică și de săracă, mulțumești ca de nește darure prea mari, cîntînd dătătoriului?

Iară ea răspundea cătră dînsul:

— Dară nu știi că de multe ori o mitiutea ierbășoară, de mari boale izbăveaște pre om? Așa și de ceale mici a mulțemi lu Dumnezeu, face-se tocmeală a mari bunătăț. Și eu dară, fiind fată acestui sărac unchiaș, mulțemesc de aceste mici; și binecuvintez pre stăpînul, știund că cela ce au a dat acestea, poate da și mai mari [...] Însă acestea sînt de ceale denafară, nu de-ale noastre [...]

Iară întru ceale ce sînt mai de treabă și mai bune ale lu Dumnezeu darure, foarte de multe și mar-îndulcitu-m-am, cari nu-ș au nici într-un chip număr [...]

Dară deaca nu voiu aduce și această puținea cîntare dăruitoriului, ce răspuns aș avea?

Iară tînărul, mult mirîndu-se de înțelepciunea ei, chemă pre tată-său și-i zise:

— Dă-m (zice) pre fie-ta, că foarte îndrăgiiu mintea ei și creștinătatea ei.

Iară unchiașul zise:

— Nu ți se cade a o lua, că iaste fată de sărac, iară tu ești fecior de părinți bogați.

Iară tînărul numaidecît zise:

— Ba eu adevărat (zice) o voiu lua, numai de nu te veri sfii tu de mine. Că mie-mi era logodită o fată a oamen de bună rudă și bogați, iar eu pre aceea nu o am vrut și am plecat fuga. Iară pre fata ta, eu o îndrăgiiu păntru buna a ei credință ce are cătră Dumnezeu, și păntru chipzuita minte și pohtiiu a mă împreuna cu dînsa.

Iară unchiașul zise cătră el:

— Nu-m-iaste cu puteare a ți-o da să o duci în casa tătîine-tău și de lîngă sînul mieu să o dezlipești, că mi-e una născută (cum ară zice: „numai pre dînsa am").

Ce tînărul zise:

— Crez eu cu voi voiu să fiu și traiul vostru voiu să iau.

Și așa se dezbrăcă de haine luminate ce avea și cerșu la unchiaș de se îmbrăcă ca dînșii, săraceaște. Iară unchiașul ispitindu-l mult și în multe chipuri cercînd gîndul lui, deaca-l cunoscu că iaste

vîrtos și stătător în cugetul lui, și deaca pricepu că nu-i ceare el fata căce că doară fu cuprins de pohta nebuniei, ce păntru dragostea creștinătății vru a trăi în sărăcie iubind pre dînsa (adecă pre fata lui) mai mult decît cinstea lui și decît rudeniia lui cea mare, luă-l de mînă unchiașul și-l băgă în ascunzătoarea lui și-i arătă multă avuție ce zăcea acolea, și galben — mulțime fără număr — atîțea cîț niciodată nu era mai văzut tînerul. Și zise cătră dînsul:

— Fătul mieu, acestea toate ție le dau, de vreame ce voiș a fi moștnean avuției meale.

Dici, luînd tînărul acela acea moștnenie, întrecu și covîrși pre toț slăviții și pre toț bogații pămîntului cu slava lui.

BAR, ms. rom. 598, f. 141—144[v].

În povestirea despre „femeia înțeleaptă" a fost inserat motivul „căsătoriei refuzate" (întîlnit și într-o altă carte populară: *Viața sfîntului Alexe)* și cel al „probei pețitului" (prin aparentă sărăcie). Cu ajutorul acestei pilde se dă o formă concretă, ușor de înțeles și de reținut, ideii că înțelepciunea și bogăția sufletească aparțin îndeosebi celor cu viață materială săracă și aspră, priviți pe nedrept cu dispreț de cei ce dețin puterea și avuția într-o societate.

Dintre însușiri, mai presus de toate este prețuită „chipzuita minte", pe care omul „vîrtos și stătător în cugetul lui" și-o păstrează mereu atentă la „cele dinlăuntru" și „cele dinafară".

Întîlnim și aici două enunțuri fundamentale din *Învățăturile* lui Neagoe Basarab: elogiul adus rațiunii (în terminologia epocii) și îndemnul de a descoperi adevărul sub aparențele înșelătoare.

Udriște Năsturel, traducătorul, aparținea marii boierimi și este unul dintre umaniștii erudiți ai secolului XVII. Dar formația lui intelectuală a izvorît deopotrivă din literatura scrisă ca și din cultura locală orală, a cărei pecete se recunoaște — între altele — în rezonanța populară dată echivalentelor românești pentru cuvintele slavone: „tată-său fostu-i-au logodit o fată", „mititutea ierbășoară", „puținea cîntare", „păntru buna a ei credință".

FORMAREA PROASTELOR DEPRINDERI

Derept aceea nici într-un chip nu lăsa să te oblăduiască obiciaiul cel rău. Ce încă fiind tu tînăr, rumpe-ț de în inemă rădăcina cea rea, ca să nu crească și să-ș-întinză rădăcinile într-adînc, că apoi în multă vreame și cu multă trudă-ț-va fi a te osteni să o dăzrădăcinezi.

Păntru aceea, pururea păcate mai mari între în noi și fac silă sufletelor noastre, căce socotindu-le noi că sînt mici (iată ca cum sînt: cugetele reale, cuvintele ce nu se cad, vorbele deșarte fără de folos) cu acelea nu se poate agonisi îndereptarea.

Că cum iaste și în trupur carii nu grijesc de nește bube mici, apoi putrejiciune aduc, încă de multe ori se întîmplă de le aduc și moarte.

Așa iaste și de suflete: cari suflete, patimele ceale mici, ce se zice pohtele, nu le bagă în seamă, la mar păcate le aduc. Și deaca vor intra păcatele ceale mai mari la dînsele (adecă la suflete), sufletul de-aciia elu-ș-ia nărav și obiceaiu, și deprinzîndu-se într-însele (adecă în păcate) cade întru negrije, de nu mai grijaște. Cum au zis oarecine că „necuratul deaca întră în adîncul răotăților nu grijaște; ce de-aciia ca porcul ce se îndulceaște, tăvălindu-se în tină". Așa și acela suflet îngrupat fiind cu realele năravur, nu simte putoarea păcatelor. Ce încă mai vîrtos place-i și se îndulceaște, ca de neşte bine ţiindu-se de răotate.

Iară de se va și rîdica vreodată, tîrziu, să-ș vie întru simțire, însă cu multă trudă și sudoare se slobozeaște de într-acele rele năravuri, cărora de a lui voie se-au închinat robi.

Derept aceea cu toată putearea te delungă de tot gîndul și de tot cugetul cel rău și de tot năravul cel blăstămat; și mai vîrtos te deprinde în bunătăți; și întru obiceaiul lor fii și te poartă cu lucrure.

BAR, ms. r. 588, f. 171—172.

Dincolo de terminologia neobișnuită pentru un cititor contemporan, înțelegem ușor că aceste rînduri descriu procesul de formare a proastelor deprinderi și dau sfaturi de înlăturare a lor.

În vremea cînd s-a alcătuit romanul — și chiar multe secole mai tîrziu, cînd s-a tradus în românește — scopul cărții era nu „delectarea" și „zăbava", adică petrecerea plăcută a timpului, ci formarea personalității umane. Pe atunci însăși lectura se făcea într-un fel anume: cititorul nu parcurgea în mare grabă, de la un capăt la altul, paginile ce-i stăteau în față, ci se oprea asupra fiecăreia, încercînd să o înțeleagă și — pe cît posibil — să o folosească în viața practică.

Doar amintindu-ne aceste amănunte de tehnică a lecturii, înțelegem însemnătatea pasajului de mai sus, în care exprimarea necruțătoare și colorată slujea unui scop etic, deși noi, cei de astăzi, sîntem înclinați să-i receptăm mai ales potențialul estetic.

Dici, deaca șezu împăratul în scaun-nalt și prea înnălțat, porunci și fiiu-său să șază cu sine. Iară el, cu smerenie, și cu cinste ce făcea tătîine-său, nu vru să facă acel lucru, ce șezu pre pămînt, aproape de dînsul [. . .]

Stînd de-aciia aceștia toț înainte, zise împăratul ritorilor (sau urătorilor) lui și filosofilor — sau mai bine le-am zice prelăstitorilor de oamen și nechipzuiților întrî-inimă:

— Iacătă că vă zace înainte nevoință; și nevoință nu mică, ce mare. Acum, de în doao, una vă caută să faceți: sau ale noastre întărindu-le și învîrtoșindu-le, pre amăgetorul Varlaam de împreună cu carii sînt cu dînsul să-l biruiț, și de la noi și de la toți boiiarii noștri mare slavă să nemeriț și cu cunună de biruință să vă cununați, sau, de vă vor birui, cu toată rușinea cea rea, rău să fiți omorîț. Că pomana voastră de tot se va șteargе de pre pămînt, că trupurile voastre da-le-voiu mîncare gadinelor, iară pre feciorii voștri face-i-vor robi nescumpărați. Fiind acestea grăite de împăratul într-acesta chip, fiiu-său zise:

— Judecată direaptă ai judecat, o, împărate! Întărească Domnul voie ca aceasta a ta! Că și eu ca acestea zic dascălului mieu.

Și se întoarse cătră Nahor cela ce se făcea că e Varlaam, și-i zise:

— Știi, Varlaame, întru ce slavă și dezmierdăciune m-ai aflat. Și cu multe cuvinte m-ai plecat a mă dezlipi de legea și de dumnezeii părinților și a sluji a Dumnezeu necunoscut. Și cu făgăduințele a unor nespuse bunătăți de veac, tras-ai mintea mea a mearge pre urma poruncilor tale și a mîniia pre tatăl și domnul mieu. Acum dară așa să te gîndești cum că stai în cumpănă. Dici de ver birui acest războiu ce-ț zace înainte și învățăturile tale ce mai învățat, adevărate le ver arăta, și pre aceștia ce vor să se pîrască cu noi astăzi vădi-ver că sînt prelăstiț, așa te ver slăvi ca nimea de în cei de demult ce-au fost, și te ver chema propoveduitor adevărului. Și eu întru învățătura ta voiu trăi și voiu sluji lu Hristos, cum mi-ai predecăluit, pînă la ieșitul sufletului mieu.

Iară de ver fi biruit, săvai cu vreo înșelăciune, săvai cu adevărul, și-m-ver fi astăz întocmitoriu de rușine, eu însumi-m-voiu izbîndi ocara mea. Că mă voiu pune cu picioarele meale pre pieptu-ți, și cu mîinele meale rumpe-ț-voiu și inema, și limba, de le voiu da cîinilor, împreună cu alalt trup al tău. Ca să se înveațe cu tine toți a nu mai înșela pre feciorii împărătești.

Iară Nahor, auzînd cuvinte ca acelea, era scîrbit foarte și trist, văzîndu-se că au căzut în groapa ce au făcut și fu vînat cu cursa

ce ascunsease. Și înțelegînd că-i întră arma sa într-înemă, gîndi întru sine și cunoscu a fi mai bine să se lipească de feciorul împăratului și să întărească lucrurile lui și așa să scape de nevoia ce-i era gîndită.

BAR, ms. r. 588, f. 212—213v.

Proba înțelepciunii prin întrecerea în iuțeala și corectitudinea cu care se răspunde la întrebări-cheie, des întîlnită în epica populară, alcătuiește schema multor cărți venite din Asia Mică sau Egipt. Din cele cunoscute la noi să ne amintim *Sindipa* sau *Archirie și Anadan*, ca și unele pasaje din *Viața lui Esop*, sau — pentru o epocă mai tîrzie — *Bertoldo*. Prețul cîștigării (sau pierderii) acestei probe este nu o dată viața (sau moartea) celor implicați; de aici tonul dramatic, în ciuda „stagnării" acțiunii. Disputele pe teme de religie au avut de altfel și o existență reală, cu urmări tragice pentru cei considerați învinși.

Subliniem că, în timp ce varianta românească a *Alexandriei* se caracterizează prin formulări simple, în traducerea romanului *Varlaam și Ioasaf*, făcută de Udriște Năsturel, s-au păstrat fraze bogate și savante — presărate însă pe alocuri cu expresii populare.

CUVÎNT ÎMPOTRIVA IDOLILOR

Dară nu vă e rușine, blăstămaților, ceia ce sînteți mîncare focului neadurmit, chip neamului haldeesc, nu vă e rușine a vă închina moartelor și scobitelor lucrur a mîini omenești? Că scobind voi piiatra, sau cioplind lemnul, chematu-i-aț dumnezei. De-aciia, luînd de în cireada boilor vițel sau altceva de în dobitoace, pus-aț parte acelui lucru mort, nebunilor. Mai de cinste iaste acea vită junghiată, decît idolul tău [. . .].

Ce chemi Dumnezeu pre carele mai dăunăz vedeai-l cu fiiară bătut, și foc turnînd preste dînsul și cu ciocanul lovit; pre carele cu argint și cu aur învescîndu-l, de la pămînt rîdicatu-l-ai și în loc nalt pusu-l-ai. După aceea, căzînd tu naintea lui la pămînt, zaci, o, piiatră, mai blăstemat decît piiatra, închinîndu-te aceluia, iară nu lu Dumnezeu, ce lucrurilor mîinilor tale, făptuirilor moarte și fără suflet. Și încă nici mort nu e cu direptul a se chema idolul, crez cum ară fi mort carele niciodată viu n-au fost. Ce se-ară cădea să i se afle oarecum un nume deșert și vreadnec de atîta nebunie. Că cel de piiatră, el se zdrobeaște; iară cel de lut, el se sfărîmă; iară cel de lemn, el putrezeaște; iară cel de aramă, mănîncă-l rugina; cel de aur și de argint, topeaște-se și se varsă și se sleiaște.

Și sînt și vînduț dumnezeii tăi; unii în preț mai de jos, alții cu preț mai mult. Că nu dumnezeirea le dă să fie de mult preț, ce materiia de în carea sînt făcuț [. . .].

Rușinează-te, nebune, lăudînd unele ca acestea!

BAR, ms. r. 588, f. 248r—v.

Cu exprimarea tăioasă, care nu ocolește cuvîntul dur, se întîlneau adesea românii în traducerile din literatura bizantină (sau din izvoarele ei), dar și în alcătuirile unor oratori ai locului, avînd vorba neiertătoare (cum ne apare Ștefan al Ungrovlahiei — contemporan cu Udriște Năsturel — sau urmașul lui de mai tîrziu, Antim Ivireanul). Această modalitate de a scrie corespundea unei trăsături temperamentale a înaintașilor noștri, de vreme ce o regăsim la autori care altfel se dușmănesc de moarte, precum Stoica Ludescu și Radu Popescu sau — în alt context — la Neculce și la nu puțini alții.

Prezent încă la scriitori din secolele I—II e.n., acest *Cuvînt împotriva idolilor* (al cărui prototip se găsește în *Psalmul 113*; vezi vol. II. Crestomație: Psaltire 1651) a circulat în variante de diferite dimensiuni, fiecare prelucrător împrumutîndu-i ceva din îndemînarea (sau neîndemînarea) sa în arta oratoriei.

TEXTE: Manuscris român din secolul XVII. Viața sfinților Varlaam și Ioasaf (traducerea lui Udriște Năsturel), ed. P. V. Năsturel, București, 1904.
STUDII: I. D. Ștefănescu, *Le roman de Barlaam et Joasaph illustré en peinture*, „Byzantion", VII, 1932, fasc. 2, p. 345—369; Dan Simonescu, *Încercări istorico-literare*, Cîmpulung Muscel, 1926; Emil Turdeanu, *„Varlaam și Ioasaf". Istoricul și filiațiunea redacțiunilor românești*, „Cercet. lit.", I, 1934, p. 1—46; idem, *Varlaam și Ioasaf*, BOR, LII, 1934, nr. 7—8, p. 477—481; *Zywot Barlaama i Iozafata*, ed. critică Sebastian Piskorki, studiu introductiv de Jan Janów, Lwow, 1935; Emil Lăzărescu, *O icoană puțin cunoscută din secolul al XVI-lea*, SCIA, „seria artă plastică", XIV, 1967, nr. 2, p. 187—199; Dan Horia Mazilu, *Udriște Năsturel*, București, 1974; Radu Crețeanu, *L'influence des livres populaires sur les beaux-arts en Valachie*, „Synthesis", III, 1976, p. 101—120; Irmgard Lackner, *Barlaam und Josaphat*, în *Enzyklopädie des Märchens*, Berlin, New-York, 1975—1977; Pavel Chihaia, *Sfîrșit și început de ev*, București, 1977, p. 37—69; Felix Karlinger, Irmgard Lackner, *Romanische Volksbücher*, Darmstadt, 1978 (*Barlaam und Josaphat*, p. 23—97); Cătălina Velculescu, *Parable of the Unicorn and the Man who yearns for apples*, „Synthesis", 1979, VI, p. 139—144 (vezi și RESEE, 1980, nr. 4; 1981, nr. 3); Amita Bhose, *From Bodhisattva to Ioasaph. A historic and comparative study*, RITL, XXX, 1981, nr. 2, p. 223—232; Cătălina Velculescu, *Les copistes de Transylvanie et les parables de Barlaam*, RESEE, XIX, 1981, nr. 4; Dan Horia Mazilu, *Varlaam și Ioasaf. Istoria unei cărți*, București, 1981.

2. Literatură istoriografică

CRONOGRAFUL LUI MOXA

1620 Țara Românească

Cronograful lui Mihail Moxa (semnează și Moxalie) este prima scriere istoriografică în limba română. Pe deasupra este singura din literatura românească veche care s-a păstrat în întregime în autograful autorului. Manuscrisul, încheiat în 1620, la mănăstirea Bistrița din Oltenia, a intrat în 1845 în mîinile cercetătorului rus V. Grigorovici. Dus de acesta în Rusia, a fost depus la Muzeul „Rumianțev" din Moscova (azi în Biblioteca „Lenin" de aci, Fondul V. I. Grigorovici, nr. 64). Manuscrisului îi lipsește fila de titlu, încît nu se știe care îi era exact titlul. Cuprinsul s-a păstrat însă integral. Peste un veac s-au descoperit două copii din secolul al XVIII (și ele fără început), una în 1943, la Coțofeni-Dolj, de către C. Nicolaescu-Plopșor (actualmente la Muzeul Olteniei din Craiova, nr. 52), alta, datată precis 1728, fiind semnalată de Klaus-Henning Schroeder în Biblioteca Centrală Universitară din Iași, nr. III 20 (vezi „Limba română", 5/1971, p. 527).

Valoarea literară particulară a textului nu a fost remarcată în mod special. Cu oricîtă varietate, stilul istoriografic românesc, cu rădăcini chiar în începuturile slavone, s-a impus printr-o anumită sobrietate și echilibru de exprimare literară. În tot acest context, Moxa face notă aparte, printr-un limbaj degajat, total liber, anecdotic și burlesc, în exprimare populară nudă, uneori aparent vulgară. Este un limbaj viu, cu forme regionale și vocabular din cel neuzitat încă în scris, pentru a plasticiza ideea în spiritul și vorba localnicilor. Meritul lui este, după cum vom vedea, folosirea unor culori verbale noi. Autor și al traducerii *Pravilei de la Govora* (1640), probabil că a deprins unele libertăți de exprimare din literatura juridică, unde, fără nici un ocol, se spune noțiunilor pe nume.

În general, *Cronograful* lui Moxa este un amestec de legendă, pamflet, comedie bufă și dramă, într-un stil personal. Fragmentele reproduse mai jos învederează acest lucru. Deși a avut ca izvor, pentru scrierea sa, *Cronograful* lui Constantin Manasses, în versiune slavonă, Moxa l-a concentrat și prelucrat într-o nouă structură, în partea finală întrebuințînd alte izvoare, identificate de Ioan

Bogdan. Alte date, inexistente la Manasses, fac dovada culturii lui mai mari decît s-a crezut de către unii cercetători. A cunoscut și alte cronografe și scrieri.

În fine, trebuie precizat că, în smerenia lui de călugăr, n-a lăsat date despre viața sa, iar în cronograf n-a fost interesat de istoria lumii, ci de istoria bisericii, intrată în încercări grele pe vremea împăraților bizantini iconoclaști, pe care îi satirizează crud. Oricum, au rămas de pe urma lui pagini de literatură memorabilă.

DE ÎNCEPUTUL RÎMLEANILOR

Să înceapem a scrie de acum tăriia și putearea rumânilor[1], de unde s-au început și au ținut pămîntul tot și țări. Deci după prada Troadei, Enia, ginerele lu Priam Crai, s-au scăpat[2] sau-l deslobozise[3] oștianii[4]. El se mută cu toată ruda[5] lui, cu cîți scăpase, în Țara Veneției. Deci Enea cu cîți notase[6] cu nunsul[7] feaceră vraje[8] și luară plăzuit[9], că le zise script[10]: să noate de acolea spre apus pînă vor sosi la un cîmp și de se va umplea masa lor de hrană, acolo să descalece țară, iară unde va muri o vită fugînd de ostenită, acolea să facă cetate. Și luară acest plaz[11] [. . .].

Deci vrură să facă sfară[12], cu scroafă groasă, iară ea se zmîci de în mîna Eniei. El o goni tocma 4 mile pînă osteni. Și scroafa obosi de căzu. Și născură[13] odată 30 de purcei. Enia înțelease că se vor mulți[14] pre acolo. Și auzi glas de-i zise să zidească acolea cetate.

Deaca începu a zidi, tîmplă-se de văzu foc de-ntru acel loc. Și venè un lup den pădure și purta gătejii[15] de băga în foc, iară un vultur bătea cu arepile și aducea vînt[16] de-l ațița. Iară o vulpe hitleană nemeri de-și uda coada în apă și scutura pre foc de vrea să-l stingă: ei-l aprindea, iară ea stîngea; însă apoi biruiră ei, iară ea fugi.

Deci pricepu Enia că, cu multe svade[17] și îndelungată vreame, ei se vor înălța pre alte limbi[18]. Și zidi Cetatea Albă și Lungă[19], ș-altă cetate, anume Leon[20]. Și au avut sfadă multă cu domnul latinesc, cu Latin, Favno și Turnos Savaitul, și cu alți domni de împrejur. Și totu-i[21] bătea Eniia. Apoi se împăcară și împărțiră loc de țară.

Deaca muri Enia, el, stătu domn fiiu-său Ascanie, născut de în Creusa, fata lui Priam Crai. Dup-însul stătu fiiu-său Tever[22], și era mîndru și muri necat. Deacii rămaseră doi feciori, Nemitor și Amulie. Nemitor luă domniia, Amulie avuțiia. Și se sculă Nemitor de ucise feciorii lui Amulie toți[23], iară pre o fată el o puse popă[24]. Și puse leage: featele ce vor fi popi să nu se mărite. Iară ea se ames-

tecase cu oarecine[25]. Deaca auzi Nemitor că e grea, puse de o păziia pînă cînd născură doi gemeni. Deci pre densa o băgară în temniță, iară pre coconii-i lepădară cu un cin[26] în apa Tiveriei, să piară. Iară Dumnezeu-i cruță, că-i găsi un porcariu, anume Festul, și feace bine că-i duse acasă-și. Iară muiarea lui, Lupa, născuse un cocon mort [. . .]. Deaciia-i puse sugași, în loc de feciori. Deaciia le zise nume: Rom și Romil. Deaca crescură, lor le era viața cu porcarii, de păștea turme și fura. Cu neștiutul, stricară turma lu Amulie, ce le era moș, tată mîni-sa[27]. Deaci-i prinseră și-i duseră la Amulie. Elu-i văzu voinici și frumoși și află că-i sînt nepoți. Și adunară gloate de scoaseră pre Nemitor den domnie și deaderă lu Amulie domniia. Iară Amulie deade avuție multă nepoților, de rădicară oști și dobîndiră domnii și țări.

După aceaia zidi Romil cetate prea[28] mare și frumoasă, (de la Adam pînă s-au făcut Rimul: 4708 de ai[29]). Și cu glas de bucin ură: să asculte toată lumea de cetatea ce i se puse numele Rim. Deci cîți ies de acolea, ei se cheamă rumâni.

Hasdeu, *Cronica*, 354—355.

Deși Moxa nu insistă asupra originii latine a neamului românesc, el sugerează clar această idee prin unificarea numelor de *romani* (rimleni) și *rumâni*, atît la începutul cît și la sfîrșitul capitolului, ceea ce este semnificativ și, firește, nu putea să existe și nu există în *Cronograful* lui Manasses. În același timp, timbrul primelor lui cuvinte, de-a dreptul inspirate: „Să înceapem a scrie de acum țăriia și putearea „rumânilor“, de unde s-au început și au ținut pămîntul tot“, pare că sînt ieșite de sub pana lui Miron Costin în *De neamul Moldovenilor:* „Începutul țărilor acestora și a neamului moldovenesc și muntenesc, și cîți sînt în țările ungurești cu acest nume români pînă astăzi, de unde sînt și din ce seminție etc.“

Observăm că Moxa introduce date inexistente în Manasses, deci din alte surse, precum conflictul lui Enea cu „Latin, Favno și Turnos Savaitul“, fiind vorba de Latinus, regele Latiumului (erou mitologic eponim), fiul lui Faunus (Favno din text). De fapt, Latinus l-a primit bine pe Enea, i-a oferit mîna fiicei sale Lavinia, și regatul. Cu pretenții la mîna Laviniei, Turnus, regele rutulilor, a pierit în luptă cu Enea.

Informația lui Moxa, din alte surse, se vede și din citarea numelor proprii. El zice *Cetatea Albă și Lungă* (pentru Alba-Longa), iar Manasses are numai *Grad Alva,* el vorbește de *Festul* „porcariu“ (Faustulus), iar Manasses de *Festil.*

Pentru legenda întemeierii Romei, autorul nu reține din Manasses partea întîia cu alăptarea copiilor Rhea Silviei, Romulus și Remus, de către o lupoaică (probabil ca neverosimilă, deși nu o dată asemenea fiare s-au dovedit ocrotitoare față de copiii rătăciți), ci partea a doua a mitului, cu hrănirea lor de către soția păstorului Faustulus (în text Festul), motivul copiilor, aruncați în apă într-o albie, fiind de circulație folclorică.

Limba este plină de elemente vii populare și tradiționale, de la lexic la structuri sintactice: *plaz, sfară, găteji, ai* (ani), *script;* „tată mîni-sa“; „tîmplă-se de văzu foc“; „și veni un lup den pădure“; „ei-l aprindea, iară ea stîngea (focul), însă apoi biruiră ei, iară ea fugi“ etc.

Cu toată influența textului de tradus, Moxa se desprinde de el și-l toarnă frecvent în forme autentic românești, uneori de grai regional.

[1] Identificarea intenționată a *românilor* cu *romanii* („rimleani“), ca o vie conștiință a descendenței; [2] *s-au scăpat* = s-au salvat; [3] *deslobozise* (în text Hasdeu: *de slobozise!* = eliberase; [4] ostașii greci; [5] *rudă* = neam; [6] *notase* = înotase, navigase; [7] cu *nunsul* = cu dînsul; [8] *feaceră vraje* = consultară oracolul, zeii; [9] *plăzuit* (la Plopșor: *plăzuită*) = răspunsul (oracolului), proorocire; [10] *script* (la Plopșor: *scriptă*) = în scris; [11] *plaz* = plăzuit (v. n. 9); [12] *sfară* = jertfă; [13] *născură* = născu (folosirea frecventă a pl. în loc de sg.); [14] *mulți* = înmulți (multe formații fără prefix); [15] *găteji* = surcele; [16] *aducea vînt* = făcea vînt; [17] *svade* = certuri, lupte; [18] pre alte *limbi* = peste alte neamuri; [19] *Cetatea Albă și Lungă* (în Manasses: Grad Alva) = Alba-Longa (ridicată în fond de fiul său Ascanius); [20] Leon (Manasses: Leum) = Lavinium (aceasta ridicată, se zice, de Enea); [21] *totu-i bătea* = tot îi bătea; [22] *Tever* = Tiberinus, domnitor mitic al Albei (socotit, de fapt, fiul lui Capetus), înecat în rîul Albula, numit după aceea Tiberis (Tibru); [23] Acțiunea este în realitate inversă: Amulius persecută pe urmașii lui Numitor, Rhea Silvia etc. (greșit și în Manasses); [24] Rhea Silvia făcută vestală (în Manasses *ierei*, de unde 'popă'; [25] cu zeul Marte; [26] *cin* = luntre, albie; [27] „moș, tată mîni-sa“ le era Numitor, confuzia deci continuă, dar aci Manasses vorbește de Numitor, nu de Amulius); [28] *prea* = foarte; [29] *ai* = ani (anul 4708 greșit; exact: 4755, adică 753 î.e.n.).

ÎMPĂRAȚIIA LU COSTANTIN, FIIUL LU LEU, ȘI MAICĂ-SA IRINA[1]

Leu[2] trecu curînd den lume. Irina soața lui, și fiiu-său Costantin, născut dentr-însa, lăsă-i împărățiia. Însă el era atunce tinerel, deci purta Irina cîrma.

Acesta adună săbor a toată lumea, în Nicheia, 318 părinți sfinți. Deci mărăcinii ceia ce dăriia[3] sfintele icoane den rădăcină-i zmulseră și noiră pămîntul țelenit [. . .].

Iară deaca răsăriia musteața coconului, atunce se apropiară de-nsul neşte arumitori[4] hitleani şi-l măglisiră[5] de-şi goni pre mumă-sa împărăteasa de la dins, de luo el cîrma de împărăție. Deacii se întoarse în lucrure nepotreabnice[6] şi-şi călugări muiarea şi se amestecă cu alta [. . .]; însă se deşteptă [. . .] şi iarăşi chemă pre mumă-sa să îndărăpteaze tocmealele împărăteşti. Deci petrecea fiiul cu maică-sa în tot binele depreună.

Atunce veniră mulți şcheai[7] de prăda Rumele[8]. Şi eşi împăratul de se bătu cu dinşii şi-l biruiră şi periră mulți greci şi boiari. Deacii se loviră grecii cu armeanii şi-i biruiră şi prinsesă mulți armeani. Şi cu aravleanii[9] încă au făcut luptă şi-i biruiră. Iară Kardan[10], domnul şchienesc, tremease la împăratul de-i zise: „Curînd să-m tremiți haraciu, sau voi veni de voi prăda țara pînă la Țarigrad". Elu-i răspunse: „Bătrîn eşti; nu te osteni, ce voi veni eu la tine că sînt tînăr". Deacii eşiră unii la alții cu oşti, ce nu se loviră, că se spăriară şcheaii de fugiră [. . .].

Iară Irina bătea să fie însăşi cîrmitoare[11]. Deacii află neşte oameni hlapi[12] de-i îndemnă: cînd durmiia împăratul amiazăzi, ei intrară şi-l prinseră de-l orbiră. Şi deaciia fu Irina însăşi împărăteasă.

Întru vreamea aceaia [. . .], după moartea lu Leont[13], el, stătu papă unul ce venise cu Carul den Şpania[14], de-l chema Formos[15]. Acela scoase întăiu eresa[16] latinească. Şi de atunce s-au lepădat grecii de rimleani. Şi deacii au avut sfadă multă, maica cu fata, de au intrat între iale sabiia, de s-au împărțit[17] şi s-au tăiat.

Iară împărăteasa Irina, după ce-şi orbi pre fiiu-său, multu se căiia şi multă milostenie da săracilor, ca să poată urni mînia lu Dumnezeu de la dinsa [. . .]. Şi-i trăi puțin putearea şi beu păhar amar şi pelinat.

Şi domniră de tot, cu fiiu-său, 14 ani[18].

Hasdeu, *Cronica*, 381—382.

De data aceasta Moxa foloseşte un stil epic stăpînit şi fără izbucniri, cu figuri stilistice pe măsura evenimentelor dramatice, în care tînărul împărat îşi goneşte mama de pe tron (fiind regentă), ea la rîndu-i îl orbeşte mai tîrziu şi-i ia tronul, imperiul este atacat de neamuri străine, începe lupta între biserici etc.

Autorul aduce în scris noi expresii populare cu care împrospătează limba: *arumitori, a măglisi* (azi, *a miglişi*), *a durmi* etc. El plasează iscusit ironia în exprimare românească, cînd împăratul îi răspunde căpeteniei bulgarilor, Kardam, care amenință cu prădarea imperiului pînă la Țarigrad, de nu i se trimite haraciul: „Bătrîn

eşti, nu te osteni, ce voi veni eu la tine că sînt tînăr". Oştile s-au întîlnit, dar „viteazul" Kardam a luat-o la fugă.

Pentru că împăratul şi mama sa au revenit la cultul icoanelor, autorul le trece cu vederea orice faptă urîtă, chiar şi crima Irinei de a-şi fi orbit fiul ca să-i ia tronul, spunînd doar că devenise milostivă şi se căia, încheind expresiv: „şi-i trăi puțin putearea şi beu păhar amar şi pelinat" (termenii şi la Manasses, dar nu în aceste culori vii).

Şi în acest capitol există date în plus față de scriitorul bizantin (deşi condensează narațiunea), ceea ce dovedeşte informația mai largă a autorului.

Moxa întrebuințează un scris variat de la capitol la capitol.

[1] Konstantinos VI, 780—797 (a restabilit cultul icoanelor prin sinodul de la Nicheia din 787); Eirene (Irena), 797—802; [2] *Leu* = Leon IV, 775—780; [3] *a dărîi* = a dîrîi, a scrijeli, a rade; [4] *arumitori* = înşelători; [5] *a măglisi* = a miglişi (pop.), a linguşi; [6] *nepotrebnice* = ne la locul lor, de nimic, rele; [7] *şchei* = bulgari; [8] *Rumele* = Rumelia; [9] *aravleni* = arabi; [10] *Kardam*, 777—802, căpetenie bulgară; [11] *cîrmitoare* = cîrmuitoare; [12] *hlapi* = netrebnici (social); [13] *Leont* = papa Leon III, 795—816 (a proclamat pe Carol cel Mare împărat în 800); [14] *Carul den Şpania* (Manasses: knjaz Karul) = Carol cel Mare; [15] *Formos* = papa Formosus, 891—896; [16] *eresa* = erezia; [17] *s-au împărțit* = s-au despărțit (schizma din 1054); [18] inexact (vezi n. 1: 22 de ani împreună).

ÎMPARAȚIIA LUI THEOFIL[1]

Theofil, cînd vrea tată-său Mihail[2] să-l însoare, el adună feate frumoase de pren toată țara într-o casă şi mearse să-şi aleagă. El văzu o fată prea frumoasă şi înțeleaptă. Deci grăi cătr-însa cu ispită:

— Pentru muiare au venit răul în lume.

Ea răspunse cătr-însul:

— Adevăr iaste, şi pentru muiare au intrat binele în lume, cum ai zice: «pentru Eva răul şi pentru Precista Mariia binele».

Auzi împăratul şi se miră, de zise:

— Eu mai înțeleaptă muiare de mene nu voi lua; şi deade mărul cel de aur, ce era semn de nuntă, unii feate, anume Theodora.

Casiia zise cătră Theodora:

— Dobîndişi împărățiia lumească; şi eu voi nevoi să fiu împărăteasă.

Deacii se făcu călugăriță şi s-au închis într-o chilie [. . .]. Theodora se cunună cu Theofil. De aimintrea era om bun şi nu iubiia

strîmbătățile [. . .], iară icoanelor nu se închina[3]. Și pre ceia ce se închina, elu-i văluiia[4] [. . .].

Așa-i era lui Theofil viața încremenită de a se închinare icoanelor, iară dereptate avea. Că veni o muiare văduo de jelui pentru un boiarin că ș-au făcut casă și i-au astupat ferestrile cășcioarei de șade în întunearec. Împăratul cercetă de află bine. Deci zise de răsipiră[5] casa lui Petrov[6] boiarinul pînă la temelie. Și pre-nsul scoaseră în mijloc de tîrg de fu bătut foarte.

Altă încă să spunem cum nu avea lăcomie pre avuție. Că previia pre mare dentr-un foișor. El văzu o corabie viind prea încărcată. Veniia cu mare nevoie. Și știu că iaste negoțul împărăteasei. Și o chemă atunceși de o certă și-i zise:

— O, împărăteasă! În ce viață ești cu cinste! Și cununată[7] de împărat! Au nu-ți soseaște[8]? Ci ai luat hrana săracilor de negoțetorești și precupești!

Și zise de aprinseră corabiia și arse cu totul negoțul.

De va vrea neștine să se adeverească eftenșugul[9] lui, să auză:

Căzu odată o iarnă prea geroasă de îngheță marea pînă într-adînc și curînd veni căldură de se dejgheță. Deacii se rupseră sloii și se ezi marea lîngă cetate. Și se nălțară sloi pre sloi pînă covîrșiia turnurile. Și era trăsnete și urlete de-ți părea că piare lumea. Cînd se slobozîră în jos [sloii], ei sparseră o bucată mare den zidul cetăției. Iară Theofil atunce abătu[10] de nu căuta să rămîie ceva avuție-și, ce păzi de noi[11] acea spărtură de cetate [. . .].

Și au domnit Theofil 12 ani.

Hasdeu, *Cronica*, 385—386.

Acest capitol evidențiază și mai bine deosebirea lui Moxa față de Manasses, căci legenda cu care începe (cunoscută sub numele de *Legenda Casiei*) nu se află în cronograful acestuia din urmă.

N. Cartojan a spus lucrul acesta prima dată (*Fiore di virtu*, 11) și tot el a afirmat, pe bună dreptate, că opera lui Moxa nu este o traducere, ci o prelucrare a lui Manasses (*Legendele Troadei*, 38). În orice caz, cronograful lui este o scriere mai personală.

Nefiind în Manasses, legenda se găsește în unele redacții și versiuni ale cărții populare *Fiore di virtù (Floarea darurilor)*, precum și în unele cronografe bizantine. S-a arătat (Psichari) că motivul mărului de aur, oferit la alegerea miresei, ține de mituri antice, fapt neîndoielnic (mărul de aur acordat de Paris Afroditei, spre mînia zeițelor Hera și Atena, care se răzbună asupra Troii).

Sîntem deci în plină literatură cu această legendă, dar și cu celelalte relatări din domnia lui Teofil, în structură narativă de poveste populară românească (veche), ca fonetisme *(răsipi, neștine, atunceși)*, dialog sau asocieri de vocabule, uneori de inventivitate proprie: „așa-i era viața încremenită“ (îndărătnică); „și era trăsnete și urlete de-ți părea că piare lumea“ etc.

În general scrisul este evoluat spre limpezime față de o serie de capitole anterioare.

[1] Theophilos, 829—842; [2] Michael II, 820—829; [3] Revenirea lui Teofil la iconoclasm, îndepărtat de tatăl său Mihail II; [4] *văluiia* = învăluia, izola; [5] *a răsipi* = a distruge; [6] *Petrov*, în realitate Petrona (Manasses, 165: Petronas); [7] *cununată* = încoronată; [8] *nu-ți soseaște* = nu-ți ajunge; [9] *eftenșug* = omenie, echitate; [10] *abătu* = se abătu, alergă; [11] *de noi* = de înnoi.

ÎMPĂRĂȚIIA LUI NICHIFOR FOCA[1]

Nichifor era voinic și cu îndrăznire bună, tare în mîni[2] și milostiv. Și se lipi de Theofana împărăteasa[3]. Pre coconii lui Roman, pentru liubovul[4] lui, elu-i ținea cu cinste. Avea Nichifor pre lîngă bărbățiia trupască și cea sufletească, că avea împreunată dragoste cu sveti Athanasie den Sveta Gora Athonului[5] [. . .]. Și multe oști și războaie cu multe limbi au bătut [. . .].

Așa era Foca de toate bun, ce numai ce-l smintiia că ținea[6] muiare pre Theofana și-i era cumătră[7] [. . .].

Foca aruncă urgie pre Țimishi[8] pentru că-l vădise oarecine cu niște cuvinte reale, deci îl goni de la dins. Iară împărăteasa foarte tînjiia dup-îns, de nu-i vrea vedea fața săva o zi. Deacii rugă cu hitlenșug pre Foca de-l chemă iară. Și era prea voinic și frumos Țimishi; deci vrea să moară Teofana de nu-l vedea. Și Foca foarte se păziia de Dumnezeu [. . .]. Și așternutu lui era de olovirne[9], el se culca jos pre rogojină; și psaltirea nu-i trecea în zi; la muiare-și mergea rar. Ce nu-i plăcea așa [Teofanei], deci se însoți cu Țimishi și sfătuiră[10] rău pre împăratul, ca Dalida pre Sampson și Tindarida bărbatuluiși. Deacii-l păzîră de-l găsiră durmind jos pre un țol și-l junghează acolea.

Și domni Nichifor Foca 6 ani.

Hasdeu, *Cronica*, 393—394.

Capitolul conține romanul popular din evul mediu, al lui Nichifor Focas păstrat în copii slavone, cu răspîndire în sud-estul Europei: Macedonia, Serbia, Bulgaria, România, Rusia. El se înscrie în tema femeilor infame care și-au ucis bărbații sau amanții, deveniți indezirabili (vezi între altele *Istoria secretă* a lui Procopius din Caesarea).

Drama lui Focas „de dragoste, intrigi, purpură și sînge" (E. Turdeanu, *Le dit de Nicéphore*) a trezit interes literar și științific. Pe lîngă scrierile vechi, s-a creat pe acest subiect teatru dramatic modern, mai ales grecesc, între altele, la noi, piesa lui Mircea Rădulescu, *Bizanț* (1924).

Prin comparație cu Manasses, Moxa îi face domniei tragice a lui Focas o prezentare concentrată, însă plină de expresivitate prin punctarea limbajului cu note particulare: „împreunată dragoste"; „numai ce-l smintiia (strica) că ținea muiare pre Theofana"; „împărăteasa foarte tînjea" (după Tzimiskes).

Totul sună ca un fragment de roman criminalier.

[1] Nikephoros II Phokas, 963—969; [2] *tare în mîni* = cu mînă tare; [3] Teofana, soția împăratului Roman II (959—963), decedat; [4] *liubovul* (sl.) = dragostea, devotamentul (față de Roman); [5] *Sveta Gora Athonului* = Sfîntul Munte Athos; [6] *ținea* = avea (autorului i-a stat în minte locuțiunea populară „a se ține cu cineva"); [7] *cumătră* = (aici) nesinceră, cutră; [8] *Țimishi* = Joannes Tzimiskes (împărat, 969—976, după uciderea lui Foca); [9] *olovirne* = materie scumpă de olofir, purpură (dar el se culca pe rogojină, ca un schimnic); [10] *sfătuiră rău* = puse gînd rău.

ÎMPĂRĂȚIIA LUI MANOIL PALEOLOG

Stătu în loc fiiu-său Manoil împărat[1]. Atunce se sculă multă mulțime de turci și începură a prăda și a lua țări și cetăți. Luară și Amorea[2] și Draciul[3] pînă la Dalmatiia și toată țara arbănașilor[4]. Și începură a scădea puterea creștinească, că nu avea nime puteare să le stea înainte. Deacii se duseră și la sîrbi și feaceră acolo război mare[5]. Și mult sînge s-au vărsat, și mulți fără număr au perit atunce. Un voinic, anume Miloș Kobilici[6], viteaz și bărbat bun, deci meșterșugui de se apropie și spintecă cu un hangeariu pre Murat-beg[7], și așa peri. Pre acea vreame ucise și Șușman[8], domnul șcheailor, pre Dan voievod[9], domnul rumânesc [. . .].

De-acii se rădică Baiazit cu turcii spre rumâni. Deci se loviră cu Mircea voievod și fu război mare, cîtu se întuneca de nu se vedea văzduhul de mulțimea săgeatelor, și mai pierdu Baiazit oastea lui cu totul. Iară pașii și voievozii periră toți[10]. Atunce peri Constantin Dragovici și Marco Kralevici. Așa de se vărsa sînge mult, cît era văile crunte[11]. Deci se spărè Baiazit și fugi de trecu Dunărea. Și puse socotitori pre la toate vadurile, și prinse pre Șușman, domnul șcheailor, de-l tăie, ani 6903 [1395].

Atunce luară turcii țara șcheailor cu totul, 6905 [1397].

Jicmon, craiul unguresc[12], adună toată tăriia despre Apus: domnii, voievozii, boiarii, neamții și frîncii, și pre uscat și pre Dunăre, cît nu se vedea apa de mulțimea corabiilor; Mircea voievod cu rumânii, și de la Manoil Paleolog veniră corabii multe, pline de voinici den Țarigrad, și den Venețiia 30 de corabii. Deci mergea craiu pre uscat în jos, pre Dunăre, cu hvală mare și cu oști tocmite, împlătoșați, poleiți, și scripiia de-ț părea că răsare soarele. Și cînd sosi la cetatea de Necopoe, el vrea să ia Necopoia. Iară Baiazit strînse turcii cu totul despre răsărit. Și păziră curînd de se loviră fățișu cu cei despre apus, și fu sfadă mare, în multă vreame, ce învenseră turcii pre unguri, iară craiu scăpă într-o corabie. Iară Baiazit i-au gonit pînă la Dunăre și mulți se necară în Dunăre. Deci craiu cu cîtă hvală venise, cu mai mare rușine se întoarse, că-și pierdu voinicii cu totul și lăsă oase de oameni, cît nu-și putea ara oamenii pre acei cîmpi [. . .].

Hasdeu, *Cronica*, 402—403.

De această dată, Moxa scoate știrile din alte izvoare decît Manasses. Se folosește în special de *Cronica bulgară*, descoperită și publicată de I. Bogdan. Deși pusese capăt cronografului (sau cum se exprimă el frumos „odihnă condeiului") mai de vreme (1078), autorul reveni și-l completă cu noi evenimente sud-est europene, pînă spre sfîrșitul secolului al XV-lea (1489).

Între relatări cuprinde și domnia lui Manuil Paleolog în Bizanțul răvășit de expedițiile musulmane, înscriind și pe cea a lui Baiazid de la Rovine (1394), prezentată în culori excelente („Și fu război mare, cîtu se întuneca de nu se vedea văzduhul de mulțimea săgeatelor" etc.); tabloul a fost reluat magistral de Eminescu în *Scrisoarea III*, după cum au subliniat la timp I. G. Sbiera *(Mișcări culturale)*, N. Cartojan (*Ist. lit.*, ed. II, 244) și E. Turdeanu *(Litt. bulgare)*.

Dealtfel, întregul fragment are calități literare prin limba fluentă și armonios structurată sintactic (nu se mai întîlnesc poticnelile din alte capitole de pînă aci), prin figurile de stil de plasticitate avansată: „văi crunte" (pline de sînge); „deci craiul [Sigismund de Luxemburg] cu cîtă hvală venise, cu mai mare rușine se întoarse", pentru că își „pierdu voinicii cu totul" pe cîmpiile Dunării, la Nicopole, unde le rămăseseră „oasele de nu-și puteau ara oamenii acei cîmpi". Lexicul și el este descărcat de elemente neviabile, afară de unele arhaisme *(crunt, hvală)*, care mai mult dau culoare.

Deși *Cronograful* se înscrie între primele scrieri încercate de Moxa (1620), din îndemnul episcopului Teofil al Rîmnicului, autorul lui nu se împotmolește în transpunerea izvoarelor, ci de la început preface textul avut în față și-l toarnă într-o limbă autentic românească, folosind mereu și progresiv tot felul de expresii vii

populare.Moxa nu este un chinuitor al limbii române, de studiat filologic, ci un literat care are darul cuvîntului potrivit pentru a istorisi, pentru a blasfema sau lăuda.

În prima jumătate a sec. XVII, Moxa este, prin teme și motive, prin asocierea episoadelor și prin prospețimea și naturalețea limbajului, un scriitor cu merite de luat în considerație.

TEXTE: V. Grigorovič, *O Serbii v ee otnošenijach k sosednim deržavam,* Kazan, 1859, pribavlenie I, p. 1—45 (partea finală); B. P. Hasdeu, *Cronica lui Mihail Moxa,* în *Cuvente den bătrîni,* t. I, București, 1878, p. 337—443 (text integral: p. 345—406, restul introducere și comentarii); M. Gaster, *Chrestomația română,* t. I, Leipzig—București, 1891, p. 56—62 (cîteva capitole după Hasdeu); B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni,* texte alese, introd. și note de J. Byck, București, 1937, p. 25—45 (fragment); *Hronograful lui Moxa,* introd., text și note de N. Simache și Tr. Cristescu, Buzău, 1942; C. S. Nicolaescu-Plopșor, *Hronograful lui Moxa,* în „Oltenia", IV, 1943, p. 1—28 (copia publicată de Plopșor conține numai o primă parte din cronograful lui Moxa, pînă la Iulian Apostatul); *Cronica lui Constantin Manasses* (traducere mediobulgară), text și glosar de Ioan Bogdan, prefață de I. Bianu, București, 1922; Hasdeu, *Cuvente,* ed. G. Mihăilă, t. I, p. 304—400.

STUDII: I. Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibung,* în „Archiv für slavischen Philologie", XIII, 1891, p. 481—543 (studiu și texte); Margareta Ștefănescu, *Cronica lui Manasses și literatura româno-slavă și română veche,* Iași, 1927 (extr. din „Arhiva"); N. Cartojan, *Legendele Troadei în literatura veche românească,* în *Anal. Acad. Rom.,* mem. secț. lit., seria III, mem. 3, 1925, p. 36—38 (raporturile cu Manasses); idem, *Fiore di virtù în literatura românească, ibidem,* t. IV, m. 2, 1928, p. 9—11; K. Krumbacher, *Kasia,* în „Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften zu München", secția filosofică-filologică și istorică, t. I, 1897, p. 305; J. Psichari, *Cassia et la pomme d'or,* în „Annuaire de l'École Pratique des Hautes Études", 1910—1911, Secția de științe istorice și filologice, Paris, 1910, p. 5—53; Charles Diehl, *Preafericita Teodora,* în *Figuri bizantine,* trad. de Ileana Zara, prefață și tabel cronologic de Dan Zamfirescu, București, colecția BPT, 1969, p. 285—304; Emil Turdeanu, *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains,* Paris, 1947, p. 162—163; Lucian Predescu, *Mihail Moxa și opera sa,* în BOR, 1960, nr. 9—10, p. 907 și urm.; Emile Turdeanu, *Le dit de l'empereur Nicéphore II Phocas et de son épouse Théophano,* Salonic, 1976; G. Mihăilă, *Cronica lui Mihail Moxa (1620) și izvoarele ei bizantino-slave,* în *Raporturi literare româno-slave,* București, 1976, p. 22—44; Idem, *Sursele sîrbești ale „Cronicii universale" a lui Mihail Moxa (1620),* în *Actele simpozionului româno-iugoslav,* București, 1979, p. 347—356; I. C. Chițimia, *Stil istoriografic: Moxa,* în RITL, 2/1982, p. 171—175.

[1] *Manuel II Palaiologos,* 1391—1425, fiul lui Joannes V Palaiologos, 1341—1391; [2] *Amorea* = Moreea; [3] *Draciul* = Durazzo (azi Durrës, în Albania); [4] *arbănași* = albanezi; [5] lupta de la Kossovopolije (1389); [6] *Miloș Kobilici* = Miloș Obilici; [7] *Murad I* (1359—1389), era sultan nu simplu beg; [8] Șușman = Șișman; [9] uciderea lui Dan I Basarab în 1386; [10] lupta de la Rovine (1394); [11] *crunte* = pline de sînge; [12] *Jicmon* = Sigismund de Luxemburg (1387—1437).

3. Literatură legendară

[CUVÎNT PENTRU ADAM ȘI EVA]

[Sec. XVII (mijloc)] [Transilvania]

Legenda despre Adam și Eva, considerată text bogomilic (I. Ivanov, N. Cartojan ș.a.) datorită mai ales episodului privitor la zapisul încheiat între Adam și diavol, este, în forma editată aici după cel mai vechi manuscris românesc al legendei, legată de ideea generală a *Paliei istorice* și anume de prefigurarea evenimentelor din *Noul Testament* prin cele ale *Vechiului Testament.* Această idee apare deosebit de pregnant chiar în centrul episodului despre *zapisul lui Adam* și arată, prin felul cum este înglobat acest episod în textul legendei, că atît episodul cît și întreaga legendă au fost prelucrate în spiritul *Paliei istorice.* Textul legendei conține, cum se știe, material al sectei sabeice (purificarea în apa Tigrului și a Iordanului), al sectei mandeilor (înfruntarea Evei de către Gorgonie) și, în episodul zapisului, ca o reminiscență, material al unei secte maniheiste; importantă este însă ideea generală a textului și aceasta nu ține de concepția dualistă. Faptul că textul *Paliei istorice* editat de Vassiliev nu conține legenda despre Adam și Eva și că textele grecești găsite pînă acum nu conțin episodul zapisului lui Adam nu poate fi un argument peremptoriu pentru a considera legenda ca fiind bogomilică. Aceasta din mai multe motive: în primul rînd textul grecesc publicat de Vassiliev nu este nici complet și nici cel mai vechi, în al doilea rînd, chiar titlul reprodus de Ivanov după unul dintre cele mai vechi texte manuscrise slavone ale legendei specifică faptul că aceasta provine din *Palie,* denumire sub care era înțeleasă *Palia istorică* (*Slovo ot Paleje o Adamja i o Evdzja ot začela do sŭvrŭšenija;* cf. și titlul românesc, infra), în al treilea rînd, în cele mai multe manuscrise slavone și românești textul legendei apare alături de alte texte din cuprinsul *Paliei istorice.*

În afara ideii generale comune, textele *Paliei istorice* au între ele și numeroase legături de tramă narativă: *pomul cunoașterii* din legenda lui Adam și a Evei și din episodul *Călătoriei lui Sith la rai* reapare în ciclul solomonian, prezentat sub formă de *întrebări și răspunsuri (Templul lui Solomon, Întîlnirea lui Solomon cu regina din Saba — Savila)* și în *Legenda lemnului crucii* (v. infra); episo-

dul *Pocăinței lui Lot* din ciclul de legende despre patriarhul Avraam din *Palia istorică* reapare în *Legenda lemnului crucii;* moartea lui Adam din finalul legendei despre Adam și Eva se leagă și ea atît de ciclul solomonian, cît și de *Legenda lemnului crucii.* De altfel cel mai important argument pentru apartenența acestor legende, care nu figurează în textul grecesc editat de Vassiliev al *Paliei istorice,* la această scriere se află chiar în textul *Paliei istorice,* după episodul *Pocăinței lui Lot:* Avraam auzind că, în urma penitenței lui Lot, lemnele udate de el cu apă din Iordan au înfrunzit, se duce să le vadă și „deaca văzu leamnele că sînt precum îi spusese lui Lot, să închină lui Dumnedzău și dzise: Adevărat acesta lemn va fi de dezlegarea păcatelor" (pentru că în *Legenda lemnului crucii* se povestește că pe acest lemn a fost răstignit Mîntuitorul). „Și agiunseră aceaste leamne pînă la împăratul Solomon, *ce de acest lemn vom aduce-vă aminte într-altă scrisoare*" (s.n.) (ms. rom. BAR 469, f. 57^v—58^r). Întreg pasajul, absolut identic, figurează și în textul grecesc al *Paliei istorice* editat de A. Vassiliev, *Anecdota graeco-byzantina,* 1893, p. 219. Deoarece majoritatea elementelor din legendele privitoare la alte personaje din *Palia istorică* își au sursa în prima legendă, cea despre Adam și Eva, se înțelege că prezența ei în cuprinsul scrierii era cerută și de logica narațiunii.

Atît manuscrisele românești derivate din *Palia istorică,* cît și cele slavone conțin absolut toate, în episodul zapisului lui Adam, mențiunea faptului că Adam semnează pactul tocmai pentru că „știia Adam că va să pogoară Dumnedzău pre pămînt și să va naște din svînta și prea curata fecioară Mariia", ceea ce leagă figura lui Adam de așa numita „galerie a prorocilor" din *Vechiul Testament,* care, alături de Sibile, prevestesc nașterea Mîntuitorului. Motivul pactului cu diavolul are o tratare specifică, ceea ce îl diferențiază și de tratările moderne și de felul cum apare pactul în *Pilda părintelui Eladie* din *Paterice;* e vorba, cum se vede din text, mai degrabă de un „fals jurămînt", topos prezent mai ales în literaturile orientale, dar și la Cervantes (între pildele de înțelepciune a lui Sancho Panza ca guvernator, probabil tot dintr-o sursă orientală). Pe de altă parte, prezența motivului iconografic al sfărîmării zapisului lui Adam la botezul lui Hs. nu numai în pictura bisericească, ci și în ilustrația cărții religioase tipărite, arată că nu era vorba de un motiv care să fi fost considerat de proveniență eretică, ci doar de un element parabiblic care nu contravenea canoanelor, de un auxiliar pentru a demonstra legătura dintre cele două părți ale *Bibliei.*

Cealaltă versiune românească a legendei, din care reproducem unele pasaje în comentariul la text, are o altă sursă decît versiunea

din *Palia istorică,* făcînd parte, din așa-numitul *Apocalips al lui Metodie Patareanul,* după cum se poate vedea din compararea versiunii românești din ms. BAR 5047 cu cea de a doua versiune publicată de Iv. Franko după un manuscris slavo-ucrainean din 1743. Atît manuscrisul românesc cît și cel ucrainean nu conțin episodul zapisului lui Adam. Textul românesc, deși reprezintă numai un fragment, cu caracter relativ autonom, din *Apocalipsul lui Metodie*..., conține mai multe adausuri datorate unui copist înzestrat cu darul povestirii; adausurile nu aduc elemente noi în conținutul legendei, ci țin numai de tehnica narațiunii. Fragmentul, așa cum apare el decupat din *Apocalips*... constituie de fapt o *legendă a șarpelui* sau, mai exact, *a dușmăniei dintre om și șarpe* (întîlnită mai rar între credințele folclorice românești legate de șarpe, după cum relevă răspunsurile la chestionarul folcloric al lui Hasdeu).

Din această a doua versiune a legendei despre Adam și Eva pare să derive și *Versul lui Adam la izgonirea din rai,* deoarece, cel puțin așa cum o arată versiunea ucraineană, episodul plîngerii lui Adam în fața raiului este mai dezvoltat în versiunea desprinsă din *Apocalips*... decît în cea din *Palia istorică.* Dintre nenumăratele versiuni ale acestui *Vers*... există probabil și unele create pe teren românesc, în metru popular, pornindu-se de la textul în proză al legendei (sau care au căpătat, datorită mai ales circulației alături de colinde și de alte producțiuni versificate ale folclorului ritual, un ritm asemănător celui popular), dar există, în manuscrise, și altele care au fost traduse după variante versificate din alte limbi (sîrbă, ucraineană). (v. Turdeanu, *Apocryphes,* p. 125.)

Datorită problemelor pe care le ridică atît istoricul, cît și circulația acestui text, am socotit că publicarea lui în întregime va oferi un material interesant nu numai din punct de vedere filologic, ci și istorico-literar.

ÎNCEAPEM DE LA ADAM PÎNĂ ÎN SVÎRȘIT TOATE CUM S-AU FĂCUT. BITIIA

Adam era în rai m[ai na]inte de greșală și era lui toate pre voie, adecă toate pre voia lui î[mbla; det.], iară deaca îl... [det.] se din rai, ședea în Edem înaintea porței raiului și văzu în vis cum va naște Cain și Avel și în care an va ucide Cain pre Avel, fratele său. Și-l conteni îngerul să nu spuie Evvei. Și acolo petrecu 9 sute de ani și șaptezeci și căzu întru boală de inima. Și nu știia ce iaste boala. Și să adunară marii și micii toți și să mira și grăia cătră

Evva: O, maica noastră, Evvo, tu ale lui toate le știi, spune noao de ce boleaște părintele nostru.

Și era pregiur Adam 6000 de bărbați. Evva zise: Spune-voi voao, fiii miei.

Cînd făcu Dumnezău raiul și toată lumea și făcu pre p[ărint]ele vostru Ad[a]m și pre mine și deade noao r[aiu]l și toate dobitoacele și gadinele și toate pasările zburătoare, Adam socotia partea despre răsărit și despre miazănoapte, iară eu socotia partea despre [a]pus și despre amiazădzi. Așa aceastea toate ne deade noao Dumnezău și ne zise noao: Din toate să mîncați din cîte sînt în rai, iar dintr-un pom să nu mîncați. Și arătă noao pomul. Și să sui Dumnezău în [ce]ri. Iară ce era în rai biruia tot noi. Și fără zisa lui Adam și a mea toate fiierile și gadinele și dobitoacele nu cuteza să îmble sau să pască ceva pî[nă] nu ziceam no[i] lor. Atuncea veni diavolul luminos ca un înger și zise către noi: Ce v-au zis voao Dumnezău să mîncați sau să nu mîncați în rai?

Adam zise: Din toate ne-au zis noao să mîncăm, numai dintr-un pom să nu mîncăm.

Diavolul zise: Mult îm pare rău de voi că nu înțeleageț că de aț mînca voi dintru acelaș pom, voi aț fi dumnezăi.

Aceastea zise diavolul și să duse și află pre șarpe. Șarpele, deaca văzu pre diavol, îi păru și lui că iaste înger. Și veni șarpele la mine și-m arătă o poamă din pom.

Eu, deaca văzui și știia că șarpele iaste mai drag lui Dumnezău decît toate facerile, luai poama de la el și mîncai. Și deaca mîncai, inema mea să turbură întru mine de năprasnă și întru latorea mea căzu frunza pomilor toată. Eu întrai supt pomul cela ce dintr-însul mîncase și strigai pre Adam și ziș: Adame, vino aicea de vezi ciudesă mare. Eu rostul mieu deșchiș, iară limba mea însăș grăi dintru mine ca să mănînce și Adam. Așijderea luo și Adam și mîncă. Îndată să deșchiseră ochii noștri și ne văzum goli și dezbrăcați și inimile noastre să aprinseră spre pohtă. Și fu așea că căzu frundza din toț pomii cîți era în rai, numai a smochinului rămase de nu căzu. Și cusum frunză de smochin de ne făcum veșminte și ne îmbrăcăm.

Atuncea auzim glas din ceri grăind îngerul și chiemînd pre toț îngerii zicînd: Veniț că grăiaște Dumnezău să pogorîm în rai, că Adam au greșit.

Așea pogorî Domnul cu toți îngerii săi și stătu scaunul în mijlocul raiului și strigă Dumnezău cu glas mare de zise: Adame, Adame, unde ești?

[Adam ?] răspunse și grăi mult.

Și ne luară pre noi îngerii și cumplit ne bătură și ne scoaseră din rai.

Adam să ruga ca doară să va milostivi Dumnezău pre noi să ne iarte și să ne lase.

Iară arhanghelul Ioil neîncetat să ruga pentru noi către scaunul părintelui.

Așa ne scoase pre noi din rai. Și deacă ne lăsă, ședeam în Edem ca niște streini. Adam căzu cu fața sa la pămînt și plîngea. Și petrecum acolo 15 zile. Și așea slăbi sufletul mieu de foame. Eu ziș către Adam: Scoală, domnul mieu, și mergi de caută ceva hrană noao, că inema mea de foame s-au micșurat și sufletul mieu s-au împuținat. Adam suspină și zise: O, Evvo, [d?]e n-aș căuta de puținel gîndescu la inema mea a sparge fața ta, ce nu am cu cine hi și mă tem de Dumnezău [... det.] că inema m[ea ... det.] nu să împarte [... det.] tine.

Și ne sculăm și încungiurăm pămîntul și nu aflăm nemică mîncare, numai pălămidă iarbă de arină. Și iară venim în Edem și plîngînd am vărsat lacrămi. Și zise Adam: Doamne, slobozi-ne o floare din rai, ca să te pomenescu. Atuncea Dumnezău trimise lui tămîie și livan și ladan. Și luo Adam și feace rugă către Dumnezău. Atuncea să milostivi Dumnezău și arhanghel Ioil împărți a șeapte parte din rai și o deade noao. Și mainte [a d]at din poamel[e] spinului în 10 zile. După aceaea am luat grîul și miarea și laptele și mîncăm și ne săturăm. Și scoase toate gadinele și dobitoacele și toate fierile din rai și le deade lui Adam. Adam le împărți și feace unele sălbatece, altele d[u]meastece și să hie de hrană și le zise tuturor pre nume. Așijderea și celor ce zboară.

Și zis[e] Dumnezău lui Adam: Spin și scai să crească după în palmele tale.

Și luo Adam boii și ară. Și veni diavolul și stătu înaintea boilor.

Și nu lăsa pre Adam să are. Și zise lui Adam: Nu te voi lăsa să lucrezi pămîntul, că pămîntul iaste al mieu, iară a lui Dumnezău sînt ceriurile și raiul. Deci de veri să hii al mieu, tu lucrează pămîntul, iară de vei să fii a lui Dumnezău, tu mergi în rai.

Adam zise: A lui Dumnezău sînt ceriurile și pămîntul și toată lumea. Și iarăș diavolul nu lăsa pre Adam să are, ce zise lui Adam: Scrie-m zapis de la mîna ta și-m dă mie, și atuncea veri ara pămîntul.

Adam zise: Al cui iaste pămîntul, al aceluia sînt și eu și feciorii miei, că știa Adam că va să pogoară Dumnezău pre pămînt și să va naște din svînta și prea curata fecioară Mariia.

Diavolul să bucură foarte și-i zise: Așa scrie mie.

Și luo Adam o leaspede de piatră și scrise a sa scriptură și zise așa: Al cui iaste pămîntul, al aceluia sînt eu și feciorii miei, că știia.
Și luo diavolul scriptura dela Adam și o ținea în țărmurile Iordanului, în loc tare și ascuns. Și păziia scriptura aceaea patru sute de draci.
Iară eu ziș cătră Adam: Doamne, să ne pocăim cumva, doară Dumnezău ne va izbăvi pre noi de diiavolul acesta.
Adam zise: Să ne postim 40 de zile. Eu ziș lui: Doamne, tu te postează 40 de zile, iară eu mă voi posti 44. Și-m zise mie: Întră tu întru apa Tigrului și ține o piatră în capul tău, iară alta supt picioarele tale și întră într-apă pînă în grumazi și nu asculta de nimea ca să nu te prilăstească. Iarăși făcu mie sămnu ascuns și zise cătră mine: Nu ieși pînă nu voi veni eu la tine.
Și să sculă Adam și să duse în Iordan a să pocăi.
Acolo să adunară toate fierile și pasările și mulțime de îngeri de plîngea de Adam.

Adam să cufundă cu totul într-apa Iordanului și acolo petrecu 40 de zile. Iară diavolul veni la mine luminos ca un înger. Și vărsa lacrămi pînă în pămînt. Și grăiia cătră mine: O, Evvo, auzi Dumnezău ruga ta și pre noi, îngerii săi, ascultatu-ne-au rugîndu-ne pentru tine. Și iată acum mă trimease Dumnezău la tine ca să ieși dintr-apă.

Iară eu nu crezui. Și iată veni și a treia zi, luminat ca și mainte. Și să făcu în chipul lui Adam. Și mult să nevoiia a mă prilăsti. Iară eu nu ieșii dintr-apă pînă nu văzui sămnul ce-m făcuse mie Adam. Deaca săvîrși Adam patruzeci de zile, ieși din Iordan și venind agiunse pre diavolul pre cale viind cătră mine și să temu foarte gîndind că mă va fi prilăstit diavolul. Iară văzîndu-mă pre mine într-apă, să bucură foarte. Și cînd veni, eu nu crezui că iaste domnul mieu, pînă cînd arătă mie sămnul ce făcuse. Atuncea ieșii dintr-apă și crezui că iaste domnul mieu. Și atuncea ne izbăvi pre noi Dumnezău de diavolul acela.

Și șezum întru Madiam și acolo născum pre Cain și pre Avel și amîndoi ne păștea dobitocul. Iară într-o zi să sculă Adam dintru așternutul său și zise cătră mine: O, muiare, împlutu-s-au 14 ani de născutul lui Avel; spre ucisul lui Cain fu astăzi. Ci-m dă asinul să mă duc să-l aflu pre dînsul. Eu deaca auzii aceasta, să aprinse inema mea. Încălecă Adam și să duse și află pre asin [corectură marg.: Avel] giunghiat. Și nu-i zise lui Cain nemică, precumu-i zisease lui îngerul. Și aduse pre Avel și-l puse în locul ce să chiamă Rion. Atuncea născum pre Sith și zisei cătră Adam: Nu-ț paie rău, domnul mieu, că iată, în locul lui Avel, născum altul. Și-i puseră numele lui Sith.
Atuncea Adam să răsti și zise: Taci, tu muiare, că sufletul mieu să împuțină întru mine.
Iară Sith zise: Domnul mieu, eu mă voi duce în rai și de acolo voi aduce oarește. Vedea-veri și te veri odihni.
Adam zise: O, fiiule, cum să întri tu în rai. Nu așea, nu așea, ce pasă împotriva raiului și plîngi, doară cumva ne va da Dumnezău din pomul maslinului, să văzu ca doară mi s-are mai potoli boala.
Fiiul său Sith zise: De ce bolești, o, părintele nostru?
Adam zise: O, fiiule, mare boală am. Cînd greșii eu și maica voastră, atuncea zise Dumnezău: Înmulți-să-vor suspinile tale și pururea întru griji ca să petreci da-ț-voi ție 72 de boale, una, boală de inemă, a doao, boală de ochi, după acealea, alalte toate. Iară maicăi voastre îi zise: Pururea bărbatul tău să te biruiască. Și cînd veri naște coconul, cu moartea să ți să cumpănească.
Și să sculă Sith și să duse cu maica sa în rai. Și văzu Evva o fiară cumplită ce să chiamă Gorgoniia gonind pre fiiu-său Sith.
Și stătu de zise cătră dînsă: O, fiară, nu-ț aduci aminte cum te-am hrănit cu mînile meale. Cum cutezi tu deșchide gura ta spre omul ce iaste făcut pre chipul lui Dumnezău sau cum poți rînji dinții tăi asupra lui. Atuncea fiara răspunse cătră Evva și zise: O, Evvo, din tine s-au început [relele]. Cum cutezaș tu deșchide gura ta spre mîncare ce-ț zise ție Dumnezău să nu mănînci, derept aceaea și eu de voi vrea și pre feciorul tău voi mînca.
Iară Evva unde începu a plînge, glasul ei să auziia de la răsăritul soarelui pînă la apus. Și zise Evva: O, amar mie, Domnul mieu, de acmu și pînă în veac blăstăma-mă-vor toate limbile.
Și începu a plînge înaintea raiului cu fiiu-său, cu Sith, și-ș arunca țărînă în capul său.
Iar îngerul li să arătă lor și le zise: Ce strigați?
Sith zise: Doamne, părintele mieu iaste bolnav și doreaște de dulceața raiului și pofteaște să vază din pomul maslinului, doară cumva i s-are mai potoli boala lui.
Iară îngerul zise: O, Sithe, părintele tău, Adam, nu are leac căce că s-au apropiiat zilele lui cătră moarte și svrășitul i-au venit.
Și frîmse din pomul cela ce dintr-îns mîncase Adam, pentru carele pom fu gonit din rai, și deade lui Sith. Sith duse la Adam.
Adam văzu și cunoscu și suspină tare și împleti cunună și-ș puse în cap. Și văzu mîna lui Dumnezău luînd sufletul lui. Și văzu Evva cădelniță cu ladan cădind trupul lui Adam. Și văzu trei îngeri ținînd lumini aprinse în mînile sale. Și căută Sith spre ceri și văzu sufletul lui Adam stînd aproape de Dumnezău și mulțime de îngeri să

ruga pentru Adam. Și cînd să sculă arhanghel Mihail, atuncea toți îngerii tăcură.
Atuncea să milostivi Dumnezău și-ș tinse mîna sa de apucă sufletul lui Adam și învăță pre Sift de luo trupul lui și-l duse în locul ce să chiema Gherosia Plata. Și cînd săpă groapă, îngerul sămnă groapa și fu glas din ceri de grăi: Adame, Adame!
El zise: Ce iaste, Doamne?
Dumnezău zise: Crez spusu-ț-am ție că din pămînt ești și iară în pămînt veri mearge.
Iară pămîntul zise: Al tău dintr-ale tale ție aduce de toate.
Așa îngropară pre Adam cu cununa ce era în capul lui.
Evva cu glas smerit să ruga cătră Dumnezău și grăiia: Doamne, părintele mieu, priimește sufletul mieu.
Și așa, după Adam a șasea zi, plecă capul său și-ș deade sufletul său lui Dumnezău.
Și acolo îngropară pre Evva lîngă fiiul său Avel.
Și acolo crescu un lemn din cununa ce era în capul lui Adam.

Slavă Domnului Dumnezău și Mîntuitoriului Nostru Is. Hs. întru veaci de veaci. Amin

BAR, ms. rom. 469, f. 384—407.

Textul legendei, compozit prin elementele sale constitutive, are, în versiunea din *Palia istorică,* o structură coerentă. Narațiunea propriu-zisă este făcută la persoana I — modalitate narativă mai rar întîlnită în textele de acest tip. Întreg episodul „păcatului originar" este încadrat între momentul agoniei lui Adam și cel al morții sale, ceea ce conferă tensiune dramatică povestirii. Visul premonitoriu pe care l-a avut Adam cînd „ședea în Edem, înaintea porției raiului" [...] cum „va naște Cain și Avel și în care an va ucide Cain pre Avel, fratele său", precum și interdicția de a povesti Evei acest vis („și-l conteni îngerul să nu spuie Evei") sînt trăsături similare unei reprezentații dramatice de tip antic în care interesul spectatorului nu este incitat de dezvoltarea intrigii, ci de îndeplinirea implacabilă a premoniției. Pînă și momentul expierii lui Adam nu se întîmplă decît după o ultimă moralizare și, după nararea despărțirii sufletului său de trup, „îngerul sămnă groapa", iar „un glas din ceri" îl strigă: „— Adame, Adame! El zise: — Ce iaste, Doamne? Dumnezău zise: — Crez spusu-ț-am ție că din pămînt ești și iară în pămînt veri mearge!".

Cu titlu de exemplu, citām aici pasajul corespunzător după versiunea românească derivată din așa-zisul *Apocalips al lui Metodie*

Patareanul (BAR, ms. rom. 5047, f. 8r): „Iar cînd au fost după ami[ază] în plecatul soarelui, cum s-ar zice în chindie, auziră glasul lui Dumnăzău, unde umbla prin raiu, iar ei ca niște vinovați s-au și ascunsu. C[hemă] Dumnăzău și zisă: Adame, Adame, unde ești?; nu căci doară n[u] știé Dumnăzău unde era, că bine știé sfinția sa că i-au înșălat șarp[ele] și au trecut peste învățătură, ce numai l-au strigat îndeadinsu [ca să] iasă înainte și să să plece să zică: Greșit-am, Doamne, înș[ăla]tu-m-am, împărate, spărietu-m-am, urzitoriul mieu, căzu[t-am] din tot binile pentru greșala mea, că am trecut priste învățătura ta. Ce pentru aceasta caz cu lacrămi fierbinți [îna]intea milei tale și nu mă lepăda de la fața ta, nici mă o[să]bi de darul tău ...".

Pasajul reprodus arată și caracterul intervențiilor copiștilor în transcrierea textelor de cărți populare.

Totodată, comparația între cele două texte provenind din versiuni diferite permite observarea unei alte caracteristici a acestor cărți și anume faptul că, de foarte multe ori, atunci cînd versiunile cărților populare prezintă diferențe structurale importante, nu este vorba numai de o prelucrare pe teren românesc, ci și de originale sau intermediare străine diferite. Între manuscrisele românești ale legendei, manuscrisul BAR 2183 din sec. XVIII reprezintă, după supoziția lui Cartojan, „o altă versiune, într-o limbă mai curgătoare, cu mici variante de amănunt, ceea ce ne-ar îndemna să admitem o nouă traducere", datorită și faptului că textul legendei „se găsește alături de alte texte, care au fost traduse din limba greacă" *(Cărțile populare ...,* ed. a II-a, p. 76). Dacă această a treia versiune reprezintă numai altă traducere, făcută tot după textul *Paliei istorice,* primele două versiuni provin însă din scrieri diferite. Între acestea s-au produs *contaminări,* ceea ce reprezintă o altă caracteristică a circulației textelor de cărți populare. Versiunea din *Palia istorică* este cea ale cărei urme pot fi observate în textul versiunii derivate din *Apocalips ...,* deoarece, urmărind în ordinea cronologiei manuscrisele românești și străine ale acestei din urmă versiuni, observăm o serie de interpolări mărunte care se găsesc numai în versiunea românească: de exemplu, în fraza următoare din ms. BAR 5047, f. 7v: „Iar diiavolul cela ce nu va binile nici unui om, ce de purure este vrăjmaș omului, văzînd pre Adam cu atîta cinste și *ca niște îngeri luminoși* (s.n.) umblînd prin mijlocul raiului fără nici o grijă și fără nici o trudă, gîndi cum ar face să-i înstreineze dintr-acel bine mult ce le era și să-i scoață din raiu", expresia subliniată de noi reprezintă o reminiscență a lecturii versiunii din *Palia istorică* și o modificare operată de un copist (pasajul lipsește cu totul din versiunea slavo-ucraineană). Acesta socoate comparația

cu îngerii luminoși mai potrivită pentru Adam și Eva în starea de dinaintea păcatului, decît pentru diavol; aceasta cu atît mai mult cu cît el nu mai cunoaște sursa comparației (diavol-Lucifer-înger luminos), al cărei sens dispăruse încă din versiunile slave. În literatura română legenda lui Lucifer, din care în versiunea românească din *Palia istorică* a legendei lui Adam și a Evei nu mai întîlnim decît acest rudiment de expresie cu sensul obturat, pătrunde în secolul al XVII-lea prin traducerea din grecește a cronografelor; un manuscris al traducerii românești a cronografelor grecești a fost, după cum se știe (M. Gaster, I. D. Ștefănescu, Al. Elian, Paul Cernovodeanu, Emil Turdeanu, Dan Zamfirescu ș.a.) în posesia lui Eminescu.

Deoarece contaminările între versiuni se produc în special la nivelul episoadelor, putem vorbi de unitatea stilistică a unor scrieri din literatura veche numai atunci cînd reunirea unor episoade nu este întîmplătoare, cînd se pot decela în plan stilistic urmele unei preocupări pentru unitatea de sens și de stil a operei. Date fiind elementele disparate din care este constituit textul legendei despre Adam și Eva, ne-am aștepta la o diferențiere stilistică mult mai pregnantă. Urmărind însă persoana naratorului în episoadele legendei, vom observa că, exceptînd episodul *Călătoriei lui Sith la rai*, momentele narațiunii și perspectiva naratorului sînt concordante cu logica desfășurării epice a textului. De la fixarea cadrului narativ și pînă la începutul povestirii Evei sînt figurate următoarele momente: izgonirea lui Adam, visul premonitoriu, boala lui Adam. Dintre aceste trei momente, primul conține în germene, într-un enunț scurt, întreaga povestire a Evei, al doilea prefigurează episodul uciderii lui Avel, iar al treilea episodul morții lui Adam. Avem de a face cu un tip de debut narativ *in medias res* (care apare și în *Etiopicele* lui Heliodor sau în *Istoria ieroglifică*). Se consideră că acest tip de debut mărește curiozitatea lectorului, dar atenția lectorului are un sens etiologic, conform cu caracterul de legendă al textului, pentru că ea nu este îndreptată spre deznodămîntul acțiunii, ci spre explicarea cauzelor care au creat o anumită stare de lucruri. De aceea legenda păcatului originar este de fapt o legendă (explicație) a apariției morții; cum se știe, și textele de tipul *Istoria morții carea iaste în lume* încep toate cu un episod care narează pe scurt păcatul originar.

Episodul *Călătoriei lui Sith la rai* apare ca fiind colateral atît față de legătura narativă dintre introducere și final, cît și față de interpretarea textului ca *legendă a apariției morții în lume*. Acest episod este menit însă a face legătura cu celelalte texte ale *Paliei istorice*, prin intermediul *Legendei lemnului crucii*. Interpolarea lui

în cadrul legendei despre Adam și Eva este dovedită și de schimbarea persoanei naratorului. Dacă la începutul legendei, povestirea Evei, la persoana I, este în sensul logicii narative, schimbarea persoanei naratorului la începutul episodului *Călătoriei lui Sith*... apare în mod destul de neașteptat: „Atuncea năs*cum* pre Sith și zis*ei* către Adam: — Nu-ț paie rău, domnul mieu, că iată, în locul lui Avel, năs*cum* altul. Și-i pus*eră* numele lui Sith. [...] Și să sculă Sith și să duse cu maica *sa* la rai. Și văz*u* Evva...". Faptul că locul episodului în cadrul legendei diferă, în unele versiuni (v. Ivanov, *Bogomilski knigi*..., p. 211—213) el fiind situat la începutul legendei, în altele, între care și cea românească, înaintea episodului morții lui Adam, arată și el caracterul relativ independent al acestui episod față de restul legendei. În manuscrisul slavon copiat în Moldova de nord în sec. XVI, ca și în primul dintre textele editate de Iv. Franko, ordinea episoadelor este cea pe care o regăsim și în textul românesc. Comparativ cu alte manuscrise românești ulterioare și cu varianta slavă editată de Ivanov, textul românesc din ms. BAR 469 și versiunea slavonă din care derivă (cf. ms. 740, Arhivele Statului, București și prima versiune editată de Franko) nu conțin intervertiri în ordinea firească a narațiunii.

Simplitatea expunerii bazate în special pe verbe, predominanța dialogurilor și lipsa epitetelor (în tot acest text nu întîlnim decît următoarele epitete: *mare, tare, ascuns, cumplit, smerit*, în doar șase contexte: *ciudesă mare, glas mare, mare boală, loc tare și ascuns, fiară cumplită, glas smerit*, și numai două comparații, este drept amîndouă foarte pregnante: ședeam în Edem *ca niște streini* și *Evva unde începu a plînge, glasul ei să auziia de la răsăritul soarelui pînă la apus*, cea de a doua, care are caracter hiperbolic, constituind de fapt un topos întîlnit și în hagiografii) imprimă textului caracter dramatic, de reprezentare a unor *acțiuni*, caracter concordant și sub raport stilistic cu celelalte texte ale *Paliei istorice*.

TEXTE: Manuscrise românești menționate în N. Cartojan, *Cărțile populare*..., ed. a II-a, p. 76—77: BAR, ms. rom. **469**, text reprodus supra, **2183**, **3813**, de la începutul sec. al XVIII-lea și **2158**, de la începutul sec. al XIX-lea. Alte manuscrise românești: BAR, ms. rom. **5047** copiat în Moldova în 1769, reprezentînd o versiune diferită; **1255**, fragment, Țara Românească, sec. XIX, **4104**, fragment copiat în Moldova, cca 1777—1784, **3275**, copiat de Ioniță dascăl în Țara Românească la 1799, **5299**, copiat la 1832 de Ioan Felea în Transilvania, acestea din urmă reproducînd, ca și cele menționate de Cartojan, versiunea din *Palia istorică*. Manuscrisele slavone sînt descrise în I. Ivanov, *op. cit.*, p. 207—210, la care se adaugă versiunile publicate de Iv. Franko, *Apokrifi i legendi z ukrainskih rukopisiv*, I, Lvov, 1896, p. 18—26. Dintre versiunile slavone interes deosebit reprezintă ms. **740** de la Arhivele Statului Bucu-

rești copiat în Moldova de nord în sec. al XVI-lea și studiat de Hasdeu, Miletić, Iațimirski, Sîrku, Turdeanu. Textul românesc al legendei nu a fost editat în întregime pînă acum. Un fragment conținînd episodul *Călătoriei lui Sith la rai* a fost editat de M. Gaster în Rev. pt. ist. arh. și filologie, I(1883), p. 78—80 și *Chrestomație română*, I, p. 63—65. Pentru alte versiuni: grecești, etiopiene, siriace, armenești ș.a. v. bibliografia în N. Cartojan, *op. cit.*, p. 77—78; pentru versiunea latinească v. W. Meyer, *Vita Adae et Evae*, în Abhand. der philos.-philol. Classe der kön. bayer. Akad. München, XIV(1876), III Abtheil, p. 187—220.
STUDII: M. Gaster, *Literatura populară română*, p. 270—284; N. Cartojan, *Cărțile populare...*, ed. I, p. 50—59, ed. a II-a, p. 66—78; o analiză stilistică aplicată unei versiuni dramatizate occidentale a legendei a publicat Willem Noomen în „Romania", LXXXIX(1968), p. 154 sq., studiu apărut și în traducere românească în culegerea *Poetică și stilistică* alcătuită de M. Nasta și S. Alexandrescu, București, Univers, 1972, p. 499—518; studiu fundamental: E. Turdeanu, *La Vie d'Adam et d'Ève en slave et en roumain*, în vol. *Apocriphes...*, p. 75—144; analize textologice în „Starobŭlgarska literatura", 11(1982), p. 35—55 și 56—66, A. Miltenova și D. Dimitrova.

[CUVÎNT PENTRU LEMNUL CRUCII]

[Sec. al XVII-lea (mijloc)] [Transilvania]

Textul acestei legende reprezintă o urmare firească a legendei despre Adam și Eva. Legătura între elementele narative este făcută prin intermediul ultimei fraze din legenda despre Adam și Eva în care se menționează că „din cununa ce era în capul lui Adam [...] crescu un lemn"; acesta este, după cum se arată în legenda de mai jos, lemnul din care ca fi făcută crucea răstignirii lui Isus. Tendința de a prezenta personajele și întîmplările din *Vechiul Testament* drept prefigurări ale celor din *Noul Testament* caracterizează, după cum s-a arătat mai pe larg în comentariul la legenda despre Adam și Eva, *Palia istorică*. Textul legendei lemnului crucii apare în cuprinsul așa-numitului *Razumnik* (sau *Lucidariu)*, culegere de *întrebări și răspunsuri* cu un număr incalculabil de versiuni, lucru firesc dacă ne gîndim la faptul că nici nu este vorba în cazul acestor *întrebări și răspunsuri* de un anumit text, ci de o modalitate de prezentare a unor episoade narative și a unor explicații de natură legendară ale unor întîmplări, denumiri, fenomene, etc. Combinate adesea cu *gnomele numerice*, aceste *Joca monachorum*, cum

mai sînt numite textele de acest tip, au în mod frecvent o menire didactică ori de popularizare.

Între numeroasele versiuni ale acestor texte există o grupă cu caracter relativ unitar în care cel mai vechi text se află într-un manuscris grecesc din sec. al XII-lea, contemporan cu cel mai vechi manuscris grecesc cunoscut pînă acum al *Paliei istorice*. În acest text, studiat de V. Močulskij în legătură cu *Palia istorică* (sau *Biblia populară*, cum o numește el), *întrebările și răspunsurile* sînt așezate sub numele lui Vasile cel Mare și al lui Grigorie Teologul. Prima întrebare din acest text, privitoare la ziua creării lui Adam, are următorul răspuns: „Luna decembrie, 25, în ziua a 6-a", ceea ce este un indiciu destul de elocvent asupra tendinței textului, aceeași cu cea a *Paliei istorice*. Deoarece în unele titluri ale acestui text apare și numele celui de al treilea dintre părinții bisericii care alcătuiesc cunoscuta triadă (Trisfetitele cum apar în denumirile românești de sursă slavonă), Ioan Teologul, textul a fost cunoscut, mai ales în literaturile est-slave, unde a și avut o circulație foarte mare, sub denumirea de *Besjada treh svjatitelej*. Forma primară a acestui grup de texte este însă, așa cum o dovedesc versiunile grecești și cele sud-slave, legată direct de textul *Paliei istorice*. Apar referiri la legenda lui Adam, la cea a lui Melhisedec, la ciclul de povestiri despre patriarhul Avraam (unde, în *Întrebări și răspunsuri din Palie*, apare și episodul originii incestuoase a ismailtenilor) ș.a. Dintre aceste referiri mai ample sau mai scurte, cele privitoare la lemnul crucii au caracterul unui text unitar, deși în cadrul narațiunii intervin de mai multe ori *întrebările și răspunsurile*. Faptul că această legendă este la origine o scriere cu caracter unitar din cuprinsul *Paliei istorice* este dovedit prin aceea că ea este menționată în cursul expunerii din textul grecesc al *Paliei istorice* (v. supra, p. 192). Din cuprinsul textului în forma actuală se vede că *întrebările* sînt cele care au fost introduse în cadrul *legendei*.

În versiunile slavone copiate la noi (cele în care se află și legenda despre Adam și Eva și încă două manuscrise din sec. XVI—XVII descrise de Ioan Bogdan) și în versiunea românească de același tip din ms. BAR 469 al *Paliei istorice* textul este atribuit unui singur autor, lui Grigorie Bogoslovul (Teologul). Întrucît în versiunea românească din ms. BAR 469 lipsește, datorită probabil unei alte lacune de circa o filă din versiunea primară, o parte a episodului privitor la *găsirea capului lui Adam*, parte existentă însă în manuscrisele slavone copiate la noi, cît și în alte manuscrise românești care reproduc aceeași versiune, am întregit lacuna respectivă după un alt manuscris românesc, indicînd în notă limitele pasajului respectiv și sursa după care a fost reprodus acesta.

CUVÎNT ALES AL LUI GRIGORIE BOGOSLOV DE CINSTITA CRUCE A LUI HS. ŞI DE CEALE DOAO CRUCI A CELOR DOI TÎLHARI

Cînd îngropară pre Adam cu cununa ceaia ce o împletise însuşi şi o pusease în capul său, ce era făcută din tîlpările[1] cealea ce dedease îngerul lui Sith, feciorul lui Adam, cealea ce le luase îngerul din rai din pomul cela căruia greşise Adam şi pentru greşala lui fu gonit din rai, deci deaca-l îngropară pre Adam, din cununa ce era în capul lui crescu un copaci mare şi înaltu şi minunat întru creaştere, că crescuse în trei şi într-una să împreuna şi iară într-una creştea şi iară într-una să împreuna, tot aşea pînă a şapte rînduri. Şi fu mai înalt de toate leamnele în lume.

DE ALT LEMN CE PRE DÎNS S-AU RĂSTIGNIT TÎLHARIUL CEL CE CREZU

Dintru acelaş lemn scoase apa Tigrului din rai şi sta într-un prund. Şi cînd vru să pomenească Sith pre tată-său, pre Adam, arătă lui îngerul lemnul. Şi făcu foc lîngă apa Eloisului. Şi făcu pomană părintelui său, lui Adam. Şi acolo iaste focul nestîns, fi-va şi pînă în veac şi tot într-un chip va arde. Şi va arde nepreastanno[2] în veaci şi focul acela îl străjuescu nişte fieri cumplite şi iuţi. Deci cînd greşi Lot cu featele sale, el veni la Avraam să s[ă] ispoveduiască. Şi deaca spuse lui Avraam, să spăre foarte şi slobozi pre Lot ca să piiae şi-i zise lui: Du-te şi adu din cel foc carele iaste lîngă apa Loisului. Mearse Lot şi află adurmite pre aceale fiară ce păzia focul şi apucă trei tăciuni şi-i duse la Avraam. Şi deaca-i văzu Avraam, cunoscu-i şi să miră. Şi-i zise lui să-i înhigă într-o movilă şi să-i ude cu apă. Şi-i zise: Cînd vor creaşte aceşti tăciuni, atuncea veri fi iertat de păcatele acealea.
Şi atîta era apa departe, cît numai de trei ori putea duce într-o zi de-i uda. Şi aşea crescură tăciunii şi crescu lemnu minunat şi frumosu foarte.

DE AL TREILE [LEMN], CE PRE DÎNS SĂ RĂSTIGNISE TÎLHARIUL CEL NECREDINCIOS

Dintru acelaş lemn din rai scoase apa potopului. Şi deacă scăzu potopul, lemnul rămase la prundul apei ce o chiema Merra, ce să spune Amară. Deci cînd scoase Moysi proroc iis[rai]lteanii din Egypet, ei nu avea apă să bea, că era apa amară. Moysi îmbla scîrbit şi căuta

apă. Şi să rugă lui Dumnezău şi îndatăş veni îngerul şi-i arătă acel lemn ce zăcea în prundul apei aceia şi înflorise foarte frumos. Şi luo Moysi din lemnul acela în cruciş şi puse într-apă şi să îndulci apa de acel lemn. Şi crescu lemnul mare şi minunat şi frumos foarte.
Văpros: Cum să începură aceale leamne sau cum crescură aşea?
Otveat: Cînd răsădi Dumnezău raiul, atuncea nu era acolo nici înger, nici alt nimea, numai Dumnezău şi Satanail.
Şi ce zicea Dumnezău să sădească, iară Satanail fura de toate semințele dela Dumnezău şi arunca prin mijlocul raiului. Dumnezău zise: Acolo va fi trupul mieu şi eu însum voi fi acolo spre gonirea ta. Şi ieşiră afară din rai. Şi zise Satanail cătră Dumnezău: Doamne, blagosloveaşte cîte am sădit. Dumnezău zise: Acolo sînt eu în mijlocul raiului.
Şi cînd ieşi Satanail să vază pomii săi, pomii lui îl scoaseră pre dîns din rai. Şi îndată înnegri Satanail şi fu drac.
Pomul crescu în trei stîlpi: un stîlp Adam, al doilea stîlp Evva, al treile stîlp în mijloc însuş Dumnezău.
Deci cînd greşi Adam şi Evva, atuncea dintr-aceale trei părţi din pomul acela ce era în rai, partea lui Adam căzu în apa Tigrului şi o scoase apa afară din rai. Iar partea Evvei căzu în rai. Deci cînd fu apa potopului, atuncea ieşi. Şi deaca săcă apa, lemnul rămase lîngă apa ce să chiema Merra, ce să spune amărăciune.
Văpros: Cum să împreunară iară leamnele în Ierusalim?
Otveat: Cînd vru Solomon să facă casa lui Dumnezău Svîntul Sion, slobozi Dumnezău lui Solomon un inel din ceri şi cu dîns sorociia dracii şi toţi asculta de dînsul. Şi zidi besearecă lui Dumnezău Svîntul Sion. Şi, căutînd lemn să acoapere beseareca, spuseră lui Solomon lemnul cela ce pusease Moysi în Merra, adecă în apa cea amară. Deci mearseră de tăiară lemnul şi-l luară cu 80 de bivoli şi să noroiră în Iordan; fu o bură[3] mare, atîta cît să înecă lemnul în Iordan atîta de afund cît nu-l aflară. Iară un lemn ce [era] însămnat, că era nărod mult, de toţi trei mii de oameni, de credea şi să închina acelui lemn, acest lemn foarte făcea ciudesă[4] mari şi slăvite, cît le părea acelor oameni că pre acel lemnu să va răstigni Hs. Cînd vru Solomon să taie lemnul, acei oameni ce credea în lemnul acela nu lăsa pre Solomon să-l taie, ce-i grăia lui: O, Solomoane, nu te vom lăsa să tai lemnul acesta a vieţei. Unde au văzut cineva trei tăciuni să crească şi să facă ciudă[5] mare, că mulţi au aflat sp[ă]senie dintru dînsul, pentru ce că Hs. pre dînsul să va răstigni. Iară Solomon pre mulţi dintr-înşi răni şi tăie lemnul şi-l aduseră în Ierusalim. Iară oamenii ce credea într-acel lemn să adunasă pregiur lemn. Şi-l duseră în Ierusalim şi plîngea şi căuta spre lemn. Şi duse Solomon lemnul în Ierusalim în bes[ea]recă şi-l măsură şi nu agiunse unde

vrea să-l puie. Solomon să întristă. Iară Savila auzi de acest lemn și veni să-l vază. Și șezînd pre lemn o arse lemnul ca focul. Atuncea Savila zise: O, proclete lemn! Iară oamenii toți într-un glas strigară: O, de trei ori fericit lemnu ce pre dînsul să va răstigni împăratul Hs.! Așa Solomon rădică lemnul și-l măsură în beseareca.
Iară un om ce-l chiema Esei, el cioplea la Iordan niște leamne și-i scăpă săcurea în Iordan și să afundă și căzu pre lemnul acela ce să înecase în Iordan. Și veni și spuse lui Solomon. Și mearseră de-l scoaseră. Și-l cunoscură și-l aduseră în Ierusalim. Și-l măsurară la bes[ea]recă și nu să prinse. Și-l răstornară cătră cela lemn. Și zise Solomon: Mare ciudă! Aceaste leamne minunate sînt înalte și frumoasă și nu să prinseră. Și unde am afla lemn mai înalt decît aceastea? Și întrebă de diavolii carele-i biruia cu peceatea lui Dumnezău. Diavolii ziseră: Știm noi un lemn departe într-un loc în Edem, mare și minunat și frumos. Și ne iaste noao frică a grăi de lemnul acela. Solomon zise: Legu-vă pre voi cu peceatea Domnului Dumnezău din ceri ce mi-au dat mie, duceți-vă de aduceți lemnul acela aicea.
Diavolii să duseră și apucară lemnul de vîrh și-l zmuciră din rădăcină și luară și capul lui Adam în rădăcinele lemnului și-l aduseră în Ierusalim. Și rătezară lemnul din rădăcini, și-l măsurară la pămînt și-l rădicară sus pre beseareca și nu agiunse.
Iară marel[e] Solomon zise: Oh, mare minune și mare ciudă, trei leamne aflai, ca aceastea nu s-au aflat nicăirea. Și mare ciudese au făcut. Pre pămînt le-am măsurat și toate ca dintr-un lemn sînt.
Și le măsurăm și sus pre beseareca și nu agiunseră.
Și puse oameni de străjuia aceale leamne.
Văpros: Cum fură aceale leamne și de unde le luo îngerul și le deade lui Sift?
Otveat: Ceale ce furase Satanail de la Domnul. Și-i zise lui Dumnezău: Tu furi de la mine, de acolo va fi ție goană. Și așa îl întări pre dîns și crescu pomul acela în trei: partea lui Adam și partea Evvei, iară în mijloc însuș Domnul Dumnezău. A lui Adam parte scoase apa Tigrului din rai[6]. Iar partea lui Dumnezău deade îngerul lui Sift. Sift aduse lui Adam. Adam împleti cunună și puse în cap și muri.
Și din cununa aceaia crescu lemnul acela.
Iară partea Evvei cu apa potopului ieși din raiu.
Deaca cunoscu Solomon că iaste acela capul lui Adam, îl aduse în mijlocul Ierusalimului și trimise de adună toți oamenii și le zise lor: Cum voi face eu, așa să faceți și voi toți.
Și luo Solomon o piatră și să închină cătră cap și zise: Închinu-mă ție ca cei făpturi dintîi a mînilor lui Dumnezău.
Și svîrli cu piatra în cap și zise: Ucidem pre tine ca pre un călcă-

tori și neascultători de Dumnezău. Și tot nărodul aruncară cu pietri și făcură lithostroton, ce să chiamă jidovește ucidere.
Că aceaia fu zborul[7] a tot Ierusalimul.
Deci cînd vîndură pre Hs. îl duseră înaintea lui Pilat și cu doi tîlhari. Pilat învăță și făcură dintr-aceale trei leamne trei cruci și răstigniră pre Hs. din leamnele ce crescură din capul lui Adam.
Iară tîlhariul ce crezu răstignitu-l-au pre lemnul ce era sămnat și crescut din tăciunii ce să pocăise Lot; și-l răstigniră de-a dreapta lui Hs. Iară cel tîlhari necredincios, îl răstigniră de-a stînga lui Hs., pre lemnul ce crescuse întru apa cea amară, ce-l pusease Moysi de îndulcise apa cînd scoase pre iis[rai]lteani din Egypet de la Faraon împărat.

ISPRĂVIRE DE CEI DOI TÎLHARI

Cînd cerca Irod pre Domnul Nostru Is. Hs. să-l ucigă, iară Iosif și cu Iacov, fratele Domnului, luară pre Pr[ea]cista și cu Hs. și fugiia în Eghipet.
Și, trecîndu printr-un munte, într-acel munte era doi tîlhari cu muieri și cu coconi. Muiarea unui tîlhari avea numai o țîță. Și avea amîndoao muerile tîlharilor coconi mititei. Iară muiarea unuia tîlhari bolea de inimă rău foarte într-o săptămîn[ă], iară ceaia muiare a celuia tîlhari era cu [o] țîță, deci numai ce hrăniia pruncul său. Iară muiarea ceaialaltă nu putea să-ș hrănească pruncul, ce muria de foame.
Atuncea prinseră tîlharii pre Preacista cu Hs. și cu Iosif și cu Iacov. Și zis[e] tîlhariul cel ce-i era muiarea bolnavă: Să nu facem rău acestor oameni, nici aceștii muieri, ci să-m apleace coconul mieu, că sînt 6 zile de cînd n-au supt nemică. Așa îi luară și-i duseră la colibile lor. Și aplecă Preacista coconul tîlhariului în șase zile și-l scăldă. Și să vindecă și muiarea tîlhariului. Și le fu bine.
Și ziseră tîlharii: Crez mare ciudesă, că n-are fi venit această muiare cu pruncul său să-m învie pruncul, are fi murit de foame.
Și petrecură tîlharii pre Iosif și pre Mariii cu pruncul și-i dăruiră foarte bine cu daruri scumpe.
Iară pruncii tîlharilor crescură și fură tîlhari ca și părinții lor. Și-i prinseră și-i duseră la Pilat. Și zise Pilat să-i răstignească de amîndoao părțile lui Hs., pre cel ce-l aplecă Preacista de-a dereapta, iară pre celalalt de-a stînga. Iară [? det.] cel de-a dereapta striga: Adu-ți aminte de mine, Doamne, cînd veri veni întru împărățiia ta! Iară celalalt grăi rău și peri.
Slavă Părintelui și Fiiului și Duhului Svînt, acum și pururea și întru veacii netrecuț și nesvîrșiț. Amin.

BAR, ms. rom. 469, f. 407—427.

În pofida dimensiunilor sale reduse, textul reunește o sumă de episoade și de motive literare de largă circulație: cununa lui Adam din legenda anterioară, focul făcut de Sith pentru pomenirea lui Adam („focul nestins“ care „fi-va și pînă în veac și tot într-un chip va arde“ și pe care „îl străjuiescu niște fieri cumplite și iuți“), păcatul lui Lot cu fetele sale și pocăința acestuia făcută conform prescripțiilor lui Avraam, potopul biblic, traversarea mării „amare“, fragmente din geneză, construirea templului lui Solomon, întîlnirea lui Solomon cu Savila (regina din Saba în *Biblie*), puterile lui Solomon asupra demonilor, găsirea capului lui Adam, lapidarea capului lui Adam, judecata lui Pilat, fuga în Egipt și întîlnirea cu cei doi tîlhari. Întrețeserea elementelor biblice cu cele apocrife este evidentă, mai ales în așa-numitul episod al „capului lui Adam“. Dacă partea privind lapidarea capului lui Adam este o tipică *legendă etimologică,* provenită probabil din încercarea de explicare a cuvîntului *Golgotha -căpățînă,* cea de dinainte, privind aducerea capului lui Adam în Ierusalim, constituie o *legendă cu caracter fabulos* pe care o găsim menționată, într-o formă asemănătoare, în paragraful de „cărți mincinoase“ din indexul tradus de Staico grămăticul de la Tîrgoviște: „Căpățîna lui Adam ce doisprăzeace slujitori într-însa și șaptezeci de împărați supt dînsa au șezut“. Așa cum apare în manuscrisele slavone copiate la noi și în unele manuscrise românești, episodul acesta, fără a fi întru totul identic cu cel menționat în index (indexul fiind o traducere nu se referă decît în mod întîmplător la textele sau versiunile care circulau în literatura română) se remarcă prin proiecția fabuloasă. Legat și de credințele folclorice în „uriașii“ sau „jidovii“ care au trăit „în vremea începuturilor, episodul reprezintă un topos al figurării universului mitic, pe care îl întîlnim și în legendele din cronografe, ca și în basmele și legendele populare. Intrarea în caverna-osuar este de asemenea un topos care în basmul fantastic marchează o etapă a călătoriei inițiatice în lumea de dincolo, pe tărîmul morții.

Notabilă este în realizarea literară a acestui topos întrepătrunderea planului real cu cel fabulos.

TEXTE: Inedit. În afara ms-elor românești semnalate de N. Cartojan, *Cărțile populare...,* I, ed. a II-a, p. 171, o versiune fragmentară, asemănătoare celei din BAR, ms. rom. 3813 menționat de N. Cartojan, se află în BAR, ms. rom. 3275, f. 4r—5r.

STUDII: M. Gaster, *Literatura populară română,* 1883, p. 284—290; N. Cartojan, *Cărțile populare...,* I, ed. a II-a, p. 155—172; E. Turdeanu, *Apocriphes,* p. 110—114; A. Miltenova, *loc. cit. supra,* p. 202.

[1] *tilpări* = ramuri, stilpi; [2] *nepreastanno* = neîntrerupt; [3] *bură* = furtună; [4], [5] *ciudă, ciudesă* = minune, -i; [6] Aici în ms. rom. 469 lacună; reproducem pasajul lipsă după BAR, ms. rom. 3275, f. 4r—v:

PENTRU CAPUL LUI ADAM

Iar capul lui Adam sta în rădăcina aceia ce o adusese cu copaciul. Și nimeni nu o știa. Iar Solomon au ieșit la vînătoare și l-au lovit o ploaie năprasnică. Iar o slugă care purta haina cea de pe deasupra a împăratului nu s-au întîmplat lîngă împărat într-acea vreme a ploi[i]. Și au văzut o peșteră și au intrat într-însa. Și era la el un șoimu și un leu. Și au văzut cînd șădea în peșteră că era de os acea peșteră, iar nu de piatră. Iar deaca au încetat ploaia, au ieșit și aflînd pre împărat i-au zis [acesta]: — Omule, cum tu cu haina mea n-ai fost lîngă mine, ci m-au ploat ploaia?

Și i-au [mai] zis: Cum ești neplooat, spune-m!

Iar sluga au zis: — Doamne împărate, am văzut o peșteră și am întrat în ea. Iar calul mieu au stătut afară, numai eu cu șoimul și cu un leu am întrat în ea. Și am văzut că era de os peștera.

Iar împăratul a doa zi ieșind au pus de au curățit-o de rădăcini și de țărînă. Și au cunoscut că este căpățîna lui Adam și au priceput că au fost adusă cu lemnul acela ce-l adusese dimonii de l[a] Edem și cum că arhanghel au fost dat lui Sith acel lemnu din raiu cînd au murit Adam.

[7] *zborul* = soborul, adunarea.

LEGENDA DUMINICII

cca. 1630(?) Transilvania

Cele trei texte din *Manuscrisul de la Ieud,* și anume *Legenda Duminicii* și două omilii (una pentru joia Paștilor și alta pentru duminica Paștilor), prezintă o importanță deosebită, atît din punct de vedere lingvistic cît și literar. Literar, valoarea cea mai mare o are *Legenda Duminicii,* prin originea și răspîndirea acestei scrieri apocrife, din vremuri vechi, în diferite literaturi medievale.

Acest apocrif la *Noul Testament* a luat naștere în primele veacuri după oficializarea creștinismului și instituirea Duminicii ca zi de sărbătoare de către împăratul Constantin cel Mare, în locul Sîmbetei de tradiție mozaică. Sîmbăta nu era însă părăsită ca zi de sărbătoare, iar Duminica, cu tot decretul, nu era respectată. Atunci

s-a imaginat căderea din cer, la Ierusalim, a unei epistole a lui Isus Cristos, care s-ar fi adresat, pe această cale, în termeni duri și plini de amenințarea cu aspre pedepse, credincioșilor care nu respectau regula. Scrierea redactată întîi în limba greacă (alții susțin prioritatea versiunii latine) s-a răspîndit, în copii și traduceri, în Asia, în Europa pînă în Anglia, în Africa latină. Din cauza conținutului plin de imprecații, a expresiilor și amenințărilor înfricoșătoare, care nu se potriveau cu învățăturile blînde ale *Noului Testament*, oficialitatea religioasă a luat poziție împotriva scrierii, declarînd-o apocrifă. Cu toate acestea *Legenda Duminicii* n-a încetat să se răspîndească tot mai mult, iar, între literaturile orientale și occidentale, literatura română posedă o mulțime de texte din secolele vechi și de mai tîrziu, semnalate în cea mai mare măsură de N. Cartojan (*Cărțile populare*, I, 105—106; ed. II[a], I, 135—137).

Între toate aceste texte românești și în comparație cu ele, copia din *Manuscrisul de la Ieud* este dintre cele mai valoroase prin structurile de limbă și prin ingenuitatea și prospețimea expresiei de tip viu popular în forme vechi. Deși textul este o copie datată ca realizată, pe bază de filigranologie, aproximativ în deceniul trei sau patru al secolului al XVII[lea], se vede limpede că traducerea în sine s-a efectuat cu mult timp înainte, cînd limba română își încerca statornicirea în scris, iar grafia sunetelor, categoriile morfologice sau topica exprimării (grevată și de originalul tradus) sînt în căutare și exercițiu. Dintre toate cele trei texte ale *Manuscrisului de la Ieud, Legenda Duminicii* este singurul care intercalează alternativ, în textul slavon, versiunea românească, în frînturi de exprimare. Cele două texte, slavon și român, sînt separate, cu regularitate, prin punct. În acest sens, datele clar marcate la începutul textului: *vă leat 6900* [1391 sau 1392] și *vă leat 6000* [491 sau 492] se leagă, în chip indubitabil, prima de textul românesc care îi urmează, a doua de textul slavon care îi urmează acesteia. Dealtfel, prima dată, *6900*, n-ar putea fi legată de versetul slavon, care o precedă și care vorbește de căderea epistolei la Ierusalim, fiindcă acest fapt este în general dat ca avînd loc într-un an din primele veacuri ale e.n. și nu pe la 1391 sau 1392 (n-are nici un text vreo dată atît de tîrzie). Dimpotrivă, a doua dată, 6000, adică 491 sau 492, se referă la acest eveniment al apariției legendei, înscris în textul slavon care îi urmează: „prăvoe slovo sătvori čiudo i spoveadati o velikom čiudě" (întîiul cuvînt [adică epistola] fu de minune și vorbi despre mari minunății). Într-adevăr datele notate nu pot fi distribuite altfel în textul slavo-român, iar 491 sau 492 se potrivește cu primele apariții ale scrierii. În acest caz, data 1391 sau 1392 (după calculul bizantin) și interpretarea ei rămîn deschise,

fiindcă scrisul în limba română, eventual la sfîrșitul sec. XIV, nu pare o imposibilitate, iar textul în sine, cu oricîte revizuiri ale copiștilor intermediari, a mai păstrat mecanic urmele unui scris de epocă destul de veche. În nici un caz, limba română de aci, cu forme de rară autenticitate, nu este a unui ucrainean care știa românește, cum s-a afirmat (oricare slav nu descifra și nu copia mecanic și greșit unele cuvinte slave, precum *pokoa* în loc de *pokoi* etc.). În consecință, textul primar pare să aibă o vechime mai mare decît i s-a acordat. El se bazează însă pe graiul autentic al celor mulți și de aceea apare ca un scris evoluat și inteligibil, deși uneori în formațiuni greoaie.

Poslanie G[ospod]a B[og]a našego I[su]s[a] Ch[rist]a sŭ nibse spadšee v Ierusalim.

[Epistola Domnului Dumnezeului nostru Isus Cristos de întru ceriu cădzu întru Ierusalim].

Povĕst' byvšaa divna vă svetĕm gradĕ Ierusalimĕ. Vă leat 6900 **[1391 sau 1392] poveaste fu de demult întru sfînta čatate Ierusalimului întru atîția ai.**

Vă leat 6000 **[491 sau 492]** prăvoe slovo sătvori čiudo i spovĕdati o velikom čiudĕ. **Întîiu cuvînt feace și spuse di mare minune.** Eže byst vă svetĕm cărkvi vă gradĕ Ierusalimĕ. **Ce fu întra sfînta besearecă întra cetate Ierusalimulu.**

Ascultați oameni iubitori la oameni, adîncul și blîndeațele ce feace Dumnedzău derep lucru[re]le noastre cele hitleani. Cădzu o piatră mică și rece de întru ceriul întru Ierusalim și de greutatea ei nime nu putea spuni. Intru dzilele, patriarhul Ierusalimului feace săbor și feacu rugă în tri dzile și în trei nopți și sfînta bdeanie[1]. Și glas fu a patriarhului. Și piatra o deșchise și află într-însa scripturi:

„Vedeți, hii omenești, că întîiu și a doa oară tremișu la voi scripturi și voi nu credzut, adecă și a treie tremeatere de la tatul nostru nevăzut arată voao și nu credzut de ce învațaiu pre voi, voi nu credzut, nice vă luat amente de ce spuși voao.

Și așa nu credzut, nice ascultat evanghelia mea cum greiește. Ceriul și pămîntul va treace, iară cuvîntul miu nu va treace! Lăsavoiu pre voi omet și geru greu și foameți și pară și lăcuste și găselniți și omor oamenilor și dobitoacelor și de toate gadinele și broaște și cărăbuși. Și vor cădea de ceste seamne multe, derept sfînta dumenecă, învierea lui Hristos, și derep chinurile domniesaile, derept venerea.

Şi aşea doară vă veţi pocăi. Şi v-am dat voo grîu şi vin şi unt şi vă săturaiu şi iară mai mult rău început a face. Şi gîndescu a piarde toţi oamenii de pre pomint, derept sfînta dumenecă şi derept sfînta venerea. Şi iară mă milostivăscu derep sfinţi mii apostoli şi derep îngeri şi derep rugă prea sfintei maice. Aceaia mă roagă derep voi. Şi-mi întorş mînie despre voi.

Văduole şi săracii cură cătră voi plîngîndu, iară voi pri-nşi nemiluiţi! Pomeatele a me dat-a voao rod, iară voi săracilor nu daţi! Ce prentru răutaţele voastre ele voiu săca.

Înţelegeţi, oameni nebuni, inimi oarbe, că limbile păgîne ce nu ştiu leagea încă dăpă leagea lor îmblă!

Eu dediu leagea mea şi botedzul meu, iară voi nu ferit.

Nu ştiţi, oameni nebuni, că venerea zidiiu om şi feciu om, pre Adam, în chipul miu? Nu ştiţi, răilor şi făcători răi, că sfînta dumenecă bineveasti arhanghel Gavriil cu bucurie a Domnului născătoare întru Nazaret? Nu ştiţi că sfînta dumenecă luaiu butedzul întru Iordan? Nu ştiţi că sfînta dumenecă înviş[2] den morţi, ca morţii să învie cu mene? Cu[m] voi nu înţeleasetu legei mele şi scripturilor mele, că sfînta dumenecă voiu giudeca şi vii şi morţi? Nu ştiţi că venerea răstignire-mă cu oţet şi cu heare adepară-mă şi-mi găvozdiră[3] mînule şi-mi prigvozdiră picioarele şi cunună de spini în capu-mi puseră, cu suliţe în coaste mă împunseră-mă, derep voi şi derep păcatele voastre?

Deci cene nu va cinsti sfînta veneri şi o va lucra el în dzi, să lăcuiască întru focul netrecut, unde-s viermii neadurmiţi şi scrîşcarea de dinţi! Iară cine va cinsti sfînta veneri şi o va posti curat, acela om va ave viaţa netrecută şi lumina va mearge aprinsă na[i]nte şi la giudeţ nu va veni!

Ce mă voiu giura cu braţele mele ceale înalte şi cu curate olovire[4] ce-mi umbreadză sfînt creaştetul miu; şi iară mă voiu giura cu scaunul miu cela înfricatul. Iară de nu veţi feri sfînta dumenecă şi sfînta veneri şi nu veţi cinsti praznicele mele am a trimeate pre voi heri cu doo capete şi şerpi cu do[o] arepi, de vor mînca inimile muierilor voastre derept sfînta dumenecă şi derept sfînta venerea şi derept sfintele praznicele mele.

Blăstămat să fie omul acela ce nu-şi va lăsa lucru[re]le saile de sîmbătă den a noole ceas, ce lucrează pînă luni în răsăritu soarelui. De nemică se nu se atingă! [. . .].

Şi voiu avea a face în luna lu făurar 11 dzile întunerecu mare, de se vor giunghea soţ cu soţ întru tunerec. Şi vo[iu] avea a ploa în luna lu prier în şeptesprăzeace dzile, în loc de ploie, sînge şi foc şi spudză, ca să se pustiiască viile voastre. Şi voiu avè a lăsa pre voi here venenuase şi vor ave capete de leu şi arepi de vultur; în

locul peanilor păr muierescu. Şi vor fi găteati ca u[n] voinic spre războiu şi vor mînca trupurele voastre. Şi aşea veţi înceape a săpa gropile morţilor şi veţi grăi: «Luaţi şi pre noi, fraţii noştri, ceia ce se[ţi] morţi de în veaci, că nu putem răbda de herile aceastea că-su iuţi foarte» [. . .].

Şi cine nu o va priimi aceasta trimitire şi scriptură cu osîrdie şi va zici că-i menciună şi nu-i adevăr, multă scîrbă va avea omul acela! O, amar aceluia ce va ocareaşte pre popa sau pre calugherul. O, amar celuia ce greaiaşte în beseareсă! Nu ocareaşte pre popa ce pre besereca lui Dumnedzeu. O, [a]mar celui om ce greieşte nedărept! O, amar celuia om ce sfădeaşte vicin cu vecin sau frate cu frate sau hie pre cini! O, vai de omul cela ce-şi dă argintul seu în camătă, ce dă al său iară să ia şi acela să va chema criştin! O, [a]mar celuia giudeţ ce giudecă săracii nederep! O, amar menciunosului! O, amar celuia ce curveaşti în mănăstire! O, amar celuia ce-şi dă peanigii[5] săi întru aslam[6] şi cu tăriia sa mearge la sfînta beseareсă! Acela urmadză blăstămul! Blăstemat acela popă ce nu va priimi aceasta tremeatere cu osîrdie! Blăstemat acela preut ce nu va vre să o procitească înaintea săborului sau va cuperi vri[un] cuvînt de ruşinea sa [. . .].

O, amar acelu[i] fecior ce-şi amăreaşte părintele său! O, amar popei ce nu-şi învaţă fiii cei de ispoveadă! Fericit cela ce învaţă oamenii! Nu ştiţi, fiii mii, că eu vă lucredzu, iară vo[i] vă lăudaţi? Nu ştiţi, oameni nebuni, de nu voiu da eu ploaie, dară ce veţi avea a secera? C[ă] eu marea şi apele voiu seca! Nu ştiţi, răilor şi făcători răi, că eu sînt în toate dzile? Cumu vă gîndiţi a vă închina şi a fugi de la mene? Sau cine vă va pre voi mîntui de la mene? O, amar celuia om ce are avuţie şi nu face pamete svenţilor! O, [a]mar ceei proscorniţi[7] ce-şi frămîntă prescurile cu mînie! O, amar aceluia popă ce cîntă liturghie cu mînie şi poartă sfînta priceaştenie[8] şi se priceştuiaşte! O, cum nu se pălesc usnele[9] lu[i] şi nu arde limba lui, că nu cîntă însuşi popa leturghie, ce şi îngerii cu nusul [. . .]. O, amar celuie om ce-şi ceartă[10] datoria în sfînta dumenecă şi nu lasă în răpaos mişelul! O, amar celuie om ce nu va creade acestei trimeatere şi scripturi şi va dzice că nu iaste de la Dumnedzeu [. . .]".

Mirela Teodorescu şi Ion Gheţie, *Manuscrisul de la Ieud*, p. 153—158; textul comparat (şi revăzut) cu facsimilele ms. rom. BAR, nr. 5032, reproduse *ibidem*, p. 211—238.

Am transcris începutul *Epistolei lui Isus* sau *Legendei Duminicii*, cu alternarea de text slavon şi românesc, pentru a sesiza mai bine formularea titlului (în ambele versiuni), explicaţiile introduc-

tive ale scrierii și cum se plasează logic datele (de care am vorbit mai sus) în contextul acestor explicații ale epistolei.

Textul are într-adevăr forme, în dispoziția lor primară în limbă, încă necontrase în unități lexicale, precum „*de întru* ceriu cădzu“, sau alternanțe fonetice nelimpezite, prinse în grafii diverse, mai ales vocale, în anumite poziții, cu timbru variat: *ćatate* și *cetate; pomînt, pămînt, pămînt, pîmînt; pogîn* și *păgîn; botedz* și *butedz, a săca* și *a seca* etc.; tot de percepția primară a cuvintelor și sunetelor lor țin forme ca: *derep* în loc de *derept* (cu sensul de „pentru“) și *nederep* sau contracții tipic și vechi populare, precum *steți* sub forma *se[ți]*, adică *sînteți*, de asemenea *a cuperi* (a acoperi, a ascunde) sau un pl. *foameți* de la *foamete* și altele. Grăitoare pentru vechimea textului sînt și unele forme vechi: *spuș* (spusei), *înviș* (înviai), *întorș* (întorsei), *văduo* (văduvă), *mișel* (sărman), *a certa* (a căuta), *a cura* (a alerga), de origine latină.

Asemenea fenomene și forme lingvistice marchează o anumită anterioritate a textului primordial tradus, ceea ce nu este de prisos în considerațiile generale, dar în totalitatea lui textul dispune de un limbaj viu și viguros și acesta este faptul de reținut. Lexicul are seva trăiniciei îndelungate, lăsînd de o parte elementele livrești și cu iz de artificialitate. Țintind la o cîștigare sau înfricoșare a mulțimilor creștine, cuvintele curg în torent de blesteme sau de tablouri terifiante, a căror calitate literară este incontestabilă. Năpustirea peste oameni și dobitoace „de omăt și geru greu, de foameți și pară [foc], de lăcuste și găselniți și de toate gadinile“ nu este un lucru fără inventivitate de expresie și fără cutremurare pentru cei mulți și simpli din trecut. De asemenea, blestemul pentru cel ce nu va păzi sfînta vineri și nu o va cinsti cu post (este deci și vinerea invocată lîngă duminică) „să lăcuiască întru focul netrecut, unde-s viermii neadurmiți și scrîșcarea de dinți“, amintește de blestemul din Neculce, zis de o bătrînă în fața și împotriva lui Duca Vodă (nu-l cunoștea) „să-l mănînce viermii iadului cei neadormiți“, pentru că el mîncase vacile poporului. Alte tablouri sînt de apocalips, cînd se spune: „Și voiu avea a face în luna lui făurar 11 dzile întunerecu mare, de se vor giunghea soț cu soț întru întuneric. Și voiu avea a ploa, în luna lu prier în șeptesprăzeace dzile, în loc de ploaie, sînge, și foc, și spudză, ca să se pustiiască viile voastre. Și voiu avè a lasa pre voi here venenoase și vor avè capete de leu și arepi de vultur; în locul peanilor păr muierescu“. Aci varianta din *Codex Sturdzanus* folosește, ca într-o scriere idilică, „*cosiță* de muiere despletită“, ceea ce ridică o dată mai mult naturalețea și proprietatea exprimării din varianta de față.

La fel, invocarea „amarului“ pentru cei păcătoși are dinamismul unei retorici ușor cîntate: „O, amar celuia om ce sfădeaște vicin cu vecin sau frate cu frate sau hie pre cini! O, vai de omul cela ce-și dă argintul seu cu camătă [...]! O, amar celuia giudeț ce giudecă săracii nederep! O, amar menciunosului! O, amar celuia ce curveaști în mănăstire! O, amar celuia ce-și dă peanigii săi întru aslam și cu tăriia sa (cu îndrăzneală) mearge la beseearecă! [...]. O, amar celuie om ce-ș ceartă (caută) datoria în sfîntă dumenecă și nu lasă în răpaos (pace) mișelul!“. Textul are, fără îndoială, și caracter de învățătură morală binevenită.

Firește, pe lîngă asemenea stil limpede și curgător, *Legenda Duminicii* cunoaște și structuri primitive, care provin dintr-un lucru primordial, în unele locuri dificil: „Și iară mă milostivescu derep sfinți mii apostoli și derep îngeri și derep rugă preasfintei maice. Aceaia mă roagă derep voi și-mi întorș mînie despre voi. Văduole și săracii cură cătră voi plîngîndu, iară voi pri-nși nemiluiți! Pomeatele [pometurile] a me[le] dat-a voao rod, iară voi săracilor nu dați! Ce pentru răutațele voastre ele voiu săca“ (în loc de: voi săca pre ele).

Dacă prin asemenea elemente (și prin altele) textul se dovedește de proveniență veche și dacă el dispune totuși de imagini plastice, virtuțile literare ale scrisului românesc sînt evidente de la începuturile lui.

Prin sorgintea și conținutul ei, *Legenda Duminicii* nu putea să fie, în chip logic, decît una dintre primele scrieri cu circulație în masele popoarelor devenite creștine, inclusiv, bineînțeles, din vremuri îndepărtate, la români.

TEXTE: I. Bianu, *Manuscript de la Ieud*, București, 1925, p. 1—28 (ediție facsimilată); Mirela Teodorescu și Ion Gheție, *Manuscrisul de la Ieud*, București, 1977 (textul românesc transcris și textul integral româno-slav facsimilat, studiu introductiv și indice de cuvinte); o variantă, datată 1600, din *Codex Sturdzanus* a fost publicată de B. P. Hasdeu în *Cuvente den bătrîni*, vol. II, București, 1879, p. 43—55; variantele și versiunile străine, cele mai importante, menționate de N. Cartojan, *Cărțile populare*, I, p. 106—107 (ed. II[a]: I, 137).

STUDII: Andrei Bîrseanu, *Catehismul luteran românesc*, în „Anal. Acad. Române“, seria III, Mem. secț. lit., I, 1923—1924, p. 33—40; Margareta Ștefănescu, *Un produs al Școalei lui Ion Exarhul la noi: Manuscriptul al III[lea] din Sbornicul de la Ieud*, în „Arhiva“, XXXV, 1928, p. 45—55; Maria Zdrenghea, *Slavona „Legendei Duminicii“ din Codicele de la Ieud*, în „Cercetări de lingvistică“ (Cluj), III, 1958, p. 109—117; idem, *„Legenda Duminicii“ din Codicele de la Ieud* (Cîteva considerații cu privire la traducere), *ibidem*, VII, 1962, p. 93—96; idem, *Problèmes soulevés par les premières traductions roumaines du slavon au XVIe*,

în Rsl., XVI, 1968, p. 305—309; P. Olteanu, *Contribuții la studiul elementelor slave din cele mai vechi traduceri românești*, în LL, VI, 1962, p. 67—97; Al. Mareș, *Datarea Manuscrisului de la Ieud*, în LR, XXIV, 1975, p. 306—311; Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 310, 316—318; D. Șerbu, *Manuscrisul românesc din „Codicele de la Ieud"*, în „Tribuna", nr. 8 din 24. II. 1977 și nr. 9 din 3. III. 1977; pentru studii străine asupra *Legendei Duminicii* în general, vezi N. Cartojan, *Cărțile populare*, I, 107 (ed. IIa: I, 137—138).

[1] *bdeanie* = denie, slujbă religioasă de seară, la ortodocși, în săptămîna patimilor; [2] *înviș* = înviai; [3] *găvozdiră* = pironiră; [4] *olovire* = ștofă scumpă de olofir; [5] *peanigi* = bani; [6] *aslam* = camătă; [7] *proscornița* = prescurărița, femeia care face prescuri (termenul luat din slavă: *proskornica*); [8] *priceaștenie* = pricestanie, împărtășanie; [9] *usne* (sl.) = buze; [10] *a certa* = a cere.

4. Literatură oraculară

PROOROCIREA SIBILEI

[Sec. XVII (mijloc)] [Transilvania]

În *Legenda lemnului crucii* apare și un scurt episod privitor la întîlnirea lui Solomon cu Savila (regina din Saba în textul biblic). Episodul este, în spiritul *Paliei istorice*, legat de oracolele privitoare la nașterea Mîntuitorului. În cuprinsul acelorași manuscrise care conțin și *Legenda lemnului crucii* și diverse părți din *Palia istorică* se află și un text mai dezvoltat, *Cuvînt de prea înțeleapta Savila*, cunoscut și sub denumirile de *Legenda Sibilei*, *Proorocirea Sibilei* ș.a. Acest text se pare că nu face parte direct din cuprinsul *Paliei istorice bizantine* (nu s-au găsit pînă acum versiuni grecești ale acestui text), dar este, prin direcția sa, similar celorlalte texte care intră în componența *Paliei istorice*.

Textul este interesant nu numai prin valoarea sa literară, ci și prin faptul că reprezintă, într-o atestare mai veche, realizarea literară a unui motiv prezent mai tîrziu între scrierile lui Dosoftei sau ale lui Milescu. Ca motiv literar și iconografic *sibilele, textele sibiline* reprezintă una dintre importantele reminiscențe antice în cultura medievală. O deosebită răspîndire a avut-o motivul în literatura emblematică, datorită legăturii dintre caracterul oracular al „zicerilor" sibiline și cel al multor *devize* medievale. În cultura românească veche motivul pătrunde prin mai multe filiere și este destul de răspîndit în cursul sec. XVII și XVIII (v. comentariul la text).

Dată fiind polisemia și ambiguitatea textelor oraculare, interpretarea lor le apropie, ca modalitate a receptării, de genul enigmistic, fapt care explică și coagularea unui important număr de enigme cu caracter literar în jurul episodului Solomon — regina din Saba și, în general, în așa-zisul „ciclu solomonian", cu numeroase ramificații în literaturile europene din evul mediu și pînă acum.

CUVÎNT DE PREA ÎNȚELEAPTA SAVILA

David prorocul lui Dumnezău avea pohtă mare cît ieșiia vîrtutea lui, adecă plodul lui; și punea un vas și pica în vas. Iară într-o zi un inaș[1] al lui ștearse plodul cu niște buruiane și-l aruncă afară.

Și ieși o gînscă și mîncă buruianele. Și cum le mîncă, îndată oo un ou, și crepă oul și din ou ieși o pruncă parte muierească. Și pre ascuns spuseră lui David împărat de aceasta. David bine înțelease precum să făcu aceaia și zise de ascunseră fata aceaia întru pămîntul Ugorscului. Și crescu și învăță carte și fu înțeleaptă mai vîrtos decît toți oamenii ce petrecea în toată lumea. Și cu înțelepciunea ei dobîndi țara Ugorscului toată și împărăți în Rim. Și socotiia zisele prorocilor, cum zise Dumnezău lui David: Din sămînța ta voi pune spre scaunul tău. Și al altor proroci ⟨și al altor proroci⟩ zise le socotiia.
Numele ei era Mariia, și pentru înțelepciunea ei îi ziseră Sivila. Și trăgea nădeajde că dintru dînsa să va naște Hs. și feri fecioriia sa în 50 de ani pînă cînd văzură o sută de boiari mari toți un vis. Atuncea înțelease Savila că nu iaste aceaia ce nădăjduiaște.
Și să adunară toți boiarii și ziseră: Blămați la împărăteasa să spunem visul ce am văzut. Și veniră către însă și ziseră: Și ierți, împărățiia ta, iată cum am văzut noi o sută de boiari ai tăi un vis.
Sivila zise: Spu[ne]-ț visul și eu îl voi dezlega.
Domnii ziseră: Văzut-am noao sori răsărind.
Iară Sivila zise: Spuneți-m cum era acei sori.

1 Ei ziseră: Soarele dintîi curat și lin răsăriia și noi foarte cu drag îl așteptam și-l socotiiam.
2 Al doile soare de trei ori întunecă și-ș ascunse lumina.
3 Al treile soare, cu zări neagre pre giur dînsul.
4 Al patrule soare, ca o pară de fum neagră.
5 Al cincile soare, ars și fierbinte era noao a-l socoti.
6 Al șasele soare, lumină avea ca zăpada.
7 Al șaptele soare, cu zare roșie și în mjiloc mîn-avea.
8 Al optule soare, zările lui era line și curate.
9 Al noaole soare, de toți era mai groaznic, spăimat era și fierbinte.

Sivila zise: Noao sori sînt noao rodure.

1 Cel soare dintîi iaste rodul bălgarilor, buni și iubitori la oaspeți și credincioși; și cea dereaptă credință creștinească lui Dumnezău au închinat.
2 Al doile soare sînt grecii, că ei de trei ori credința sa au lepădat și cu toate limbile să ameastecă, iubitori de argint și luotori de adămană, împărățiia lui Dumnezeu deaderă.
3 Al treile soare sînt frîncii ce ei vor călca toate limbile; ieși-va dintru dînși om de 2 roduri și numele lui va fi Constantin și acela va călca toate limbile și va face războaie mari pre pămînt. Și să vor arăta lui seamne pre ceri. Și va rădica grecii și va zidi întru dînșii cetate și să va chiema Ierusalimul Nou, ograda grecilor și răpaosul svinților; și mîni-sa i să vor arăta crucile lui Hs., ce eale vor face seamne multe pre pămînt.

4 Al patrule soare, aceștia sînt arcadei, ce vor birui frîncii și vor călca Rimul, și iară va fi Rimul; și acela om într-apă va muri.
5 Al cincile soare, aceștia sînt sărăcineștii ce vor pustii Ierusalimul și vor călca Siriia.
6 Al șeasele soare, aceștiia sînt siriianii ce ținură Ierusalimul și pierdură scaunul său și pămîntul lor va fi pustii trei sute de ani.
7 Al șaptele soare, aceștia sînt jidovii. Ieși-va o muiare dintru dînșii și va naște fii din ceri și vor zice numele lui — Isus. Și fata ce-l va naște va fi tot fecioară curată. Scaunul lui iaste ceriul, iară pămîntul iaste așternut picioarelor lui. Numele fecioarei va fi Mariia. Aduna-să-vor toți domnii și toți giudecătorii și-l vor da spre răstignire. Îngropa-l-vor pre dînsul și a treia zi va învie și să va sui în ceri. Și va trimite 12 bărbați și aceia leagea noastră vor răsîpi și a lor leage vor întări și aceaia leage va împărăți de la răsăritul soarelui pînă la apus. Atuncea ziseră popii jidovești și toți boiarinii: Taci, împărățiia ta, că încă una te vom întreba, poate aceaia a fi ca să pogoară Dumnezău din ceri și să s[ă] nască din fecioară și să spargă leagea noastră?
Atuncea Savila zis[ă]: Oh, nebun rodul mieu cel mare și minunat, nu vă mirareț de aceasta, ci socotiț cu înțelepciunea voastră ⟨ci socotiț⟩ pre ce stă ceriul aninat și pămîntul întărit și neclătit, iară leagea voastră nu spre bine stă. Că și eu, pînă acum m-am nădăjduit că dintru mine să va naște Hs. și mi-am ferit fecioriia mea în 50 de ani. Iară acmu cunosc că nu-s eu aceaia.
8 Al optule soare, aceștia sînt iverii, derepți și iubitori la oaspeți, beseareca păzăscu, de Dumnezău să tem și cuvintele svinției sale cearcă. Și petrec fără de răutate. Unora ca acestora le zice Dumnezău: Ferice de ceia ce să pleacă, aceia vor dobîndi spăseniia.
9 Al noaole soare, aceia sînt tătarii ce varsă sînge pre pămînt și nimea înaintea lor nu vor sta. Mînca-vor toate țările și pînă la o vreame atîta puteare vor avea cît înaintea lor din limbi nimea nu să va putea protivi. Iară cînd va fi mai pre urmă, cu numele lui arhanghel Gavriil, iar de oameni vor peri.

Slavă Părintelui și Fiiului și Duhului Svînt, acum și pururea și întru veacii de veaci.

Textul reprodus mai sus după ms. rom. al *Paliei istorice* se mai păstrează și în alte două vechi codice miscelanee: *Codicele de la Cohalm* (într-o versiune identică sub raportul conținutului) și codicele copiat de Costea dascălul din Șcheii Brașovului (versiune diferită pătrunsă la noi prin filieră sîrbă, după cum presupune Dan Simonescu). Acest text se află de asemenea și în ms. slavon copiat la noi al *Paliei istorice*.

Ceea ce leagă textul *Cuvîntului despre prea înțeleapta Sivila* cu cel al *Paliei istorice* este mai ales tîlcuirea făcută celui de al șaptelea soare, tîlcuire în care Sivila vestește nașterea, răstignirea și învierea lui Isus și răspîndirea credinței creștinești prin cei 12 apostoli. Cum se știe, textele sibiline care circulă în literatura medievală apar fie în cadrul unor scrieri cu caracter apocaliptic, fie în scrieri care, prin încercarea de arăta concordanțele dintre *Vechiul* și *Noul Testament*, au și un implicit sens polemic. În versiunea de față a *Proorocirii Sibilei* predomină cea de a doua tendință; întîlnim un pasaj a cărui prezență în textul *Proorocirii*... este ilustrativă în acest sens: „Atuncea ziseră popii jidovești și toți boiarinii: — Taci, împărățiia ta, că încă una te vom întreba, poate aceaia a fi ca să pogoară Dumnezău din ceri și să nască din fecioară și să spargă leagea noastră?

Atuncea Savila zis[ă]: — Oh, nebun rodul mieu cel mare și minunat, nu vă miraret de aceasta, ci socotiț cu înțelepciunea voastră pre ce stă ceriul aninat și pămîntul întărit și neclătit, iar leagea voastră nu spre bine stă.".

Alte pasaje, precum cel referitor la greci, din tîlcuirea celui de al doilea soare („...ei de trei ori credința sa au lepădat, și cu toate limbile să ameastecă, iubitori de argint și luotori de adămană") sau ultimul pasaj, referitor la tătarii „ce varsă sînge pre pămînt și nimea înaintea lor nu vor sta", căci „mînca-vor toate țările", dar mai apoi „iar de oameni vor peri", apropie textul *Proorocirii*... de scrierile oraculare cu direcție politică. În categoria acestor scrieri intră mai puțin gromovnicele, trepetnicele sau coliadnicele care sînt relativ contemporane cu pătrunderea acestei forme a textelor sibiline în literatura românească, cît scrierile care pătrund mai tîrziu, la sfîrșitul sec. XVII și în cursul celui următor: calendarele de tipul *Foletului Novel* și mai ales *Agathanghelul*.

Din punct de vedere formal textul *Proorocirii*... se apropie mai mult de *Cele 12 vise ale lui Mamer*, fiind amîndouă organizate, după o introducere narativă scurtă, în versete cu caracter oracular și enigmistic. Diverse tratări ale motivului sibilelor vor mai apare și în cronografe, în *Parimiile*... lui Dosoftei, în traducerea românească a scrierii lui Ioanichie Galeatovschi *Cer nou*, iar Milescu, pe cînd se afla în Rusia, a dedicat și el o lucrare cu caracter didactico-politic profețiilor sibiline.

TEXTE: Versiunea din BAR, ms. rom. 469 a fost reprodusă, cu mai multe lecțiuni eronate, de către E. Miletič în „Sbornik za narodno umotvorenija nauka i knižina", Sofia, an. IX, 1893, p. 161—210, în paralel cu versiunea slavonă din actualul ms. slav. 740 de la Arh. St.-București. M. Gaster republică textul românesc în „Journal of the Royal Asiatic Society", 1900, p. 609—623, dar nu pe baza ms-ului, ci folosind ediția lui Miletič și îndreptînd unele erori evidente. Versiunea din Codicele de la Cohalm a fost editată de E. Simionescu în *Codicele de la Cohalm*, Iași, 1921, p. 47—49, iar cea din BAR, ms. rom. 1436 copiat de Costea dascălul a fost editată de D. Simonescu (v. infra, *Studii*).

STUDII: M. Gaster, *The Sibyl and the Dream of One Hundred Suns*, *loc. cit. supra;* D. Simonescu, *Sibilele în literatura românească*, Buc., 1929; N. Cartojan, *Cărțile populare*..., I, ed. a II-a, p. 149—155.

[1] *inaș* = argat.

[VISELE LUI MAMER]

[1636] [Transilvania]

În sec. XIII a pătruns în limba slavonă un text provenit din literatura Indiei. Utilizînd elementele unei tradiții ancestrale, povestirea a cunoscut o răspîndire considerabilă pînă către sfîrșitul secolului trecut. Din slavonă a fost tradusă în românește și a cunoscut și la noi o circulație notabilă.

Ușor de asimilat prin similitudinile sale cu legendele biblice, povestirea este transformată într-o viziune apocaliptică a timpului dinaintea judecății de apoi.

Deși a fost considerat un fragment din celebra culegere de apologuri orientale *Qalila și Dimna* (prelucrare din sec. VIII după *Panciatantra*, tradusă din versiunea arabă în greacă și apoi în slavonă), textul *Visele lui Mamer* diferă în substanța sa narativă de lucrarea amintită cu care a fost comparat. Motivul viselor lui Mamer nu păstrează nimic din exotismul oriental. El a circulat independent, în cîteva manuscrise, ca parte a tradiției culturale românești din sec. XVII.

CAZANIE LUI SEHANCI ÎMPĂRAT CUM AU VĂZUT ÎNTR-O NOAPTE DOUĂSPREZECE VISURI

Era o cetate de o chema Varchonul și într-însa era un împărat de-l chema Sehanci și într-o noapte văzu douăsprezece visuri și foarte se înfricoșă de dînsele și se temea și nu se putea pricepe nimeni ce va fi, nici să afle nimeni să-i ghicească visurile. Ce s-au aflat de un om cărturar, ce-l chema Mamer, și-l chemă împăratul și-i spuseră visurile care le-au văzut. Și zise Mamer:

— Împărate: Mari sînt visurile tale și nu sînt spre răul tău, ce aceste se vor izbîndi la vreme de apoi. Ce-mi spune visul dintîi cum l-ai văzut?

Împăratul Sehanci zise:

— Văzui un stîlp de aur din pămînt pînă la cer rezemat.

Și grăi Mamer:

— Aceia va fi la vremea de apoi, rău peste tot, de la răsărit pînă la apus, peste tot pămîntul, și va fi rău în toate cetățile. Și într-aceia vreme nu va fi nimeni cu dreptate între oameni, nici vor grăi cuvinte dumnezăești, ce vor fi unul pre altul, ca dracii, și se vor scula giudeț și bătrîni pre bătrîni și nu va fi nici un bine. Și oamenii bine nu vor grăi și vor să ia unul de la altul tot ce va avea. Și cărturarii vor învăța puțin pre lege și ci legea nu vor ține. Și unul către altul nu va grăi bine și vor face tot rău. Și vor fi foameți adesea, și va intra toamna în iarnă, iară[1] ierna va fi pînă înză vară și vara să conoște nomai pre fronză șe vor sămăna omenii de toate semențele și molte vor sămăna și poțene le vor săcera și omenii înseș să vor săblăzni[2] după învățătora dracoloi și omenii le va părea că facu bine ei vor face tot rău și înșiși să vor măestra și no vor precepe că fac rău. Într-acia vrame ficiorii pre pări[n]ți no vor cinsti șe toați omenii de aproape să vor loo și no se vor căuta și [. . .] vele vor fi feciori și no-i vor loa-ș vor lăsa și feciorii no vor pomeni părinți. Într-ace vreme și judeci și boiarii no le va ajonge nimic ci să vor face precopeți și căile cile departe ele vor fi aprope și lege veche vor lăsa și alta vor loa și într-aceia vreame sorele no-ș va da lomina în locol cel bătrîn nice stele no vor lumina ci vor întonica și zelelia să vor micșora și molte znamenie[3] vor fi cu năduh să vor ivi și tresnete și cotremore vor fi și m[u]lte ceatăți vor căde însă de potere loi Dumnezeu și lona și stelele să vor asconde și domnii vor fi pre comeți și popii no să vor conoște deîn omeni proști, șe vor fi minciuni m[u]lte ier deriptate no va fi și dop ce le toat[e] va peri — 2 vis.

— Al doilea vis, ier zis Mamer către cel împărat, com văzuși?

— Al doile vis și zis împăratul văzuiu o mîneștergoră[4] unde spînzor den cer pîn în pămîntu.

Și zis Mamer împăratoloi:

— Cîndu va veni vreame ce de apoii va fi rău prespre totu păm[î]ntul; leage cia departe vor lăsa și altă vor rădica și toți creștinii de slojba lu Domnezeu no vor căuta și no vor ascolta și vor face scopete[5] și omenii de nemul de aprope ei să vor lepăda și de alți să vor apoca și mișii vor uita.

— Al 3 vis, iar zis Mamer împăratoloi, al treile vis cum văzușe?

Și zis împăratul:

— Văzuiu trei călădări ferbîndu așa sta înderepto de r[î]ndul și într-o una unto, într-alta apă și într-alta seu; și firbé untul și sărié în seu, ier seul sărie în unt; ier în apă no cădea nimic.

Și grăi Mamer:

— Cîndo va veni vreamea de apoi iar oamenii vor fac[e] sate pre unde sate n-au fostu, ier satele cel[e] brătîneele vor părăsi și să vor face dromore și căi pre unde dromore n-au fost și dromorile și căile ciale bătrînile le vor postii și besearicile vor posti într-aceia vreame va fi u[n] om bogat într-o margine de sat, alto om bogat într-alt capo de sat, și în mijloc de sat va fi în om sărac și va chima cel bogat prea ci bogat iar pri cel sărac no-l va chima, măcar să i-ar fi frate și vor fi toți omenii fățarniți și vor fi scompi și nici unol de nem no-ș va căuta; și bărbato va nevăli să e moiere corvare și moiere de părin[ț]i no va întreba ci va loa roda-ș de aprope. Și omolo va ea iubi nemo moierii, iar al loi-l va ur[î] măcar să i-ar fi frate. Și moierile bătrîne vor looa joni tiniri și vor iubi alții și-ș vor lă[sa] feciorii. Și într-acee vreme no să va afla nici o moiere corat[ă] și nici un bărbat corat și nici o fată corat[ă].

— Al 4 vis, [det.] e zis Mamer împăratoloi, com ai văzuti?

Și zise împăratul:

— Văzuiu o iapă bătrîn[ă] unde rode fîn iar mînzul rînchiza deîntr-îns[a].

Și zis[e] Mamer:

— Cîndu va veni vreme de apoi iar moma-și va votri[6] fata să o mărite și vor votri sor pre sor și să vor închide fetele co jonii în cas și roșine de nime no vor ave. Și într-acee vreame de între 1000 de moieri no să va afla nici una corată. Și toate moierile vor fi făr roșine și nici a șapte fată no să va afla corată.

Al 5 vis. Iar zis Mamer către împăratol:

— Al 5 vis com l-ai văzut?

Și zis împăratul:

— Văzui o cățé zăcîndo în gonoi și căței letra de într-însă.

Și zis Mamer.
— Cîndu va veni vreme de apoi atonce părintele-și va cirta feciurul și-l va bine. Iar feciorol no-l va ascolta ci va zice tătîni-său și mîni-sa: tăceți voi că no știți nimic ci grăiți că v-au tricot minte co brătînețile și no vă pricepiți ci grăiți. Iar părinților li va fi roșine, dici vor tăcede-i vor lăsa.
Al 6-le vis. Iar zise Mamer cătră împăratul:
— Al 6-le vis cum l-ai văzut?
Și zise împăratul:
— Văzuiu m[u]lți preaoți și iara în timpănă în gromazi.
Și zise Mamer:
— Cîndo va veni vreme de apoi iar preoții vor învănța omenii prea legi, ier ei lege no vo[r] ține ci-i vor prilăsti[7] dracol, așe vor adona avoție moltă iar sofletul lă vor băga în foc.
Al 7-le vis. Iar zice Mamer cătră împăratol.
— Al 7 vis cum văzuș?
Și zise împăratul:
— Văzuiu u[n] cal fromos și ave doo capete; unol denainte, altul deînapoi; co unol paște, iar alto el grăie.
Și zise Mamer:
— Cîndo va veni vreme de apoi atonce boiarii ci sîntu jodicători vor jodeca strîmbu dirptu mita de no-ș vor căuta de soflet nimică ci va căuta mitei și sofletul va mergi în foc de veac. Și într-o acee vreame și vlădicii vor popi popii nefiind de[s]to[i]n[i]ci de fire de popoe ei vor căuta și i să vor popi. Și popii vor fi molți și domnii încă vor jodica strîmbu. Că de Domnezeu no le va fi frică și de omeni boni no le e roșene și el no se va adoc[e] aminte că va fi întro-ntonerecol cela moncitu derept mita, iar pre nevo[i]tol strîmba-l-vor.
— Al 8 vis com văzoș?
Și zis domnol:
— Văzoiu preste toto lome răsipit mărgăritar și pietre nestemate și căzu foc de le arse tot.
Și zis Mamer:
— Cîndo va fi vreme de apoii toți omeni vor fi pricopeți și cei bogați vor menți pre cei mișe[i] șe vor jora strîmbu pentro bogăție și sofletele și le vor perde și atonci vor fi poțini vesele și mai molto plînsu.
Al 9-le vis.
Ier zis Mamer cătră domnul:
— Alu 9-le vis com văzuș?

Și zise împăratul:
— Văzuiu locrători molți unde locra dereptu pre lege și decă locrară ei merseră să-și cei[e] prețul, iar ei nemică no le dederă.
Și zis Mamer:
— Cîndu va veni vreme de apoi un om va duce avoție la alto vecino să i-o ție, ear acela o va loa avoție celoe și va părea bine și cîndu va veni pre poțină vreame el va merge să-și ia avoție iar vecinoloi va prinde a tăgădui că no i-au dat nimică și va jora strîmbu și să va lăpăda în focol nestinsu însă în monca vecoloi.
Al 10-le vis. Iar zis Mamer cătră împăratul.
— Al 10-le vis cu[m] l-ai văzut?
Și zis:
— Văzut-am zece moieri unele merge ca un păreate și ave niște obraze grozave.
Și zis Mamer:
— Cîndu va veni vreame de apoi cale să vor rădica strige[8] molte și fermecători m[o]lte și mincini molte și moieri și bărbații.
— Al 11 vis cum l-ai văzut?
Și zis domnol:
— Văzuiu niște fete molte și porta niște flori împiarțite în capetele lor și avea m[u]ltă mirosenie.
Și zis Mamer:
— Cîndo va veni vreame de apoi nici un om no va spone derepto și toți omenii vor loo mită și vor fi clefetnici și vor fi fori și niiubiți șe coi va mori nemol no-l va mai jeli pre nime și într-aceae vreame va ucide frate pre frate și va fogi feciorol de la părinți și șe va bate joc denșii și coventele derepte no vor ascolta și va grăi bogatul covente strebe acele vor fi der[e]pte măcara nibon să fi, ei vor zice că e înțelepte și bogatul să ar mînca șerpe ei vor zice că mănăcă de lăcome și de bogăție, iar să ară vede pre cel mișăl mîncîndu ei vor zice că moare de fome ce le este.
Al 12 vis ier zis Mamer cătră domnul:
— Al 12 com l-ai văzot?
Și zis:
— Văzuiu omeni molți co niște ochi întonicați și era vederile ascoțite și cauta jos.
Și zis Mamer:
— Acee omeni slojesc dracoloi și cei bogați e vor pedepsi prea cei mișei și molto rău le vor face în tote părțile și ei vor plînge co amar și vor blestema unlo pre alaltu și vor [. . .].

BAR., Filiala Cluj-Napoca, ms. rom. 4390, p. 30r—35v.

Substanța epică a celor douăsprezece vise este construită pe principiul *întrebare* și *răspuns,* avînd ca sursă visele împăratului care, neștiind a le tîlcui, îl roagă pe filozoful Mamer să i le tălmăcească. Cărturarul Mamer va satisface curiozitatea împăratului, mărturisindu-i că visele sînt profetice și prevestesc mult rău oamenilor și pacoste orașelor.

Avînd ca model simbolul visurilor, și interpretarea lor, textul celor douăsprezece vise narează despre o cetate numită „Varchon" în care trăia un împărat pe nume Sehanci (Sahaiși).

Termenul de împlinire a viselor nu este verificabil, ci prelungit pînă în „ziua de apoi", căci filozoful Mamer, însoțește vorbirea sa de cuvintele „cînd va veni vremea de apoi", e limpede că visele apar ca niște pretexte ale scenelor apocaliptice ale lumii.

Visele împăratului Sehanci (Sahaiși) sînt în număr de *12.* În vechime cifrelor li se atribuiau funcții simbolice și magice ce aveau puterea să exprime multitudine, imensitate, infinitate. Reprezentarea puterii prin intermediul unei cifre constituie un pas înainte către cristalizarea noțiunii de forță; forță concepută prin cifre, sub raportul miilor sau a zecilor de mii.

Pentru cifra *12,* unii cercetători au încercat să explice simbolul fatidic și biblic al cifrei, legînd-o de cele 12 munci ale lui Hercules sau de cei 12 apostoli din Biblie; de asemenea, ea apare în *Cartea raiului* cu cele 12 uși, 12 îngeri, 12 fructe.

În aceeași ordine de idei, putem urmări utilizarea cifrei 12 în speciile literaturii populare, în basme, de exemplu: 12 mări și țări, balaurul sau zmeul cu 12 capete, 12 fiice ale împăratului, 12 picioare sau aripi ale calului, 12 vise ale împăratului etc. Multiplicitatea picioarelor sau a aripilor nu este nimic altceva decît rapiditatea deplasării exprimată metaforic, iar pluricefalitatea balaurului sau a zmeului, sau cu alte cuvinte, multiplicitatea gurilor poate fi înțeleasă ca imagine hipertrofiată a înghițirii.

Conexiunea cu reprezentările celor douăsprezece vise explică un alt aspect al cifrei și anume — cifra prevestitoare a apocalipsului. Simbolica cifrelor caracterizează un aspect al stilului cunoscut drept aritmologic.

Pentru măsurarea timpului s-a folosit cifra 12 cu cele 12 luni ale anului, apoi s-a trecut la ciclul animalier din care se desprind cei 12 ani, purtînd, în mitologia turcă, următoarea denumire: Șoarecele, Boul, Tigrul, Iepurele, Balaurul, Șarpele, Calul, Oaia, Maimuța, Găina, Cîinele și Porcul.

În primul vis este semnalat stîlpul care ajunge de la pămînt pînă la cer. Probabil aceeași idee a înaripării către înălțimi a stat

la baza *Coloanei Infinitului* a lui Constantin Brâncuși angajînd și o notă a optimismului caracteristic poporului român. Motivul apare ca un simbol al înălțimii și la popoarele turcice. Altaii, de exemplu, cred în existența unui brad înalt care ajunge pînă la cer, iar în vîrful lui își are lăcașul Divinitatea Bai Ulghen. Copacul are nouă ramuri, la stînga lui se găsește luna, iar la dreapta — soarele. Evident că aici apare în plus motivul celor doi aștri: luna și soarele. În interpretarea primului vis, filozoful Mamer, alături de alte semne ale calamităților naturii, ca trăsnete și cutremure, introduce și acești doi aștri ca prevestitori ai sfîrșitului lumii.

Sînt numeroase mărturii care atestă existența unui cult puternic al soarelui și al lunii atît la daci cît și la diferite popoare turcice. Popoarele turcice depuneau adesea jurămîntul pe soare; la daci, pe vremea foametei, soarele era invocat spre a-și arunca razele binefăcătoare peste ogoare; în credința vechilor turci, soarele era mama, iar luna — tatăl muritorilor, deși în literatura universală fenomenul apare invers, luna fiind de genul feminin, iar soarele de genul masculin.

În visul al șaptelea întîlnim motivul calului bicefal într-o formă mai puțin obișnuită. Calul bicefal, calul cu mai multe inimi sau mai multe picioare, apare ca o reprezentare a rezistenței fizice și a iuțelii în alergare, imagine ce evocă desenele de animale în mișcare, rămase din preistorie, pe pereții unor peșteri.

Mitologia turcă nu cunoaște *motivul calului cu două capete:* această imagine a animalului bicefal apare transferată la păsări: în vechile pietre funerare ale triburilor turcice, datînd din secolul al VI-lea, s-au descoperit însă desene ce reprezentau simbolic vulturul bicefal.

În literatura universală, vulturul apare adesea ca prevestitor de victorii. Credința că această pasăre simbolizează victorii, cuceriri este foarte veche. La greci, pe vremea lui Alexandru Macedon, la romani, pe vremea lui Augustus împărat, precum și la alte popoare, a existat o astfel de credință în prevestirea și puterea vulturului. Trezind temere la toate popoarele și în toate timpurile, vulturului i-au fost înălțate temple, venerat fiind ca o pasăre stăpînă a cerului.

Tălmăcirea visului în care apare calul bicefal este direct corelat cu faptele din vis: aci apare o interpretare mai reală, simplă ce este legată de judecata, de credința și de faptele bune ale oamenilor.

Ca exprimare literară, textul are o anumită aromă de grai dialectal, transilvănean, pe care scriptorul îl notează aproximativ, încît grafia lui nu trebuie luată aidoma, ci interpretată; mai ales vo-

cala *u* (în special accentuat) are o emisie deschisă, de aceea este notat cu regularitate prin *o*, fără a fi vorba chiar de identitate: *dromori* (drumuri), *moma* (muma), *corată* (curată), *moieri* (muieri), *no* (nu), *a scompi* (a scumpi), *loi* (lui), *cîndo* (cîndu) etc.

Așadar, pe lîngă calitatea evidentă a narațiunii și dialogului în formulări tipic populare, pronunțarea dialectală dă textului o savoare specială.

TEXTE: BAR, ms. rom. 6036; BAR, ms. rom. 6040; BCU Cluj-Napoca, ms. rom. 4390. Textele nu au fost publicate pînă acum.

STUDII: A. N. Veselovski, *Slovo o dvedcati snah Sachaiși*, „Sbornik otdelenija russkogo jazyka i slovesnosti Akad. Nauk.", t. XX, 1879, p. 1—69; T. Cipariu, *Principia de limbă și scriptură*, Blaj, 1866, p. 114; M. Gaster, *Literatura populară română*, București, 1883, p. 58—60; L. Stoianovici, *Katalog rukopisa i starich ștamnanich kniga*, Belgrad, 1901, p. 192; B. Tonev, *Opis na slavijanskich rukopisi i staropeciati knigi v plovdivskata biblioteka*, Sofia, 1920, p. 83; N. Drăganu, *Pagini de literatură veche*, „Dacoromania", III, 1923, p. 238; N. Drăganu, *Manuscrisul liceului grăniceresc „G. Coșbuc" din Năsăud și săsismele celor mai vechi manuscrise românești*, „Dacoromania", III, 1923, p. 472; F. S. Oldenburg, *Sny Keida, caria Kandojakogo sny caria Sahaiși*, „Istoriko-literaturnyi sbornik posviasciaetsja V. I. Sreznevskomu", Leningrad, 1924, p. 47—54; Al. Mareș, *Cel mai vechi „Gromovnic" românesc*, LR, XXIII, I, 1974, p. 29; M. Anghelescu, *Literatura română și Orientul*, București, 1975, p. 48.

[1] Inceputul primului vis lipsește din textul păstrat de la 1636, fiind transcris pînă aici după un text din anul 1761 (BAR., ms. rom. 6036, p. 38v—46r); [2] *săblăzni* = supărare, necaz; [3] *znamenie* = semn; [4] *mîneștergoră* = ștergar; [5] *scopete* = scumpete; [6] *a votri* = a prostitua; [7] *vor prilăsti* = vor amăgi, vor păcăli; [8] *strige* = ființe imaginare cu chip de femeie.

GROMOVNIC

1639 Transilvania

Gromovnicele fac parte din literatura astrologică și de prevestire. Genul este foarte vechi, originile sale situîndu-se în Mesopotamia asirienilor și apoi cunoscînd o deosebită circulație în Egiptul ptolemaic și roman, de unde s-a răspîndit în tot Imperiul roman. Scrierile oraculare au avut o mare răspîndire în Bizanț și în lumea slavă, iar în epoca dominației turcești în Peninsula Balcanică se observă recrudescența genului în literaturile din această zonă. La

noi, texte cu caracter oracular precum *rojdanice* sau *zodiace*, *trepetnice* ș.a. întîlnim în manuscrise și tipărituri românești începînd cu sec. XVII. Cea mai veche scriere de divinație s-a păstrat în copia din 1620 a popei Ion Românul din *Codex Neagoeanus*.

Gromovnicul utilizează ca modalitate divinatorie *keraunoskopia* adică prevestirea viitorului prin observarea zodiei în care cade tunetul. Gromovnicele pretindeau că oferă și buletine meteorologice care interesau munca cîmpului. Stilul gromovnicelor, asemenea celui al tuturor scrierilor cu caracter oracular este complicat și ambiguu, frazele putînd fi aplicate unor contexte diferite sau chiar opuse.

GROMOVNIC ANUL 1639 AL LUI IRACLIE ÎMPĂRAT PE 12 ZODII.

De va tuna în numărul leului, între oameni mari va fi moarte și grînelor stricăciune, iară întru alte hrane va fi rodu. Si în laturarea despre apus va fi durere întru oameni, însă mai vîrtosu zgaibe, și pecingine și rîie și spre oameni mai foarte rău; și va fi iarna mare și plouasă și celor înțelepți pagubă. Iară să va tuna sau va fulgera întru amiazăzi, ploaie va fi multă și va fi foamete, rîurile și văile de ape împle-se-voru și mare se va tulbura și de boare voru fi răutăți celoru ce îmblă pre ea. La Roma va fi mult bine și rodulu pămîntului într-ace lature unde va tuna mai mult. Iară se va fi cutremuru, atunci mulți împărați se vor turbura și boiarii vor pieri în războì și cei săraci se vor îmbogăți și se vor înălța și se va arăta un împărat despre răsăritu și va fi grije în laturea despre apus și rod va fi pe tot pămîntul și întru acel locu unde se va cutremura pămîntul, iarna va fi grea; și se va scula oarecine unu om foarte puternic. Iară se va tuna noaptea sau va fi fulgeru, atunce va fi pîine multă și rodu multu și vînturi tari, izvoarele și rîurile voru săca.

Ambiguitatea formulelor oraculare, așa cum se vede și din scurtul fragment reprodus mai sus, se realizează și prin folosirea exprimării metaforice. Întrepătrunderea amănuntelor aparent foarte exacte cu formule ale indeterminării spațiale și temporale sau cu determinări de maximă generalitate apropie textele literaturii oraculare de textele poetice. De asemenea folosirea categoriilor sociale și etice (cei săraci, cei înțelepți etc.) în locul numelor sau al altor determinări, precum și folosirea frecventă a pronumelor și articolelor nehotărîte (oarecine, un împărat, un om foarte puternic etc.)

fac ca textul să aibă o structură similară celei a narațiunilor cu caracter fabulos. Folosirea acestor structuri fiind intențională, se poate afirma că scrierile oraculare, chiar dacă aveau o finalitate practică, conțin totuși, la nivelul textului, valori poetice intrinseci.

TEXTE: Al. Mareș, *Cel mai vechi Gromovnic românesc*, în LR, 1974, nr. 2, p. 29—43.

STUDII: N. Cartojan, *Cărțile populare...*, I, ed. a II-a, p. 217—235; Al. Mareș, *art. cit. supra.*

VI. LITERATURĂ VERSIFICATĂ

[CARTE DE CÎNTECE]

[1570—1573] [Transilvania]

Este cel mai vechi text românesc tipărit cu litere latine — cunoscut pînă astăzi — și care este socotit de istoriografia noastră literară drept cea mai veche încercare din domeniul versificației culte.

Fragmentul de 8 pagini, conținînd 10 cîntece religioase de orientare calvină, mai este denumit, în literatura de specialitate, „fragmentul Todorescu“ (după numele posesorului, Iuliu Todorescu, bibliofil român stabilit la Budapesta, unde se află și azi originalul lucrării) sau *Psaltire în versuri.*

Textul este tradus din ungurește după o ediție a cărții de cîntece a lui Dávid Ferenc, după un *graduale* tipărit la Oradea în 1566 și în cea mai mare parte, după *Cartea de cîntece* a lui Szegedi Gergely.

Locul tipăriturii se crede a fi fost Clujul (după unii cercetători Oradea), dar lucrarea a circulat mult în regiunea Caransebeșului și a Lugojului, fiind copiată, cu 60—70 ani mai tîrziu, de preoții reformați care păstoreau printre românii de aici.

Limba textului are un vădit colorit bănățenesc ca și *Palia de la Orăștie* (Iosif Popovici), ambele lucrări datorîndu-se românilor calvini din Banat și Hunedoara (Ion Gheție); ortografia este maghiară săsească.

Plasată la originile poeziei culte în limba română, *Cartea de cîntece* nu constituie în tentativa de inovație metrică „o fază de evoluție, ci numai o încercare de adoptare a unor anumite tipare de origine apuseană“ (L. Gáldi).

Deoarece lucrarea era destinată să fie cîntată, această exigență de ordin muzical a impus traducătorilor, în primul rînd, un anumit ritm și nu imitarea rimelor și asonanțelor pe care le oferea originalul maghiar. Din acest punct de vedere s-au remarcat pe parcursul cărții 5 tipuri de texte (L. Gáldi); rima, chiar dacă apare întîmplător (D. Strungaru), se evidențiază prin similitudinea ei cu sonoritățile versului popular.

A KI AKAR IDUÖZÜLNI[1]

[. . .] Tatăl Domnul, zău noi credem
Că-i nouă roditoru
Şi-încă-n toate agiutoru
Meserernicu[2] grijitor.
Iesus Cristus ispăşitor
Şi de pag[u]bă slobozitor
Şi meserernicu feritor
La tatăl sfîntu grăitor
Duhul sfîntu-i învăţător
Pre izbavă îndereptător
Triştilor veselitor
În suflete hrăboritor[3].

BAR, CRV 13 A, p. 1—2.

După cum se vede, mai multe versuri sînt unite aici de aceeaşi rimă gramaticală — prin coincidenţa desinenţelor flexionare.

EMBER, EMLEKÖZZEL À SSOMO[4] & C.[5]

Ome[6], pomeneşte-te[7] despre cea moarte tristă,
pomeneşte-te despre ceasul a morţiei[8] tale;
pomeneşte-te om criştinu[9] că vei acmuşu muri.
Omu se schimbă ca şi floare[a] cîmpului: demineaţa înfloreşte, iară sara ea sacă.
Pomeneşte-te om criştinu că vei acmuşu muri.
Despuiat ai venit den trupulu mîni-ta; den pămînt eşti, iară în pămînt acmuşu te vei schimba.
Pomeneşte-te, om etc.
Nime aceia nu ştі[e] iunde-i va fi[10] să moară, nice ceasul, nice timpul, nime nu poate şti.
Pom[eneşte-te] . . .
Însă vă preveghiaţi cum au Christus nouă zis[11] că noi nu ştim să[12] demineaţa au sara va veni.
Pomeneşte-te . . .
Christus este viaţa, elu-i şi sculătura[13]; cine aşteaptă den credenţă el nu să va ruşina.
Pome[neşte-te] . . .
Despre aceste, ome, zău că te pomeneşte;
aşteaptă vesel pre moarte[a] ta, fiul lu Domnezeu.
Pomeneşte, om creştinu, că vei acmuşu muri.

BAR, CVR 13 A, p. 1—2.

Rugăciunea dezvoltă ideea psalmistului privind sfîrşitul omului, pregătirea pentru acest inevitabil sfîrşit, despre care nimeni, niciodată nu poate şti cînd va veni (Rugăciunea lui Moise, ps. 89/5—6; ps. lui David 102/14—16). „Pregătirea“ a fost dirijată însă în credinţele popoarelor pe două coordonate diferite — opuse chiar: pe de o parte îndemnul la desfătare, risipă, desfrîu, pe de altă parte îndemnul către echilibru, măsură, demnitate; prima atitudine porneşte de la „cei ce cugetă nedrept“, numiţi astfel în *Cartea înţelepciunii lui Solomon* (Cap. 2/1); cea de-a doua, din „cenzura“ raţiunii, atît de cunoscută în morala antică, *est modus in rebus*, care preconiza măsura ca pe unul din principiile ei fundamentale. Diverse pături sociale „s-au înspăimîntat“ prea tare de zădărnicia vieţii acesteia, închinîndu-se idolului *carpe diem* şi au recomandat celor mulţi recompensa vieţii veşnice pentru privaţiunile cotidiene; numeroasele creaţii folclorice au decantat, cu optimismul caracteristic, normele de bine ale existenţei.

Compararea vieţii omului cu floarea cîmpului fixează poetic perpetuarea ciclică din univers: în începuturi înfloresc dimineţi, sfîrşiturile le seacă seara. Refrenul rugăciunii subliniază nu numai imuabilul finiş *(pomeneşte-te despre cea moarte, pomeneşte-te despre ceasul a morţiei . . .)* ci, în reformulări, devansează parcă momentul final („că vei *acmuş* muri“), prefigurînd definitiva stare de apoi *(în pămînt acmuş te vei schimba)*. *Memento mori*, devenit în sec. XVII salutul călugărilor catolici trapişti, şi-a exercitat timoranta-i presiune în ignoranţă; remediu nu era însă necunoscut: „Toate în lume zadarnice la om, aşa a zis Solomon, afară *de înţelepciune. De ea să te ţii*“ (subl. n.). Zanne, *Proverbe*, VIII, p. 218.

TEXTE: Copii: Mihail Halici-tatăl (Caransebeş cca 1640); Gergely Sándor de Agyagfalvi (Haţeg, 1642); o versiune anonimă de pe la 1660; Ioan Viski (1697); Sztripszky Hiador şi Alexics György, *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI századbeli román forditásban. Protestáns hatások a hazai románságra*, Budapest, 1911;

STUDII ŞI REFERIRI: Iosif Popovici, *Cel mai vechi monument de limbă românească tipărită cu litere latine*, în „Tribuna“ (Arad), nr. 77, 1911, p. 7; [Şt. Meteş], *Monumentul de limbă Todorescu, o descoperire interesantă*, în „Tribuna“ (Arad), XV, 1911, nr. 81, p. 19—20; Elie Dăianu, *O nouă carte calvinească românească, Fragmentul Todorescu*, în „Unirea“ (Blaj), XXI, 1911, nr. 30, p. 287—289; I. M[atei] [Recenzie la] Sztripszky Hiador şi Alecsis György, în „Luceafărul“ (Sibiu), 1911, nr. 24, p. 557—558; Nicolae Drăganu, [Recenzie la] Sztripszky Hiador şi Alexics György, în „Transilvania“, nr. 43 (1912), p. 273—277; L. Gáldi, *Esquisse d'une histoire de la versification roumaine*, Budapesta, 1964, p. 46; id., *Introducere în istoria versului românesc*, Bucureşti, 1971, p. 69—73; Diomid Strungaru, *Versificaţia românească pînă la Dosoftei*, în Actele celui de-al XII-lea Congres internaţional de lingvistică şi filologie romanică, II, Bucureşti, 1971, p. 463 (nota 1) şi p. 469; Ion Gheţie, *Începuturile scrisului în limba română*, Bucureşti, 1974, p. 25; Alexandra Roman Moraru, *Primele versuri laice româneşti*, în LR, XXVII, 1978,

nr. 2, p. 155—161; Ion Gheție, *Fragmentul Todorescu*, text stabilit, studiu filologic, studiu lingvistic și indice, în *Texte românești din secolul al XVI-lea*, București, 1982.

[1] Începutul fiecărei rugăciuni este scris mai întîi în original; (text magh.) „Cui voia a ispăși viața"; [2] *meserernic* = milostiv; [3] *hrăboritor* = încurajator; [4] (text magh.) „Omule, amintește-ți de trista" . . .; [5] & c. = et caetera; [6] vocativ obișnuit în sec. XVI; [7] *pomenește-te* = amintește-ți; [8] genitivul atributului cu articol proclitic; [9] scris: *christinu*, grafia cuvîntului amintește de etimonul latin, ca și mai jos *omul*, scris: *homulu;* după cum se vede, cele dintîi preocupări etimologice ale românilor nu sînt străine de scrierea limbii române cu alfabet latin (I. Gheție, Alexandra Roman Moraru); [10] scris: *ști;* [11] S-a afirmat că topica la majoritatea formelor compuse verbale, din textul propus, este ca în graiurile săsești; [12] *să* = dacă; [13] *sculătură* = înviere.

LAMENTAȚIE LA MOARTEA LUI ALEXANDRU

[1592—1604] [Moldova]

În cuprinsul unor capitole ale *Florii Darurilor* din versiunea păstrată în BAR, ms. rom. 4620 apar cîteva formulări parimistice versificate. Dată fiind vechimea acestui manuscris în care se găsește cea dintîi versiune românească păstrată a *Florii Darurilor* (v. comentariul la cap. respectiv, supra), aceste versuri pot fi considerate *primele versuri laice cunoscute în literatura română cultă.* Apariția lor în cuprinsul traducerii românești a *Florii Darurilor* poate fi explicată atît prin funcția lor mnemotehnică (dat fiind faptul că textul bilingv al cărții populare a fost probabil folosit în procesul didactic), cît și prin posibila influență a intermediarului deocamdată neidentificat care a stat la baza versiunii românești a cunoscutei cărți populare. În ms. rom. citat există însă nu numai parimii versificate, ci și versuri precum cele reproduse mai jos, cu un pronunțat caracter liric.

Venic dzis[ă]:

O, întunecare[1] de minte,
O, giudecatei năpăstuitoare,
O, a bună rudă pierdzătoare,
O, frumseaței gonitoare,
O, bucuriei jeluitoare,
O, îndrăznire[i] fugătoare,
Ce va face lume, de acmu înainte,
Deca muri Alexandru, marele[2] împărat?
Și noi cumu-l vrem uita și să nu-l plîngem?

BAR, ms. rom. 4620, f. 484v.

Versurile se găsesc în cadrul capitolului al IV-lea, *Pentru păcatul întristării.* Deși realizate, ca și celelalte versuri care apar în cuprinsul acestei versiuni a *Florii Darurilor*, prin paralelisme sintactice și rime gramaticale, versurile reproduse mai sus se caracterizează prin frecventa folosire a interjecției, care are rolul de marcă a expresiei lirice.

Lamentația filosofilor la moartea lui Alexandru, motiv des întîlnit în literatura și în iconografia medievală datorită faptului că reprezintă cea mai elocventă ilustrare a atotputerniciei morții în fața „faimei lumești", este tratată aici, în spiritul direcției umaniste a *Florii Darurilor*, ca un elogiu al acțiunilor marelui erou antic. Comparativ cu un alt text reprodus în această *Crestomație . . .*, *Cuvîntul diacului Toader*, fragmentul din *Floarea Darurilor* se dovedește a fi departe de ideea consolării în fața morții printr-o ipotetică reînviere. Adresarea către moarte este aici o imprecație; indirect ea se constituie într-o expresie a unui alt spirit decît cel medieval.

TEXT ȘI STUDIU: Alexandra Roman-Moraru, *Primele versuri laice românești*, în LR, 1978, nr. 2, p. 155—161.

[1] scris: *întunecate;* [2] scris: *marale.*

EPITAFURI VERSIFICATE

Literatura epigrafică reprezintă în vechea cultură românească o categorie destul de eterogenă, atît prin sursele sale, cît și prin formele în care apare. O privire globală asupra acestei categorii este îngreunată de faptul că publicarea inscripțiilor s-a făcut sporadic, în general în periodice specializate în studiul istoriei și în colecții de documente istorice. Clasificările, cîte s-au făcut pînă acum la noi, au în vedere criterii extraliterare, cum ar fi materialul pe care apar inscripțiile (lapidare, murale etc.) sau obiectele pe care se găsesc acestea (fîntîni, cruci, palate, biserici, arme etc.).

Ca tematică, literatura epigrafică nu este foarte variată. Cea mai mare parte a acestei literaturi se caracterizează prin dominanta tematică a confruntării cu moartea și, derivat din aceasta, prin elogierea actului cultural și politic ca *act memorabil.* Această tematică se realizează printr-o serie de forme literare caracteristice diferitelor subspecii: motivele literare *memento mori, ubi sunt, fortuna labilis* ș.a. în epitafuri, elogiul patronilor și al ctitorilor în inscripțiile de

ctitorie, citatele biblice, aluziile politice, aforismele, zicerile memorabile de proveniență antică în devizele cu caracter exhortativ sau exorcistic de pe arme, steaguri ș.a.

Stilistic, literatura epigrafică se remarcă prin concizie. Deseori inscripțiile apar sub formă versificată.

Dintre subspeciile literaturii epigrafice epitafurile și inscripțiile pe fîntîni au circulat și în manuscrise și tipărituri.

La fel ca și în *epitafurile în proză*, care pot fi narațiuni relativ ample, cu caracter de cronică a unui eveniment sau de povestire biografică, între epitafurile versificate se pot întîlni unele realizări remarcabile din punct de vedere artistic, dar încă insuficient valorificate de istoria literaturii. Dacă epitafurile în limba latină și în limba greacă, compuse de Nicolaus Olahus la moartea lui Erasm din Rotterdam sau la moartea lui Matei (fratele lui N. Olahus) sînt mai cunoscute și au fost deseori comentate și apreciate pentru valoarea lor literară, altele, precum cel de la mănăstirea Silvașului (Hațeg), compus de un anonim, în elegante versuri latinești, la moartea Zamfirei, fiica voevodului Țării Românești Moise (1529 — aug. 1530), este menționat numai în reviste cu caracter arhivistic și reprodus în lecțiuni diferite, fără a fi însă menționat sau comentat în istoria literaturii române vechi. Datînd din jurul anului 1580, cînd, după cum menționează inscripția slavonă de la aceeași mănăstire și cronica rimată din sec. XVIII *Plîngerea mănăstirii Silvașului*, a răposat fiica voevodului muntean, epitaful cultivă, în tradiție umanistă, aluzia etimologică:

Saphyra Moisini Ducis inclyta filia tandem
Hoc posuit moriens flebile corpus humo
Keserio imprimis uxor dulcissima clausit
Lumina, fit consors deinde Nisowski tua.
Si genus excutias nihil hac magne nobile
Sub transalpina terra valacha polo videt
Huic avus et genitor princeps; si caetera spectes
Hujus majesta⟨e⟩ virum Dacia utrumque genuit.
Tu quicunque vides Saphirae haec monumenta venuste
Saphira dic Saphir nomine digna fuit.

(Safira, vestită fiică a voevodului Moise, în această humă și-au lăsat, murind, trupul jelit. Întîi lui Keseriu prea dulce soție, după ce i-a închis acestuia pleoapele, ți-a fost soție ție, Nisowski. De-i cercetezi neamul, un altul, mai nobil ca al ei, sub cerul țării românești de peste munți nu se cunoaște. Strămoș și părinte din neam princiar a avut, iar de te uiți la celelalte ale ei, Dacia îndurerată i i-a născut și pe cei doi soți. Tu, care vezi acest mormînt al frumoasei Safira, spune că demnă fu Safira de numele safirului.)

Dintr-o epocă mai tîrzie, de la jumătatea sec. XVII, datează două epitafuri, în limba latină și în slavonă, compuse de Udriște Năsturel, la moartea primului său fiu, postelnicul Matei Năsturel (1635—1652). Întrucît aceste epitafuri au fost numai semnalate, de către Radu Constantinescu, ca aflîndu-se într-un manuscris de la Biblioteca Sinodală din Moscova sub cota 140(456), nu putem deocamdată să stabilim care este raportul lor cu epitaful în versuri românești din 1652 de pe mormîntul lui Mateiaș, fiul adoptiv al lui Matei Basarab. Acest epitaf, care a fost atribuit tot lui Udriște Năsturel, se remarcă prin fluența versurilor; el constituie, în epoca în care versificația românească se afla încă într-o fază de început (în afară de traducerile psalmilor din *Cartea de cîntece* a lui Pavel Tordași și de versurile din ms. BAR 4620 al *Florii Darurilor* din care se publică fragmente în această *Crestomație*..., celelalte versuri cunoscute pînă acum se încadrează în categoria stihurilor omagiale din tipărituri), o realizare literară valoroasă.

EPITAFUL LUI MATEIAȘ BASARAB

1652 — Țara Românească

Aicea zac eu, Mathei, în cest pămînt reace
Pentru ce cu voi, cei vii, nu poci petreace.
Cela ce-am fost oarecînd de toți prea lăudat
Acum zac fără suflet cu lut împresurat.
Numai vă rog, greșitu, tot să mă iertați,
Cest mormînt întunecat, pururea să-l cercetați.

Epitaful se află în tinda bisericii Curtea Domnească din Tîrgoviște.

Scris în versuri de 12—14 silabe, cu cezură stabilă după silaba a șaptea și cu rime masculine, epitaful conține trei distihuri. Raportul dintre silabele accentuate și cele neaccentuate este de 3 : 4, caracteristic tonalității elegiace. Dominanta ritmică este trohaică. Atît cezurile cît și versurile respectă strict concordanța planului sintactic cu cel poetic (stihomitia). Structuri epitetice sînt numai două:

pămînt rece (v. 1) și *mormînt întunecat* (v. 6), amîndouă din aceeași sferă noțională și caracteristice epitafului; le găsim, cu neînsemnate variațiuni, în majoritatea creațiilor poetice legate într-un fel sau altul de imaginea morții. Cu titlu exemplificator cităm structuri epitetice similare în epitafurile lui Olahus la mormîntul lui Erasm („Îngrijorat călător, dacă vrei ca să știi a cui oase / *Lespedea rece* de-aici le-adăpostește . . .") sau la mormîntul episcopului Brodaricus („Zace în *urna cea rece* de-aici închis Brodaricus . . .") și amintim frecvența asocierii, în poetica eminesciană, între imaginea mormîntului și epitetele care figurează *întunericul, umezeala, frigul* („umezi morminte", „lutul rece", etc.).

Adresarea directă către trecător („călător") derivă din vechiul topos *siste viator;* acest topos are, la fel ca și *momentul de reculegere,* semnificația figurării imobilității, adică o mimare a morții tipică actului ritual. În al doilea distih opoziția dintre imaginea măririi lumești și cea a nimicniciei trupului mort conține o implicită moralizare. Ultimul distih, deși conține obișnuita formulă a absolvirii de păcate, se abate într-o măsură de la canoanele speciei, căci, spre deosebire de majoritatea epitafurilor care, după descrierea trupului, a mormîntului și a fostei vieți lumești, insistă asupra trecerii sufletului în lăcașurile celor drepți, aici întîlnim rugămintea de a mai fi în preajma celor vii, ceea ce poate fi sau un ecou al elogiului vieții din lecturile umaniste și renascentiste ale autorului epitafului sau reflectarea vechiului cult popular al morților („moșilor"), prin „cercetare" înțelegîndu-se, în acest caz, din nou un act ritual.

Prezența locurilor comune amintite, explicabilă într-o specie literară legată direct de o multitudine de acțiuni rituale și de credințe populare reflectate în creații literare antice și medievale, nu impietează asupra valorii literare a acestei compoziții care trebuie apreciată tocmai în limitele și din perspectiva speciei pe care o ilustrează.

TEXTE: N. Iorga, *Inscripții din bis. rom.*, I, 1905, p. 105—106; [P.] G[ârboviceanu], *Un hrisov important*, în BOR, an. XXXIX, 1916, nr. 11, p. 1144—1146; Șt. Nicolescu, *Mateiaș Voevod . . .*, „Arh. Olt", an XX(1941); P. Chihaia, *Date noi . . .*, SCIA, 11(1964), nr. 1, p. 111—112.
STUDII: Al. Bărcăcilă, *Însemnări din Țara Hațegului. Antichități romane și românești*, în „Arh. Olt.", an. II, 1923, nr. 8, p. 270—283; Ilie Chiricuță, *Boieri Brincoveni*, în „Arh. Olt.", an. XIII, 1935, p. 46—59; Virgil Drăghiceanu, *Mormintele Domnești*, în „Bul. Com. Mon. Ist.", 1915, p. 170—175; Al. Alexianu, *Din vechea literatură românească epigrafică*, în „Gl. Bis.", an. XXVII, 1 1968, nr. 7—8, p. 856—878; Radu Constantinescu, *Manuscrisele slavo-române în Biblioteca Sinodală din Moscova*, în „Studii. Rev. de ist.", t. 24, 1971, nr. 5, p. 1029—1033.

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

I. Crestomații

Tim. Cipariu, *Crestomația sau analecte literare din cărțile mai vechi și nouă românești*, Blaj, 1858
Aron Pumnul, *Lepturariu românesc*, Viena, 1862—1865—1869
Alexandru Lambrior, *Carte de citire*, Iași, 1882
Mozes Gaster, *Chrestomație română*, Leipzig — București, 1891
Jacques Byck, *Texte românești vechi*, București, 1930
Alexandrina Mititelu, *Letteratura romena antica. Cenni storici. Breve antologia*, Padova, 1961
Iorgu Iordan (și colectiv), *Crestomație romanică*, tom. I, București, 1962, p. 143—194; II, București, 1965, p. 5—153
Boris Cazacu, *Pagini de limbă și literatură română veche*, București, 1964
Mario Ruffini, *Antologia romena dei secoli XVI e XVII*, Torino, 1964
G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, *Literatură română veche*, (1402—1647) București, 1969
Al. Niculescu și Fl. Dimitrescu, *Testi romeni antichi* (secoli XVI—XVIII), Padova, 1970
Ștefan Munteanu, Doina David, Ileana Oancea, V. D. Țâra, *Crestomație românească. Texte de limbă literară, alese și adnotate de ~*, București, 1978

II. Izvoare de informare

I. Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, București, vol. I—IV, 1903—1944
I. Bianu, Remus Caracaș, Florica Moisil, Gh. Nicolaiasa, L. Stoianovici, Gabriel Strempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I—IV, București, 1907—1967
Ovidiu Bîrlea, *Mică enciclopedie a poveștilor românești*, București, 1977
I. C. Chițimia, Dan Simonescu, *Cărțile populare în literatura românească*, București, 1963
Gh. Chivu și Mariana Costinescu, *Bibliografia filologică românească, secolul al XVI-lea*, București, 1974
Dicționar cronologic. Literatura română, coordonatori I. C. Chițimia, Al. Dima, București, 1979.
Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900 (Institutul de lingvistică, istorie literară și folclor al Universității „Al. I. Cuza" din Iași), București, 1979
A. Giry, *Manuel de diplomatique*, Paris, 1894, ed. II, 1925

Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Cuvente den betrani*, vol. I—III, supliment la vol. I, Bucureşi, 1977—1881, ed. II, vol. I, G. Mihăilă, Bucureşti, 1983
Mihai Moraru, Cătălina Velculescu, *Bibliografia analitică a cărţilor populare laice*, îngrijire ştiinţifică şi Introducere de I. C. Chiţimia, Bucureşti, 1976—1978
Daniela Poenaru, *Contribuţii la Bibliografia românească veche*, Tîrgovişte, 1973
Gabriel Ştrempel, *Copişti de manuscrise româneşti pînă la 1800*, Bucureşti, vol. II, 1978
Gabriel Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti, BAR 1—1600*, Bucureşti, 1978
A. Veress, *Bibliografie românească*, Bucureşti, 1931
A. Zanne, *Proverbele românilor*, Bucureşti, 1900

III. **Sinteze**

Mircea Anghelescu, *Literatura română şi Orientul (sec. XVII—XIX)*, Bucureşti, 1975
Berichte im Auftrag der Internationalen Arbeitsgemeinschaft für Forschung zum Romanischen Volksbuch, 5 vol., Seekirchen, 1974—1980
Damian P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română din sec. XIV şi XV*, Bucureşti, 1938
Damian P. Bogdan, *Paleografia româno-slavă*, Bucureşti, 1978
N. Cartojan, *Cărţile populare în literatura românească. I. Epoca influenţei sud-slave. II. Epoca influenţei greceşti.* Cuvînt înainte de Dan Zamfirescu. Postfaţă de Mihai Moraru. Ediţie îngrijită de Alexandru Chiriacescu, Bucureşti, 1974, 2 volume
N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, postfaţă şi bibliografii finale de Dan Simionescu. Prefaţă de Dan Zamfirescu, Bucureşti, 1980
G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Bucureşti, 1941.
Ştefan Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, Bucureşti, 1947
I. C. Chiţimia, *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972
Ov. Densusianu, *Opere*, I, Bucureşti, 1929—1930
Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *Valori şi echivalenţe umanistice*, Bucureşti, 1973
Alexandru Duţu, *Cărţile de înţelepciune*, Bucureşti, 1972
Alexandru Duţu, *Sinteză şi originalitate în cultura română*, Bucureşti, 1972
Alexandru Duţu, *Cultura română în civilizaţia europeană modernă*, Bucureşti, 1978
Mircea Eliade, *Images et symboles*, Paris, 1970
Mircea Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, Bucureşti, 1980
L. Gáldi, *Introducere în istoria versului românesc*, Bucureşti, 1971
Mozes Gaster, *Literatura populară română*, Bucureşti, 1883
Nicolae Iorga, *Faze sufleteşti şi cărţi reprezentative la români cu specială privire la legăturile „Alexandriei" cu Mihai Viteazul*, „Analele Acad. Rom.", secţ. ist., s. II, tom. 37, 1914—1915, p. 545—605.
Nicolae Iorga, *Istoria literaturii româneşti*, ed. a II-a vol. I—III, Bucureşti, 1925—1933
Nicolae Iorga, *Istoria vieţii bizantine. Imperiul şi civilizaţia după izvoare*, Bucureşti, 1974
Istoria literaturii române (Tratat), vol. I, Bucureşti, 1964

G. Ivaşcu, *Istoria literaturii române*, I, Bucureşti, 1969
G. Mihăilă, *Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972
G. Mihăilă, *Cultură şi literatură română veche în context european*, Bucureşti, 1979
Mircea Muthu, *Literatura română şi spiritul sud-est european*, Bucureşti, 1976
Pandele Olteanu, *Sintaxa şi stilul paleoslavei şi slavonei*, Bucureşti, 1974
P. P. Panaitescu, *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Bucureşti, 1965
P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969
Ov. Papadima, *Literatura populară română*, Bucureşti, 1968
Edgar Papu, *Barocul ca tip de existenţă*, Bucureşti, 1977
V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, Bucureşti, 1926
Al. Piru, *Istoria literaturii române de la origini pînă la 1830*, Bucureşti, 1977
Sextil Puşcariu, *Istoria literaturii române, epoca veche*, Sibiu, 1930
Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare, vol. I. De la origini pînă la începutul secolului al XV-lea*, Bucureşti, 1971
Demostene Russo, *Studii istorice greco-romane*, Bucureşti, 1939
I. G. Sbiera, *Mişcări culturale şi literare la românii din stînga Dunării în răstimpul de la 1504—1714*, Cernăuţi, 1897
Dan Simonescu, *Romanul popular în literatura română medievală*, Bucureşti, 1965
Emil Turdeanu, *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les pays roumains*, Paris, 1947
Emil Turdeanu, *Apocriphes slaves et roumains de l'Ancien Testament*, Leiden, 1981
Dan Zamfirescu, *Contribuţii la istoria literaturii române vechi*, Bucureşti, 1981

GLOSAR

A*ciiș:* îndată, pe loc 113
acmu, acmuși: acum, acuși 85, 232
adămană: mită, camătă 218
adevărătură: mărturie 86
aducere: jertfă 74
ahaei (ahaeni): uniune de triburi din Pelopones 96
ai: ani 182
aimintrea: altminterea 32, 185
ainte: înainte 53
apleca (a): a alăpta 208
aravlean: arab 184
arbănaș: albanez 188
arcadei: arcadieni 219
arhimitropolit: mitropolit primat 109
arină: nisip 195
arsă: jertfă 75
arumitor: înșelător 184
aslam: camătă 213
au: sau, ori, oare 57
auă: strugure 57
au doară: nu cumva, oare

B*arbir:* bărbier 113, 114
băsău: răzbunare; ură; batjocură, ofensă 80
bdeanie: denie 211
beare: băutură 81
birău: primar 35
blagocestiv: cinstit
blămați: mergeți, haideți 218
boare, bură: furtună 205, 229
bodz: idol 127
boiarin: boier, sfetnic 186
bucin: bucium 54, 182

C*ap* (pl. *capete*): capitol 92
caritä: trăsură elegantă 168
carte: scrisoare 35; știință, învățătură 113, 114, 158
catargă: corabie, galeră 43
catismă: fiecare din cele douăzeci de secțiuni ale unei psaltiri 85
cădi (a): a tămîia 75
căsătoriu: stăpîn al casei, bărbat căsătorit 95, 97
căuta (a): a alege, a prefera, a se interesa de . . . , a se îngriji de 39
cerși (a): a cere 40, 114, 174
certa (a): a cere 213
ceteră: instrument muzical cu coarde (probabil harfă) 54
chelciug, chelșug: cheltuială 91, 102
chiar: clar 102
chisoare: închisoare 45
cicea: aici 70
cin: albie, luntre 182
ciudă: minune 205, 206
ciudesă: minune, minunăție 137, 139, 206, 208
ciudi (a se): a se minuna 165
cîștiga (a): a îngriji 109
clei (a): a lipi, a încheia cu clei, a încleia 87
cocon, cucon: fiu (de boier) 43, 173, 207
conteni (a): a lega, a jurui, a interzice sub blestem 193, 198
costandă: veche monedă de argint, a cărei valoare varia după epoci 39
cot (la pl.): unitate de măsură 87
cotei: rasă de cîini mici 171
covîrși (a): a umbri, a întuneca, a acoperi 175, 186
credință: încredințare 45
cruce-obraz: obiect în formă de cruce 74
crunt: însîngerat 188
cumătră: femeie nesinceră 187
cum: că 33
cumpli (a): a pieri, a prăpădi 79

cumplire: cruzime 150
cununat: încoronat 186
cura (a): a alerga, a fugi 156, 212

D*ănăoară:* odată, odinioară 137
dăscălie: învățătură, știință 85
de: ca 63; dintre 71; încît 33; de la 33; decît 92; dacă 37
delunga (a se): a se îndepărta 176
demnătară: îndemnare, îndemn 91
denar: monedă 95
descăleca (a): a întemeia o țară 35, 181
deslobozi (a): a elibera 181
despuietor: stăpîn atotputernic 74, 106
despus: stăpînire, putere 106
deșert: ușuratic
diac: scriitor (de cancelarie) 86
diaconstvă: rugăciune scurtă pe care o spune diaconul 74
diregătorie: demnitate, funcție 131
dîhanie, dihanie: ființă, vietate 94
dîrîi (a): a zgîria, a rade 141, 183
dobitoc: animal domestic 35
dodei (a): a aduce supărare, a neliniști 77
dodeitor: supărător 52
dosată: ceartă 122
dosădi (a): a certa, a nedreptăți 149
dreptariu: riglă, echer sau orice alt instrument folosit (în construcții, în dulgherie etc.) pentru verificarea suprafețelor plane ori pentru trasarea drumurilor 164

E: iar, și 35, 71, 112, 113
eftenșug: omenie, echitate, îndurare, milă 74, 186
egumen: superiorul unei mănăstiri de călugări, stareț 35
eresă: erezie 184

F*ace (a) otpust:* a se opri 74
facere: făptură, creație 194
fără: decît, (în) afară de . . . , exceptînd pe . . . 39
fățărie: fățărnicie, ipocrizie 70
făurar: februarie 212
fiecînd: oricînd, totdeauna 47
fier (pl. *fiiară*): instrument din metal 178
fire: făptură, ființă, creatură 134
fîrși (a): a desăvîrși a împlini 71
fufeadză: brațul sfeșnicului 137, 139

G*adină:* jivină 170, 177, 194
găselniță: fluture mic ai cărui viermi distrug fagurii 211
găvozdi (a): a pironi 212
giudeț: judecător, judecată 124
giunc, -ci: junc, vită tînără
glăsi (a): a cînta 123
graiuri: tratative, discursuri
griji (a se): a se stăpîni 176
grijă: autocontrol, luciditate 176
grozav: urît 142

H*aldeesc:* din Chaldeea, din Babilon; vrăjitor, astrolog, ghicitor 178
haraciu: tribut, dare 184
heară (pl. *heri, here*): animal sălbatic 141, 212
hiare: fiere, venin 122, 212
hiclenșug: păcat, perfidie 74, 187
hitlean: viclean 95, 108, 181
hlap: netrebnic 184
hoge: preot musulman 43
hotnog(iu): comandant al unei oștiri de peste 100 de oameni 86, 127
hrăbor: curajos, viteaz 150
hrăboritor: încurajator 232
hvală: fală, laudă 189

I (sl.): și 37; *i proci:* și celelalte 91
ienicer: soldat din corpul de elită al infanteriei turcești 43
ijdărăi (a): a inventa
inaș: argat 217
io: unde 33, 77
isop: săpunel (plantă) 74
ispăsenie: mîntuire 85
ispășitor: mîntuitor 232
ispovedi (a se): a se spovedi 77
ispovedire: spovedire 77
iver: georgian 219
izbîndi (a-și): a se răzbuna
izvod: original, arhetip 90, obicei, datină 92
izvodi (a): a traduce 90
izvor: sursă, origine 92

Î*mă:* mamă 122
împărți (a se): a se despărți 184
împle (a): a completa 92

împreuna (a se): a se întîlni 43, a se căsători 174
încări (a se): a se încălzi 71
încătenel: încet și cu grijă 168
închina (a se): a se preda
înemă: inimă 51
îngrupat: îngropat 176
întoarce (a): a traduce 85
întors: greșit, rătăcit 159
întrămătură: întremare, consolidare 85
învești (a): a îmbrăca 178
înțelege (a): a afla 45
învîrtoșa (a): a împuternici 74
învolbi (a): a face val, a înfășura, a învăli 82

Jărtăvnic: masă din altar pe care se pregătesc sfintele daruri 74
jelanie: dorință fierbinte 67
jelui (a): a dori 77, 106

Ladan: rășină a unui conifer 195
lavră: așezămînt monahal 117
limbă: neam 150, 212
lipi (a se): a se alia cu ... 178
lithostron: ucidere 207
liubov: iubire 118, 123, 187
livan: substanță mirositoare (de rit) 195
logofăt: membru al sfatului domnesc 43
lotru: (fig) tîlhar 33
lucru: faptă, acțiune 71
lume: lumină 168

Mainte: mai înainte 35, 47
marhă: agoniseală 109
măestra (a se): a unelti
măglisi (a): a linguși 184
măhramă: maramă, năframă 168
mărat: (om) sărman, nenorocit 53
mărie: mărire, termen de reverență pentru o persoană de rang înalt 86
measer: sărac 81
mecet: moschee 43
megiiaș: vecin 33
meserere: milă 52, 77
meserernic: milostiv 232
milcui (a se): a se ruga 107
milostvă: îngăduință 158

mirean: (fig.) profan, necompetent 158
mîndrie: înțelepciune 112
mîndru: înțelept 113, 181
mîneștergură: ștergar 223
moșie: țară, patrie, loc de baștină 128, 167
moșnian: moștean, moștenitor, succesor 134, 175
moștenie: moștenire 175
muierușcă: animal de sex feminin 88
mulți (a): a înmulți 181

Nastavnic: conducător, șef ecleziastic 158
năimit: angajat cu plată 37
năprasnă (numai în expresii: *de năprasnă):* imediat, pe loc 194
neca (a): a îneca 181
nepotrebnic: netrebuitor, nemernic 184
nepreastano: neîncetat 204
nesăturat (calc după sl.): pelican 81
nescris: nemărginit 74
neșcît: cîtva, puțin 113
neștine: cineva 71
netocmeală: neînțelegere 35
netrecut: veșnic 212
nevoi (a se): a (se) strădui, a se osteni 148
nevoie: dificultate, osteneală 149
nevolnici (a): a asupri
nodișor: gunoi, pai 56
noi (a): a înnoi 74, 183, 186
nota (a): a înota, a naviga 181
numaicît: numaidecît 94
nusul: dînsul 181
nușivă: însivă 70

Oare: sau 63
obicină: obicei 131
obidui (a se): a se tîngui 121
obîrși (a se): a se sfîrși 57
oblădui (a): a stăpîni, a conduce 175
oblici (a): a certa, a dojeni 71, a afla 106
obraz: icoană
ocină: bucată de pămînt moștenită 39
odor: obiect de preț 137
olovir (olofir): stofă scumpă de purpură 187, 212

oltariu: altar 75
organ: instrument muzical, harfă, lăută, liră 53, 55
os: (fig., mai ales la pl.): trup, ființă, făptură 74
ostrov: insulă (în mare) 98
oteț: părinte al bisericii 39
otpust v. *face*
otveat: răspuns 79, 295
oțărî (a se): a se mîhni, a se amărî 81

Pamente: amintire, pomenire 81, 213
pan: titlu dat marilor boieri români 37
pară: dogoare 128, 211
pardos: panteră 171
partnic: părtaș 97
paște (a): a întreține, a cultiva 131
pavăță: scut 171
pănaț: cerul gurii, palat
păsa (a): a merge, a pleca 96
păstoresc: preoțesc 131
peanig (la pl.): avere (în numerar), bani 213
peiiță: trup 63
pesti (a): a zăbovi 124
petreace (a se): a se perinda
piscop: episcop 85
pîrcălab: titlu dat persoanelor însărcinate cu conducerea unui județ 37
pîrgă: cel dintîi produs 86
plașcă: mantie, haină de deasupra 168
plaz (plăzuit): prezicere, proorocire 181
pleca (a): a îndupleca 177
plod: sămînță 217
pocaanie: pocăință 155
podnojie: scăunel de pus picioarele 70
podobi (a se): a se asemăna 81
pogreb: înmormîntare 142
polojenie: argument editorial 103
pomană: pomenire, amintire 177
ponegri (a): a înnegri, a întuneca 123
popă: vestală 181
posledui (a): a confrunta, a colaționa 92
pravilă: cod de legi 162
pre: după 45

preaiubire: adulter 71
predecălui (a): a recomanda (cu insistență) 177
premiezare: înjumătățire 82
prenoi (a): a înnoi 97
pre(s)lăstitor: seducător, înșelător 177
prepus, fără ~: neprihănit 87
presi (a): a rezista, a suporta 40
prestăvi (a se): a muri
priceștenie: împărtășanie 213
prier: aprilie 212
prigvozdi (a): a pironi 212
priiatnic: prieten 149
prilăsti (a): a înșela, a amăgi 177, 197, 224
prinsoare: închisoare 45
pristăpi (a): a muri 71
prociti (a): a mustra, a certa 213
proclet: blestemat 206
procleți (a): a blestema 107
procopsi (a): a propăși, a progresa 165
proidi (a): a rătăci, a colinda, a trece 77
proscorniță: femeie care face prescuri 213
prost: simplu 107, 165

Răiie: răutate 87
răgiudeca (a): a chibzui, a cumpăni
răpșță: cîrteală 141
răpști (a): a cîrti 95
răsipi (a): a distruge 186
răteze: închizătoare primitivă de lemn sau de oțel în formă de limbă pentru uși sau ferestre 124
rimlean: roman 97
ritor: orator 154, 177
rod: neam, gintă 123, 162, 219
rost: gură 75, 123, 194
rudă: familie, neam, urmaș 174, 181

Sampson: buldog 171
să: dacă 71, 92, 112, 232
săblăzni (a se): a se supăra, a se necăji 222
sădui (a): a sudui, a ponegri 63
sămînță: seminție, neam, descendență 82
sărăcinești: sarazini 219
săva: măcar 187, cu toate că 93, sau 64, 177

INDICE TEMATIC

INDICE DE NUME

SUMAR